स्वर्गवासी साधुचरित श्रीमान् डालचन्दजी सिंघी

बाबू श्रीबहादुर सिंहजी सिंघीके पुण्यश्लोक पिता

जन्म-वि. सं. १९२१, माघ वदि ६ 卐 स्वर्गवास-वि. सं. १९८४, पोष सुदि ६

दानशील-साहित्यरसिक-संस्कृतिप्रिय

स्व. श्रीबाबू बहादुरसिंहजी सिंघी

अजीमगंज-कलकत्ता

जन्म ता. २८-६-१८८५] [मृत्यु ता. ७-७-१९४४

सिंघी जैन ग्रन्थ माला

[ग्रन्थांक २६]

निर्ग्रन्थनैमित्तिक-भद्रबाहुवचोऽनुसारिणी

भद्रबाहुसंहिता

SINGHI JAIN SERIES

[NUMBER 26]

BHADRABĀHUSAMHITĀ

कलकत्तानिवासी

साधुचरित-श्रेष्ठिवर्य श्रीमद् डालचन्दजी सिंघी पुण्यस्मृतिनिमित्त

प्रतिष्ठापित एवं प्रकाशित

सिंघी जैन ग्रन्थमाला

[जैन आगमिक, दार्शनिक, साहित्यिक, ऐतिहासिक, वैज्ञानिक, कथात्मक–इत्यादि विविधविषयगुम्फित, प्राकृत, संस्कृत, अपभ्रंश, प्राचीनगूर्जर-राजस्थानी आदि नानाभाषानिबद्ध, सार्वजनीन पुरातन वाङ्मय तथा नूतनसंशोधनात्मक साहित्य प्रकाशिनी सर्वश्रेष्ठ जैन ग्रन्थावलि]

प्रतिष्ठाता

श्रीमद्-डालचन्दजी-सिंघीसत्पुत्र

स्व० दानशील-साहित्यरसिक-संस्कृतिप्रिय

श्रीमद् बहादुर सिंहजी सिंघी

प्रधान सम्पादक तथा संचालक

आचार्य–जिनविजय मुनि

(सम्मान्य नियामक–भारतीय विद्या भवन, बंबई)

सर्वप्रकार संरक्षक

श्री राजेन्द्र सिंहजी सिंघी

तथा

श्री नरेन्द्र सिंहजी सिंघी

*

प्रकाशक

सिंघी जैनशास्त्र शिक्षापीठ

भारतीय विद्या भवन

卐 बंबई 卐

प्रकाशक–जयन्तकृष्ण, ह. दवे, ऑनररी रजिष्ट्रार, भारतीय विद्या भवन, चौपाटी रोड, बंबई नं. ७
मुद्रक–रामचंद्र येसू शेडगे, निर्णयसागर प्रेस, २६–२८ कोलभाट स्ट्रीट, बंबई नं. २

निर्ग्रन्थनामाङ्क- ॐ

भद्रबाहुसंहिता

[विस्तृत गुजराती प्रस्तावना, पाठभेद, परिशिष्टादि विविधवस्तुसमन्वित]

*

संपादक

अध्यापक डॉ. अमृतलाल सवचंद गोपाणी

एम्. ए., पीएच्. डी.

प्राध्यापक – अर्द्धमागधी शिक्षाविभाग

(भारतीयविद्या भवनद्वारा संचालित – मेघजी मथुरादास आर्ट्स कॉलेज, अन्धेरी)

प्रकाशक

सिंघी जैनशास्त्र शिक्षापीठ

भारतीय विद्या भवन

बंबई

विक्रमाब्द २००५] प्रथमावृत्ति, पंचशत प्रति [१९४९ खिस्ताब्द

ग्रन्थांक २६] [मूल्य रू. ५ – १२ – ०

॥ सिंघीजैनग्रन्थमालासंस्थापकप्रशस्तिः ॥

अस्ति बङ्गाभिधे देशे सुप्रसिद्धा मनोरमा। मुर्शिदाबाद इत्याख्या पुरी वैभवशालिनी ॥ १
बहवो निवसन्त्यत्र जैना ऊकेशवंशजाः। धनाढ्या नृपसम्मान्या धर्मकर्मपरायणाः ॥ २
श्रीडालचन्द इत्यासीत् तेष्वेको बहुभाग्यवान्। साधुवत् सच्चरित्रो यः सिंघीकुलप्रभाकरः ॥ ३
बाल्य एवागतो यश्च कर्तुं व्यापारविस्तृतिम्। कलिकातामहापुर्यां धृतधर्मार्थनिश्चयः ॥ ४
कुशाग्रीयस्वबुद्ध्यैव सद्वृत्त्या च सुनिष्ठया। उपार्ज्य विपुलां लक्ष्मीं कोट्यधिपोऽजनिष्ट सः ॥ ५
तस्य मन्नुकुमारीति सन्नारीकुलमण्डना। अभूत् पतिव्रता पत्नी शीलसौभाग्यभूषणा ॥ ६
श्रीबहादुरसिंहाख्यो गुणवाँस्तनयस्तयोः। अभवत् सुकृती दानी धर्मप्रियश्च धीनिधिः ॥ ७
प्राप्ता पुण्यवता तेन पत्नी तिलकसुन्दरी। यस्याः सौभाग्यचन्द्रेण भासितं तत्कुलाम्बरम् ॥ ८
श्रीमान् राजेन्द्रसिंहोऽस्य ज्येष्ठपुत्रः सुशिक्षितः। यः सर्वकार्यदक्षत्वात् दक्षिणबाहुवत् पितुः ॥ ९
नरेन्द्रसिंह इत्याख्यस्तेजस्वी मध्यमः सुतः। सूनुर्वीरेन्द्रसिंहश्च कनिष्ठः सौम्यदर्शनः ॥ १०
सन्ति त्रयोऽपि सत्पुत्रा आप्तभक्तिपरायणाः। विनीताः सरला भव्याः पितुर्मार्गानुगामिनः ॥ ११
अन्येऽपि बहवस्तस्याभवन् स्वस्रादिबान्धवाः। धनैर्जनैः समृद्धः सन् स राजेव व्यराजत ॥ १२

अन्यच्च –

सरस्वत्यां सदासक्तो भूत्वा लक्ष्मीप्रियोऽप्ययम्। तत्राप्यासीत् सदाचारी तच्चित्रं विदुषां खलु ॥ १३
नाहंकारो न दुर्भावो न विलासो न दुर्व्ययः। दृष्टः कदापि तद्गेहे सतां तद् विस्मयास्पदम् ॥ १४
भक्तो गुरुजनानां स विनीतः सज्जनान् प्रति। बन्धुजनेऽनुरक्तोऽभूत् प्रीतः पोष्यगणेष्वपि ॥ १५
देश-कालस्थितिज्ञोऽसौ विद्या-विज्ञानपूजकः। इतिहासादि-साहित्य-संस्कृति-सत्कलाप्रियः ॥ १६
समुन्नत्यै समाजस्य धर्मस्योत्कर्षहेतवे। प्रचाराय च शिक्षाया दत्तं तेन धनं घनम् ॥ १७
गत्वा सभा-समित्यादौ भूत्वाऽध्यक्षपदान्वितः। दत्त्वा दानं यथायोग्यं प्रोत्साहिताश्च कर्मठाः ॥ १८
एवं धनेन देहेन ज्ञानेन शुभनिष्ठया। अकरोत् स यथाशक्ति सत्कर्माणि सदाशयः ॥ १९
अथान्यदा प्रसङ्गेन स्वपितुः स्मृतिहेतवे। कर्तुं किञ्चिद् विशिष्टं स कार्यं मनस्यचिन्तयत् ॥ २०
पूज्यः पिता सदैवासीत् सम्यग्-ज्ञानरुचिः स्वयम्। तस्मात् तज्ज्ञानवृद्ध्यर्थं यतनीयं मयाऽप्यरम् ॥ २१
विचार्यैवं स्वयं चित्ते पुनः प्राप्य सुसम्मतिम्। श्रद्धास्पदस्वमित्राणां विदुषां चापि तादृशाम् ॥ २२
जैनज्ञानप्रसारार्थं स्थाने शान्तिनिकेतने। सिंघीपदाङ्कितं जैनज्ञानपीठमतीष्ठिपत् ॥ २३
श्रीजिनविजयः प्राज्ञो मुनिनाम्ना च विश्रुतः। स्वीकर्तुं प्रार्थितस्तेन तस्याधिष्ठायकं पदम् ॥ २४
तस्य सौजन्य-सौहार्द-स्थैर्यौदार्यादिसद्गुणैः। वशीभूय मुदा येन स्वीकृतं तत्पदं वरम् ॥ २५
कवीन्द्रेण रवीन्द्रेण स्वीयपावनपाणिना। रस-नागाङ्क-चन्द्राब्दे तत्प्रतिष्ठा व्यधीयत ॥ २६
प्रारब्धं मुनिना चापि कार्यं तदुपयोगिकम्। पाठनं ज्ञानलिप्सूनां ग्रन्थानां ग्रथनं तथा ॥ २७
तस्यैव प्रेरणां प्राप्य श्रीसिंघीकुलकेतुना। स्वपितृश्रेयसे चैषा प्रारब्धा ग्रन्थमालिका ॥ २८
उदारचेतसा तेन धर्मशीलेन दानिना। व्ययितं पुष्कलं द्रव्यं तत्तत्कार्यसुसिद्धये ॥ २९
छात्राणां वृत्तिदानेन नैकेषां विदुषां तथा। ज्ञानाभ्यासाय निष्कामसाहाय्यं स प्रदत्तवान् ॥ ३०
जलवाय्वादिकानां तु प्रातिकूल्यादसौ मुनिः। कार्यं त्रिवार्षिकं तत्र समाप्यान्यत्र चास्थितः ॥ ३१
तत्रापि सततं सर्वं साहाय्यं तेन यच्छता। ग्रन्थमालाप्रकाशाय महोत्साहः प्रदर्शितः ॥ ३२
नन्द-निध्यङ्क-चन्द्राब्दे जाता पुनः सुयोजना। ग्रन्थावल्याः स्थिरत्वाय विस्तराय च नूतना ॥ ३३
ततः सुहृत्परामर्शात् सिंघीवंशनभस्वता। भा-विद्या-भवनायेयं ग्रन्थमाला समर्पिता ॥ ३४
आसीत्तस्य मनोवाञ्छाऽपूर्वा ग्रन्थप्रकाशने। तदर्थं व्ययितं तेन लक्षावधि हि रूप्यकम् ॥ ३५
दुर्विलासाद् विधेर्हन्त ! दौर्भाग्याच्चात्मबन्धूनाम्। स्वल्पेनैवाथ कालेन स्वर्गं स सुकृती ययौ ॥ ३६
इन्दु-खं-शून्य-नेत्राब्दे मासे आषाढसञ्ज्ञके। कलिकाताख्यपुर्यां स प्राप्तवान् परमां गतिम् ॥ ३७
पितृभक्तैश्च तत्पुत्रैः प्रेयसे पितुरात्मनः। तथैव प्रपितुः स्मृत्यै प्रकाश्यतेऽधुना पुनः ॥ ३८
इयं ग्रन्थावलिः श्रेष्ठा प्रेष्ठा प्रज्ञावतां प्रथा। भूयाद् भूत्यै सतां सिंघीकुलकीर्तिप्रकाशिका ॥ ३९
विद्वज्जनकृताह्लादा सच्चिदानन्ददा सदा। चिरं नन्दत्वियं लोके श्रीसिंघी ग्रन्थपद्धतिः ॥ ४०

*

॥ सिंघीजैनग्रन्थमालासम्पादकप्रशस्तिः ॥

स्वस्ति श्रीमेदपाटाख्यो देशो भारतविश्रुतः । रूपाहेलीति सन्नाम्नी पुरिका तत्र सुस्थिता ॥ १
सदाचार-विचाराभ्यां प्राचीननृपतेः समः । श्रीमच्चतुरसिंहोऽत्र राठोडान्वयभूमिपः ॥ २
तत्र श्रीवृद्धिसिंहोऽभूद् राजपुत्रः प्रसिद्धिभाक् । क्षात्रधर्मधनो यश्च परमारकुलाग्रणीः ॥ ३
मुञ्ज-भोजमुखा भूपा जाता यस्मिन् महाकुले । किं वर्ण्यते कुलीनत्वं तत्कुलजातजन्मनः ॥ ४
पत्नी राजकुमारीति तस्याभूद् गुणसंहिता । चातुर्य-रूप-लावण्य-सुवाक्-सौजन्यभूषिता ॥ ५
क्षत्रियाणीप्रभापूर्णां शौर्योद्दीप्तमुखाकृतिम् । यां दृष्ट्वैव जनो मेने राजन्यकुलजा त्वियम् ॥ ६
पुत्रः किसनसिंहाख्यो जातस्तयोरतिप्रियः । रणमल्ल इति चान्यद् यन्नाम जननीकृतम् ॥ ७
श्रीदेवीहंसनामाऽत्र राजपूज्यो यतीश्वरः । ज्योतिर्भैषज्यविद्यानां पारगामी जनप्रियः ॥ ८
आगतो मरुदेशाद् यो भ्रमन् जनपदान् बहून् । जातः श्रीवृद्धिसिंहस्य प्रीति-श्रद्धास्पदं परम् ॥ ९
तेनाथाप्रतिमप्रेम्णा स तत्सूनुः स्वसन्निधौ । रक्षितः, शिक्षितः सम्यक्, कृतो जैनमतानुगः ॥ १०
दौर्भाग्यात् तच्छिशोर्बाल्ये गुरु-तातौ दिवंगतौ । विमूढः स्वगृहात् सोऽथ यदृच्छया विनिर्गतः ॥ ११

तथा च –

भ्रान्त्वा नैकेषु देशेषु सेवित्वा च बहून् नरान् । दीक्षितो मुण्डितो भूत्वा जातो जैनमुनिस्ततः ॥ १२
ज्ञातान्यनेकशास्त्राणि नानाधर्ममतानि च । मध्यस्थवृत्तिना तेन तत्त्वातत्त्वगवेषिणा ॥ १३
अधीता विविधा भाषा भारतीया युरोपजाः । अनेका लिपयोऽप्येवं प्रत्न-नूतनकालिकाः ॥ १४
येन प्रकाशिता नैके ग्रन्था विद्वत्प्रशंसिताः । लिखिता बहवो लेखा ऐतिह्यतथ्यगुम्फिताः ॥ १५
स बहुभिः सुविद्वद्भिस्तन्मण्डलैश्च सत्कृतः । जिनविजयनाम्नाऽसौ ख्यातोऽभवद् मनीषिषु ॥ १६
यस्य तां विश्रुतिं ज्ञात्वा श्रीमद्गान्धीमहात्मना । आहूतः सादरं पुण्यपत्तनात् स्वयमन्यदा ॥ १७
पुरे चाहम्मदाबादे राष्ट्रीयशिक्षणालयः । विद्यापीठ इति ख्यात्या प्रतिष्ठितो यदाऽभवत् ॥ १८
आचार्यत्वेन तत्रोच्चैर्नियुक्तः स महात्मना । रस-मुनि-निधीन्द्वब्दे पुरातत्त्वाख्यमन्दिरे ॥ १९
वर्षाणामष्टकं यावत् सम्भूष्य तत् पदं ततः । गत्वा जर्मनराष्ट्रे स तत्संस्कृतिमधीतवान् ॥ २०
तत आगत्य सँल्लग्नो राष्ट्रकार्ये च सक्रियम् । कारावासोऽपि सम्प्राप्तो येन स्वराज्यपर्वणि ॥ २१
क्रमात् ततो विनिर्मुक्तः स्थितः शान्तिनिकेतने । विश्ववन्द्यकवीन्द्रश्रीरवीन्द्रनाथभूषिते ॥ २२
सिंघीपदयुतं जैनज्ञानपीठं तदाश्रितम् । स्थापितं तत्र सिंघीश्रीडालचन्दस्य सूनुना ॥ २३
श्रीबहादुरसिंहेन दानवीरेण धीमता । स्मृत्यर्थं निजतातस्य जैनज्ञानप्रसारकम् ॥ २४
प्रतिष्ठितश्च तस्यासौ पदेऽधिष्ठातृसञ्ज्ञके । अध्यापयन् वरान् शिष्यान् ग्रन्थयन् जैनवाङ्मयम् ॥ २५
तस्यैव प्रेरणां प्राप्य श्रीसिंघीकुलकेतुना । स्वपितृश्रेयसे ह्येषा प्रारब्धा ग्रन्थमालिका ॥ २६
अथैवं विगतं यस्य वर्षाणामष्टकं पुनः । ग्रन्थमालाविकासार्थिप्रवृत्तिषु प्रयस्यतः ॥ २७
बाण-रत्न-नवेन्द्वब्दे मुंबाईनगरीस्थितः । मुंशीति बिरुदख्यातः कन्हैयालालधीसखः ॥ २८
प्रवृत्तो भारतीयानां विद्यानां पीठनिर्मितौ । कर्मनिष्ठस्य तस्याभूत् प्रयत्नः सफलोऽचिरात् ॥ २९
विदुषां श्रीमतां योगात् संस्था जाता प्रतिष्ठिता । भारतीयपदोपेतविद्याभवनसञ्ज्ञया ॥ ३०
आहूतः सहकार्यार्थं स मुनिस्तेन सुहृदा । ततः प्रभृति तत्रापि सहयोगं प्रदत्तवान् ॥ ३१
तद्भवनेऽन्यदा तस्य सेवाऽधिका ह्यपेक्षिता । स्वीकृता नम्रभावेन साऽप्याचार्यपदाश्रिता ॥ ३२
नन्द-निध्यङ्क-चन्द्राब्दे वैक्रमे विहिता पुनः । एतद्ग्रन्थावलीस्थैर्यकृत् तेन नव्ययोजना ॥ ३३
परामर्शात् ततस्तस्य श्रीसिंघीकुलभास्वता । भाविद्याभवनायेयं ग्रन्थमाला समर्पिता ॥ ३४
प्रदत्ता दशसाहस्री पुनस्तस्योपदेशतः । स्वपितृस्मृतिमन्दिरकरणाय सुकीर्तिना ॥ ३५
दैवादल्पे गते काले सिंघीवर्यो दिवंगतः । यस्तस्य ज्ञानसेवायां साहाय्यमकरोत् महत् ॥ ३६
पितृकार्यप्रगत्यर्थं यत्नशीलैस्तदात्मजैः । राजेन्द्रसिंहमुख्यैश्च सत्कृतं तद्वचस्ततः ॥ ३७
पुण्यश्लोकपितुर्नाम्ना ग्रन्थागारकृते पुनः । बन्धुज्येष्ठो गुणश्रेष्ठो ह्यर्द्धलक्षं प्रदत्तवान् ॥ ३८
ग्रन्थमालाप्रसिद्ध्यर्थं पितृवत् तस्य कांक्षितम् । श्रीसिंघीबन्धुभिः सर्वं तद्गिराऽनुविधीयते ॥ ३९
विद्वज्जनकृताह्लादा सच्चिदानन्ददा सदा । चिरं नन्दत्वियं लोके जिनविजयभारती ॥ ४०

*

सिंघी जैन ग्रन्थमाला

अद्यावधि मुद्रितग्रन्थनामावलि

१ मेरुतुङ्गाचार्यरचित प्रबन्धचिन्तामणि मूल-संस्कृत ग्रन्थ
२ पुरातनप्रबन्धसंग्रह बहुविध ऐतिह्यतथ्य-परिपूर्ण अनेक निबन्ध संचय
३ राजशेखरसूरिरचित प्रबन्धकोश
४ जिनप्रभसूरिकृत विविधतीर्थकल्प
५ मेघविजयोपाध्यायविरचित देवानन्दमहाकाव्य
६ यशोविजयोपाध्यायकृत जैनतर्कभाषा
७ हेमचन्द्राचार्यकृत प्रमाणमीमांसा
८ भट्टाकलङ्कदेवकृत अकलङ्कग्रन्थत्रयी
९ प्रबन्धचिन्तामणि-हिन्दी भाषान्तर.
१० प्रभाचन्द्रसूरिरचित प्रभावकचरित
११ सिद्धिचन्द्रोपाध्यायरचित भानुचन्द्रगणिचरित.
१२ यशोविजयोपाध्यायविरचित ज्ञानबिन्दुप्रकरण.
१३ हरिषेणाचार्यकृत बृहत्कथाकोश.
१४ जैनपुस्तकप्रशस्तिसंग्रह, प्रथम भाग.
१५ हरिभद्रसूरिविरचित धूर्ताख्यान
१६ दुर्गदेवकृत रिष्टसमुच्चय
१७ मेघविजयोपाध्यायकृत दिग्विजयमहाकाव्य.
१८ कवि अब्दुल रहमानकृत सन्देशरासक
१९ भर्तृहरिकृत शतकत्रयादि सुभाषितसंग्रह
२० शान्त्याचार्यकृत न्यायावतारवार्तिक वृत्ति.
२१ कवि धाहिल रचित पउमसिरीचरिउ
२२ महेश्वरसूरिकृत नाणपंचमीकहा
२३ भद्रबाहुसंहिता

Life of Hemachandrāchārya By Dr G Bühler

संप्रति मुद्यमाणग्रन्थनामावली

१ खरतरगच्छबृहद्गुर्वावलि
२ कुमारपालचरित्रसंग्रह
३ विविधगच्छीयपट्टावलिसंग्रह
४ जैनपुस्तकप्रशस्तिसंग्रह, भाग २
५ विज्ञप्तिसंग्रह विज्ञप्ति महालेख विज्ञप्ति त्रिवेणी आदि अनेक विज्ञप्तिलेख समुच्चय
६ उद्योतनसूरिकृत कुवलयमालाकथा
७ उदयप्रभसूरिकृत धर्माभ्युदयमहाकाव्य.
८ कीर्तिकौमुदी आदि वस्तुपालप्रशस्तिसंग्रह.
९ जिनेश्वरसूरिकृत कथाकोषप्रकरण
१० महामुनि गुणपालविरचित जंबूचरित्र (प्राकृत)
११ जयपाहुडनाम निमित्तशास्त्र
१२ कोऊहलविरचित लीलावतीकथा (प्राकृत).
१३ गुणचन्द्रविरचित मन्त्रीकर्मचन्द्रवंशप्रबन्ध
१४ नयचन्द्रविरचित हम्मीरमहाकाव्य.
१५ महेन्द्रसूरिकृत नर्मदासुन्दरीकथा.
१६ जिनदत्ताख्यानद्वय (प्राकृत)
१७ स्वयंभूविरचित पउमचरिउ (अपभ्रंश)
१८ सिद्धिचन्द्रकृत काव्यप्रकाशखण्डन.
१९ जयसिंहसूरिकृत धर्मोपदेशमाला
२० कौटल्यकृत अर्थशास्त्र-सटीक.

मुद्रणार्थ निर्धारित एवं सज्जीकृतग्रन्थनामावलि

१ भानुचन्द्रगणिकृत विवेकविलासटीका २ पुरातन रास-भासादिसंग्रह ३ प्रकीर्ण वाङ्मय प्रकाश ४ सिद्धिचन्द्रोपाध्यायविरचित वासवदत्ताटीका ५ देवचन्द्रसूरिकृत मूलशुद्धिप्रकरणवृत्ति ६ रत्नप्रभाचार्यकृत उपदेशमाला टीका ७ यशोविजयोपाध्यायकृत अनेकान्तव्यवस्था ८ जिनेश्वराचार्यकृत प्रमालक्षण ९ महानिशीथसूत्र १० तरुणप्रभाचार्यकृत आवश्यकबालावबोध ११ राठोडवंशावलि १२ उपकेशगच्छप्रबंध १३ वर्द्धमानाचार्यकृत गणरत्नमहोदधि १४ प्रतिष्ठासोमकृत सोमसौभाग्यकाव्य १५ नेमिचन्द्रकृत षष्ठीशतक (पृथक् पृथक् ३ बालावबोधयुक्त) १६ शीलाकाचार्य विरचित महापुरुषचरित्र (प्राकृत महाग्रन्थ) १७ चंदप्पहचरियं (प्राकृत) १८ नेमिनाहचरित्र (अपभ्रंश-महाग्रन्थ) १९ उपदेशपदटीका (वर्द्धमानाचार्यकृत) २० निर्वाणलीलावती कथा (सं कथा ग्रन्थ) २१ सनत्कुमार-चरित्र (संस्कृत काव्यग्रन्थ) २२ राजवल्लभ पाठककृत भोजचरित्र २३ प्रमोदमाणिक्यकृत वाग्भटालंकारवृत्ति २४ सोमदेवादिकृत विदग्धमुखमण्डनवृत्ति २५ समयसुन्दरादिकृत वृत्तरत्नाकरवृत्ति २६ पाण्डित्यदर्पण. २७ पुरातन प्रबन्धसंग्रह-हिन्दी भाषान्तर २८ भुवनभानुचरित्र बालावबोध २९ भुवनसुन्दरी चरित्र (प्राकृतकथा) इत्यादि, इत्यादि

*
* *

अनुक्रमणिका

*

* * *

स्व० बाबू श्री बहादुर सिंहजी सिंघी

अने

सिंघी जैन ग्रन्थ माला

[स्मरणाञ्जलि]

मारा अनन्य आदर्शपोषक, कार्यसाहायक, उत्साहप्रेरक अने सहृदय स्नेहास्पद **बाबू श्री बहादुर सिंहजी सिंघी,** जेमणे मारी विशिष्ट प्रेरणाथी, पोताना स्वर्गवासी साधुचरित पिता **श्री डालचंदजी सिंघीना** पुण्य स्मरण निमित्त, आ '**सिंघी जैन ग्रन्थ माला**'नी कीर्तिकारिणी स्थापना करीने, एना निमित्ते दरवर्षे हजारो रूपिया खर्च करवानी आदर्श उदारता प्रकट करी हती, अने जेमनी आवी असाधारण ज्ञानभक्ति साथे अनन्य आर्थिक उदारवृत्ति जोईने में पण, मारा जीवननो विशिष्ट शक्तिशाली अने बहु ज मूल्यवान् अवशेष उत्तरकाल, ए ग्रन्थमालाना ज विकास अने प्रकाशने माटे सर्वात्मनाए समर्पित करी दीधो, तथा जेमणे आ ग्रन्थमालानु विगत १३–१४ वर्षोमा आवु सुंदर, समृद्ध अने सर्वादरणीय कार्यफळ निष्पन्न थएलु जोईने भविष्यमा आना कार्यने वधारे प्रगतिमान् अने वधारे विस्तीर्ण रूपमा जोवानी पोताना जीवननी एकमात्र परम अभिलाषा सेवी हती, अने तदनुसार, मारी प्रेरणा अने योजनाने अनुसरीने, प्रस्तुत ग्रंथमालानी कार्यव्यवस्था '**भारतीय विद्याभवन**' ने समर्पित करी, आना भावी अंगे निश्चित थया हता, ते पुण्यवान्, साहित्यरसिक, उदारमनस्क, अमृता भिलाषी, अभिनन्दनीय आत्मा हवे आ ससारमा विद्यमान नथी सन् १९४४ ना जुलाई मासनी ७ मी तारीखे ५९ वर्षनी उमरे ए महान् आत्मा आ लोकमाथी प्रस्थान करी गयो तेमना एवा भव्य, आदरणीय, स्पृहणीय अने श्लाघनीय जीवनने पोतानी किंचित् स्नेहात्मक 'स्मरणाञ्जलि' समर्पित करवा निमित्ते, तेमनो सक्षिप्त जीवन-परिचय अहिं आपवामा आवे छे

सिंघीजीना जीवन साथेना मारा खास खास स्मरणोनु विस्तृत आलेखन में हिंदीमां कर्युं छे अने ते खास करीने सिंघीजीना ज '**स्मारक ग्रंथ**' तरीके प्रगट करवामा आवेला '**भारतीय विद्या**' नामक पत्रिकाना त्रीजा भागनी अनुपूर्तिरूपे प्रसिद्ध करवामां आव्यु छे सिंघीजी विषे विशेष जाणवानी इच्छावाळा वाचकोने ए 'स्मारक ग्रंथ' जोवानी भलामण छे

*

बाबू श्री बहादुर सिंहजीनो जन्म बगालना मुर्शीदाबाद जिल्लामा आवेला अजीमगज नामक स्थानमा, सवत् १९४१ मां थयो हतो तेओ बाबू डालचदजी सिंघीना एकमात्र पुत्र हता तेमनी माता श्रीमती मनुकुमारी अजीमगजना ज वैद कुटुबना बाबू जयचदजीनी पुत्री थती हती श्री मनुकुमारीनी एक ब्हेन जगत्सेठने त्या परणावेली हती अने बीजी ब्हेन सुप्रसिद्ध नाहार कुटुबमा परणावेली हती कलकत्ताना स्व० सुप्रसिद्ध जैन स्कॉलर अने आगेवान व्यक्ति बाबू पूरणचदजी नाहार, बाबू बहादुर सिंहजी सिंघीना मासीआई भाई थता हता सिंघीजीनो विवाह, बालुचर–जीआगंजना सुप्रसिद्ध धनाढ्य जैन गृहस्थ लक्ष्मीपत सिंहजीनी पौत्री अने छत्रपत सिंहजीनी पुत्री श्रीमती तिलकसुदरी साथे सवत् १९५४ मा थयो हतो ए रीते श्री बहादुर सिंहजी सिंघीनो कौटुबिक सबध बगालना खास प्रसिद्ध जैन कुटुबो साथे गाढ रीते सकळाएलो हतो

*

बाबू श्री बहादुर सिंहजीना पिता बाबू डालचदजी सिंघी बगालना जैन महाजनोमा एक बहु ज प्रसिद्ध अने सच्चरित पुरुष थई गया तेओ पोताना एकीला आत पुरुषार्थ अने उद्योगथी, एक बहु ज साधारण स्थितिना व्यापारीनी कोटिमाथी म्होटा करोडाधिपतिनी स्थितिये पहोंच्या हता अने साराय बगालमा एक सुप्रतिष्ठित अने प्रामाणिक व्यापारी तरीके तेमणे विशिष्ट ख्याति प्राप्त करी हती एक वखते तेओ, बगालनो सौथी मुख्य व्यापार जे जूटनो गणाय छे तेना, सौथी म्होटा व्यापारी थई गया हता तेमना पुरुषार्थथी, तेमनी व्यापारी पेढी जे **हरिसिंह निहालचंद**ना नामे चालती हती ते बगालमा जूटनो व्यापार करनारी देशी तथा विदेशी पेढीयोमा सौथी म्होटी पेढी गणाती थई हती

बाबू डालचंदजी सिंघीनो जन्म संवत् १९२१ मां थयो हतो, अने १९३५ मा तेमनु श्री मनुकुमारी साथे लग्न थयु १४–१५ वर्षनी उमरमां डालचदजीए पोताना पितानी दुकाननो कारभार, जे ते वखते बहु ज साधारण रूपमां चालतो हतो, ते हाथमां लीधो तेओ अजीमगज छोडी कलकत्ते आव्या अने त्या पोतानी होशियारी अने खत वडे ए कारभारने धीमे धीमे खूब ज वधार्यो अने अते तेने एक सौथी म्होटी 'फर्म'ना रूपमां स्थापित कर्या कलकत्तामा ज्यारे 'जूट सेलर्स एसोसिएशन'नी स्थापना थई त्यारे बाबू डालचंदजी सिंघीने तेना सौथी पहेला प्रेसीडेन्ट बनाववामा आव्या हता जूटना व्यापारमां आवी रीते सौथी म्होटु स्थान मेळवीने पछी तेमणे पोतानु लक्ष्य बीजा बीजा उद्योगो तरफ पण दोर्युं एक तर-

फ तेमणे मध्यप्रांतोमां आवेला कोरीया स्टेटमां कोलसानी खाणोना उद्योगनो पायो नांख्यो अने बीजी तरफ दक्षिणना शकति अने अकलतरानां राज्योमां आवेली चूनाना पत्थरोनी खाणोना, तेम ज बेळगाम, सावंतवाडी, इचलकरंजी जेवा स्थानोमां आवेली 'बोकसाइट' नी खाणोना विकासनी शोध करवा पाछळ पोतानुं लक्ष्य परोव्युं. कोलसाना उद्योग अर्थे तेमणे **'मेसर्स डालचंद बहादुरसिंह'** ए नामथी नवी पेढीनी स्थापना करी जे आजे हिंदुस्थानमां एक अग्रगण्य पेढी गणाय छे. ए उपरांत तेमणे बंगालना चोवीस परगणा, रंगपुर, पूर्णीया अने मालदहा विगेरे जिल्लाओमां, म्होटी जमीनदारी पण खरीद करी अने ए रीते बंगालना नामांकित जमीनदारोमां पण तेमणे पोतानुं खास स्थान प्राप्त कर्युं. बाबू डालचंदजीनी आवी सुप्रतिष्ठा केवळ व्यापारिक क्षेत्रमां ज मर्यादित न्होती. तेओ पोतानी उदारता अने धार्मिकता माटे पण एटला ज सुप्रसिद्ध हता – तेमनी परोपकारवृत्ति पण तेटली ज प्रशंसनीय हती. परंतु, परोपकारसुलभ प्रसिद्धिथी तेओ प्रायः दूर रहेता हता. घणा भागे तेओ गुप्तरीते ज अर्थिजनोने पोतानी उदारतानो लाभ आपता. तेमणे पोताना जीवनमां लाखोनुं दान कर्युं हशे पण तेनी प्रसिद्धि के नोंध तेमणे भाग्ये ज करवा इच्छी हशे. तेमना सुपुत्र बाबू श्री बहादुर सिंहजीए प्रसंगोपात्त चर्चा करतां जणाव्युं हतुं, के तेओ जे कांई दान आदि करता, तेनी खबर तेमने पोताने (पुत्रने) पण भाग्ये ज थती. आथी तेमनां जाहेर दानो अंगेनी मात्र नीचेना २ – ४ प्रसंगोनी ज माहिती मळी शकी हती.

सन १९२६ मां 'चित्तरंजन' सेवा सदन माटे कलकत्तामां फाळो करवामां आव्यो त्यारे एक वार खुद महात्माजी तेमना मकाने गया हता अने ते वखते तेमणे वगर माग्ये ज महात्माजीने ए कार्य माटे १०००० रूपिया आप्या हता.

१९१७ मां कलकत्तामां 'गवर्नमेंट हाउस'ना मेदानमां, लॉर्ड कार्माइकलना आश्रय नीचे रेडक्रॉस माटे एक मेळावडो थयो हतो तेमां तेमणे २१००० रूपिया आप्या हता. तेम ज प्रथम महायुद्ध वखते तेमणे ३,००,००० रूपियाना 'वॉर बॉण्डस्' खरीद करीने ए प्रसंगे सरकारने फाळामां मदद करी हती. पोतानी छेल्ली अवस्थामां तेमणे पोताना निकट कुटुंबीजनो – के जेमनी आर्थिक स्थिति बहु ज साधारण प्रकारनी हती तेमने – रूपिया १२ लाख व्हेंची आपवानी व्यवस्था करी हती जेनो अमल तेमना सुपुत्र बाबु बहादुर सिंहजीये कर्यो हतो.

बाबू डालचंदजीनुं गार्हस्थ्य जीवन बहु ज आदर्शरूप हतुं. तेमना धर्मपत्नी श्रीमती मन्नुकुमारी एक आदर्श अने धर्मपरायण पत्नी हता. पति-पत्नी बंने सदाचार, सुविचार अने सुसंस्कारनी मूर्ति जेवा हतां. डालचंदजीनुं जीवन बहु ज सादुं अने साधुत्व भरेलुं हतुं. व्यवहार अने व्यापार बंनेमां तेओ अत्यंत प्रामाणिक अने नीतिपूर्वक वर्तनारा हता. स्वभावे तेओ खूब ज शान्त अने निरभिमानी हता. ज्ञानमार्ग उपर तेमनी ऊंडी श्रद्धा हती. तत्त्वज्ञानविषयक पुस्तकोनुं वाचन अने श्रवण तेमने अत्यंत प्रिय हतुं. किश्न नगर कॉलेजना एक अध्यात्मलक्षी बंगाली प्रोफेसर नामे बाबू व्रजलाल अधिकारी – जेओ योगविषयक प्रक्रियाना अच्छा अभ्यासी अने तत्त्वचिंतक हता – तेमना सहवासथी बाबू डालचंदजीने पण योगनी प्रक्रिया तरफ खूब रुचि थई गई हती अने तेथी तेमणे तेमनी पासेथी ए विषयनी केटलीक खास प्रक्रियाओनो ऊंडो अभ्यास पण कर्यो हतो. शारीरिक स्वास्थ्य अने मानसिक पावित्र्यनो जेनाथी विकास थाय एवी, केटलीक व्यावहारिक जीवनने अत्यंत उपयोगी, यौगिक प्रक्रियाओनो तेमणे पोताना पत्नी तेम ज पुत्र, पुत्री आदिने पण अभ्यास करवानी प्रेरणा करी हती.

जैन धर्मना विशुद्ध तत्त्वोना प्रचार अने सर्वोपयोगी जैन साहित्यना प्रसार माटे पण तेमने खास रुचि रहेती हती अने पंडितप्रवर श्री सुखलालजीना परिचयमां आव्या पछी, ए कार्य माटे कांईक विशेष सक्रिय प्रयत्न करवानी तेमनी सारी उत्कंठा जागी हती. कलकत्तामां २–४ लाखना खर्चे आ कार्य करनारुं कोई साहित्यिक के शैक्षणिक केन्द्र स्थापित करवानी योजना तेओ विचारी रह्या हता, ए दरम्यान सन् १९२७ (वि. सं. १९८४) मां कलकत्तामां तेमनो स्वर्गवास थयो.

*

बाबू डालचंदजी सिंघी, पोताना समयना बंगालनिवासी जैन समाजमां एक अत्यंत प्रतिष्ठित व्यापारी, दीर्घदर्शी उद्योगपति, म्होटा जमीनदार, उदारचित्त सद्गृहस्थ अने साधुचरित सत्पुरुष हता. तेओ पोतानी ए सर्व संपत्ति अने गुणवत्तानो समग्र वारसो पोताना एक मात्र पुत्र बाबू बहादुर सिंहजीने सोंपता गया, जेमणे पोताना ए पुण्यश्लोक पितानी स्थूल संपत्ति अने सूक्ष्म सत्कीर्ति – बंनेने घणी सुंदर रीते वधारीने पिता करतांय सवाई श्रेष्ठता मेळववानी विशिष्ट प्रतिष्ठा प्राप्त करी.

बाबू श्री बहादुर सिंहजीमां पोताना पितानी व्यापारिक कुशळता, व्यावहारिक निपुणता अने सांस्कारिक सन्निष्ठा तो संपूर्ण अंशे वारसागतरूपे उतरेली हती ज, परंतु ते उपरांत तेमनामां बौद्धिक विशदता, कलात्मक रसिकता अने विविध विषयग्राहिणी प्राञ्जल प्रतिभानो पण उच्च प्रकारनो सन्निवेश थयो हतो अने तेथी तेओ एक असाधारण व्यक्तित्व धरावनार महानुभावोनी पंक्तिमां स्थान प्राप्त करवानी योग्यता मेळवी शक्या हता.

तेओ पोताना पिताना एकमात्र पुत्र होवाथी तेमने पिताना विशळ कारभारमां नानपणथी ज लक्ष्य आपवानी फरज पडी हती अने तेथी तेओ हाईस्कूलनो अभ्यास पूरो करवा सिवाय कॉलेजनो विशेष अभ्यास करवानो अवसर मेळवी शक्या न हतां. छतां तेमनी ज्ञानरुचि बहु ज तीव्र होवाथी, तेमणे पोतानी मेळे ज, विविध प्रकारना साहित्यना वांचननो अभ्यास

ूर ज वधार्यो हतो अने तेथी तेओ इंग्रेजी उपरांत, बंगाली, हिंदी, गुजराती भाषाओ पण खूब सरस जाणता हता अने ए र्षाओमां लखाएला विविध पुस्तकोना वाचनमां सतत निमग्न रहेता हता

नानपणथी ज तेमने प्राचीन वस्तुओना संग्रहनो भारे शोख लागी गयो हतो अने तेथी तेओ जूना सिक्काओ, चित्रो, मूर्तिओ अने तेवी बीजी बीजी चीजोनो संग्रह करवाना अत्यंत रसिक थई गया हता. झवेरातनो पण ते साथे तेमनो शोख ूब वध्यो हतो अने तेथी तेओ ए विषयमां पण खूब ज निष्णात थई गया हता एना परिणामे तेमणे पोतानी पासे सिक्काओ, चित्रो, हस्तलिखित बहुमूल्य पुस्तको विगेरेनो जे अमूल्य संग्रह भेगो कर्यो हतो ते आजे हिंदुस्थानना गण्यागांठ्या एवा संग्र ोमां एक महत्त्वनुं स्थान प्राप्त करे तेवो छे तेमनो प्राचीन सिक्काओनो संग्रह तो एटलो बधो विशिष्ट प्रकारनो छे के जेथी ाखी दुनियामां तेनुं त्रीजुं के चोथुं स्थान आवे तेम छे तेओ ए विषयमां एटला निपुण थई गया हता के म्होटा म्होटा ुजियमोना क्युरेटरो पण वारंवार तेमनी सलाह अने अभिप्राय मेळववा अर्थे तेमनी पासे आवता जता

तेओ पोताना एवा उच्च सांस्कृतिक शोखने लईने देश-विदेशनी आवी सांस्कारिक प्रवृत्तियो माटे कार्य करती अनेक स्थाओना सदस्य विगेरे बन्या हता. दाखला तरीके—रॉयल एशियाटिक सोसायटी ऑफ बेंगाल, अमेरिकन ज्यॉग्राफिकल ोसायटी न्युयॉर्क, बंगीय साहित्यपरिषद् कलकत्ता, न्युमिस्मेटिक सोसायटी ऑफ इन्डिया विगेरे अनेक प्रसिद्ध संस्थाओनां ओ उत्साही सभासद हता

साहित्य अने शिक्षण विषयक प्रवृत्ति करनारी जैन तेम ज जैनेतर अनेक संस्थाओने तेमणे मुक्त मने दान आपी ए ्रियोना प्रसारमां पोतानी उत्कट अभिरुचिनो उत्तम परिचय आप्यो हतो तेमणे आवी रीते केट केटली संस्थाओने ार्थिक सहायता आपी हवी तेनी संपूर्ण यादी मळी शकी नथी तेमनो स्वभाव आवां कार्योमां पोताना पिताना जेवो ज ाय मौन धारण करवानो हतो अने ए माटे पोतानी प्रसिद्धि करवानी तेओ आकांक्षा न्होता राखता. तेमनी साथे कोई ोई वखते प्रसंगोचित वार्तालाप थतां आवी बाबतनी जे आडकतरी माहिती मळी शकी तेना आधारे तेमनी पासेथी आर्थिक सहायता मेळवनारी केटलीक संस्थाओनां नामो विगेरे आ प्रमाणे जाणी शकायां छे।—

हिंदु एकेडेमी, दोलतपुर (बंगाल), रु० १५०००)
तरकी उर्दू बंगाला, ५०००)
हिंदी साहित्य परिषद् भवन (इलाहाबाद), १२५००)
विशुद्धानंद सरस्वती मारवाडी हॉस्पीटल, कलकत्ता, १००००)
एक मेटर्निटीहोम, कलकत्ता, २५००)
बनारस हिंदु युनिवर्सिटी, २५००)
जीयागंज हायस्कूल, ५०००
जीयागंज लंडन मिशन हॉस्पीटल, ६०००)

कलकत्ता—मुर्शिदाबादनां जैन मन्दिरो, ११०००)
जैनधर्म प्रचारक सभा, मानभूम, ५०००)
जैन भवन, कलकत्ता, १५०००)
जैन पुस्तक प्रचारक मंडल, आगरा, ७५००)
जैन मन्दिर, आगरा, ३५००)
जैन हाइस्कूल, अंबाला, २१००)
जैन गुरुकुल, पालीताणा, ११०००)
जैन प्राकृत कोश माटे, २५००)

ए उपरांत हजार—हजार पांचसो—पांचसोनी नानी रकमो तो तेमणे सेंकडोनी संख्यामां आपी छे जेनो सरवाळो दोढ बे लाख जेटलो थवा जाय

साहित्य अने शिक्षणनी प्रगति माटे सिंघीजीनो जेटलो उत्साह अने उद्योग हतो तेटलो ज सामाजिक प्रगति माटे पण ते हतो अनेकवार तेमणे आवी सामाजिक सभाओ विगेरेमां प्रमुख तरीके भाग लईने पोतानो ए विषेनो आन्तरिक उत्साह अने सहकारभाव प्रदर्शित कर्यो हतो जैन श्वेतांबर कॉन्फरन्सना सन् १९२६ मां मुंबईमां भराएला खास अधिवेशनना तेओ प्रमुख बन्या हता उदयपुर राज्यमां आवेला केसरीयाजी तीर्थना वहीवटना विषयमां स्टेट साथे जे झघडो उभो थयो हतो तेमां तेमणे सौथी वधारे तन, मन अने धननो भोग आप्यो हतो. आ रीते तेओ जैन समाजना हितनी प्रवृ त्तियोमां यथायोग्य संपूर्ण सहयोग आपता हता परंतु ते साथे तेओ सामाजिक मूढता अने सांप्रदायिक कट्टरताना पण पूर्ण विरोधी हता बीजा बीजा धनवानो के आगेवानो गणाता रूढीभक्त जैनोनी माफक, तेओ संकीर्ण मनोवृत्ति के अन्धश्रद्धा-पोषक विकृत भक्तिथी सर्वथा पर हता आचार, विचार के व्यवहारमां तेओ बहु ज उदार अने विवेकशील हता

तेमनुं गृहस्थ तरीकेनुं जीवन पण बहु ज सादुं अने सात्त्विक हतुं बंगालना जे आतना नवाबी गणाता वातावरणमां तेओ जन्म्या हता अने उछर्या हता ते वातावरणनी तेमना जीवन उपर कशीज खराब असर थई न हती अने तेओ लगभग ए वातावरणथी तद्दन अलिप्त जेवा हता आटला म्होटा श्रीमान् होवा छतां, श्रीमंताईना खोटा विलास के मिथ्या आडंबरथी तेओ सदा दूर रहेता हता दुर्व्यय अने दुर्व्यसन प्रत्ये तेमनो भारे तिरस्कार हतो तेमनी स्थितिना धनवानो ज्यारे पोतानां मोज शोख, आनन्द प्रमोद, विलास प्रवास, समारंभ महोत्सव इत्यादिमां लाखो रूपिया उडावता होय छे त्यारे सिंघीजी

तेनाथी तद्दन विमुख रहेता हता. तेमने शाख मात्र सारा वाचननो अने कलामयवस्तुओ जोवा–संग्रहवानो हतो. ज्यारे जुओ त्यारे, तेओ पोतानी गादी उपर बेठा बेठा साहित्य, इतिहास, स्थापत्य, चित्र, विज्ञान, भूगोल के भूगर्भविद्याने लगतां सामयिको के पुस्तको वांचता ज सदा देखाता हता. पोताना एवा विशिष्ट वाचनना शोखने लीधे तेओ इंग्रेजी, बंगाली, हिंदी, गुजराती आदिमां प्रकट थता उच्च कोटिना, उक्त विषयोने लगता विविध प्रकारनां सामयिक पत्रो अने जर्नल्स् आदि नियमित मगावता रहेता हता. आर्ट, आर्किऑलॉजी, एपीग्राफी, न्युमिस्मॅटिक, ज्योग्राफी, आइकोनोग्राफी, हिस्टरी अने माइनिंग आदि विषयोना पुस्तकोनी तेमणे पोतानी पासे एक सारी सरखी लाईब्रेरी ज बनावी लीधी हती.

तेओ स्वभावे एकान्तप्रिय अने अल्पभाषी हता. नकामी वातो करवा तरफ के गप्पां सप्पां मारवा तरफ तेमने बहु ज अभाव हतो. पोताना व्यावसायिक व्यवहारनी के विशाळ कारभारनी बाबतोमां पण तेओ बहु ज मितभाषी हता. परंतु ज्यारे तेमना प्रिय विषयोनी – जेवा के स्थापत्य, इतिहास, चित्र, शिल्प आदिनी – चर्चा जो नीकळी होय तो तेमां तेओ एटला निमग्न थई जता के कलाको ना कलाको वही जता, तो पण तेओ तेथी थाकता नहीं के कंटाळता नहिं.

तेमनी बुद्धि अत्यंत तीक्ष्ण हती. कोई पण वस्तुने समजवामां के तेनो मर्म पकडवामां तेमने कशी वार न लागती. विज्ञान अने तत्त्वज्ञाननी गंभीर बाबतो पण तेओ सारी पेठे समाजी शकता हता अने तेमनुं मनन करी तेमने पचावी शकता हता. तर्क अने दलीलमां तेओ म्होटा म्होटा कायदाशास्त्रीयोने पण आंटी देता. तेम ज गमे तेवो चालाक माणस पण तेमने पोतानी चालाकीथी चकित के मुग्ध बनावी शके तेम न हतुं.

पोताना सिद्धान्त के विचारमां तेओ खूब ज मक्कम रहेवानी प्रकृतिना हता. एक वार विचार नक्की कर्या पछी अने कोई कार्यनो स्वीकार कर्या पछी तेमांथी चलित थवानुं तेओ बिल्कुल पसंद करता नहिं.

व्यवहारमां तेओ बहुज प्रामाणिक रहेवानी वृत्तिवाळा हता. बीजा बीजा धनवानोनी माफक व्यापारमां दगा फटका के साच-झूठ करीने धन मेळववानी तृष्णा तेमने यत्किंचित् पण थती न हती. तेमनी आवी व्यावहारिक प्रामाणिकताने लक्षीने इंग्लेंडनी मर्केन्टाइल बेंकनी डायरेक्टरोनी बॉर्डे पोतानी कलकत्ता – शाखानी बॉर्डमां, एक डायरेक्टर थवा माटे तेमने खास विनंति करी हती के जे मान ए पहेलां कोई पण हिंदुस्थानी व्यापारीने मळ्युं न्होतुं.

प्रतिभा अने प्रामाणिकता साथे तेमनामां योजनाशक्ति पण घणी उच्च प्रकारनी हती. तेमणे पोतानी ज स्वतंत्र बुद्धि अने कार्य कुशळता द्वारा एक तरफ पोतानी घणी मोटी जमीनदारीनी अने बीजी तरफ कोलीयारी विगेरे माईनींगना उद्योगनी जे सुव्यवस्था अने सुघटना करी हती ते जोईने ते ते विषयना ज्ञाताओ चकित थता हता. पोताना घरना नानामां नाना कामथी ते छेक कोलीयारी जेवा म्होटा कारखाना सुधीमां – के ज्यां हजारो माणसो काम करता होय – बहु ज नियमित, व्यवस्थित अने सुयोजित रीते काम चाल्यां करे तेवी तेमनी सदा व्यवस्था रहेती हती. छेक दरवानथी लई पोताना समोवडीया जेवा समर्थ पुत्रो सुधीमां एक सरखुं उच्च प्रकारनुं शिस्त-पालन अने शिष्ट आचारण तेमने त्यां देखातुं हतुं

सिंघीजीमां आवी समर्थ योजकशक्ति होवा छतां – अने तेमनी पासे संपूर्ण प्रकारनी साधनसंपन्नता होवा छतां – तेओ धमालवाळा जीवनथी दूर रहेता हता अने पोताना नामनी जाहेरातने माटे के लोकोमां म्होटा माणस गणावानी खातर तेओ तेवी कशी प्रवृत्ति करता न हता. रावबहादुर, राजाबहादुर के सर-नाईट विगेरेना सरकारी खिताबो धारण करवानी के काउन्सीलोमां जई ऑनरेबल मेंबर बनवानी तेमने क्यारेय इच्छा थई न हती. एवी खाली आडम्बरवाळी प्रवृत्तिमां पैसानो दुर्व्यय करवा करतां तेओ सदा साहित्योपयोगी अने शिक्षणोपयोगी कार्योमां पोताना धननो सद्व्यय करता हता. भारतवर्षनी प्राचीन कळा अने तेने लगती प्राचीन वस्तुओ तरफ तेमनो उत्कट अनुराग हतो अने तेथी ते माटे तेमणे लाखो रूपिया खर्च्या हता.

*

सिंघीजी साथेनो मारो प्रत्यक्ष परिचय सन् १९३० मां शरू थयो हतो. तेमनी इच्छा पोताना सद्गत पुण्यश्लोक पिताना स्मारकमां जैन साहित्यनो प्रसार अने प्रकाश थाय तेवी कोई विशिष्ट संस्था स्थापन करवानो हतो. मारा जीवनना सुदीर्घकालीन सहकारी, सहचारी अने सन्मित्र पंडितप्रवर श्री सुखलालजी, जेओ बाबू श्री डालचंदजीना विशेष श्रद्धाभाजन होई श्री बहादुर सिंहजी पण जेमनी उपर तेटलो ज विशिष्ट सद्भाव धरावता हता, तेमना परामर्श अने प्रस्तावथी, तेमणे मने ए कार्यनी योजना अने व्यवस्था हाथमां लेवानी विनंति करी अने में पण पोताने अभीष्टतम प्रवृत्तिना आदर्शने अनुरूप उत्तम कोटिना साधननी प्राप्ति थती जोई तेनो सहर्ष अने सोल्लास स्वीकार कर्यो.

सन् १९३१ ना प्रारंभ दिवसे, विश्ववंद्य कवीन्द्र श्री रवीन्द्रनाथ टागोरना विभूतिविहारसमा विश्वविख्यात शान्तिनिकेतनना विश्वभारती-विद्याभवनमां **'सिंघी जैन ज्ञानपीठ'** नी स्थापना करी अने त्यां जैन साहित्यना अध्ययन-अध्यापन अने संशोधन-संपादन आदिनुं कार्य चालु कर्युं. आ विषेनी केटलीक प्राथमिक हकीकत, आ ग्रंथमालाना सौथी प्रथम प्रकट थएला **'प्रबन्धचिन्तामणि'** नामना ग्रंथनी प्रस्तावनामां में आपेली छे, तेथी तेनी अहिं पुनरुक्ति करवानी जरूर नथी.

सिंघीजीये मारी प्रेरणाथी, 'सिंघी जैन ज्ञानपीठ' नी स्थापना साथे, जैन साहित्यना उत्तमोत्तम ग्रन्थरत्नोने आधुनिक शास्त्रीय पद्धतिये सुन्दर रीते सशोधित-संपादित करी करावी प्रकट करवा माटे अने तेम करी जैन साहित्यनी सार्वजनिक प्रतिष्ठा स्थापित करवा माटे, आ 'सिंघी जैन ग्रन्थमाळा' प्रकट करवानी विशिष्ट योजनानो पण स्वीकार कर्यो; अने ए माटे आवश्यक अने अपेक्षित अर्थव्यय करवानो उदार उत्साह प्रदर्शित कर्यो

प्रारंभमा, शान्तिनिकेतनने लक्षीने एक ३ वर्षनो कार्यक्रम घडी काढवामां आव्यो अने ते प्रमाणे त्या कामनो प्रारंभ करवामा आव्यो परंतु ए ३ वर्षना अनुभवना अंते शान्तिनिकेतन मने मारा पोताना कार्य अने स्वास्थ्यनी दृष्टिये बराबर अनुकूळ न लागवाथी, अनिच्छाए मारे ए स्थान छोडवु पड्यु अने अमदावादमां, गुजरात विद्यापीठना सामिप्यमा, 'अनेकान्त विहार' बनावी त्यां आ कार्यनी प्रवृत्ति चालु राखी आ ग्रन्थमाळामा प्रकट थएला ग्रन्थोनी उत्तम प्रशसा, प्रसिद्धि अने प्रतिष्ठा थएली जोईने सिंघीजीनो उत्साह खूब वध्यो अने तेमणे ए अंगे जेटलो खर्च थाय तेटलो खर्च करवानी अने जेम बने तेम वधारे संख्यामां ग्रन्थो प्रकट थएला जोवानी पोतानी उदार मनोवृत्ति मारी आगळ वारंवार प्रकट करी हु पण तेमना एवा अपूर्व उत्साहथी प्रेराई यथाशक्ति आ कार्यने वधारे ने वधारे वेग आपवा माटे प्रयत्नवान् रहेतो.

*

सन १९३८ ना जुलाईमा, मारा परम सुहृद् स्नेही श्रीयुत कन्हैयालाल माणेकलाल मुन्शीनो – जेओ ते वखते मुंबईनी कॅांग्रेस गवर्न्मेंटना गृहमन्त्रीना उच्च पद पर अधिष्ठित हता – अकस्मात् एक पत्र मने मळ्यो जेमां एमणे सूचव्युं हतु के 'शेठ मुगालाल गोएनकाए बे लाख रूपियानी एक उदार रकम एमने सुप्रत करी छे जेनो उपयोग भारतीय विद्याओना कोई विकासात्मक कार्य माटे करवानो छे अने ते माटे विचार-विनिमय करवा तेम ज तदुपयोगी योजना घडी काढवा अंगे मारी जरूर होवाथी मारे तरत मुंबई आववु विगेरे' तदनुसार हु तरत मुंबई आव्यो अने अमे बन्ने य साथे बेसी ए योजनानी रूपरेखा तैयार करी, अने ते अनुसार, सवत् १९९५ नी कार्तिक सुदि पूर्णिमाना दिवसे श्री मुन्शीजीना निवासस्थाने 'भारतीय विद्या भवन' नी एक म्होटा समारंभ साथे स्थापना करवामा आवी

भवनना विकास माटे श्रीमुंशीजीनो अथाग उद्योग, अखड उत्साह अने उदार आत्मभोग जोई, मने पण एमना कार्यमां यथायोग्य सहकार आपवानी पूर्ण उत्कंठा थई अने हुं तेनी आतरिक व्यवस्थामा प्रमुखपणे भाग लेवा लाग्यो भवननी विविध प्रवृत्तियोमां साहित्य प्रकाशन सबधी जे एक विशिष्ट प्रवृत्ति स्वीकारवामां आवी हती ते, मारा आ ग्रथमाळाना कार्य साथे, एक प्रकारे परस्पर सहायक स्वरूपनी ज प्रवृत्ति होवाथी, मने ए पूर्व-अंगीकृत कार्यमां बाधक न थतां उलटी साधक ज जणाई अने तेथी में एमां यथाशक्ति पोतानी विशिष्ट सेवा आपवानो निर्णय कर्यो सिंघीजीने ए बधी वस्तुस्थितिनी जाण करवामा आवता तेओ पण भवनना कार्यमा रस धरावता थया अने एना सस्थापक-सदस्य बनी एना कार्य माटे पोतानी पूर्ण सहानुभूति प्रकट करी

जेम में उपर जणाव्यु छे तेम, ग्रथमाळाना विकास माटे सिंघीजीनो उत्साह अत्यत प्रशसनीय हतो अने तेथी हुं पण मारा स्वास्थ्य विगेरेनी कशी दरकार राख्या वगर, ए कार्यनी प्रगति माटे सतत प्रयत्न कर्या करतो हतो परंतु ग्रन्थमाळानी व्यवस्थानो सर्व भार, मारा एकलाना पड उपर ज आश्रित थईने रहेलो होवाथी, मारु शरीर ज्यारे ए व्यवस्था करतु अटकी जाय, त्यारे एनी शी स्थिति थाय तेनो विचार पण मने वारंवार थया करतो हतो बीजी बाजु सिंघीजीनी पण उत्तरावस्था होई तेओ वारंवार अस्वस्थ थवा लाग्या हता अने तेओ पण जीवननी अस्थिरतानो आभास अनुभववा लाग्या हता एटले ग्रन्थमाळाना भावी विषे कोई स्थिर अने सुनिश्चित योजना घडी काढवानी कल्पना कर्या करतो हतो

भवननी स्थापना थया पछी ३–४ वर्षमा ज एना कार्यनी विद्वानोमां सारी पेठे प्रसिद्धि अने प्रतिष्ठा जामवा लागी हती अने विविध विषयना अध्ययन – अध्यापन अने साहित्यना सशोधन–सपादननु कार्य सारी पेठे आगळ वधवा लाग्यु हतु, ए जोई सुहृद्वर श्रीमुंशीजीनी खास आकाक्षा थई के सिंघी जैन ग्रन्थमाळानी कार्यव्यवस्थानो संबध पण, जो भवन साथे जोडी देवामा आवे तो तेथी परस्पर बनेना कार्यमा सुदर अभिवृद्धि थवा उपरांत ग्रन्थमाळाने स्थायी स्थान मळशे अने भवनने विशिष्ट प्रकारनी प्रतिष्ठानी प्राप्ति थशे, अने ए रीते भवनमां जैन शास्त्रोना अध्ययननु अने जैन साहित्यना प्रकाशननु एक अद्वितीय केन्द्र बनी रहेशे श्रीमुंशीजीनी ए शुभाकांक्षा, ग्रन्थमाळा विषेनी मारी भावी चिंतानी योग्य निवारक लागी अने तेथी हुं ते विषेनी योजनानो विचार करवा लाग्यो यथावसर सिंघीजीने में श्री मुंशीजीनी आकांक्षा अने मारी योजना सूचित करी तेओ भा वि भ ना स्थापक-सदस्य हता ज अने तदुपरान्त श्रीमुंशीजीना खास स्नेहास्पद मित्र पण हता, तेथी तेमने पण ए योजना बधावी लेवा लायक लागी पण्डितप्रवर श्रीसुखलालजी जेओ आ ग्रन्थमाळाना आरंभथी ज अंतरग हितचिंतक अने सक्रिय सहायक रह्या छे तेमनी साथे पण ए योजना सबधे में उचितपरामर्श कर्यो अने सवत् २००१ ना वैशाख सुदिमा (मे सन १९४३) सिंघीजी कार्यप्रसगे मुंबई आवेला त्यारे, परस्पर निर्णीत विचार-विनिमय करी, आ ग्रन्थमाळानी प्रकाशनसबधी सर्व व्यवस्था भवनने स्वाधीन करवामा आवी सिंघीजीए, ए उपरान्त, ते अवसरे मारी प्रेरणाथी भवनने

बीजा १० हजार रूपियानी उदार रकम पण आपी जेना वडे भवनमां तेमना नामनो एक हॉल बंधाववामां आवे अने तेमां प्राचीन वस्तुओ तेम ज चित्र विगेरेनो संग्रह राखवामां आवे.

भवननी प्रबंधक समितिए सिंघीजीना आ विशिष्ट अने उदार दानना प्रतिघोष रूपे भवनमां प्रचलित 'जैन शास्त्र-शिक्षण विभाग'ने स्थायी रूपे **'सिंघी जैनशास्त्र शिक्षापीठ'** ना नामे प्रचलित राखवानो सविशेष निर्णय कर्यो.

*

ग्रंथमाळाना जनक अने परिपालक सिंघीजीए, प्रारंभथी ज एनी सर्व प्रकारनी व्यवस्थानो भार मारा उपर मूकीने पोते तो फक्त खास एटली ज आकांक्षा राखता हता के ग्रन्थमाळामां केम वधारे ग्रन्थो प्रकट थाय अने केम तेमनो वधारे प्रसार थाय. तेमना जीवननी एक मात्र ए ज परम अभिलाषा हती के आ ग्रन्थमाळा द्वारा जेटला बने तेटला सार सारा अने महत्त्वना ग्रन्थो जल्दी जल्दी प्रकाशित थाय अने जैन सहित्यनो खूब प्रसार थाय. ए अंगे जेटलो खर्च थाय तेटलो ते बहु ज उत्साहथी करवा उत्सुक हता. भवनने ग्रंथमाळा समर्पण करती वखते तेमणे मने कह्युं के— 'अत्यार सुधी तो वर्षमां सरेराश ३–४ ग्रंथो प्रकट थता आव्या छे परंतु जो आप प्रकाशित करी शको तो, दरमहिने बब्बे ग्रंथो पण प्रकाशित थता जोई हुं धराउं तेम नथी. ज्यां सुधी आपनी अने मारी जींदगी छे त्यां सुधी, जेटलुं साहित्य प्रकट करवा-कराववानी आपनी इच्छा होय ते प्रमाणेनी आप व्यवस्था करो. मारा तरफथी पैसानो संकोच आपने जराय नहीं जणाय'. जैन साहित्यना उद्धार माटे आवी उत्कट आकांक्षा अने आवी उदार चित्तवृत्ति धरावनार दानी अने विनम्र पुरुष, में मारा जीवनमां बीजो कोई नथी जोयो. पोतानी हयाती दरम्यान तेमणे मारा हस्तक ग्रन्थमाळा खाते लगभग ७५००० (पोणो लाख) रूपिया खर्च कर्या हशे; परंतु ए १५ वर्षना गाळा दरम्यान तेमणे एकवार पण मने एम नथी पूछ्युं के कई रकम, कया ग्रन्थ माटे, क्यारे खर्च करवमां आवी छे; के कया ग्रन्थना संपादन माटे, कोने शुं आपवामां आव्युं छे. ज्यारे ज्यारे हुं प्रेस इत्यादिना बीलो तेमनी उपर मोकलतो त्यारे त्यारे, तेओ ते मात्र जोईने ज ऑफिसमां ते रकम चुकवनाना शेरा साथे मोकली देता. हुं तेमने कोई बीलनी विगत समजाववा इच्छतो, तो पण तेओ ते विषे उत्साह न्होता बतावता अने एनाथी विरुद्ध ग्रन्थमाळानी साइझ, टाईप, प्रींटींग, बाइंडींग, हेडींग आदिनी बाबतमां तेओ खूब झीणवटथी विचार करता रहेता अने ते अंगे विस्तारथी चर्चा पण करता. तेमनी आवी अपूर्व ज्ञाननिष्ठा अने ज्ञानभक्तिये ज मने तेमना स्नेहपाशमां बद्ध कर्यो अने तेथी हुं यत्किंचित् आ जातनी ज्ञानोपासना करवा समर्थ थयो.

उक्त रीते भवनने ग्रन्थमाळा समर्पित कर्या बाद, सिंघीजीनी उपर जणावेली उत्कट आकांक्षाने अनुलक्षीने मने प्रस्तुत कार्य माटे वधारे उत्साह थयो, अने जो के मारी शारीरिक स्थिति, ए कार्यना अविरत श्रमथी प्रतिदिन वधारे ने वधारे झडपथी क्षीण थती रही छे, छतां में एना कार्यने वधारे वेगवान् अने वधारे विस्तृत बनाववानी दृष्टिये केटलीक विशिष्ट योजना करवा मांडी, अने संपादनाना कार्यमां वधारे सहायता मळे ते माटे केटलाक विद्वानोना नियमित सहयोगनी पण व्यवस्था करवा मांडी. अनेक नाना-मोटा ग्रन्थो एक साथे प्रेसमां छापवा आप्या अने बीजा तेवा अनेक नवा नवा ग्रन्थो छपावा माटे तैयार करवा मांड्या. जेटला ग्रन्थो अत्यार सुधीमां कुल प्रकट थया हता तेटला ज बीजा ग्रन्थो एक साथे प्रेसमां छपावा शरू थया अने तेथी पण बमणी संख्याना ग्रन्थो प्रेस कॉपी आदिना रूपमां तैयार थवा लाग्या.

ए पछी थोडा ज समय दरम्यान, एटले सप्टेंबर १९४३ मां, भवन माटे कलकत्ताना एक निवृत्त दक्षिणी प्रोफेसरनी म्होटी लाईब्रेरी खरीद करवा हुं त्यां गयो. सिंघीजी द्वारा ज ए प्रोफेसर साथे वाटाघाट करवामां आवी हती अने मारी प्रेरणाथी ए आखी लाईब्रेरी, जेनी किंमत रु. ५०००० (पचास हजार) जेटली मागवामां आवी हती, सिंघीजीए पोताना तरफथी ज भवनने भेट करवानी अतिमहनीय मनोवृत्ति दर्शावी हती. परंतु ते प्रोफेसर साथे ए लाईब्रेरी अंगेनो योग्य सोदो न थयो अने तेथी सिंघीजीए, कलकत्ताना सुप्रसिद्ध स्वर्गवासी जैन सद्गृहस्थ बाबू पूरणचंद्रजी नाहारनी म्होटी लाईब्रेरी लई लेवा विषे पोतानी सलाह आपी अने ते अंगे पोते ज योग्य रीते एनी व्यवस्था करवनुं माथे लीधुं.

कलकत्तामां अने आखाय बंगालमां ए वर्ष दरम्यान अन्न-दुर्भिक्षनो भयंकर कराळ काळ वर्ती रह्यो हतो. सिंघीजीये पोताना वतन अजीमगंज, मुर्शिदाबाद तेम ज बीजां अनेक स्थळे गरीबोने मफत अने मध्यमवित्तोने अल्प मूल्यमां, प्रतिमास हजारो मण धान्य वितीर्ण करवानी म्होटी अने उदार व्यवस्था करी हती, जेना निमित्ते तेमणे ए वर्षमां लगभग त्रण-साडा त्रण लाख रूपिया खर्च खाते मांडी वाळ्या हता. बंगालना वतनीयोमां अने जमीनदारोमां आवो म्होटो उदार आर्थिक भोग ए निमित्ते अन्य कोईये आप्यो होय तेम जाणवामां नथी आव्युं.

अक्टोबर-नवेंबर मासमां तेमनी तबियत बगडवा मांडी अने ते धीरे धीरे वधारे ने वधारे शिथिल थती गई. जान्युआरी १९४४ नां प्रारंभमां हुं तेमने मळवा फरी कलकत्ता गयो. ता. ६ ठी जान्युआरीना संध्या समये, तेमनी साथे बेसीने ३ कलाक सुधी ग्रन्थमाळा, लाईब्रेरी, जैन इतिहासना आलेखन आदि अंगेनी खूब उत्साहपूर्वक वातोचीतो करी

परंतु तेमने पोताना जीवननी अल्पतानो आभास जाणे थई रह्यो होय तेम, बच्चे बच्चे तेओ तेवा उद्‌गारो पण काढता रहेता हता ५-७ दिवस रहीने हुं मुंबई आववा नीकळ्यो त्यारे छेल्ली मुलाकात वखते तेओ बहु ज भावभरेले हृदये मने विदाय आपीने बोल्या के-'कोण जाणे हवे आपणे फरी मळीशुं के नहिं?' हुं तेमना ए दुःखद वाक्यने बहु ज दबा-एला हृदये सांभळतो अने उद्वेग पामतो, तेमनाथी सदाना माटे छूटो पड्यो. ते पछी तेमनी साथे मुलाकात थवानो प्रसंग ज न आव्यो ५-६ महिना तेमनी तबियत सारी-नरसी रह्या करी अने आखरे सन् १९४४ ना जुलाईनी ७ मी तारीखे तेओ पोताना विनश्वर देहने छोडी परलोकमा चाल्या गया. मारी साहित्योपासनानो महान् सहायक, मारी अल्पस्वल्प सेवानो महान् परिपोषक अने मारी कर्तव्यनिष्ठानो महान् प्रेरक, सहृदय सुपुरुष, आ असार संसारमां मने शून्य हृदय बनावी पोते महाशून्यमा विलीन थई गयो

सिंघीजीनुं जो के आ रीते नाशवंत स्थूल शरीर संसारमांथी विलुप्त थयुं छे, परंतु तेमणे स्थापेली आ ग्रन्थमाळा द्वारा तेमनुं यश शरीर, सैंकडो वर्षो सुधी आ संसारमा विद्यमान रही तेमनी कीर्ति अने स्मृतिनो प्रशस्तिनो प्रभावक परिचय भावी प्रजाने सतत आप्या करशे

*

सिंघीजीना सुपुत्रोनां सत्कार्यो

सिंघीजीना स्वर्गवासथी जैन साहित्य अने जैन संस्कृतिना महान् पोषक नररत्ननी जे म्होटी खोट पडी छे ते तो सहजभावे पूराय तेम नथी परंतु मने ए जोईने हृदयमां ऊंची आशा अने आश्वासक आल्हाद थाय छे के तेमना सुपुत्रो-श्री राजेन्द्र सिंहजी, श्री नरेन्द्र सिंहजी अने श्री वीरेन्द्र सिंहजी पोताना पिताना सुयोग्य सन्तानो होई पितानी प्रतिष्ठा अने प्रसिद्धिना कार्यमां अनुरूप भाग भजवी रह्या छे अने पितानी भावना अने प्रवृत्तिने उदारभावे पोषी रह्या छे

सिंघीजीना स्वर्गवास पछी ए बधुओए पोताना पिताना दान पुण्य निमित्त अजीमगंज विगेरे स्थानोमा लगभग ५०-६० हजार रूपिया खर्च कर्या हता ते पछी थोडा ज समयमा, सिंघीजीना वृद्धमातानो पण स्वर्गवास थई गयो अने तेथी पोताना ए परम पूजनीया दादीमाना पुण्यार्थे पण ए बधुओए ७०-७५ हजार रूपियानो व्यय कर्यो 'सिंघी जैन ग्रन्थमाळा' नो सघळो भार पण ए सिंघी बधुओए, पिताजीए निर्धारेल विचार प्रमाणे, पूर्ण उत्साहथी उपाडी लीधो छे, अने ते उपरान्त कलकत्ताना 'इन्डीयन रीसर्च इन्स्टीट्यूट'ने बगालीमा जैन साहित्य प्रकट करवा माटे सिंघीजीना स्मारकरूपे ५००० रूपियानी प्रारंभिक मदद आपी छे

सिंघीजीना ज्येष्ठ चिरंजीव बाबू श्री राजेन्द्र सिंहजीये, मारी इच्छा अने प्रेरणाना प्रेमने वश थई, पोताना पुण्यश्लोक पितानी अज्ञात इच्छाने पूर्ण करवा माटे, ५० हजार रूपियानी उदार रकम भारतीय विद्याभवनने दान करी, अने तेना वडे कलकत्तानी उक्त नाहार लाईब्रेरी खरीद करीने भवनने एक अमूल्य साहित्यिक निधिरूपे भेट करी छे भवननी ए ग्रन्थ लाईब्रेरी 'बाबू श्री बहादुर सिंहजी सिंघी लाईब्रेरी' ना नामे सदा ओळखाशे अने सिंघीजीना पुण्यार्थे ए एक म्होटी ज्ञानपरब बनशे बाबू श्री नरेन्द्र सिंहजीये, बंगालनी सराक जातिना सामाजिक अने धार्मिक उत्थान निमित्ते पोताना पिताए जे प्रवृत्ति चालु करी हती, तेने अपनावी लीधी छे अने तेना सचालननो भार प्रमुखपणे पोते उपाडी लीधो छे सन १९४४ नवेंबर मासमां कलकत्ताना दिगबर समाज तरफथी उजवाएल 'वीरशासन जयन्ती महोत्सव'ना प्रसंगे तेना फाळामा एमणे ५००० रूपिया आप्या हता तेम ज कलकत्तामां जैन श्वेतांबर समुदाय तरफथी बांधवा धारेला "जैन भवन" माटे ३१००० रूपिया दान करी पोतानी उदारतानी शुभ शरुआत करी छे भविष्यमा 'सिंघी जैन ग्रन्थमाळा' नो सर्व आर्थिक भार आ बन्ने बंधुओए उत्साह पूर्वक स्वीकारी लेवानी पोतानी प्रशंसनीय मनो-भावना प्रकट करीने, पोताना पिताना ए परम पुनीत यशोमन्दिरने उत्तरोत्तर उन्नत स्वरूप आपवानो शुभ सकल्प कर्यो छे. तथास्तु

सिंघी जैन शास्त्र शिक्षापीठ
भारतीय विद्या भवन, मुंबई

-जिनविजय मुनि

* *
*

भद्रबाहुसंहिता – किंचित् प्रास्ताविक

*

सिंघी जैन ग्रन्थमालाना २६ मा मणि तरीके **भद्रबाहुसंहिता**ना नामथी प्रसिद्धि पामता प्रस्तुत ग्रन्थना कर्तृत्व – प्राचीनत्व – मौलिकत्व आदि विषयो परत्वे जे केटलीक बाबतो खास जाणवा जेवी छे तेनो टूंक सार अहिं आपवामां आवे छे.

भद्रबाहु सूरि अने तेमनी रचेली संहिता विषेनी किंवदन्ती

श्रमणभगवान् श्रीमहावीरना निर्वाण बाद, लगभग दोढ सो वर्ष पछी, भद्रबाहु नामना एक प्रसिद्ध आचार्य थया जेमने जैन संप्रदायना श्वेताम्बर अने दिगम्बर बन्ने पक्षो समानभावे प्रमाणभूत आचार्य माने छे. ए भद्रबाहुसूरिना चरितविषयमां बन्ने संप्रदायवाळाओए अनेक प्रकारनी किंवदन्तीस्वरूप कथाओ लखी छे. जो के दिगम्बर संप्रदायना प्राचीन साहित्यमां भद्रबाहु विषेना उल्लेखो नहिं जेवा ज मळे छे, परंतु श्वेताम्बर साहित्यमां एमना विषेना अनेक उल्लेखो केटला य जूना ग्रन्थोमां पण मळी आवे छे अने ते विविध रूपे छे. एमां सौथी प्राचीन उल्लेख ते कल्पसूत्रनी स्थविरावलिनो कही शकाय, जेनी रचना वि. सं. ५१० ना अरसामां देवर्द्धिगणि क्षमाश्रमण द्वारा थएली मनाय छे. ते पछी, ७ मा ८ मा सैकामां रचाएला निर्युक्ति, भाष्यो अने चूर्णिग्रन्थो जेवा आगमोना प्राचीन व्याख्याग्रंथोमां, एमना संबन्धना केटलाक सविशेष उल्लेखो मळी आवे छे. त्यारबाद विक्रमना १२ मा सैकामां थएला भद्रेश्वरसूरिए 'कहावलि' नामना प्राकृत महापुरुषचरितमां तेम ज हेमचन्द्रसूरिए पोताना 'त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित'ना 'परिशिष्टपर्व' तरीके रचेला 'स्थविरावलिचरित' मां एमना चरित्र अंगे आपेली वधारे विस्तृत हकीकत मळी आवे छे. ते पछीना तो अनेक ग्रन्थकारोए अनेक ग्रन्थोमां आलेखेली एमना विषेनी विविध कथाओ उपलब्ध थाय छे. कालक्रमनी दृष्टिए एमांना बे ग्रन्थोनो अहिं खास उल्लेख करवो उपयोगी जणाय छे, के जेमांथी प्रस्तुत ग्रन्थ साथे संबन्ध धरावती कांईक हकीकत प्राप्त थाय छे. तेमां एक छे मेरुतुङ्गाचार्यप्रणीत 'प्रबन्धचिन्तामणि' अने बीजो ग्रन्थ छे राजशेखरसूरिकृत 'प्रबन्धकोष.' प्रबन्धचिन्तामणिना ५ मा प्रकाशमां, एक 'वराहमिहिर' प्रबन्ध आपेलो छे जेमां 'वाराहीसंहिता' नामक सुप्रसिद्ध ज्योतिषशास्त्र विषयक ग्रन्थना कर्ता व रा ह मि हि र विषेनी किंवदन्ती स्वरूपनी कांईक कथा कहेवामां आवी छे. एमां एम कहेवामां आव्युं छे के ए वराहमिहिर ते सुप्रसिद्ध प्राचीन जैनाचार्य भ द्र बा हु नो म्होटो भाई थतो हतो. वराहमिहिर ज्योतिःशास्त्रनो म्होटो विद्वान् हतो अने लोकोमां तेनी घणी म्होटी प्रतिष्ठा हती. परंतु भद्रबाहु जैन मुनि होई तेमनुं ज्ञान तेना करतां पण वधु विशाळ अने वधुं निर्मळ हतुं अने तेथी वराहमिहिरने तेमनी अदेखाई थई आववाथी, ते पोताना भाई तेम ज तेमना अनुयायी जैन वर्ग प्रत्ये पाछळथी रोषभाव धारण करतो थयो हतो. तेथी मरीने छेवटे ते व्यंतर योनिनो देव थयो अने जैन वर्गने उपसर्गात्मक उपद्रव करवा लाग्यो. तेना निवारण माटे भद्रबाहुए एक स्तोत्रनी रचना करीने पोताना अनुयायियोने आपी अने तेनो सदा पाठ करता रहेवा जणाव्युं जेथी तेनो उपद्रव शान्त थई जाय. ए स्तोत्र 'उवसग्गहर' नामथी आजे पण जैन समाजमां सुप्रसिद्ध छे. इत्यादि. *

प्रबन्धकोषमां पण एनी ए ज हकीकत छे परंतु ते जरा वधारे सजावीने लखी छे. एमां जणाव्युं छे के भद्रबाहु अने वराहमिहिर बन्ने भाईयोए यशोभद्रसूरि पासे जैन मुनिव्रतनी दीक्षा लीधी हती. भद्रबाहु चतुर्दशपूर्व ज्ञानधारक थया अने तेमणे दशवैकालिक आदि १० निर्युक्ति ग्रन्थोनी रचना करी, तेम ज **'भाद्रबाहवी'** नामना संहिता ग्रन्थनी रचना करी. वराहमिहिर पोताना उद्धत व्यवहारना कारणे आचार्यनो अप्रीतिपात्र थयो अने तेथी रोषे भराईने तेणे जैन दीक्षानो त्याग कर्यो अने फरी पाछो ब्राह्मण थई गयो. ते पछी तेणे **'वाराहीसंहिता'** नामनो पोतानो स्वतंत्र ग्रन्थ बनाव्यो अने तेनी द्वारा ते लोकोमां ख्याति मेळवतो थयो. इत्यादि. †

ज्यां सुधी म्हारा जाणवामां आव्युं छे, भद्रबाहु सूरिए **'भद्रबाहुसंहिता'** नामना ग्रन्थनी रचना कर्यानो सौथी प्रथम उल्लेख प्रबन्धकोषकारनो छे अने भद्रबाहु अने वराहमिहिर बन्ने बन्धुओ हता तेवो सौथी जूनो उल्लेख प्रबन्धचिन्तामणिनो छे. ए पछीना ग्रन्थकारोए आ हकीकतनो ज वारंवार उल्लेख करेलो छे. एनी पहेलांना कोई ग्रन्थमां भद्रबाहु अने वराहमिहिर बन्ने भाई हता तेम ज भद्रबाहुए **'भाद्रबाहवी संहिता'** बनावी हती, तेनो कशो निर्देश नथी मळतो.

---

* जुओ, सिंघी जैन ग्रन्थमालामां प्रकाशित प्रबन्धचिन्तामणि मूल, पृ. ११९. तथा, हिन्दी भाषान्तर पृ० १४६.

† जुओ, सिंघी जैन ग्रन्थमालामां प्रकाशित, प्रबन्धकोष, पृ. २–४

आ उपरथी मात्र एटली वस्तु सिद्ध थाय छे के 'प्रबन्धकोष' ना कर्त्ताना समयमां, एटले के वि स १४०५ मां, भद्रबाहुना रचेला 'भद्रबाहुसहिता' नामना ग्रन्थनी प्रसिद्धि थएली हती

प्रस्तुत ग्रन्थनी उपलब्धि अने प्रसिद्धि

वि स १९५९ मा, मुबईना प्रसिद्ध जैन ग्रन्थप्रकाशक शा भीमसिंह माणिकने त्यांथी 'भद्रबाहुसहिता' नामना ज्योतिषना ग्रन्थनु, पण्डित श्रावक हीरालाल हसराजनु करेलु, गुजराती भाषान्तर प्रकट थयु तेनी प्रस्तार नामा एम लखवामा आव्यु हतु के "आ भद्रबाहु सहिता ग्रथ जैनना ज्योतिष विषयमा आद्य ग्रन्थ छे तेना रचनार श्री भद्रबाहुस्वामी चौदपूर्वधर श्रुतकेवली हता तेमना वचनो जैनमा आप्तवचनो गणाय छे" इत्यादि आ भाषान्तर करनार विद्वाने मेळवेल ते मूळ सस्कृत ग्रन्थ केटलो म्होटो तेम ज केटलो जूनो हतो, ए विगेरेनी कशी माहिती तेमा आपेली नथी ते पछी घणा वर्षो बाद, जामनगरथी ए ज पण्डितना प्रकाशन कार्यालय तरफथी ते ग्रन्थनी मूळ नकल छपावी प्रकट करवामा आवी हती, परतु ते एटली बधी अस्तव्यस्त अने अपभ्रष्ट रूपमा हती के जेथी ए ग्रन्थनी सकलना के स्वरूपनी उपलब्धिनी दृष्टिए तेनो कशो ज उपयोग थाय तेम नथी

ए दरम्यान, दिगम्बर समाजना एक सुप्रसिद्ध पण्डित गोपालदासजीए 'जैनमित्र' नामना पत्रमा 'भद्रबाहु-सहिता' नामना ग्रन्थमाथी 'दायभाग' नामना एक प्रकरणना केटलाक उद्धरणो प्रकट कर्या ए उद्धरणोमा जैन शैलीथी तद्दन विलक्षण लागता केटलाक विचारो जोईने, सुप्रसिद्ध ग्रन्थपरीक्षक अने विवेचक दिगम्बर विद्वान् पण्डित श्री जुगल किशोरजी मुख्तारने, ए ग्रन्थने मूळ रूपमा जोवानी अने अवलोकवानी उत्कट इच्छा थई तेथी तेमणे ए ग्रन्थनी मूळ नकल मेळववा खूब ज प्रयास कर्यो केटलीक मुश्केलियो पछी तेमने ए ग्रन्थनी एक नकल मळी आवी अने तेना आधारे तेमणे ए ग्रन्थनु, पोतानी सूक्ष्म परीक्षक दृष्टिए, सविशेष अवलोकन कर्युं परिणामे तेमने जणायु के जे ग्रन्थनी नकल तेमने मळी छे ते आखो ग्रन्थ बनावटी अने विक्रमना सत्तरमा सैकामा थएल कोई धर्मभूषण भट्टारक नामना दिगम्बर जैनगुरुना क्षुल्लक प्रयत्ननी कृतिरूपे छे पण्डित श्री जुगल किशोरजी मुख्तारे, ए उपर विस्तृत परीक्षात्मक २–३ म्होटा निबन्धो ज लखी काढ्या हता जे मुबईना सुप्रसिद्ध ग्रन्थप्रकाशक अने इतिहासविज्ञ विद्वान् प श्री नाथूरामजी प्रेमीद्वारा सपादित 'जैनहितैषी' पत्रमा क्रमथी प्रकट थया हता अने पछीथी स्वतत्र पुस्तिकारूपे पण प्रसिद्ध करवामा आव्या हता पण्डित जुगल किशोरजीए, ए ग्रन्थनी जूनी प्रतो आदिना विषयमा म्हने पण पत्र लखीने पूछाव्यु हतु परतु ते वखते म्हारा जोवामा एनी कोई प्रति आवी न हती अने तेथी मैं श्वेताम्बर भडारोमा तेनी अनुपलब्धि लखी जणावी हती ए उपरथी प. जुगल किशोरजी एवा निर्णय उपर आव्या हता के ए ग्रन्थ जेम दिगम्बर सप्रदायमा खास प्रसिद्ध नथी तेम श्वेताम्बर सप्रदायमा पण अधिक प्रचलित नथी तेमणे ए माटे मारा उक्त पत्रनी केटलीक पक्तिओनो उतारो पण पोताना प्रबन्धमा आ प्रमाणे आप्यो छे –"इसी लिये श्रीयुत मुनि जिन-विजयजी अपने पत्रमें लिखते हैं कि–'पाटनके किसी नये या पुराने भण्डारमें भद्रबाहु–सहिताकी प्रति नहीं है। गुजरातके या मारवाडके अन्य किसी प्रसिद्ध भण्डारमें भी इसकी प्रति नहीं है। श्वेताम्बरोंके भद्रबाहुचरितोंमें इनके सहिता बनानेका उल्लेख मिलता है, परतु पुस्तक अभीतक नहीं देखी गई।" (ग्रन्थपरीक्षा, पृ १५) प जुगल किशोरजीने भद्रबाहुसहितानी जे नकल मळी हती अने जेनी तेमणे विस्तृत परीक्षात्मक समालोचना करी छे ते ग्रन्थ, प्रस्तुत ग्रन्थनी सरखामणीमा परिमाणमा घणो म्होटो छे ए ग्रन्थ 'पूर्व' 'मध्यम' अने 'उत्तर' एम ३ खडोमा व्हेंचाएलो छे अने त्रणे खडोमा मळीने लगभग ७ हजार जेटली एनी श्लोकसख्या छे एना 'पूर्व' अने 'उत्तर' खडमा ज्योतिषना विषय करता केटलाक तद्दन जुदा ज विषयोनु वर्णन करवामा आवेलु छे अने आखा ए ग्रन्थनी सकलना बहु ज अस्तव्यस्त रूपमा थएली छे एना 'मध्य' खडमा अत्र मुद्रित समग्र ग्रथनो समावेश करी लेवामा आव्यो छे अने ते उपरात बीजा पण केटलाक वधाराना विषयो एमा आपेला छे एना 'पूर्व' खडमा केटलाक एवा श्लोको मळे छे जे 'ताजिकनीलकठी' अने 'मुहूर्तचिन्तामणि' नामना प्रसिद्ध ज्योतिष ग्रन्थोमाथी लीधेला छे ए ग्रन्थोनो रचनासमय विक्रमना सत्तरमा सैकानो पूर्वार्द्ध होवाथी प जुगल किशोरजी ए निर्णय उपर आव्या हता के 'आ सहिता विक्रम संवत् १६८० ना पछी बनेली छे' तेम ज ए ग्रन्थनी मूळ नकल जे 'झालरा पाटण' ना दिगम्बर जैन भडारमा छे तेना अन्ते लखेला पुष्पिकारूप उल्लेख उपरथी तेमणे एनी रचना के सकलनानो निश्चित समय पण सिद्ध कर्यो छे अने ते वि स १६५७ थी १६६५ नी वच्चेनो छे (–जुओ, उक्त परीक्षा ग्रन्थ, पृ २९)

प० जुगल किशोरजीनी लखेली 'भद्रबाहु सहिता' नी परीक्षा वाची म्हारी पण एवी धारणा बधाई हती के ए ग्रन्थ तद्दन बनावटी होई कशा पण मूल्य वगरनो– निरुपयोगी छे, अने तेथी म्हने एना विषयमा कशी विशेष जिज्ञासा उत्पन्न न थई ई स १९३१ मा हु ज्यारे 'सिंघी जैन ग्रन्थमाला' ना कामना अगे पाटण गयो त्यारे, म्हने वाडीपार्श्वनाथना प्रसिद्ध पुरातन

ग्रन्थभंडारमां ए ग्रन्थनी एक खंडित (अपूर्ण) परंतु सुन्दर प्रति म्हारा जोवामां आवी जे निश्चित रूपे पंदरमा सैकामां –एटले के पाटणना ए भंडारना संस्थापक खरतर गच्छीय जिनभद्र सूरिना समयमां–लखाएली म्हने जणाई. ए प्रति जोईने म्हने ए ग्रन्थनी संपूर्ण प्रति मेळववानी उत्कंठा थई. कारण के एक तो ए ग्रन्थनुं स्वरूप, पं. जुगल किशोरजी-ए जेनी परीक्षा करेली ते ग्रन्थ करतां, तद्दन जूदुं ज जणायुं; अने बीजुं, ए प्रति जुगल किशोरजीने मळेली प्रति करतां ओछामां ओछी लगभग २०० वर्ष जेटली जूनी देखाई. एटले तेथी एनी विशेष प्राचीनतानी पण म्हने कल्पना थई. ए प्रतिनुं विशेष अवलोकन करतां म्हने एम पण जणायुं के ए प्रति तो वळी एथी य कोईक वधारे जूनी ताडपत्रनी प्रतिनी प्रतिलिपि रूपे छे. एटले मूळ ग्रन्थकृतिनी एथी पण विशेष प्राचीन होवानी म्हारी खातरी थई. तेथी म्हें एनी अन्य कोई तेवी संपूर्ण प्रति मेळववानो प्रयत्न आरंभ्यो.

तपास करतां पूनाना राजकीय ग्रन्थसंग्रहमांथी, (जे भांडारकर ओरिएन्टल रीसर्च इन्स्टीट्यूटमां सुरक्षित छे) एनी एवी ज एक बीजी जूनी प्रति मळी आवी जे संपूर्ण हती. पूनावाळी प्रति वि. सं. १५०४ मां लखाएली छे अने ते पण पाटणवाळी प्रतिनी जेम कोईक ताडपत्रनी जूनी प्रतिनी प्रतिलिपिरूपे छे. एटले म्हने एटली खातरी तो तरत थई के ए ग्रन्थनो जेटलो भाग ए बंने प्रतिओमां लखेलो मळे छे तेटलो तो जरूर प्राचीन छे. अने 'प्रबन्धकोष'मां जे भद्रबाहुनी रचेली 'भाद्रबाहवीसंहिता' नो उल्लेख करवामां आव्यो छे ते घणुं करीने आ ज कृतिने उद्देशीने होवो जोईए.

ग्रन्थना नाम, विषय, स्वरूप अने तेना कर्ता आदिना उल्लेखो तेम ज श्रुतिपरंपरा आदिने लगता केटलाक चर्चात्मक प्रश्नोने लक्ष्यमां लईने, म्हें आ ग्रन्थने 'सिंघी जैन ग्रन्थमाला'मां प्रकट करवानो विचार कर्यो अने एनुं संपादन कार्य म्हारा विद्वान् शिष्य अने सहकारी प्राध्यापक डॉ. गोपाणीने सुप्रत कर्युं. भाई श्री गोपाणीनुं ज्योतिष तेम ज वैद्यक शास्त्रोना विषयनुं वाचन, अध्ययन अने मनन बहु ज विशाळ अने गंभीर प्रकारनुं होई, एमणे ए ग्रन्थनुं संशोधन अने संपादन करवा माटे खूब ज परिश्रम उठाव्यो छे, अने एमना ए प्रयासना सुफळ रूपे ज आजे विद्वानोना कर कमलमां 'सिंघी जैन ग्रन्थमाला' ना एक नूतनविषयक मणि तरीके आ ग्रन्थ उपस्थित थाय छे. डॉ. गोपाणीए प्रस्तुत ग्रन्थना विषयमां जाणवा लायक घणीक बाबतोनी उपयुक्त चर्चा, पोतानी प्रस्तावनामां करी छे; तेम ज ग्रन्थनो सार आपी 'वाराही संहिता' साथेनी तेनी योग्य तुलना पण सरस रीते करी बतावी छे. श्रीयुत गोपाणीए प्रस्तुत कृतिना कर्तृत्व आदि विषे जे विचारो प्रदर्शित कर्या छे ते उपरथी वाचकोने तेनी पण केटलीक कल्पना थई शकशे.

प्रस्तुत ग्रन्थनी प्राचीनता विषेनी केटलीक विचारणा

अध्यापक गोपाणीए प्रस्तुत कृतिनी रचना विषे एवो जे उल्लेख करेलो छे के 'विक्रमीय पंदरमी सदी पछी कोई साधारण बुद्धिसंपत्ति धरावनार माणसे एने रची काढी–'इत्यादि, ते विषे म्हारो अभिप्राय जरा जुदो छे. हुं एने पंदरमी सदीनी पछीनी रचना नथी समजतो. ओछामां ओछी १२ मी सदी जेटली जूनी तो ए कृति छे ज, एवो म्हारो साधार अभिमत थाय छे. म्हारा अनुमाननो आधार ए प्रमाणे छे–पाटणना वाडीपार्श्वनाथ भण्डारमांथी जे प्रति म्हने मळी छे ते जिनभद्रसूरिना समयमां–एटले के वि. सं. १४७५-८५ ना अरसामां–लखाएली छे, एम हुं मानुं छुं. कारण के ए प्रतिना आकार-प्रकार, लखाण, पत्रांक आदि बधा संकेतो जिनभद्रसूरिए लखावेला सेंकडो ग्रंथोने तद्दन मळता अने ते ज स्वरूपना छे. जेम म्हें 'विज्ञप्ति त्रिवेणि'नी म्हारी प्रस्तावनामां जणाव्युं छे तेम जिनभद्रसूरिए खंभात, पाटण, जेसलमेर आदि स्थानोमां म्होटा ग्रन्थ-भण्डारो स्थापन कर्या हता अने तेमां, तेमणे नष्ट थतां जूनां एवां सेंकडो ताडपत्रीय पुस्तकोनी प्रतिलिपिओ कागळ उपर उतरावी उतरावीने नूतन पुस्तकोनो संग्रह कर्यो हतो. ए भंडारमांथी मळेली भद्रबाहुसंहितानी उक्त प्रति पण ए ज रीते कोई प्राचीन ताडपत्रनी प्रतिलिपि रूपे उतारेली छे. कारण के ए प्रतिमां ठेकठेकाणे एवी केटलीय पंक्तिओ दृष्टिगोचर थाय छे जेमां लहियाए पोताने मळेली आदर्श प्रतिमां, उपलब्ध थता खंडित के त्रुटित शब्दो अने वाक्यो माटे, पाछळथी कोई तेनी पूर्ति करी शके ते सारुं, ... आ जातनी अक्षरविहीन मात्र शिरोरेखाओ दोरी मुकेली छे. एनो अर्थ ए छे के ए प्रतिना लहियाने जे ताडपत्रीय प्रति मळी हती ते विशेष जीर्ण थएली होवी जोईए अने तेमां ते ते स्थळना लखाणना अक्षरो, ताडपत्रोनी किनारो खरी पडवाथी, जता रहेला के भुंसाई गएला होवा जोईए. ए उपरथी एवुं अनुमान सहेजे करी शकाय के ते जूनी ताडपत्रीय प्रति पण ठीकठीक जीर्ण अवस्थाए पहोंची गएली होवी जोईए. आ रीते जिनभद्रसूरिना समयमां जो ए प्रति ३००–४०० वर्षो जेटली जूनी होय–अने ते होवानो विशेष संभव छे ज–तो सहेजे ते मूळ प्रति विक्रमना ११ मा १२ मा सैका जेटली जूनी होई शके. पाटण अने जेसलमेरना जूना भंडरोमां आवी जातनी जीर्ण–शीर्ण थएली ताडपत्रीय प्रतियो तेम ज तेमना उपरथी उतारवामां आवेली कागळनी सेंकडो प्रतियो म्हारा जोवामां आवी छे. तेवी ज रीते पूनावाळी प्रति पण (जेनी प्रतिलिपि वि. सं. १५०४ मां थएली छे), तेवी ज कोईक अन्य प्राचीन ताडपत्रीय प्रति उपरथी उतारवामां आवेली छे. कारण के तेमां पण ठेकठेकाणे आवी ज जातनी अक्षरविहीन शिरोरेखाओ आलेखेली दृष्टिगोचर थाय छे. ए बन्ने प्रतियोना अवलोकनथी ए वात स्पष्ट जणाय छे के एमनी मूळाधारभूत आदर्श प्रतियो ठीकठीक जूनी

थएली हती मळी ए वस्ते प्रतियोमां जे ढगलाबन्ध पाठभेदो दृष्टिगोचर थाय छे ते पण ए वस्तु सूचवे छे के जूना समयमा ए ग्रन्थना घणा प्रत्यन्तरो थया होवा जोइये अने ते प्रत्यन्तरोनी पूर्व परम्परा, मूळ ग्रन्थनी रचनाने विशेष प्राचीन समयमा थएली सूचित करनारी होवी जोईए. आ उपरथी हुं ए अनुमान उपर आवु छुं के प्रस्तुत ग्रन्थ ११ मा १२ मा सैका करता तो अर्वाचीन नथी ज एनी प्रतियोमां मळता बहुविध पाठभेदो अने अपभ्रष्ट पाठो पण ए ग्रन्थनी सविशेष प्राचीनताना ज द्योतक होई शके

ग्रन्थनो कर्ता कोण ?

आ ग्रन्थनी रचना कोणे अने क्यारे करी ए विषेनु कशु पण अनुमान करवानु कोई ज्ञापक प्रमाण दृष्टिगोचर नथी थयु ग्रन्थनी वर्णनशैली उपरथी एटलु स्पष्ट जणाय छे के एनो रचयिता कहो के संकलन कर्ता कहो, कोइ दिगम्बर सम्प्रदायानुयायी जैन विद्वान छे भद्रबाहु आचार्यना नामथी श्रुत के ज्ञात थएली कोई कृतिना आधारे, तेणे प्रस्तुत ग्रन्थनी सयोजना करी छे वळी प्रस्तुत ग्रन्थना उल्लेखोथी ए पण स्पष्ट जणाय छे के एना कर्ता स्वय कोई भद्रबाहु नथी, परन्तु भद्रबाहुना उपदिष्ट के निबद्ध एवा कोई निमित्तशास्त्रना आधारे अन्य कर्ताद्वारा एनी सकलना करवामा आवेली छे, अने तेथी एनु नाम 'भाद्रबाहुक निमित्त ग्रन्थ' आवु राखवामा आवेलु छे

भद्रबाहु नामना एक अन्य आचार्य पूर्वे थई गएला छे जे निमित्तशास्त्रना विशिष्ट ज्ञाता होई 'नैमित्तिक' तरीके प्रसिद्धि पाम्या हता तेमना विषेना केटलाक उल्लेखो ७ मा ८ मा सैका जेटला प्राचीन जैन ग्रन्थोमा मळी आवे छे विद्वद्वर्य मुनिवर श्रीपुण्यविजयजीए 'छेदसूत्रकार अने निर्युक्तिकार' ए नामना पोताना मौलिक अने प्रमाणभूत निबन्धमां जणाव्यु छे के–कल्प-व्यवहार-निशीथादि मूळ सूत्रोना कर्ता तथा आवश्यकनिर्युक्ति आदि अन्यान्य निर्युक्तिग्रथोना कर्ता बन्ने भिन्न भिन्न आचार्यो छे–अर्थात् कल्प-व्यवहारादि छेदसूत्रोना कर्ता जे चतुर्दशपूर्वज्ञानधारी भद्रबाहु छे, ते अन्य छे, अने आवश्यक सूत्रादिनी निर्युक्तियोना रचयिता जे भद्रबाहु छे ते पण अन्य छे आ पाछला भद्रबाहु ज निमित्तज्ञ भद्रबाहु छे अने ते ५ मा ६ ठा सैका करता जूना नथी तेमणे ज 'उवसग्गहर' स्तोत्र तथा 'भद्रबाहुसहिता'नी मूळ रचना करेली होवी जोईए, तेम ज ते ज वराहमिहिरना पण भ्राता होवा जोईए इत्यादि†

कोई भद्रबाहु नामना जैन आचार्य अने सुप्रसिद्ध ब्राह्मण विद्वान् वराहमिहिर वच्चे सहोदरपणानो सम्बन्ध हतो के केम ते विषे आपणे कशो आधार नहिं आपी शकिये, अने तेमना समसामयिकत्व विषे पण विशिष्ट प्रकारना प्रमाणाभावे, आपणे कशो निर्णय नहिं करी शकिये, परन्तु भद्रबाहु नामना एक जैन पूर्वाचार्य निमित्तशास्त्रना विशिष्ट ज्ञाता होवानी विख्याति वाळा पूर्वे थई गया छे, एटली हकीकत तो उक्त मुनिवर श्रीपुण्यविजयजीना निबन्ध उपरथी निश्चित रूपे मानी शकाय तेम छे

ए भद्रबाहु आचार्य, जेम आवश्यकादि निर्युक्ति ग्रन्थोनी रचना करी छे, तेम निमित्तशास्त्रविषयक कोई ग्रथनी पण पद्यरूपे के गद्यरूपे, प्राकृतमा रचना करी होय ए सर्वथा सभव छे‡ निमित्तशास्त्र साथे सबन्ध धरावनारा 'अगविद्या प्रकीर्ण' आदि पूर्वाचार्योना रचेला बीजा पण जैन ग्रन्थो उपलब्ध थाय छे निमित्तशास्त्र विषेनु तेवु विशेष ज्ञान मेळववानी परिपाटी जैनाचार्योमा घणा प्राचीन समयथी चाली आवे छे, अने एवा विशिष्ट निमित्तज्ञानना प्रभावथी जैनाचार्योए पोताना धर्म अने सम्प्रदायनो सविशेष प्रभाव वधार्यो होवाना सेंकडो उल्लेखो पण जैन ग्रन्थोमा मळी आवे छे एथी निमित्तशास्त्रज्ञ भद्रबाहु आचार्य आवो निमित्तविषयक कोई ग्रन्थ बनाव्यो होय तो ते सर्वथा सभवित छे पाछळथी काळदोषने लईने ए ग्रन्थ नष्ट-भ्रष्ट थवाथी के पछी बीजी रीते विशेष दुर्बोध्य जेवो जणावाथी तेना उद्धाररूपे कोई विद्वाने प्रस्तुत ग्रथनी रचना करेली होवानी सभावनाने मान्यवाना योग्य कारणो आपी शकाय प्रस्तुत ग्रन्थमा ज्या त्या जे केटलीक अमभ्यस्त स्वरूपनी सकलना तेम ज छन्दोभ्रष्ट आदि वाळी स्खलित रचना दृष्टिगोचर थाय छे तेनु पण एक ए कारण होई शके के मूळ कृति प्राकृत भाषामा होय अने तेना आधारे आ सस्कृत रूपान्तर करवामा आव्यु होय एम थवाथी व्याकरण अने छन्दोभ्रष्टताना केटलाक दोषो एमा स्वाभाविक रूपे ज उतरी आव्या होय केम के ग्रथ आखो पारिभाषिक शब्दोथी भरेलो छे एमा एकना बदले बीजा प्रतिशब्दनो उपयोग करवा माटे अवकाश न होय ए तो स्पष्ट ज छे ज्योतिष अने वैद्यक विषयना परिभाषात्मक ग्रन्थोमा आवु भाषाशैथिल्य अने गुम्फनशैथिल्य बहु ज सामान्य गणाय छे, ए पण विद्वानोने सुविदित ज छे

प्राचीन ग्रन्थोमा मळती आवी पाठभ्रष्टतानु एक विशेष कारण लहियाओनी लिपिविषयक अज्ञानता पण खास होय छे भाषा अने विषयने जरा य न समजनार लहियो ज्यारे कोई जूनी प्रतिनो उतारो करवा बेसे छे अने तेने जो आधारभूत प्रतिनी लिपि सहेज पण अपरिचित के असामान्य जणाय छे, त्यारे ते पोतानी नकलमा अक्षरो सबधी अनेक प्रकारनी विचित्र भूलो कर्या करे छे पुस्तकोनी प्रतिलिपि करनारा लहियाओने आजना श्रमण कपोजिटरो जेवा समजवा जोईए जेम

† महावीर जैन विद्यालय, मुबई तरफथी प्रकट थएल 'रजतमहोत्सव' नामना पुस्तकमां प्रकाशित

‡ मेघविजय उपाध्याये पोताना 'वर्षप्रबोध' अपरनाम 'मेघमहोदय' मां भद्रबाहुना नामथी केटलीक प्राकृत गाथाओ उद्धृत करेली छे जे कदाचित् ए मूळग्रन्थमाथी ज परंपराद्वारा उद्धृत थती चाली आवी होय

अभण कंपोजिटरने लेखकनी लखेली कॉपीमां जे अक्षर जेवो समजाय ते माटे तेवा ज अक्षरनुं बीबूं ते गोठवे छे. 'सायण' शब्दमां लखेलो 'य' जो तेने 'प' जेवो लागे तो ते 'य' ना बदले 'प' मूकी 'सायण' नुं 'सापण' रूपे कंपोज करशे, ते ज रीत अभण लहियाओनी पण समजवी जोईए. उदाहरण तरीके, प्रस्तुत ग्रन्थनी पाटण अने पूना वाळी जे बन्ने प्रतियोनो निर्देश उपर करवामां आव्यो छे, तेना लहियाओना लखाणने ज जो ए दृष्टिए आपणे जोईए तो तेनी दरेक पंक्ति आवी जातनी भूलोथी भरेली देखाशे. लहियाओना अक्षरो एटला बधा सुन्दर लागे छे के प्रथम दृष्टिए आपणने ए उत्कृष्ट स्वरूपनी आदर्श नकलो जेवी जणाय छे, परंतु ज्यारे एने शुद्धाशुद्धतानी दृष्टिए जोवा मांडिए छे तो ते भ्रान्तिनी प्रतिमूर्तियो जेवी ज लागे छे. उदाहरण तरीके, पूनावाळी प्रतिमां प्रथमाध्यायनो समाप्तिसूचक पुष्पिका लेख ज्यारे–

"इति निर्ग्रंथे भद्रबाहुके निमित्ते अंगसंचयो नाम प्रथमोध्यायः ॥ छ ॥"

आवी रीते शुद्ध भाषामां लखेलो छे, त्यारे ए ज पुष्पिकानी पंक्ति पाटणवाळी वधारे प्राचीन अने वधारे सुवाच्य अक्षरोमां लखेली प्रतिमां, नीचे बताव्या प्रमाणे, भ्रष्टस्वरूपमां लखेली छे–

"इति निर्ग्रंथन (?) भद्रबाहुके निमित्तोंग (?) समुयो (?) नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ छ ॥"

आ नानकडी पंक्तिमां लहियाए ३ भूलो करी छे. 'नैर्ग्रंथे' ना बदले 'निर्ग्रंथन', 'निमित्ते अंग' ना बदले 'निमित्तोंग', 'संचयो' ना बदल 'समुयो'.

आ भूलो लहियाने जूनी लिपिनुं वळण बराबर न समजावाथी थवा पामी छे. आवी रीते अपठित लिपिकारोना हाथे आ ग्रंथमां घणा पाठो भ्रष्ट रूप पामेला छे अने तेथी पण ग्रंथनी संकलनामां घणी ज शिथिलबन्धता आवी गएली दृष्टिगोचर थाय छे.

प्रस्तुत ग्रन्थ अपूर्ण लागे छे.

वळी प्रस्तुत ग्रन्थ, एना प्रथम अध्यायमां जणावेल 'अंगसंचय' रूप विषयानुक्रमनी दृष्टिए अपूर्ण लागे छे. ए विषयानुक्रम प्रमाणे तो एमां लगभग ४५ थी ५० जेटला अध्यायो होवा जोईए. त्यारे आ उपलब्ध कृतिमां २६ ज अध्याय मळे छे. ए अध्यायोमांथी २ थी २४ अध्याय सुधीनुं विषयनिरूपण तो अनुक्रममां सूचव्या प्रमाणे ज यथाक्रमे करवामां आवेलुं छे, परंतु २५ मा अध्यायमां ज्यारे अनुक्रम प्रमाणे 'वातिक' योगोनुं वर्णन आववुं जोईए त्यारे एमां तेना बदले 'संग्रहयोगार्घकांड' नामना विषयनुं वर्णन आपेलुं छे. २६ मो अध्याय 'स्वप्न' विचारविषयक छे जे अनुक्रम प्रमाणे यथास्थाने मळतो आवे छे, परंतु ते पछी मुहूर्त, तिथि, करण, निमित्त आदि विषयोनां वर्णनवाळा अध्यायो होवा जोईए जे सर्वथा उपलब्ध नथी. तेम ज प्रारंभमां जेम प्रास्ताविकरूपे ग्रन्थारंभ विषयक केटलुंक उपोद्घातात्मक वर्णन करवामां आव्युं छे तेम अन्तमां उपसंहारसूचक पण जे कांईक वर्णन होवुं जोईए, ते पण उपलब्ध अन्तिम अध्यायमां नथी मळतुं. तेथी आ ग्रन्थ प्रस्तुत स्वरूपमां अपूर्ण छे, एम मानवुं प्राप्त थाय छे. एम लागे छे के उपलब्ध भाग, ए ग्रंथनो पूर्वभाग के पूर्वखंड हशे अने ए पछी आवता मुहूर्त आदि विषयोना अध्यायो उत्तरखंडरूपे हशे, जे प्रस्तुत कृतिना प्रतिलिपिलेखकोने उपलब्ध थयो नहिं होय, के पछी ते पहेलां ज क्यारेक नष्ट थई गयो होय. पूनावाळी प्रतिना लेखकने जे जूनी ताडपत्रीय आदर्श प्रति मळी हती तेमां ए ग्रन्थना संपूर्ण २६ अध्यायो लखेला हता त्यारे पाटणवाळी प्रतिना लहियाने जे प्रति मळी हती तेमां २२ अध्याय ज पूरा हता अने ते पछीनो अध्याय अपूर्ण हतो. अने ए अध्याय पण पूनावाळी प्रति करतां तद्दन जुदा ज प्रकारनो अने जुदा ज विषयना वर्णनवाळो देखाय छे. पूनावाळी प्रतिमां 'आदित्यचार' विषयवाळा २२ मा अध्याय पछी २३ मो अध्याय 'चन्द्रचार' विषयक मळे छे, त्यारे पाटणनी प्रतिमां ते राहुना 'अन्तश्चार' विषयनो छे. ए विषय बीजी कोई उपलब्ध प्रतियोमां मळतो नथी. तेथी ए पाटणवाळी प्रति कोई जुदी ज परंपरावाळी प्रतिनी प्रतिलिपि होवानी पण सूचक लागे छे. ए प्रतिमां शब्दो, वाक्यो अने श्लोकोना पाठभेदो पण घणा विपुल प्रमाणमां दृष्टिगोचर थाय छे. अध्यायोनी समाप्तिसूचक पुष्पिकापंक्तियो पण घणा भागे जुदी जातनी मळे छे. पूनावाळी प्रतिमां 'शुक्रचार' विषयक २३१ श्लोकनो जे अध्याय छे तेने पाटण° मां २ अध्यायोमां विभक्त करेलो छे. १ थी १८४ सुधीना श्लोकोनो 'शुक्रचार' नामनो जुदो अध्याय छे अने ते पछीना ४२ श्लोकोनो शुक्रना 'वक्रचार' नामनो जुदो अध्याय करवामां आव्यो छे. तेना श्लोकांको पण जुदा ज लखवामां आव्या छे.[1] ग्रन्थनी शैली अने संकलनानी दृष्टिए जोतां पाटणनो अध्यायविभाग बराबर पण लागे छे. कारण के १८४ मा श्लोकसाथे 'शुक्रचार'नो विषय समाप्त थाय छे, अने

[1] पाटणवाळी प्रतिमां आ बन्ने अध्यायोना पृथक्त्वसूचक पुष्पिकालेखो आ प्रमाणे छे–प्रस्तुत पुस्तकना पृ. ४४ उपर जे १८४ मो श्लोक छे ते पछी आ प्रमाणे अध्यायसमाप्तिज्ञापक पंक्ति छे–'**इति नैर्ग्रंथे भद्रबाहुके निमित्ते शुक्रचारः समाप्तः।**' तथा पृ. ४६ उपर जे अध्यायसूचक पुष्पिका मुद्रित छे तेना स्थाने पाटण° मां आ प्रमाणे पंक्ति छे–'**इति शुक्रचारस्य वक्रचारः।**'

ने पछीना तेना 'वस्त्रचार' अध्यायना प्रारंभनु सूचक 'अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि वस्त्र चार निबोधत' आवु नवीन प्रतिज्ञाकथन करवामा आवेलु छे, तेथी ए अध्याय तद्दन जुदो ज होवो जोईए ए अर्थात ज स्पष्ट थई जाय छे

आ उपरथी ए वात पण स्पष्ट थाय छे के पूनावाळी प्रति अने पाटणवाळी प्रति बन्ने बहु जूना अने जुदा प्रस्तारो वाळी आदर्शभूत कोई भिन्न प्रतियोनी प्रतिलिपियो छे, अने ए वस्तु पण प्रस्तुत ग्रन्थनी निःसंशय प्राचीनतानी द्योतक छे

ग्रन्थगत विषयनी विचारणा

प्रस्तुत ग्रंथमा जे विषयोनु वर्णन करवामा आव्यु छे, ते बधा विषयोनु वर्णन, ब्राह्मण विद्वान् वराहमिहिरनी रचेली वाराही संहितामा पण करेलु मळे छे अने तेथी ए बन्ने ग्रन्थोना वर्णनोमा परस्पर केटलु साम्य छे अने केटलु वैषम्य छे तेनी बहु ज झीणवट भरेली अने विस्तार पूर्वकनी तुलना, अध्यापक गोपाणीए पोतानी प्रस्तावनामा, घणी ज सरस रीते करीने बतावी छे अध्यापक गोपाणीनी ए तुलनाना वाचनथी ए वस्तु स्पष्ट थाय छे के प्रस्तुत ग्रन्थ करता 'वाराही संहिता' नी सकलना, रचना अने वर्णनशैली वधारे व्यवस्थित अने वधारे प्रौढताभरेली छे, त्यारे आनी रचना, सकलना अने शैली अव्यवस्थित, व्याकरण अने छन्दोभगना दोषोथी व्याप्त तेम ज पुनरुक्ति आदिना प्रयोगोथी निकृष्ट प्रकारनी छे एथी मर्मज्ञ विद्वानोनो सहेजे एवो मत बन्धाय के कोई अर्वाचीन अर्धदग्ध जैन विद्वाने 'वाराही संहिता' उपरथी आनी सकलना करीने भद्रबाहुना नामथी एने प्रसिद्धि आपवानो क्षुद्रक अने हास्यास्पद प्रयत्न करेलो होवो जोईए उपर, प जुगल किशोरजीए करेली प्रस्तुत कृतिनी विस्तृत परीक्षानो जे उल्लेख करवामा आव्यो छे तेमा तेमणे ए ज विचार स्पष्टपणे प्रतिपादित कर्या छे अलबत् प जुगल किशोरजीए जे ग्रन्थकृतिनी परीक्षा करी छे ते कृति, समग्रभावे तो निःसशयरीते अर्धदग्ध अने अप्रामाणिक पडितम्मन्यनी क्षुद्रक रचना ज छे परतु प्रस्तुत ग्रन्थकृति ते कोटीनी रचना नथी एवो म्हारो अभिमत छे, अने ते उपर आलेखेली विचारसरणीथी फलित थाय छे म्हारा अभिमत प्रमाणे-

१ प्रस्तुत ग्रन्थ कृति 'वाराही संहिता' ना आधारे रचवामा आवेली नथी तेम ज कोई अर्वाचीन अर्धदग्ध पडितम्मन्यनी बनावेली नथी आनी रचना करनार कोई प्राचीन कालीन जैन विद्वान् छे जेणे भद्रबाहुना कहेला के मनायेला निमित्तशास्त्र विषयक वचनोनो सारसग्रह करवानो प्रयत्न कर्यो छे

२ प्राचीन काळथी जैन विद्वानोमा आ ग्रन्थनु खूब वाचन अने अध्ययन थतुं रह्यु छे अने तेथी एमा घणा पाठभेदो तेम ज भ्रष्टपाठो प्रविष्ट थई गया छे

३ प्रस्तुत ग्रन्थमा क्या य एवो निर्देश थएलो नथी मळतो के जेथी ए स्वय भद्रबाहुनी कृति छे एवो कोईने भ्रम उत्पन्न थाय, छता केटलाक जैन पडितोए एने भद्रबाहुनी कृति तरीके मानवा—मनाववानो भ्रान्त प्रयत्न कर्यो छे त्यारे केटलाके ए भद्रबाहुनी कृति नथी ए सिद्ध करवामाटे बहु ज उत्साहपूर्वक अतिरेकी श्रम सेव्यो छे

४ आ ग्रन्थगत उल्लेखोथी जे काई फलित थाय छे ते एटलु ज के भद्रबाहुना वचनोना आधारे आनी सकलना के रचना करवामा आवी छे, अने ए ज वस्तु एनो कर्ता आपणने मानवानु कहे छे

५ ग्रन्थकारे प्रारंभमा, प्रस्तावनारूपे जे जणाव्यु छे के द्वादशागवेत्ता भद्रबाहु आचार्य मगधदेशना राजगृह नगरना पाडुगिरि पर्वत उपर आवीने रह्या ते वखते शिष्योए तेमने राजाओना, भिक्षुओना अने श्रावकोना हितनी दृष्टिए दिव्य ज्ञाननो उपदेश आपवानी प्रार्थना करी अने तेथी तेमणे 'जिनभाषित निमित्त' ज्ञाननो पोताना शिष्योने उपदेश आप्यो – इत्यादि आ जातनो ग्रन्थारंभ करवो ते तो जैन ग्रन्थकारोनी एक सामान्य शैली ज छे अनेक प्राचीन अर्वाचीन ग्रन्थोनो प्रारंभ आ शैलीए करवामा आव्यो होय छे पोताना वर्ण्यविषयने भगवान महावीरना वचनरूपे निरूपित करवानो ग्रन्थकारनो ज्यारे उद्देश होय छे त्यारे ते उपदेशने महावीरना मुखेथी कहेवडाववानी पद्धतिए ग्रथित करे छे, तेम ज ज्यारे कोई विषयने गणधर के अन्य तेवा आचार्यना उपदेश तरीके निर्दिष्ट करवानो ग्रन्थकारनो उद्देश होय छे, तो त्यारे ते उपदेशने, ते ते व्यक्तिना मुखेथी उच्चरावववानी शैलीए आलेखित करे छे तेथी एवा प्रारंभिक के प्रास्ताविक कथनोमां कोई ऐतिहासिक के विशेषवस्तु सूचक घटनानी कल्पना करवी नकामी छे

६ प्रस्तुत ग्रन्थना ए प्रारंभिक कथनमाथी जे काईं विशिष्ट विचार तारवी शकाय छे, ते ए छे, के आ ग्रन्थनी सकलना करवामा ग्रन्थकारनो प्रधान उद्देश नृपतिओ, भिक्षुओ अने श्रावकोना हितविषेनो छे एमां राजाओनुं हित ए रीते सूचववामा आव्यु छे के आ शास्त्रोक्त निमित्तज्ञानना आधारे राजाओ पोताना जीवनमा तथा पोताना राज्यमा थनारा शुभाशुभ फलो विषेनुं ज्ञान मेळवी तदनुसार प्रवृत्ति करी शके अने तेथी तेओ विजिगिषु अने स्थिरमति थईने सुखपूर्वक पृथ्वीनु अर्थात् पोताने आधीन भूमिनु पालन करी शके भिक्षुओनु हित ए रीते जणाववामा आव्युं छे के भिक्षुओ पासेथी राजाओ आ शास्त्रोक्त रहस्यनो उपदेश प्राप्त करीने पोताना

अभीष्ट कर्तव्यमां सफळता मेळवे तो तेओ भिक्षुओ तेम ज धर्मचारियो तरफ विशेष आदर सत्कार वाळा थईने रहे अने तेथी तेमना संरक्षण नीचे भिक्षुओ निरुद्विग्नभावे सर्वत्र विचरी शके. वळी भिक्षुओने ज्यारे आ शास्त्रना ज्ञानथी देशमां उत्पात आदि थवानी आशंका थाय, तो तेओ प्रथमथी ज सावधान थई देशान्तरमां चाल्या जवानो प्रयत्न करे अने तेवा सुस्थितिसंपन्न देशमां वसीने सुखपूर्वक पोतानी जीवनयापना करी शके. श्रावकोनुं हित ए दृष्टिए बतावावामां आव्युं छे के आवा दिव्यज्ञानना प्रभावथी प्रभावित थईने तेओ सर्वज्ञभाषित धर्ममां अनुरक्त थाय अने अन्यधर्मनो आश्रय करवा न इच्छे.

आवी रीते राजा, भिक्षु अने श्रवकोना हितनी सूचना करीने पछी ग्रन्थकार एम पण फरी जणावे छे, के जो के आ दिव्यज्ञान, सामान्य रीते बधा ज जीवोने हितकारी छे तेम छतां भिक्षुओना माटे तो ए विशेषे करीने उपकारक छे. कारण के भिक्षुओनुं जीवन सदा परपिंड उपर अवलंबित होवाथी जो तेमने ए शास्त्रनुं ज्ञान होय, तो तेमनी जीवनयात्रा वधारे सरळता साथे व्यतीत थई शके. ग्रन्थकारे सूचवेलो ए हेतु तद्दन वास्तविक अने कार्यसाधक छे एमां कशी ज अत्युक्ति नथी. जैन भिक्षुओए ए हेतुनो जे रीते यथेष्ट उपयोग कर्यो छे तेनां निदर्शक ऐतिहासिक तेम ज साहित्यिक प्रमाणो जैन ग्रन्थोमांथी जोईए तेटलां मळी आवे तेम छे.

निमित्तज्ञान विषयनुं अन्य साहित्य

भारतवर्ष कृषिप्रधान देश होवाथी अने कृषिनी निष्पत्तिनो आधार जलवर्षा उपर रहेलो होवाथी आपणा देशना लोकोने ठेठ प्राचीन काळथी ज वृष्टिना योगायोगो अने निमित्तोनुं विशिष्ट परिज्ञान मेळववानी परम आवश्यकता जणाती रही छे अने तेथी आपणा पूर्वजोए ए परिज्ञान प्राप्त करवा अर्थे आध्यात्मिक अने भौतिक बंने प्रकारनी शक्तिओ द्वारा मळता अनुभवोनो यथाशक्य उपयोग करवा सतत प्रयत्न कर्यो छे. ए प्रयत्नना फळरूपे वर्षाना योगायोग विषेनुं ज्ञान करावनारा नाना म्होटा घणा य ग्रन्थो भारतीय साहित्यमां उपलब्ध थाय छे. संस्कृत अने प्राकृत भाषामां रचाएला केटला य ग्रन्थो उपरांत देश्य भाषामां पण आ विषयनी नानी म्होटी केटली य रचनाओ थएली मळी आवे छे. ए रचनाओमां 'भड्डुली'नां वाक्यो तरीके प्रसिद्ध प्राचीन राजस्थानी के प्राचीन हिंदीना मनातां दोहात्मक पद्यो सर्वत्र सुज्ञात छे. ग्रामीण कृषिकारो पण ए 'भड्डुली'नां थोडां घणां वचनोथी परिचित होय छे अने वर्षाकाळना पहेलाना एक बे मासमां आकाशमां थतां वादळ, गाज–वीज अने हवानां आन्दोलनोनी क्रिया विगेरेनां अवलोकनो उपरथी, आवतुं चोमासुं केवुं नीवडशे तेनी कांईक कल्पना तेओ करता रहे छे. राजपूतानामां ए वचनोनो प्रचार म्होटा प्रमाणमां जोवामां आव्यो छे. वर्तमान युगना नवा वातावरणने लीधे हवे ए वस्तुना जाणकारो बहु विरल थता जाय छे. परंतु जूना जमानामां दरेक गाममां एना एक बे ज्ञाता अवश्य मळी आवता हता. ज्योतिषी ब्राह्मणो अने जैन साधु–यतियो ए बाबतमां वधारे अनुभवी मनाता. चोमासाना दिवसोमां सहेज वर्षाद खेंचाय के वधारे ओछो पडे, तो लोको ए ब्राह्मणो अने साधु–यतियोनी पासे जाय अने ते विषेनी उत्सुकतापूर्वक पूछताछ करे. लोकोना म्होटा भागनी एवी श्रद्धा थएली हती के ज्योतिषियो अने यतियो ए विषयनुं जरूर सारुं ज्ञान धरावनारा होय छे. जो के लोकोनी श्रद्धा जेटलुं सारुं ज्ञान धरावनार तो बहु ज विरल व्यक्ति थती हशे, परंतु केटलुंक सामान्य ज्ञान धरावनार व्यक्तियो जरूर ज्यां त्यां मळी आवती खरी. म्हारा स्वर्गवासी गुरुवर्य यतिप्रवर श्री देवीहंसजी ए विषयना विशिष्ट ज्ञाता हता तेनो म्हने प्रत्यक्ष अनुभव छे. सं. १९५६ नी सालमां मारवाड विगेरेमां जे भयंकर दुष्काळ पड्यो हतो तेनी जे आगाही तेमणे ४–६ महीना पूर्वे ज करी दीधी हती तेनुं म्हने खास स्मरण छे. तेमनी भविष्यसूचनाने लक्ष्यमां लई, म्हारी जन्मभूमिना शासक स्व० ठाकुर श्री चतुरसिंहजीए पोतानी आर्थिक संपत्ति अनुसार, अगाउथी ज पुष्कळ अनाजनो संग्रह करी लीधो हतो, जेना लीधे उग्र अन्नसंकटना समये पोतानी जागिरीना गरीब जनोने तेनुं वितरण करीने तेमनां प्राणो बचाववामां सारी रीते सफळ थया हता. वर्षा विषेनी आवी आगाहीना बीजा पण बे–चार प्रसंगोनुं म्हने स्पष्ट स्मरण छे जे गुरुजीना कथनानुसार अविसंवादी रूपे अनुभवमां आव्या हता. आथी, आपणा शास्त्रकारोए आ वर्षाविज्ञान विषेनां जे निमित्तो अने सूचनो ग्रन्थस्थ कर्यां छे तेमां केटलुंक महत्त्वनुं तथ्य अवश्य रहेलुं छे एवी म्हारी सानुभव मान्यता थएली छे.

निमित्तशास्त्र मानव समाजने अत्यन्त उपकारक होवानी मान्यता

खरी रीते आ निमित्तशास्त्रविषयक ज्ञान मनुष्य जातिना ऐहिक जीवन व्यवहार साथे अत्यंत निकटनो संबन्ध धरावे छे, अने तेथी आ शास्त्र मनुष्य समाज माटे अत्यंत उपकारक, मार्गदर्शक अने संरक्षणसूचक छे. प्रस्तुत ग्रन्थकारे आ शास्त्रनुं माहात्म्य समजावता जे विचारो नीचेना श्लोकोमां प्रकट कर्या छे ते तद्दन वास्तविक स्वरूपना ज ज्ञापक छे एम कहेवामां जरा य अतिशयोक्ति नथी लागती. ग्रन्थकार कहे छे के–

न वेदा नापि चाङ्गानि न विद्याश्च पृथक् पृथक् । प्रसाधयन्ति तानर्थान् निमित्तं यत् सुभाषितम् ॥ १३, ३८
अतीतं वर्तमानं च भविष्यद् यच्च किञ्चन । सर्वं विज्ञायते येन तज्ज्ञानं नेतरं मतम् ॥ १३, ३९

अर्थात्—जे कार्यो सम्यग् रीते कयेला आ निमित्तशास्त्र वडे साधी शकाय छे ते कार्यो नथी वेदना ज्ञानथी के नथी अंगोना ज्ञानथी, तेम ज नथी बीजी बीजी विद्याओना ज्ञानथी साधी शकाय तेम छे अतीत, वर्तमान अने भविष्यनु सर्व काइं जेनाथी जाणी शकाय छे ते आ ज ज्ञान छे, बीजुं कोई ज्ञान आवु मनातुं नथी

आ निमित्त शास्त्र कई रीते मनुष्य समाजने उपकारक थाय छे, अने कई रीते कार्य साधक बने छे तेनो खुलासो प्रस्तुत ग्रन्थकारना वक्तव्यमाथी आ प्रमाणे मळे छे —मनुष्य जीवनना सुख अने संरक्षणनो मुख्य आधार प्रकृतिनी सुस्थिति अने सानुकूल अवस्था उपर रहेलो छे प्रकृतिना तत्त्वोमा जो विकृत अवस्था अने प्रतिकूळ भाव उत्पन्न थाय तो तेथी मनुष्य जीवनना नित्य-नैमित्तिक व्यवहारमा अने कार्यमा बाधा उत्पन्न थाय अने तेथी मनुष्यना सुख अने, संरक्षणमा भयजनक अने हानिकर परिस्थिति उभी थाय नीचे आपेला श्लोक उपरथी ग्रन्थकारे प्रदर्शित करेलो आ भाव स्पष्टपणे समजाय तेवो छे

प्रकृतेर्योऽन्यथाभावो विकार सर्वं उच्यते । एवं विकारे विज्ञेयं भयं तत् प्रकृतेः सदा ॥ २ ३

अर्थात्—प्रकृतिमा जे अन्यथाभाव (फेरफार) उत्पन्न थाय छे ते सर्व विकार कहेवाय छे अने ए रीते थता प्रकृतिना विकारथी मनुष्य माटे सदा भय (भयजनक परिस्थिति) उपस्थित थाय छे

अहिं प्रकृति एटले जे पृथ्वी उपर मनुष्यनो निवास छे तेनी साथे संबन्ध धरावता जल अने वायु आदि पार्थिव तत्त्वोनी गति-स्थिति तेम ज आकाशमा दृष्टिगोचर थता चन्द्र, सूर्यादि ग्रह-नक्षत्र-तारा आदि आन्तरिक्ष पदार्थोनी गति-स्थिति समजवानी छे पृथ्वी अने आकाशगत ए पदार्थोनी गति-स्थिति सदा एक सरखी नथी होती-नथी रहेती एमा अनेक ज्ञात अने अज्ञात कारणोथी, समये समये अने स्थळे स्थळे, साधारण अने असाधारण परिमाणमा, अनेक प्रकारना परिवर्तनो थया करे छे. मनुष्यने, पोताना जीवनना घटक एवा आहार-विहारादि व्यवहारना सर्व आवश्यक अने उपकारक साधनो, प्रकृतिनी सामान्य सुस्थितिवाळी एटले के साम्य अवस्थामाथी मळता होय छे प्रकृतिनी ए साम्य अवस्थामा ज्यारे कोई कारणथी असामान्य अर्थात् विषम एवी परिस्थिति उत्पन्न थाय छे त्यारे मनुष्योपयोगी ए साधनो पण विकृत स्वरूप प्राप्त करी मनुष्य जीवनने विषम परिस्थितिमा मूकी दे छे अने मनुष्यने अभीष्ट मानसिक सुख, शारीरिक स्वास्थ्य अने प्राणसंरक्षण आदि जीवनतत्त्वने बाधक के घातक रूपे निवडे छे प्रकृतिना उक्त तत्त्वोनी साम्य स्वभावी गति-स्थितिमा, जे निमित्त अथवा कारणथी तेनी असाम्य लागती काईक गति-स्थिति ज्यारे उत्पन्न थवानी होय छे त्यारे ते निमित्तना ज्ञापक अने सूचक एवा केटलाक दृष्ट-अदृष्ट पूर्वचिह्नो पण उद्भूत थाय छे जेनाथी एवां चिह्नोनु स्वरूपपरिज्ञान आपणने प्राप्त थाय तेनु ज नाम निमित्त ज्ञान के निमित्त शास्त्र प्राकृतिक तत्त्वोमा थता परिवर्तनोना निमित्तो अने तेना पूर्वचिह्नोना ज्ञानथी, मनुष्य पोताना जीवन साथे संबन्ध धरावता शुभ-अशुभ अर्थात् इष्ट-अनिष्ट कार्योनी आगाही मेळवी शके छे अने तेना आधारे पोताना जीवितना सुख अने संरक्षण विषे योग्य विचार के उपाय करी शके छे अने ए रीते आ निमित्त शास्त्र मनुष्य जीवनने नितान्त उपकारक थाय छे आ विचाररहस्यने प्रकट पणे पुष्ट करनार, प्रस्तुत ग्रन्थमा सूचित एक उल्लेख द्वारा आ वस्तु वधारे स्पष्ट रीते कही शकाय तेम छे ९ मा 'वातलक्षण' नामना अध्यायमा वायुनी गति-स्थिति आदिना लक्षणो द्वारा सूचवाता निमित्तोनु=कारणोनुं वर्णन करती वखते वायुलक्षणज्ञान केवी रीते मनुष्यने उपकारक थाय छे तेनो संबन्ध सूचवतो नीचे प्रमाणेनो एक श्लोक आप्यो छे—

आहारस्थितय. सर्वे जङ्गमा स्थावरास्तथा । जलसंभव च सर्वं तस्यापि जननोऽनिल ॥ ९, ३७

अर्थात्—जंगम अने स्थावर सर्व जीवोनी स्थितिनो आधार आहार उपर रहेलो छे आहारनी उत्पत्ति जळने लईने थाय छे अने जळनो उत्पादक वायु होय छे एटले के वायुना लक्षणोना ज्ञानथी मनुष्य पोताना जीवितना मुख्य आधारभूत आहार पदार्थोनी प्राप्ति आदि माटे योग्य उपाय अने योजना करी शके छे

ग्रन्थकारनु आ कथन सर्वथा वास्तविक अने सर्वगम्य जेवु छे आपणा आ विशाळ भारतवर्षमा प्रतिवर्ष अनावृष्टि के अतिवृष्टिने लीधे, कोक ने कोक प्रदेशमा दुर्भिक्ष जेवी स्थिति उत्पन्न थया ज करे छे, अने तेना लीधे ते ते प्रदेशना अनेक मनुष्योना सुखनो नाश थई केटलाएना प्राणोनो पण घणीवार नाश थया करे छे परतु आ निमित्तशास्त्रमा जणाव्या प्रमाणे, मनुष्योने वायु-आदिना लक्षणोना ज्ञानद्वारा, थनार अतिवृष्टि के अनावृष्टिनु जो आगळथी ज सूचन थई जाय तो, तेनाथी थता अनिष्टोथी बचवा तेओ योग्य उपाय योजी शके वर्तमान वर्षमा ज गुजरात, कच्छ, सौराष्ट्र आदि प्रदेशोमा जे भीषण दुर्भिक्षनी परिस्थिति उभी थई छे, तेनु जो आपणने प्रस्तुत निमित्तशास्त्रमा जणाव्या प्रमाणे, वर्षाकाळना प्रारंभमा थता वातलक्षणना आधारे, भावि अनावृष्टिनु सूचन थयु होत तो, अत्यारे जे घास-चाराना अभावे हजारो पशुओना प्राण नष्ट थई रह्या छे, तेना रक्षणनो कोई उपाय, प्रथमथी ज योजी काढवा माटे राज्ये अने प्रजावर्ग प्रयत्न कर्यो होत आ जातना शास्त्रोक्त वर्षाविज्ञानना अभावे, वर्षाविहीन जेवो आखो य वर्षाकाळ व्यतीत थवा सुधीमा

पण, आपणने प्रकृतिनी गति–स्थिति विषेनी कशी साची अवस्था जाणी शकाई नहिं अने तेथी समयसर लेवा लायक योग्य उपायो लई शकाया नहिं. परिणामे देशना पशुधननो थतो भयंकर नाश अने ते द्वारा तेना पालक खेडुतवर्गने थती म्होटी अर्थहानि जोवानो समय आपणी आगळ आवीने उभो रह्यो.

आवी ज रीते आ निमित्तशास्त्रमां अतिवृष्टि, महामारी, धरतीकंप, विद्युत्पात, अग्निप्रकोप, वातोपद्रव आदि जे उत्पातो, पृथ्वीना भिन्न भिन्न प्रदेशमां अवार नवार थयां करे छे; अने जेना लीधे मनुष्योना आयुष्य, आरोग्य, संपत्ति अने जीवित आदिनी अकल्पित हानि थयां करे छे, तेवा बधा ज प्राकृतिक उत्पातो अने उपद्रवोनां निमित्तो अने तेनां पूर्वचिह्नोनुं वर्णन करवामां आव्युं छे.

आधुनिक विज्ञानना प्रस्तुत विषय माटेना प्रयत्नो

आधुनिक विज्ञानना विशेषज्ञो पण आ विषयोनां कारणोनुं अने लक्षणोनुं विशिष्ट ज्ञान मेळववा माटे सतत प्रयत्न करी रह्या छे अने एमांनी केटली य बावतोनुं, विविध प्रकारनुं नूतन ज्ञान, प्राप्त पण करवामां आव्युं छे. तेम छतां हजी आ विज्ञान प्राथमिक दशामां ज छे एम आपणे जाणिए छिए. वातावरणमां थता वायवीय परिवर्तनोनां विशेष स्वरूपोने जाणवानी, आजना युगनी एक प्रथम कोटिनी आवश्यकतावाळी वस्तु थई पडी छे. समुद्रोमां फरतां नौवाहनो अने आकाशमां उडतां वायुयानोनी समगति अने सुस्थितिनो घणो खरो आधार, वातावरणमां व्यापक बनेल वायुनी सानुकूळ अवस्था उपर रहेलो छे. जो ए वायु विकृतरूप धारण करीने प्रतिकूळ अवस्थानो सर्जक थई जाय तो तेथी समुद्रगामी नौकाओ अने आकाशगामी विमानोनो क्षणभरमां विनाश ज थई जाय छे अने तेमां प्रवास करता मनुष्योना जीवित निमेषमात्रमां विनष्ट थई जाय छे. तेथी आजे प्रत्येक नौका-वाहक अने विमान-चालक यानाधिनायक माटे वातावरणगत वायुसंस्थानना परिज्ञाननी परम आवश्यकता होय छे. युरोप अने अमेरिकामां आ परिज्ञाननो अभ्यास करवा–कराववा माटे म्होटां म्होटां विद्यालयोनी स्थापना थएली छे तेम ज ए विषयना नूतन परिज्ञाननी वधारे शोधो करवा अने तेना परिणामो जाणवा माटे अनेक शोध प्रतिष्ठानो निर्मित थएलां छे. वळी राज्यो तरफथी तदुपयुक्त स्थानोमां, ए विषयना स्वतंत्र कार्याधिष्ठानो स्थापन करवामां आव्यां छे अने ते उपर ए विषयना निष्णात अधिकारियोनी नियुक्तियो करवामां आवी छे. ए अधिकारियो वायुशास्त्रियो कहेवाय छे अने एमनुं कार्य, प्रतिदिवस वातावरणमां थतां वायु-परिवर्तनोनी सूचनाओ आपवानुं होय छे. आपणा देशमां पण राज्य तरफथी मुंबई, पूना विगेरे स्थळोमां आवा वायुशास्त्रियोनां कार्यालयोनी स्थापना थएली छे जेमना तरफथी देशना भिन्न भिन्न भागोमां प्रवर्ततां वातप्रवर्तनो अने जलवर्षणो विषेनी खबरो प्रतिदिवस प्रकट करवामां आवे छे.

आ वातप्रवर्तन साथे संबन्ध धरावता अनेक विचारो प्रस्तुत निमित्तशास्त्रमां जणाववामां आव्या छे. वातप्रवर्तन अने जलवर्षण ए बन्नेनो परस्पर गाढ संबन्ध रहेलो छे. वायुनी गति अने स्थितिमां थतां परिवर्तनोने लीधे ज जलवृष्टिनो आविर्भाव थाय छे, तेना लीधे ज वर्षानुं न्यूनाधिक भावे पतन थाय छे अने तेना ज लीधे तेनो तिरोभाव पण थाय छे. एटले के वायु ए जलवर्षणनो सर्वथा नियामक छे. आ विचार प्रस्तुत शास्त्रकारे पण नीचेना श्लोकमां बहु स्पष्ट रीते व्यक्त कर्यो छे अने तेथी शास्त्रकारनुं आ विषयनुं तात्त्विक दर्शन अवश्य मननीय लागे तेवुं छे.

आदानाच्चावपाताच्च पचनाच्च विसर्जनात् । मारुतः सर्वगर्भाणां बलवान् नायकः स्मृतः ॥ ९, ३

अर्थात्–वायु ए सर्व प्रकारना मेघना गर्भोनो बलवान् नायक छे. कारण के ए ज मेघगर्भनो लावनार छे, ए ज तेनो पाडनार छे, ए ज तेनो पकवनार छे, अने ए ज तेनुं विसर्जन करनार छे.

आ रीते वायुने जलवृष्टिनो मुख्य नायक (नियामक) बतावी, आ शास्त्रकारे प्रकारान्तरथी ते ज कारणने लईने तेने जगत्‌ना जीवोना भय अने क्षेमनो कर्ता तथा राजकीय जय–पराजयनो विधाता पण बताव्यो छे. यथा—

वर्षं भयं तथा क्षेमं राज्ञो जय–पराजयम् । मारुतः कुरुते लोके जन्तूनां पुण्यपापजम् ॥ ९, २

वळी ए ज अध्यायमां बीजे स्थळे वायुने जलनो जनक पण कहेवामां आव्यो छे, जेनो उल्लेख उपर करवामां आव्यो छे.

आ उल्लेखो परथी स्पष्टरीते व्यक्त थाय छे के प्रस्तुत शास्त्रकारनी दृष्टिए, वायु आ सृष्टिमां एक महान् बलवान् तत्त्व छे अने ते मनुष्योना आयुष्य, आरोग्य, सौख्य आदिना संरक्षण अने विनाश कार्यमां घणो महत्त्वनो भाग भजवे छे. वायु क्षणभरमां केवा भयंकर उपद्रवो सर्जी शके छे तेना अनुभवो पृथ्वीना सर्वे भागोमां वसता प्राणियोने अवार–नवार थयां ज करे छे. गत (सन् १९४८) नवेंबर मासनी १४ मी तारीखना सवारना समये, ५ थी १० वाग्या सुधीना ५ कलाकोमां, मुंबई अने तेनी आसपासना प्रदेशमां वायुदेवताए जे विकराल रूप धारण करीने, केवुं भयंकर अकांड तांडव नृत्य कर्युं हतुं अने तेना लीधे केवी प्रलयकाळ जेवी परिस्थितिनो सर्वेने अनुभव थयो हतो, तेनुं स्मरण थतां, आ शास्त्रकारे वायुदेवने, जगत्‌ना जीवोना क्षेम अने भयना एक बलवान् विधायक तरीके जे व्यक्त कर्यो छे, तेमां कशी अतिशयोक्ति करी होय एम जरा य लागतुं नथी.

ए दृष्टिए आ शास्त्रनो विचार करता आपणने जणाशे के मनुष्यजीवन साथे आनो केटलो निकटनो अने हितभरेलो सम्बन्ध रहेलो छे

आ शास्त्रनी आधुनिक दृष्टिए संशोधन थवानी आवश्यकता

आ निमित्तशास्त्रना ज्ञानना प्रदेशमा कया कया विषयोनो अन्तर्भाव थाय छे तेनी सूचि प्रस्तुत ग्रन्थना 'अगसचय' नामना प्रथम अध्यायना श्लोक १५–१६ मा आपेली छे अने तेनु ज विस्तृत वर्णन ते पछीना अध्यायोमा क्रमसरथी आपनामा आव्यु छे आ बधु ज वर्णन तथ्यभरेलु छे अने एमा कहेली बधी हकीकतो सर्वथा साची ज छे, एम तो कोई न ज मानी शके कारण के आमानी केटली य हकीकतो स्पष्टरूपे एवी जणाशे के जे केवल कल्पनाप्रसूत होई आपणने कोई पण रीते बुद्धिगम्य प्रतीत नहिं थाय, परतु ते साथे बीजी अनेक हकीकतो एवी पण जणाशे के जे अविसवादी फळ बतावनारी अने कथित परिणामनी अनुभूति करावनारी छे

पूर्व कालना जे ऋषि–मुनिओए आ ज्ञाननो उपदेश कर्यो छे अने जे विद्वानोए आ विषयना शास्त्रोनी सकलना के रचना करी छे, ते कांई मात्र तेमना पोताना ज अनुभवना फळना परिणामरूपे छे एम नथी सैंकडो–हजारो वर्षो जेटला व्यतीत थएला सुदीर्घ कालमा, तेम ज हजारो योजनो जेटला व्यापेला विस्तीर्ण भूप्रदेशमा, उत्पन्न थएल असख्य विचारशील अने अवलोकनप्रिय व्यक्तियोना विविध अनुभवो अने ते उपरथी थएला अन्वय व्यतिरेकात्मक अनुमानोना परिणामरूपे आ शास्त्रनो प्रादुर्भाव अने विकास थयो छे अलबत्त, आपणा शास्त्रकारोनी मान्यता तो एवी रही छे के आ शास्त्रोना मूळ उपदेष्टा ऋषि–मुनियो अलौकिक अने इन्द्रियातीत एवा दिव्यज्ञानना धारक हता अने तेमणे पोताना ए दिव्यज्ञानना प्रभावे ज प्रकृतिना बधा रहस्यो सपूर्ण पणे जाणी लीधा हता परतु आधुनिक विज्ञाने साधेली विद्याना सर्वप्रदेशोनी अद्भुत सिद्धिओ उपरथी आपणे जाणी शकिए छिए के आपणा प्राचीन शास्त्रकारोनी ए मान्यता, प्राय पूर्वपुरुषोनु माहात्म्य बताववा पुरती ज हकीकत सूचवनारी छे एथी विशेष कोई महत्त्व, ए मान्यताने आपवा माटे आपणने कशु य विशिष्ट प्रमाण प्राप्त थतु नथी परतु ते साथे एटलु आपणे जरूर मानी शकिए के ए ऋषि–मुनियोमा एवी पण केटलीक विशिष्ट आध्यात्मिक शक्तियो खीलेली हशे जेना प्रभावे प्रकृतिनी केटलीक निगूढ रचनाओ अने तेना कार्य–कारणभावोनु रहस्यज्ञान तेमने वधारे स्पष्टताथी आकलित थतु हशे

आ निमित्तशास्त्रगत विषयो अने विचारोनु सशोधन दृष्टिए ज्यारे आपणे अध्ययन अने मनन करिए छिए त्यारे आपणने जणाय छे के–एमाना केटलाक सिद्धान्तो अने मन्तव्यो अनुभवज्ञानना आधारे प्रतिपादित थएला छे, केटलाक अनुमानज्ञानना आधारे आलेखित थएला छे अने केटलाक कल्पना अने भ्रमणाना आधारे पण प्रसूत थएला छे पूर्वकाळमा आ बधा सिद्धान्तो अने मन्तव्योनु तथ्यातथ्यपणु जाणवा के तेमनु पृथक्करण करवा माटेना तेवा कशा विशिष्ट प्रकारना अन्य साधनो उपलब्ध न हता परतु आजे विज्ञाने यन्त्रविद्यानी जे अद्भुत रचना निर्मित करी छे, ते द्वारा प्रकृतिना असख्य अज्ञेय अने अनुमेय रहस्योना आकलन, उद्घाटन, प्रस्फोटन आदि कार्यो खूब सरल अने सुगम बन्या छे अने प्रतिदिन तेमा अकल्पित एवी वृद्धि थती ज जाय छे तेथी आपणा आ प्रकारना प्राचीन शास्त्रोना विषयो अने विचारोनुं अध्ययन अने सशोधन पण, नूतन विज्ञानना मन्तव्यो, सशोधनो अने उपकरणोनी सहायता साथे आरभावा जोईए, अने एमाथी केटलु ज्ञान तथ्यभूत छे तेनु पृथक्करण थवु जोईए समव छे के एम करता, एमाथी आपणने केटलाक एवा तथ्यो पण मळी आवे के जे हजी सुधी तत्तद्विषयक विज्ञानविशारदोनी कल्पनामा पण नहिं आव्या होय

प्रस्तुत ग्रन्थने 'सिंघी जैन ग्रन्थमाला'मा प्रकट करवानो म्हारो मुख्य हेतु पण ए ज रहेलो छे के आ विषयमा रस धरावनारा विद्वानो, आ जातना साहित्यनु विशेष अध्ययन, अवलोकन, मनन अने सशोधन आदि करवा प्रेराय अने आपणा पूर्व पुरुषो जे कांई ज्ञानसपत्ति सचित अने सकलित करीने आपणा माटे मूकता गया छे, तेनो योग्य उपयोग थाय

जो के आ ग्रन्थनु पाठसशोधन करवामां अध्यापक गोपाणीए खूब ज श्रम उठाव्यो छे अने एनो शुद्ध पाठोद्धार करवा एमणे यथाशक्य अथक प्रयत्न कर्यो छे, छता आ वाचना मात्र मार्गदर्शक पूरती ज उपयोगी समजवानी छे एम विद्वान् वाचकोने म्हारु विनम्र सूचन छे कारण के एना सपादनकार्य माटे जे ३–४ प्रतियो प्राप्त करवामां आवी छे अने जेमनो परिचय सपादके पोतानी प्रस्तावनामा आप्यो छे, ते बधी प्रतियोनी प्रत्येक पक्ति घणी बधी भ्रष्ट अने समग्र वाचना परस्पर घणी बधी विसवादी छे के तेना आधारे ए ग्रन्थनो विशुद्ध

पाठोद्धार करवो सर्वथा शक्य नथी. तेम ज, आ ग्रन्थनी जे बे जूनी प्रतियो (पाटणवाळी अने पूनावाळी जेमने A अने C संज्ञा आपवामां आवी छे) मळी छे ते बन्नेनी पाठ परंपरा घणी जग्याए तद्दन जुदा प्रकारनी जणाय छे. ए बेमां जे केटलाक महत्त्वना अने मौलिक पाठभेदो दृष्टिगोचर थाय छे, ते परथी एवी पण एक कल्पना थाय छे के आ पाठभेदो पाछळथी प्रतिलिपि करनारा लेखको के अभ्यास करनारा पाठको द्वारा उत्पन्न थएला न होई, मूळ ग्रन्थकार द्वारा ज तेनी सृष्टि थएली होवी जोईए. ते आ रीते के ग्रन्थकारे प्रथम एक आदर्श तैयार कर्यो हशे अने तेनी केटलीक प्रतिलिपियो थई गई हशे. ते पछी तेना पाठोमां केटलाक सुधारा-वधारा करीने पाछळथी वळी तेमणे एक अन्य नूतन संशोधित-परिवर्तित आदर्श तैयार कर्यो हशे. अने ते पछी तेनी पण प्रतिलिपियो थती रही हशे. अने ए रीते बन्ने आदर्शोनी प्रतिलिपिओनी परंपरा भविष्यमां चालू रही हशे. आ रीते स्वयं ग्रन्थकार द्वारा ज थएला मौलिक पाठभेदोवाळी बन्ने भिन्न भिन्न आदर्श-परंपरानी ए बन्ने प्रतियो होवी जोईए—एम ए बन्नेनी भिन्न प्रकारनी वाचना जोतां स्पष्ट जणाय छे. ए सिवाय, एटला बधा मौलिक पाठभेदो होवानुं अन्य कारण जणातुं नथी. स्वयं ग्रन्थकार द्वारा ज आवी रीते सर्जाएला पाठभेदोवाळा अनेक ग्रन्थो म्हने दृष्टिगोचर थया छे. एथी प्रस्तुत ग्रन्थनां ज्यां सुधी अन्य वधारे शुद्ध प्रत्यन्तरो उपलब्ध न थाय त्यां सुधी आनो सर्वथा शुद्ध पाठोद्धार थवो शक्य नथी. योग्य विद्वानो आ दिशामां विशेष प्रयत्न करे. तेम ज प्रस्तुत संस्करणनो मात्र ते दृष्टिए ज अवलोकन अने अध्ययन करी एनुं मूल्यांकन करे. तथास्तु.

पौषी पूर्णिमा, संवत २००५
(ता. १४-१-१९४९)
भारतीय विद्या भवन, मुंबई

जिन विजय

शुद्धिपत्रक

*

१२ मा अध्यायमा, पृ २०–२१ उपर, १३ मा श्लोकथी १८ मा श्लोक सुधीना जे श्लोको छपाया छे तेमा प्रतियोना विलक्षण पाठभेदोने लीधे पूर्वार्द्ध–उत्तरार्द्धनी सयोजना करवामा भ्रम थई जवाथी, भूलभरेली रीते तेनी पक्तियो छपाई गई छे तेथी ते नीचे प्रमाणे सुधारीने वाचवानी भलामण छे—सपादक

श्लोक १३—नैमित्तः स्थपतिर्वैद्य पुरोधाश्च तथो विदु । चतुर्विधोऽथ विष्कम्भस्तस्य यिम्रा प्रकीर्तिता ॥ १३

श्लोक १४—स्निग्धो जीमूतसकाश सुस्वन शास्त्रविच्छुभः । नैमित्त साधुसपन्नो राज्ञ कार्यहिताय स ॥ १४

श्लोक १५—संधाता पार्थिवो युक्त सुमनस्काव्यकोविद । स्कन्धावारनिवेशेषु कुशल स्थपति. स्मृत ॥ १५

श्लोक १६—काय-शल्य शलाकासु विषोन्मादज्वरेषु च । चिकित्सानिपुण कार्यं राज्ञा वैद्यस्तु यात्रिक ॥ १६

श्लोक १७—ज्ञानवानल्पवाग्मी च क्षान्तो मुक्त शमप्रिय । मानोन्मानप्रमायुक्तो पुरोधा गुणवाछित ॥ १७

श्लोक १८—एवमेतान् यथोद्दिष्टान् स्वकर्मसु नियोजयेत् । पूजयेच्च सदा नित्य ततो यात्रा समृच्छति ॥ १८

पृ ५ उपर, ३ जा अध्यायनो ६८ मो श्लोक नीचे प्रमाणे सुधारीने वाचवो जोईए ।

निमित्तादनुपूर्वाच्च स्वरूपात् कालतो वलात् । प्रमाणाच्च गतेश्चैव उल्कानां फलमादिशेत् ॥ ६८

पूना प्रति, अन्तिम पत्र

प्रस्तावना

"भद्रबाहु संहिता" (भ. सं.) नामना आ ग्रंथनी साधारण जनतामां अने अधिकारी विद्वान वर्गमां घणी सारी एवी प्रतिष्ठा छे. संस्कृतमां तेम ज गुजराती अनुवाद रूपे आ ग्रन्थ बहार पडी गयेल हतो छतां आ० श्रीजिनविजयजीनी प्रेरणाथी में एनुं संपादन हाथ धर्युं एना खास कारणो छे. एक तो ए के बने तेटली प्रतिओ मेळवी एनुं संपादन कोइए कर्युं नो'तुं अने बीजुं ए के भद्रबाहु कोण, "भद्रबाहु संहिता" केटली अने क्यारे रचाणी, "भद्रबाहु संहिता"नी प्रख्यात वाराही (बृहत्) संहिता (वा. सं.) साथे तुलना, ग्रंथना अंतरंगनुं निरूपण, तथा छंद, भाषा, अने व्याकरणनी दृष्टिए एनुं मूल्यांकन इत्यादि इत्यादि आवश्यकीय प्रश्नो छणती प्रस्तावनानो तेम ज इन्डेक्सादिनो अभाव–आ बधी त्रुटिओने दूर करवा अने शास्त्रीय रीते आ ग्रन्थनुं सुंदर संपादन थाय ए दृष्टिथी में आ काम हाथमां लीधुं हतुं. एमां हुं केटले अंशे सफळ थयो छुं तेनी आंकणी करवानुं काम तो वाचकोनुं छे.

भद्रबाहु अने "भद्रबाहु संहिता"

भ. सं. नामना आ ग्रंथना लखनार भद्रबाहु हता एम आ ग्रंथना नाम उपरथी ज स्पष्ट छे एटले ए भद्रबाहु कया अने ए ग्रंथ भद्रबाहुए क्यारे, कई भाषामां, अने क्यां लख्यो वगेरे वगेरे बाबतोनो विचार अत्यारे प्रस्तुत छे.

आ ग्रंथना प्रथम अध्यायना आरंभना श्लोकोनो सारांश आ विगतोनो विचार करवामां मददरूप थई पडे तेम छे तेथी नीचे आप्यो छेः–

मगधमां पूर्वे अनकेविध जनपदोथी युक्त एवुं प्रख्यात राजगृह नामनुं नगर हतुं. तेनो राजा, विविध शुभगुणोथी अलंकृत सेनजित् नामनो हतो. ते नगरमां नाना प्रकारना वृक्षोथी, अनेकविध पशु-पक्षीओथी, सरोवरोथी अने साधु पुरुषोथी व्याप्त एवो विख्यात पांडुगिरि नामनो पर्वत हतो. एना उपर महात्मा, ज्ञान-विज्ञानना सागररूप, तपोयुक्त, निरामय, श्रेयस्साधक, द्वादशांगना पारगामी, महाद्युतिवंत, तत्त्वज्ञ, अने शिष्य-प्रशिष्यना मोटा समुदाय वडे परिवृत्त एवा निर्ग्रंथ भद्रबाहु नामना आचार्य बेठा हता. तेमने प्रीतिवंत, दिव्य ज्ञानने प्राप्त करवानी इच्छावाळा शिष्योए नमस्कार करी, राजाओना हित माटे, प्रजाना कल्याण माटे, भिक्षुओना भला माटे अने श्रावकोना लाभ खातर दिव्य ज्ञाननो उपदेश आपवा विनंति करी. कारण के विजिगीषा धरावनार स्थिर मति राजा, शुभाशुभने बतावनारुं दिव्य ज्ञान पामी राज्यनुं रक्षण सम्यक् रीते करी शके छे; तेम ज राजसन्मानने पामेल, धर्ममां तत्पर एवा भिक्षुओ तेथी करी उद्वेग रहित राज्यमां विहरी शके छे; औत्पातिक बनावोने अगाउथी जाणी भिक्षुओ धनधान्ययुक्त निरुपद्रव देशोमां जई, आवी शके छे; वळी श्रावको पण ए ज्ञानने बळे स्थिर संकल्प बनी सर्वज्ञभाषित तीर्थने न छोडे अने बीजा तीर्थनो आशरो न ले. आ जगतना दरेक मनुष्य माटे दिव्य ज्ञान सुखावह छे– परपिंड उपर जीवनार भिक्षु वर्ग माटे खास करीने. द्वादशांग विस्तीर्ण छे; भिक्षुओनो मतिह्रास धीमे धीमे काळानुसार उत्तरोत्तर थतो रह्यो छे; माटे 'हे प्रभो! सर्वज्ञभाषित तथ्य निमित्तने शिष्योपकार माटे संक्षिप्त पणे अने सुखेथी ग्रही शकाय तेवी रीते कहो'. (१; १–१४).

आ प्रमाणे उपक्रम करी शिष्योए भद्रबाहुस्वामीने विज्ञप्ति करी तेथी भगवान, श्रमणोत्तम, अने द्वादशांगविशारद दिग्वासा भद्रबाहु आचार्ये जिनभाषित निमित्तनो संक्षिप्तपणे तेम ज विस्तारपूर्वक एम बन्ने रीते शिष्यो समक्ष स्फोट कर्यो (२; १–२). आवी मतलबना प्रस्ताव वडे आ भ. सं. नामना ग्रंथनो आरंभ थयो छे.

आ ग्रंथमां 'द्वादशांग' शब्द (१; ५, १३; २; १), 'निर्ग्रंथ' शब्द (१; ५), 'सर्वज्ञभाषित' शब्द (१; ११, १४), 'जिनभाषित' शब्द (२; २), 'दिग्वासा' शब्द (२; १), 'निर्ग्रंथ शासन' शब्द (४; २८), अने 'भद्रबाहुवचो' शब्दो (३; ३१, ६४; ६; १७; ७; १९; ९; २६; १०; १६, ४४, ५२; ११; २६, ३०; १२; ३७; १३; ७४, १००, १७८; १४; ५४, १३६; १५; ३६, ७२, १२७) तेम ज लगभग बधा अध्यायोना अंते "इति नैर्ग्रन्थे भद्रबाहुके निमित्ते" अथवा "भद्रबाहुसंहितायाम्" (त्रीजा अध्यायना अंते) शब्दो मळी आवे छे. ए उपरथी तेम ज आरंभना चौद श्लोकोना उपर्युक्त सारांश उपरथी निम्न लिखित मुद्दाओ उभा थाय छेः–

(१) आ ग्रंथनी उत्पत्ति पूर्वे मगधमां आवेल **सेनजित्** राजाना राजगृह नामना नगर आसपास आवेल पांडुगिरि पर्वत उपर थई हती.

(२) जिनभाषित, सर्वज्ञ कथित द्वादशांगमांथी उद्धृत करी निर्ग्रंथ भगवान भद्रबाहुए दिव्यज्ञान आपवा वाळो आ "निमित्त संहिता" नामनो ग्रंथ रच्यो हतो.

(३) राजा, भिक्षु, अने श्रावकोना हित माटे ए ग्रंथनी रचना करवामा आवी हती.

(४) आ ग्रंथना रचनार भगवान भद्रबाहु दिगंबर हता

हवे आपणे ए दरेक मुद्दा विशिष्ट रूपे तपासीए – (१) पुरातन काळमा मगध देशमा जैन धर्मनी असर सर्वत्र व्यापेली हती तेनी राजधानी राजगृह–राजगृहीमा हती परंतु तेनो राजा सेनजित् वगेरे कोई थई गयो हतो एम खास जणातु नथी जैन साहित्यमा 'सेणिय'ना साधारण नामथी प्रसिद्ध एवो जैनधर्मानुयायी महान राजा श्रेणिक मगधमा थई गयो हतो ए वात इतिहाससिद्ध छे आ श्रेणिक राजाना पितानु नाम 'प्रसेनजित्' हतु कदाच ए ज 'प्रसेनजित्' राजाने लक्षीने आ भ स मा उल्लेख करवामा आवेलो होय अथवा प्राकृत 'सेणिय' शब्दमाथी सेनजित् शब्द उपजावीने तेनो उल्लेख करवामा आव्यो होय भ सं मा जणावेल पांडुगिरि पर्वत राजगृहनी आसपासमा आवेल पर्वतोनी पांडुगुफाने अनुलक्षी योजायो होय जो के ऐतिहासिक श्रुति अनुसार तो, द्वादशांगवेत्ता भद्रबाहुना समयमा मगधनो राजा चन्द्रगुप्त मौर्य हतो अने तेनी राजधानी पाटलीपुत्र हतु

(२) द्वादशांगने भगवान महावीरे अर्थ रूपे प्ररूप्या अने गणधरोए तेने सूत्र रूपे ग्रथित कर्या ते बारमा अंग दृष्टिवाद-सिवाय वल्लभीवाचनानुसार अत्यारे मोजुद छे ए बार अंगो जैनशासनना सौथी प्राचीन ग्रंथो छे बारमा अंगमां चौदपूर्वनो समावेश थाय छे आ अंग वखत जता लुप्त थयु तेमां दर्शनविषयक चर्चा, अनेक विषयो उपर रहस्यमय विचारणा अने चमत्कारी विद्याओना वर्णनो हता ते बारमु अंग पांच विभागमा विभक्त थयु हतु तेमाना त्रीजा पूर्व नामना विभागमा चौद पेटा विभागो हता जेमानु एक विद्यानुप्रवाद नामनु दसमु पूर्व हतु तेमा अनेक अतिशयोवाळी विद्या, साधननी अनुकूलताथी सिद्धिप्रदर्श वडे जणावी छे आ पूर्वमा अष्टांगनिमित्तनु ज्ञान समाविष्ट होवा पूरो संभव छे एटले निमित्त ज्ञानने जिनभाषित के सर्वज्ञभाषित कहेवामां परंपराए कशो वांधो नथी आचार्य भद्रबाहु चौद पूर्वधारी हता एटले आ दसमा विद्यानुप्रवाद नामना पूर्वनु ज्ञान एमने हतु ए सुनिश्चित छे

(३) आचार्य भद्रबाहुए ए ज्ञानने दुरामां पडी सभळाववानी शिष्य-प्रशिष्योनी विनतिने स्वीकारी होय तो ते राजा, भिक्षुओ, अने श्रावकोना हितनी एकमात्र दृष्टिथीज स्वीकारी होवानी संभावना छे

(४) आचार्य भद्रबाहु, जेओ चौद पूर्वधारी हता तेओ सर्वज्ञभाषित, जिनभाषित निमित्तानुसार कोईपण निमित्त-ग्रंथ राजा, भिक्षु के श्रावकना हित माटे परोपकारी दृष्टिथी रची शके ए वात मानी शकाय तेवी छे परंतु एमणे एवो कोई ग्रंथ वास्तविकमा लख्यो हतो के केम ए आपणे हवे उपलब्ध ऐतिहासिक सामग्री द्वारा नक्की करवानु रहे छे अने ए प्रमाणाधारे निश्चित न थई शके तो पाछळथी कोईए एनी रचना करी होय अने एमना प्रभावान्वित नाम उपर चडावी दीधी होय तो ते क्यारे अने कोणे रची तथा केवा संयोगोमा रची वगेरे बाबतो उपर विचारवानु प्राप्त थाय छे

भद्रबाहु

दशवैकालिकना रचनार शय्यंभवना शिष्य यशोभद्रने संभूतिविजय अने भद्रबाहु नामना बे ब्राह्मण शिष्य हता तेमाना आर्य भद्रबाहु चौदपूर्वधारी हता विद्वानोनो एक वर्ग एम माने छे के आ भद्रबाहुए पूर्वनो खास आधार लइने "आवश्यक", "दशवैकालिक", "उत्तराध्ययन", "आचारांग", "सूत्रकृतांग", "दशाश्रुतस्कंध", "कल्प", "व्यवहार" "सूर्यप्रज्ञप्ति" अने "ऋषिभाषितो" उपर एम दस निर्युक्तिओ रची आमाना "व्यवहार", "दशा श्रुतस्कंध", तथा "कल्प" पोते ज रचेल छे अने निर्युक्तिओ पण एना उपर पोते ज बनावी छे आ उपरात, "पिंडनिर्युक्ति", "ओघनिर्युक्ति, "संसक्तनिर्युक्ति", "उवसग्गहर", देवचंदसूरिविरचित "शांतिनाथचरिय" ना मंगलाचरणामा उल्लेखेल प्राकृतमा "वसुदेवचरित"आदि ग्रंथो रच्या हता स्थूलभद्रने चौद पूर्वनी वाचना आपनार आ भद्रबाहु हता तेओ वीरात् १७० मा स्वर्गवासी थया दिगंबर कथानुसार, वीरात् १५५ मा स्वर्गवास पामेल चन्द्रगुप्त राजाए तेमना शिष्य थई साधुदीक्षा लीधी हती मगधमां बारवर्षी महाभीषण दुकाळ पड्यो हतो ते वखते संघनो निर्वाह मुश्केल थतां कंठस्थ श्रुतज्ञाननो लोप थवानो संभव उत्पन्न थयो मगधमा पाटलीपुत्रमा संघ भेगो थयो अने जे काई याद हतु ते बधु एकत्रित करी राखवानो विचार कर्यो अगीआर अंगो तो एकत्रित थई शक्या परंतु बारमु दृष्टिवाद नष्टप्राय थई गयु हतु केवळ आर्य भद्रबाहु ज ते जाणता हता तेओ ते वखते नेपाळ देशमा महाप्राण नामनु ध्यान धरी रह्या हता तेथी स्थूलभद्रने तेमनी पासे मोकली तेनु ज्ञान हस्तगत कर्यु भद्रबाहुनो अनुयायी वर्ग मगध पाछो फर्यो आ वखते भद्रबाहु साथे दक्षिणमा निकळी गयेल साधु वर्ग अने मगधमा ज पाछळ रहेल साधुवर्ग ए बन्ने वच्चे सूत्रो अने आचार पूरतो तफावत उत्पन्न थई गयो हतो मगधमा रही गयेलमा दुकाळनी कठोरताने कारणे शैथिल्य प्रवेशता सफेद वस्त्रो पहेरवानी प्रथा चालु थई गई हती परंतु बहार विहार करी जनाराए महावीरनी कडकमा कडक आज्ञा मुजब दृढ रही नग्न रहेवानु ज अपनाव्यु आम, जैन संघमा दिगंबर अने श्वेतांबर एम बे तड पड्या दिगंबरोए तेमनी अनुपस्थितिमां पाछळ गुंथेल आगमोने न स्वीकार्या.

"जैन साहित्यना संक्षिप्त इतिहास" ("जै. सा. सं. इ") ना ३३ मा टिप्पणमां तेना रचनार स्व. श्री. मो. द. देसाई लखे छे के भ. सं. नामनो निमित्त ग्रंथ उपर्युक्त भद्रबाहुनो बनावेलो नथी. वराहमिहिरे वाराही (बृहत्) संहिता (वा. सं.) रची अने भद्रबाहुए भ. सं. रची ए मात्र किंवदंती छे. राजशेखरकृत "प्रबंध कोश" (चतुर्विंशति प्रबंध) नो पहेलो ज भद्रबाहु–वराहमिहिर प्रबंध आ कथननी पुष्टि करे छे (जुओ "जै. सा. सं. इ. पेरा. ६४२). आ भद्रबाहुए भ. सं. रची एवो विश्वस्त अने प्रमाणोपेत उल्लेख उपलब्ध ऐतिहासिक ग्रंथोमां मळतो नथी.

ज्यारे मुनि आत्मारामजी कृत "तत्त्वादर्श" नामना ग्रंथना अंतिम परिच्छेदमां आ भ. सं. ने श्रुतकेवली भद्रबाहुए बनावी हती एम जणाव्युं छे तेम ज सं. १९५९ मां भीमसी माणेक प्रकाशित भ. सं. नामना ज्योतिष शास्त्रना गुजराती अनुवादमां उक्त प्रकाशके आ "भ. सं. ग्रंथ जैनना ज्योतिष विषयमां आद्य ग्रंथ छे. तेमना रचनार श्री भद्रबाहुस्वामी चौदपूर्वधर श्रुतकेवली हता" एम स्पष्ट लख्युं छे. तथा सं. १९७९ मां मेसर्स मेघजी हीरजी प्रकाशित "श्री भद्रबाहु-संहिता" नी प्रस्तावना (पृ. ६) मां प्रकाशक लखे छे "आ ग्रंथ जैन ज्योतिष शास्त्रनो मुख्य अने मूळ ग्रंथ छे. तेना रचनार त्रिकाळदर्शी श्री भद्रबाहु स्वामी जैन धर्मना इतिहासमां एक सूर्य रूपे प्रकाशी रह्या छे". तेओ विशेषमां ते ज प्रस्तावनाना ते ज पृष्ठमां लखे छे "श्री भद्रबाहु स्वामीना भाई श्री वराहमिहिर तेमना संप्रदायमां सारी रीते माननीय अने आदरणीय लेखाय छे. तेम ज तेमनुं ज्योतिष संबंधी साहित्य पण योग्य रूपमां उपलब्ध थई शके छे. राजसभामां वराहमिहिरने परास्त करनार श्री भद्रबाहु स्वामी ज्योतिष संबंधी आटलुं थोडुं लखी विरमे ए कोई रीते मानवामां आवे तेवी वात नथी" वगेरे वगेरे. उक्त प्रकाशक ए ज प्रस्तावनाना पृष्ठ. ७ उपर लखे छे "आ ग्रंथ विषे केटलाक भाईओनुं एम पण कहेवुं थाय छे के त्रिकाळदर्शी भद्रबाहुस्वामी अने आ ग्रंथना लेखक भद्रबाहु ए बन्ने जुदी जुदी व्यक्ति होवी जोइए". आ ग्रंथो उपरांत एक भ. सं. जामनगर निवासी पंडित श्रावक हिरालाल हंसराजे प्रसिद्ध करी बहार पाडी छे. ते संस्कृतमां छे. परंतु एक ज प्रति उपरथी पाठांतरो नोंध्या विना छपावी बहार पाडी छे. तेम ज तेमां प्रस्तावना के एवुं काई नथी ते उपरथी संपादकनुं आ ग्रंथना कर्तृत्व विषे शुं मानवुं हतुं ते समजवुं अशक्य छे–जो के एमणे ए ग्रंथना प्रारंभमां मथाळे (कर्ता भद्रबाहु) एम लख्युं छे ते उपरथी भद्रबाहु कृत ए भ. सं. छे एम तो तेओ मानता हता एम जणाय छे.

भद्रबाहु नामधारी आचार्य एक करतां वधारे थया होय एम मानवामां आपत्ति नथी. प्रथम भद्रबाहु जेओ चौदपूर्वधर हता तेमणे तो आ ग्रंथ रच्यो नथी ए वात आगळ स्पष्ट थई गई छे कारण के तेमणे रचेला ग्रंथो पैकीमां भ. सं. नुं नाम उल्लेखेल होय एवुं उपलब्ध अने विश्वसनीय जैन ऐतिहासिक साहित्यमां क्यांय वांचवामां आव्युं नथी. हवे मानीए के भद्रबाहु नामधारी बीजा आचार्य वराहमिहिरना वखतमां थई गया– जो के आ पण एक पूरेपूरी ऐतिहासिक घटना नथी– अने तेमणे आ ग्रंथ रच्यो होय ए पण संभवतुं नथी; कारण के आ ग्रंथना रचयिता भद्रबाहु पोते पोताने माटे 'प्रोवाच' (२; १) जेवा परोक्ष भूतनी क्रियानो प्रयोग न करे. कारण के एथी तो उलटुं एम सिद्ध थाय के प्रश्नोत्तरीनो आखो बनाव कर्त्तानी उपस्थितिमां बन्यो नो'तो. मानो के कोई निकटना शिष्ये एमने पूछ्युं अने एमणे जे कह्युं ते ए शिष्ये आ ग्रंथ रूपे गुंथ्युं; एम पण न बनी शके, कारण के परोक्ष भूतनो प्रयोग तो घणा पुरातन काळ माटे ज संभवे. मतलब के भद्रबाहु नामना आचार्ये—चौदपूर्वधारी आर्य भद्रबाहु करतां बीजाए–जेओ प्रबंधान्तर्गत आख्यायिका प्रमाणे वराहमिहिरना सहोदर हता तेमणे आ ग्रंथ अर्थ रूपे कोईने कह्यो होय अने पाछळथी ए निमित्तविषयक आशयोने ग्रंथबद्ध करी कोई विद्वाने एने भ. सं. नुं नाम आप्युं होय. बीजी संभावना ए छे के कोई विद्वाने पोते ज पोतानी मेळे ग्रंथ गमे तेम लखी काढी एने भ. सं. नुं नाम आप्युं होय. कारण के भद्रबाहुनुं नाम एक प्रख्यात ज्योतिर्विद् अने नैमित्तिक तरीके जैन परंपरामां जाणीतुं छे. शिष्योए भद्रबाहुने विनति करी अने तेथी तेमणे दिव्य ज्ञान प्रकट कर्युं जे आ भ. सं. मां छे—ए प्रतिज्ञावाक्यनो लाक्षणिक अर्थ तो 'प्रोवाच' शब्दना प्रयोग उपरथी ए ज काढवो उचित लागे छे के भद्रबाहुए पोताना शिष्योने दिव्यज्ञान (निमित्त ज्ञान) आप्युं जे परंपराए जैन साधुओ पासे उत्तरोत्तर आवतुं गयुं. काळक्रमे कोई जैन साधु विद्वानने ए ज्ञान के जे अर्धदग्ध स्थितिमां आवी गयुं हतुं तेने ग्रंथस्थ करवानो विचार आव्यो अने तेणे ते अधकचरा ज्ञानने, ते जेम मळ्युं हतुं तेमनुं तेम ज, कोई पण जातिना भाषाना, छंदना, अने व्याकरणना संस्कार आप्या विना ग्रंथारूढ कर्युं अने ए ज्ञानना मूळ दायक भद्रबाहु तरफनुं पोतानुं ए ज्ञान मातेनुं ऋण अदा करवा एने भ. सं. एवुं नाम आप्युं होय; कारण के एम मान्या विना "भद्रबाहुवचो यथा" ए शब्दोनो प्रयोग समजावी शकातो नथी. आ भ. सं. नामना ग्रंथना लेखक "भद्रबाहुवचो यथा" एवा शब्दोनो उपयोग पोते न करे. ए अभिमानीपणुं बतावे छे अने एवुं अभिमान प्रदर्शन जैनविद्वत्परंपराने अनुकूळ नथी.

भद्रबाहु केटला थई गया, क्यारे थई गया, अने कये समये थई गया ते बाबतोनी उपर प्रमाणे चर्चा करी रह्या पछी उपसंहार रूपे हुं अत्रे ए ज बाबतनी एक नूतन, सचोट, प्रामाणिक, अने एथी करी तद्दन स्वीकार्य एवी विचारसरणी नीचे रजु करुं छुं जे आ प्रमाणे छे. एना विस्तृत रदीया माटे मुनि पुण्यविजयजीनो "छेदसूत्रकार अने निर्युक्तिकार"

नामनो लेख जे महावीर जैन विद्यालय रजत महोत्सव अंक (इ. स २०. १२. ४१ मां प्रकाशित) मा प्रसिद्ध थयो छे तेना खास करीने पृ १९७ थी २०१ जुओ

भद्रबाहु पछी थई गयेल फल्गुरक्षितादि अर्वाचीन आचार्योनो तथा एवी बीजी अर्वाचीन गणाती बाबतोनो निर्युक्तिओमा उल्लेख अने निर्देश आवतो होवाथी तेम ज बीजी दलीलो योजी एम निःसदेह पुरवार थई शके तेम छे के छेदसूत्रकार अने निर्युक्तिकार बन्ने जुदा छे अर्थात् छेद ("दशा", "व्यवहार", "कल्प" अने "निशीथ") सूत्रकार भद्रबाहुए, ज चौदपूर्वधारी स्थविर हता, निर्युक्तिओ नथी रची त्यारे ए निर्युक्तिओ रची कोणे अने क्यारे ?

छेदसूत्रकार भद्रबाहु ए ज निर्युक्तिकार भद्रबाहु एवी परंपरानु ओ मान्यतानु मूळ समान नाममां न होय तो एनु ज अनुमान उचित छे के छेदसूत्रकार भद्रबाहु करता कोई बीजा ज भद्रबाहु थई गया होवा जोईए जेमणे निर्युक्तिओ रची होय

चार छेदसूत्रो, आवश्यकादि दश निर्युक्तिओ, "उवसग्गहर स्तोत्र" अने "भद्रबाहु संहिता" ए सोळ ग्रन्थो भद्रबाहु कर्तृक छे एवी मान्यता श्वेताबर जैन परंपरामा प्रचलित छे. चार छेद सूत्रो ज चौदपूर्वधारी भद्रबाहु ना छे तो दश निर्युक्तिओ, "उवसग्गहर स्तोत्र," अने "भद्रबाहु संहिता"—आ बारेय ग्रन्थो बीजा एक ज भद्रबाहुना होवा जोईए अने ते बीजा भद्रबाहु कोई नहि परंतु जे वा स ना रचयिता ज्योतिषाचार्य वराहमिहिरना पूर्वाश्रमना भाई तरीके अने महान नैमित्तिक तरीके जैन सम्प्रदायमां जाणीता छे ते ज होवा जोईए सरखावो—

पावयणी धम्मकही वाई णेमित्तिओ तवस्सी य । विज्जासिद्धो य कई अट्ठेव पभावगा भणिया ॥ १ ॥
अजरक्ख नदिसेणो सिरिगुत्त विणेय भद्दबाहू य । खवगअज्जखउड समिया दिवायरो वा इहाहरणा ॥ २ ॥

निर्युक्तिकार भद्रबाहु अने "उवसग्गहर" तथा "भद्रबाहु संहिता"दिना कर्ता भद्रबाहु—बन्ने एक ज अने ते पण नैमित्तिक भद्रबाहु ए विधानने "आवश्यक निर्युक्ति" गाथा १२५२ थी १२७० मां वर्णवायेल गधर्व नागदत्तनु कथानक, जेमां सर्पनु झेर उतारवा माटे क्रिया, प्रक्रिया, बताववामां आवी छे, तेना तरफथी पुष्टि मळे छे खास करीने जुओ "आवश्यक निर्युक्ति"नी १२६९मी निम्नोक्त गाथा —

सिद्धे नमसिऊण, ससाररथा य जे महाविज्जा । वोच्छामि दडकिरिय सव्वविसनिवारणि विज्ज ॥ १२६९ ॥

अष्टांगनिमित्त अने मत्र विद्यामा विशारद होय एवा भद्रबाहु वराहमिहिरना भाई सिवाय बीजा कोई जैन साहित्यना इतिहासमा जाणीता नथी

निर्युक्तिकार भद्रबाहु महान् नैमित्तिक हता तेनी समर्थना तेमणे रचेल "सूर्य प्रज्ञप्ति" उपरनी निर्युक्ति पण करे छे ते बतावे छे के तेमनो ज्योतिष अने खगोळ उपर सारो काबु हतो ए उपरात, अन्य प्रमाण "आचारांग" उपरनी एमनी निर्युक्तिमाथी पण मळी आवे छे तेमा 'दिक्' पदनु व्याख्यान करवाना प्रसगमां तेओ कहे छे –

जत्थ य जो पण्णवओ, कस्स वि साहइ दिसासु य णिमित्त । जत्तोमुहो य ठाइ सा पुव्वओ अवरा ॥ ५१ ॥

चरणकरणानुयोगनी तात्त्विक चर्चा छे प्रथम गभीर पणे करवामा आवी रही होय तेवे वखते उपर्युक्त निमित्त ज्ञाननी परिचायिका गाथा रचवी ते तेना प्रणेताना ते बाबतना सविशेष झोकने नथी बतावती ?

कोई विद्वानो एम दलील करे के छेदसूत्रकार, "उवसग्गहरस्तोत्र", निर्युक्ति अने "भद्रबाहु संहिता"ना रचनार एक ज भद्रबाहु थया अने ते वराहमिहिरना भाई हता तो ते दलील हवे टकी शके तेम नथी कारण के वराहमिहिर तो तेमनी ज रचेली "पचसिद्धान्तिका"–श्लो ८ ने आधारे वि स ५६२मा थया ए निश्चित ज छे एटले छेदसूत्रकार भद्रबाहु अने निर्युक्तिकार भद्रबाहु ए बन्ने जुदा ज आगळ आपणे जोयु के छेदसूत्रकार भद्रबाहुए निर्युक्तिओ तथा "उवसग्गहर" रचेल एम परंपरा माने छे परतु त्या आगळ तेमणे "भद्रबाहुसंहिता" रचेली ए बाबत नथी ज लखवामा आवी अर्थात् परंपरा पण भले छेदसूत्रकार अने निर्युक्तिकार भद्रबाहुने एक गणे तो पण एने "भद्रबाहुसंहिता"कार तरीके तो नथी ज ओळखती उलटु परपरा "भद्रबाहुसंहिता"कार भद्रबाहुने वराहमिहिरना सहोदर तरीके जाणे छे ए निश्चित छे तो पछी छेदसूत्रकार भद्रबाहु अने निर्युक्तिकार भद्रबाहु बन्ने जुदा एम जो आपणे सिद्ध करी शकीए–जेवु के हमणा ज आपणे सिद्ध कर्यु–तो निर्युक्तिकार भद्रबाहुए "भद्रबाहुसंहिता" रचेली अने ते वराहमिहिरना सहोदर हता एम कशी पण आपत्ति विना स्वीकारी शकाय

जैनो सर्वप्रथम निर्देश चौदमी शताब्दिथी प्राचीन नथी तेवी "उवसग्गहरस्तोत्र"ना कर्ता भद्रबाहु अने वराहमिहिरना संबंधे आख्यायिकामा जो काई पण तथ्य होय तो ते एटलु के "उवसग्गहरस्तोत्र"कार भद्रबाहुने चौदपूर्वधारी भद्रबाहु तरीके ओळखाववामा ऐतिहासिक दृष्टि जोखमाई एवी ज रीते "भद्रबाहुसंहिता"कार भद्रबाहुने चौदपूर्वधारी कहेवामा जोखम अने अज्ञान रहेला छे "भद्रबाहुसंहिता" अने "वाराही (बृहत्) संहिता"–बन्ने ग्रंथो समाननामक छे अने ए पारस्परिक

विशिष्ट स्पर्धाना द्योतक छे. तेथी वराहमिहिरनुं अने भद्रबाहुनुं समसामयिकपणुं विशेष विश्वसनीय बने छे. आ रीते बे भद्रबाहु थयानो निचोड निकळे छेः– एक चौद पूर्वधारी छेदसूत्रकार स्थविर आर्य भद्रबाहु अने बीजा जैनपरंपरामान्य महान नैमित्तिक तरीके प्रख्यात थयेल भद्रबाहु जेमणे निर्युक्तिओ, "भद्रबाहुसंहिता", अने "उवसग्गहरस्तोत्र" रच्यां.

"तित्थोगालिप्रकीर्णक", "आवश्यकचूर्णि", "आवश्यक" उपरनी "हारिभद्रीया" वृत्ति, "परिशिष्टपर्वा"दि प्रामाणिक ग्रंथोमां ज्यां ज्यां चौदपूर्वधारी भद्रबाहुनुं चरित्रालेखन करवामां आव्युं छे त्यां त्यां साथो साथ, बारवर्षी दुकाळ, नेपाल-प्रयाण, महाप्राण ध्याननुं आराधन, स्थूलभद्रने आपेल वाचना, छेदसूत्रनी रचना वगेरेनो पण सविस्तार निर्देश छे; परंतु तेओ वराहमिहिरना पूर्वाश्रमी भाई हता तेम ज तेमणे निर्युक्तिओ, "उवसग्गहरस्तोत्र", अने "भद्रबाहुसंहिता" आदिनी रचना करी होवानो तेम ज तेओ महान नैमित्तिक हता एवो मत दर्शाव्यानो कशोय ईशारो नथी. आथी हवे ए असंदिग्धपणे स्पष्ट थाय छे के छेदसूत्रकार भद्रबाहु अने निर्युक्त्यादिना रचयिता भद्रबाहु बन्ने जुदा जुदा प्रभावक पुरुषो हता.

छेदसूत्रकार अने निर्युक्तिकार बन्ने स्थविरो जुदा होवाना तेम ज भद्रबाहु एक करतां वधारे थयाना सुस्पष्ट अने सचोट निर्देशो के वर्णनो जैन ऐतिहासिक साहित्यमां भले न मळता होय, ते छतां आजे आपणी पासे जे प्रमाणो, पुरावाओ, अने सामग्री तथा साधनो मोजुद छे ते उपरथी आपणे एवा निश्चित अनुमान उपर जरुर आवी शकीए के छेदसूत्रकार अने निर्युक्त्यादिकार स्थविरो एक नथी परंतु विभिन्न छे. आटलुं निर्णीत होवा छतां छेदसूत्रकार अने निर्युक्त्यादिकार ए बन्नेना एककर्तृत्वनी भ्रमणा समाननाममूलक होय–एटले आजे अनेक विद्वानो छेदसूत्रकार भद्रबाहु अने निर्युक्तिकार भद्रबाहु बन्ने एक ज एवा अनुमान तरफ स्वाभाविक रीते ज दोरवाय छे. छेदसूत्रकार भद्रबाहु ते चौदपूर्वधारी स्थविर आर्य भद्रबाहु अने निर्युक्त्यादिकार भद्रबाहु ते नैमित्तिक अने वराहमिहिरना सहोदर भद्रबाहु ए एक ज अनुमान प्रमाण-सिद्ध, इतिहाससिद्ध अने परंपरासिद्ध छे.

वराहमिहिरना पूर्वाश्रमी सहोदर आचार्य भद्रबाहुए भ. सं. जेवी असाधारण प्रतिभानी परिचायिका ज्योतिष् उपर एक संहिता रची हती ए अबाधित अनुमान उपर स्थिर थयां पछी हवे ए विचारवानुं प्राप्त थाय छे के जे भ. सं. तेमणे रची हती ते ज भ. सं. आ छे के कोई बीजी ? आ प्रश्नना उत्तरमां पहेले ज तबक्के ए स्पष्ट रीते अने असंदिग्धपणे कही देवुं जोईए के एमणे रचेली भ. सं. ते प्रस्तुत भ. सं. नथी. आपणे आगळ जोई गया के वराहमिहिरने अने भ. सं. कार भद्रबाहुने स्पर्धा जागी हती. सामा पक्ष करतां प्रतिस्पर्धी घणी ज उतरती कोटिनो होय ए वात जीवनमां, क्यांय जोवामां, देखवामां आवती नथी. बनतां सुधी हरिफो तो एक बीजाथी च्हडे एवा होय छे. एमांय, भद्रबाहुए उत्कृष्ट ज्ञान, पारदर्शी अनुभव, सफळ प्रतिपादन, अने सर्वतोमुखी मेधाना चमत्काराथी जाज्वल्यमान एवी निर्युक्तिओ अने "उवसग्गहरस्तोत्र" रच्या हता. तेओ तुलनामां वराहमिहिर कृत वा. सं. थी दरेक रीते अनेक गणी उतरती प्रस्तुत भ. सं. न ज रचे. कारण के एमणे जे भ. सं. रची हती ते वराहमिहिर कृत वा. सं. ने पडकार रूपे लखी हती. वा. सं. मां जे विशाळ ज्ञान, विशद निरूपण, उदात्त कवित्व शक्ति, सूक्ष्मातिसूक्ष्म अवलोकन अने प्रकांड विद्वत्ता वराहमिहिरे ठालवी छे तेना करतां च्हडी जाय एवी भ. सं. भद्रबाहुए लखी होवी जोईए एम ज आपणे मानवुं जोईए. उपलब्ध साहित्य कहे छे के वराहमिहिर ज्योतिर्विदोमां अग्रणी हता. तो पछी जैन साहित्यमां मळी आवता सीधा के आडकतरा उल्लेखो, निर्देशो, प्रमाणो, वर्णनो, जे बधानी टूंकी नोंध आपणे आगळ जोई गया ते उपरथी आपणे एम ज मानवुं पडे के एमनी लखेल भ. सं. कोई अपूर्व ग्रंथ ज होवो जोईए. प्रस्तुत भ. सं. एमनो ग्रंथ न होई शके. आपणे एम मानीए तो आपणे एमने पूरो अन्याय कर्यो कहेवाय.

तो पछी प्रस्तुत भ. सं. शुं छे ? कोणे लखी ? क्यारे लखी ? इत्यादि इत्यादि प्रश्नो स्वाभाविक ज उत्पन्न थाय. आ बधानो संक्षिप्त जवाब आ प्रमाणे छेः–

सेनजित् राजा अने पांडुगिरि, 'प्रोवाच' अने "भद्रबाहुवचो यथा" वगेरे बाबतोनो आपणे आगळ विचार करी गया. ए उपरथी स्पष्ट छे के प्रस्तुत भ. सं. भद्रबाहुए लखेल भ. सं. नथी.

छंदोभंग, व्याकरणोना अविचलित नियमोपनियमोनुं खून, पूर्वापर विरोध, वस्तुगुंथणीनुं शैथिल्य, क्रमबद्धतानो अभाव, निस्तेज निरूपण इत्यादि इत्यादि अक्षम्य दोषोथी दूषित आ भ. सं. भद्रबाहु कृत भ. सं. नथी ज. तो पछी प्रस्तुत भ. सं. शुं छे ?

मारुं एम मानवुं छे के जेम भद्रबाहुकृत "सूर्यप्रज्ञप्तिनिर्युक्ति" लुप्त थई गई छे तेम तेमणे रचेली भ. सं. पण लुप्त थई गई होय. बंने ग्रंथो विलक्षण चमत्कृतिओथी परिप्लुत होवा जोईए. एमां वर्णवेली बाबतोनो, एमां ठालवेल ज्ञाननो शुभ अने निस्पृह आशयथी उपयोग करवामां न आवे तो शासननी प्रभावनाने बदले शासननी कुसेवा करवानो डर दिवसे दिवसे वृद्धिंगत थतो जतो होवो जोईए. आ डर पडता काळना हिसाबे प्रबळतर बनतो गयो अने मानवीनी क्षुद्र बुद्धि आ

गोपनीय बाबतोनो, रहस्योनो उचित पचाव नहि करी शके एवी आशयथी गुरुए उत्तरोत्तर पोताना उत्तराधिकारीने ए ज्ञान अविशनलित पणे न आप्यु होय अने एवी मुख्य परपरा अखडितपणे हस्तगत थवाने बदले समयानुसार लुप्तप्राय थती गई आवा दाखलाओ जैन साहित्यना इतिहासमा घणा मळी आवे छे वळी वैरथी, ईर्ष्याथी, राज्यनाशथी के राज्य-पलटाथी, अनेक दिव्य उत्पातोथी ए भ स नष्ट थई गई होय एम बनवु तद्दन स्वाभाविक छे भद्रबाहुए भ स रची हती ए बाबतना ज्ञानवाळाए कोइए पोते जेम आवे तेम, छूटी छवाइ नोंध रूपे, एकाद ग्रथ लखी काढी एने भ स. नु नाम आपी दीधु होय एम मने तो लागे छे प्रस्तुत भ म मा मूळ भ म नो केटलो अश जळवायो छे एनु प्रामाणिक विश्लेषण करवु अशक्य छे छता ज्या ज्या एनी विलक्षणताओ, वा स नी तुलना करती वखते, मने जणाणी छे त्या त्या में एनो बराबर निर्देश कर्यो छे. अमुक बाबतोमा मने परपरापार्थक्यमूलक अपूर्वताओ अने विशिष्टताओ नजरे पडी छे जे वा. स मा मने न मळी तेनु पण में यथाप्रसग बयान कर्युं छे तेम ज ए कोणे अने क्यारे रची ए पण कहेवु लगभग असभवित अने अनुपयुक्त छे पूना वाळी प्रतिमा तद्दन अते जे लख्यु छे तेना उपरथी केवळ एटलु कही शकाय के ग्रथमां (भ स मा) १५६४ श्लोको (जे बराबर साचु छे) छे अने स १५०४ मां चैत्र सुदि पाचमने मगळवारे आवा नामना कोइए ए लखेली अने साह वाछाए लखावेली हती आ उपरथी भ म विक्रमीय सोळमी शताब्दि पछीनी तो न ज कही शकाय

आ ग्रथ प्रसिद्ध करवामा जे निम्नोक्त हेतुओ मुख्य छे ए वातनु फरी उच्चारण करी जणावु छु के प्रस्तुत भ. स नु उपलब्ध बधी प्रतिओ भेगी करी सपादन करवु जेथी कोई पण अभ्यासकने एनो विश्वस्त अने सागोपांग अभ्यास करी अनुमान बाधवानी अने ऐतिहासिक सत्य तथा तथ्य जे काई सापडे ते मेळवी आविष्कार करवानी तक मळे अत्यारसुधीमा, मात्र एक ज प्रति उपरथी जामनगर वाळा भाई श्री हिरालाले भ स ने प्रसिद्ध करेल त्यारबाद एना ज बे अनुवादो गुजरातीमा थया उपलब्ध प्रतिओ भेगी करी तेने सुयोग्य रीते सपादित करी, तज्ज्ञ विद्वानो समक्ष मुकवामा मारा आ प्रयत्ननु औचित्य देखाशे ए उपरात, वा स साथे प्रस्तुत भ स नी सपूर्ण तुलना करी प्रस्तावनामा ते तुलना बताबी बन्ने ग्रथोनु आ दृष्टिए मूल्याकन करवु ए बीजो हेतु छे ए हेतु सिद्ध करवा जता आनुषगिक रीते भद्रबाहु विषे पण सपूर्ण विचार करायो छे पाठकनी सुगमता अने सगवड माटे ग्रथने अते लाबी शब्दसूची पण मूकेल छे आ रीते मारा आ विशिष्ट प्रयत्ननी योग्यता तेम ज आवश्यकता अभ्यासीने समजाशे एवी आशा राखु तो ते वधारे पडतु नथी प्रस्तुत भ स ना रचनार बे प्रख्यात भद्रबाहु नामधारी आचार्यो पैकीना कोई नथी ए प्रस्तावनामा शास्त्रीय रीते स्थिर करेलो निर्णय आ ग्रथ सपादनना परिश्रमना औचित्यने सिद्ध करे छे ग्रथमा कोई स्थळे छदोभगने निवारवा के व्याकरणनी अशुद्धिओने सुधारवा, सशोधवा में जाणी जोईने ज प्रयत्न कर्यो नथी कारण के एम करवा जता सपादननी दृष्टिए अव्यवहार्य अने समग्र ग्रथना शाब्दिक कलेवरनी पुनर्रचना करवानी अनुपयुक्त छूटनो विकट प्रश्न उभो थतो हतो तेथी तेम करवानु जाणी बूझीने ज जतु करवु पड्यु छे अलबत्त, छदोभग वाळा अने व्याकरणना नियमोना भग वाळा तमाम श्लोकोनो में आ प्रस्तावनामा अन्यत्र बराबर निर्देश करेल छे जेथी ए श्लोकोमाना दोषो मारा ध्यान बहार रही गया हता एम कोई न समजे कोई कोई स्थळे मारी शकाओ जणाववा में खास सुरी प्रश्नचिह्न पण मूकेल छे वळी ज्योतिष्, मन्त्र, तन्त्र, औषध, अने भेषजना ग्रथोमा छद अने व्याकरणनी छूट ओछे वत्ते अशे क्षतव्य छे ए रुढिमा, म एने छदनी अने व्याकरणनी दृष्टिए सुधारी-सस्कारी नथी ए आरोपनु समाधान अभ्यासी वर्ग लुए एवी अभ्यर्थना छे

भद्रबाहु संहिता अने वाराही संहितानी तुलना

उल्का

भ स मा उल्कानु वर्णन बीजा तथा त्रीजा अध्यायमा अने वा म[२] मां तेत्रीसमा अध्यायमा करवामा आवेल छे भौतिक शरीरो स्वर्गमाथी च्यवती वखते अतरिक्षमा उत्पन्न थाय त्यारे तेमना शरीरनो जे आकार होय तेने उल्का कहे छे-ए कथन पूरतु भ स (२, ७) अने वा स (३३, १) वच्चे साम्य छे तारा, धिष्ण्य, विद्युत्, अशनि, अने उल्का ए पांच उल्काना भेदोना नाम भ स (२, ६) अने वा स (३३, २) मा एक सरखा छे तारा चोथा भागनु, धिष्ण्य अर्धा भागनु (भ स २, ९), अने बाकीना त्रण पूरा भागनु फळ आपे छे (३, १२) ए भ स नी उक्ति साथे वा स (३३, ३) नी उक्तिनो मेळ छे अशनिनो आकार चक्रसमान छे ए बाबत बन्नेमा एकसरखी छे (भ स २, ८ तथा वा स ३३, ४) उल्कानो आकार पुरुष जेवो (भ स २, ८ तथा वा स ३३, ८), अने विद्युतनो विशाल

---

१ आ माटे जुओ जे सा सं इ नु २२ मु टिप्पण म जे वि नो रजत महोत्सव स्मारक अक पृ १९७ उपरनी बीजी पादनोंध तथा जुगलकिशोर मुख्तारनी वि सं १९७८ मां प्रकाशित भ सं ग्रथ नी समालोचना

२ वेंकटेश्वर स्टीम प्रेस प्रकाशित, मुबई, वि सं १९९७

अने कुटिल छे (भ. सं. २; ७ तथा वा. सं. ३३; ५) ए कथनो पूरतुं बन्ने ग्रंथो वच्चे साम्य छे. प्रेत, शस्त्र, खर, करभ, मगर, वांदरो, दाढ वाळा जीव, मृग, घो, सर्पना आकार वाळी तथा बे माथा वाळी उल्का पाप फल देवा वाळी छे (भ. सं. ३; ७ थी ११ अने वा. सं. ३३; ९). ध्वज, मत्स्य, हाथी, पर्वत, कमल, चंद्र, अश्व, हंस, श्रीवत्स, वज्र, शंख, अने स्वस्तिकनी आकृति वाळी उल्का शुभफळदायिनी छे (भ. सं. ३; ३१ थी ३३ अने वा. सं. ३३; १०). चंद्र अने सूर्यने स्पर्श करी उल्का जो एमांथी पडे तो परराजनो अधिकार थाय अने नृपवध, दुर्भिक्ष, अवृष्टि, अने भय उपजावे छे (भ. सं. ३; २८–२९ अने वा. सं. ३३; १२). शुक्ल, रक्त, पीत, अने काळा रंगनी उल्का अनुक्रमे ब्राह्मणादिवर्गनो नाश करे छे (भ. सं. ३; १८ तथा वा. सं. ३३; १४). उत्तर, पूर्व, दक्षिण, अने पश्चिमादि दिशामां उल्का पडे तो ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, अने शूद्र माटे अपायकारक छे (भ. सं. ३; १९ तथा वा. सं. ३३; १५). श्याम, अने लोहित वर्ण वाळी उल्का शत्रुनुं आगमननो भय उत्पन्न करे छे (भ. सं ३; १६ तथा वा. सं. ३३; १६). अने पुष्य, स्वाति अने श्रवण नक्षत्रनुं उल्का हनन करे तो ब्राह्मण अने क्षत्रियोने पीडाकारी छे (भ. सं. ३; ३९ तथा वा. सं. ३३; १८). आ बधी बाबतोमां बन्ने ग्रंथो वच्चे पूरेपूरुं साहश्य छे.

रोहिणी, त्रणे य उत्तरा, मृगशिर, चित्रा, अनुराधाने उल्का हणे तो राजाओने भयकारी छे एम वा. सं (३३; १९) मां जणाव्युं छे ज्यारे भ. सं. (३; ३८) मां एम निर्देश कर्यो छे के राजाने भयकारी नथी निवडती परंतु राजा तरफथी भय थाय. उदय अथवा अस्त वखते सूर्य अथवा चंद्रने उल्का हणे तो वनवासीओ (पौरेतर) नो वध करे छे एम वा. सं. (३३; १७) मां जणाव्युं छे ज्यारे भ. सं. (३; ४२–४३) मां ए स्थावरोने भय जनक छे तेम ज आगंतुक सेनानुं बंधन थाय छे तेम जणाव्युं छे.

वा. सं. मां बीजी बाबतो जणावी छे अने भ. सं. मां पण अन्य बाबतो अन्य स्वरूपे अन्य फळ साथे वर्णवी छे ते ते जिज्ञासुओए ते ते ग्रंथोमांथी जोई लेवी जोईए. अहिंआ तो जे बाबतो समान छे तेनुं ज टूंकुं आलेखन कर्युं छे. सारांश रूपे कहीए तो एम कही शकाय के बन्ने ग्रंथो मुख्य मुख्य बाबतोमां अने तेना फळनिर्देशना संबंधमां एकमत छे. एक ग्रंथकारे अमुक बाबतमां टूंकाणमां पताव्युं छे तो बीजा ग्रंथकारे ए ज बाबतोने विस्तृतरूपे वर्णवी छे. एके अमुक बीजी घटनाओने ध्यानमां लई वर्णन कर्युं छे तो बीजाए बीजीने ध्यानमां लईने. आ उपरथी अनुमान एम थाय छे के अमुक बाबतोनुं प्रभवस्थान बन्ने परिपाटीने साधारण हतुं ज्यारे अमुक बाबतोमां बन्ने ग्रंथकारो जुदा पडी परिपाटी अने सांप्रदायिक वारसानुं भिन्नत्व दर्शावे छे. बधी बाबतोनुं अवलोकन अमुक एक संप्रदायनी शक्ति बहार होय एम पण संभवे. एटले बन्ने ग्रंथकारोए रजू करेली जूदी जूदी घटनाओनुं मूळ एक ज होय एम मानवा मन ललचाय. परंतु ते तो त्यारे ज बने के जो फळसाम्य होय तो; परंतु एक ज घटनाना फळनी बाबतमां बन्ने ग्रंथकारो जूदा पडता होय तो तो आपणे परिपाटी, तथा सांप्रदायिक मान्यताना मूळ जुदा जुदा ज मानवा पडे.

परिवेष

परिवेषनुं वर्णन भ. सं. ना चोथा अध्यायमा अने वा. सं. ना चोत्रीशमा अध्यायमां करवामां आव्युं छे.

रूक्ष अने खंडित परिवेष अनिष्टकारी छे (भ. सं. ४; ३ तथा १६. वा. सं. ३४; ५). जे परिवेष चांदी अने तेलना रंग जेवा रंग वाळो होय ते सुभिक्ष अने मंगळनो करनारो छे (भ. सं. ४; ६–७. वा. सं. ३४; ४) एम जणाव्युं छे जो के भ. सं. मां ए परिवेष महामेघने करनारो छे एम विशेषमां जणाव्युं छे. इन्द्रधनुषना जेवो जो परिवेष होय तो युद्ध थाय छे (भ. सं. ४; ८. वा. सं. ३४; ६). आखो दिवस सूर्यनो परिवेष रक्त वर्णनो होय तो राजानो वध थाय छे (भ. सं. ४; १४. वा. सं. ३४; ९). एम निर्देश कर्यो छे; भ. सं. मां अहिंआ 'रक्तवर्ण' शब्दो नथी लख्या अने फलादेशमां भूखमरो, रोगचाळो अने शस्त्रकोप थाय ए वधारानुं जणाव्युं छे. आखी रात्री चंद्रनो रक्तवर्णो परिवेष रहे तो राजानो वध थाय (भ. सं. ४; १४. वा. सं. ३४; ९); परंतु भ. सं. मां आ स्थळे 'रक्तवर्ण' शब्दो नथी लख्या अने फळादेशमां जनक्षय थाय एम सविशेष जणाव्युं छे. अनेक वर्ण वाळो परिवेष नृपवध सूचवे छे (भ. सं. ४; २०. वा. सं. ३४; ६) जो के भ. सं. मां सूर्यनो अनेक रंग वाळो परिवेष एम जणाव्युं छे. भ. सं (४; २८–२९)मां जणाव्युं छे के त्रण मंडळ वाळो परिवेष त्रण भागनुं निकंदन शस्त्रथी थशे एम बतावे छे अने चार मंडळ वाळो परिवेष क्षुधा अने व्याधिथी चार भागनुं निकंदन थशे एम जणावे छे ज्यारे वा. सं. (३४; १०) मां त्रण मंडळ वाळो के एथी विशेष मंडळ वाळो परिवेष शस्त्रकोप, युवराजभय, अने नगररोध दर्शावे छे. कोई ग्रह, चंद्र, अने नक्षत्र —त्रणे य एक ज परिवेषमां होय तो त्रण दिवसमां वरसाद अथवा एक मासमां भय थशे एम भ. सं. (४; ३८) मां विधान करेलुं छे ज्यारे वा. सं. (३४; ११) मां भयने बदले युद्ध थवानो संभव जणाव्यो छे. वा. सं. (३४; १२, १३, १४, अने १५) मां जेम भौमादि ग्रहोनो परिवेष होय तो जुदा, जुदा खराब फळो मळे एम जणाव्युं छे तेम भ. सं. मां नथी जणाव्युं परंतु तेमां एक ज श्लोकमां (४; ३७) पतावी देवामां आव्युं छे के एवा परिवेषथी देशनो

अभाव–नाश थाय छे अथवा भ स ना उपर्युक्त श्लोकनो अथ एवो पण काढी शकाय के पांचेय ग्रहो अने नक्षत्रो परिवेषमा होय तो जगतमा प्रलय थाय आ अर्थनु समर्थन वा स. (३४, १७) मा मळी रहे छे

दरेक ग्रहनो परिवेष होय तो ते जुदु जुदु फळ आपे छे ए बाबतनो विस्तार वा स. मा छे ज्यारे भ स मा नथी अमुक तिथिमा परिवेष थाय तो तेनु फळ पण पृथक् पृथक् वा स मा छे ज्यारे भ स मा तेम नथी भ स मा अमुक अमुक रंगनो परिवेष होय तो तेनु जुदु जुदु फळ तेमा जणावेल छे ज्यारे वा स मां तेम नथी आम अमुक बाबतोनो विस्तार भ स मा छे ज्यारे अन्य अमुक बाबतोनो विस्तार वा स मा छे आ बन्ने ग्रथोनो फळादेश भेगो करवाथी फळादेशनु एक आखु चित्र उभु करी शकाय छे कारण के एकनी पूर्ति बीजाथी अने बीजानी त्रुटि पहेलाथी दूर करी पूर्णता रची शकाय छे मुख्य मुख्य बाबतोमा बन्ने ग्रथोनी एकमति स्वत सिद्ध छे

संध्या

भ सं ना सातमा अध्यायमा तथा वा स ना त्रीसमा अध्यायमां सध्यानु विस्तृत वणन करवामां आवेल छे

स्निग्ध सध्या वरसाद लावनारी छे (भ स ७, १२ वा स ३०, ८) भ स (७, १०, ११, १२) मा ए बाबत विस्तारथी वर्णववाने बदले संक्षिप्त रीते एम कही बतावबामा आव्यु छे के सध्या वखते वादळानु रूप जो सौम्य होय तो शुभ अने विकृत होय तो अशुभ फळ आपे ज्यारे एज बाबत वा स (३०, २७, २८, २९) मा विशिष्ट पणे निर्देशीने कथन करवामां आव्यु छे के सध्या वखते ध्वज, छत्र, पर्वत, हस्ती, के घोडानु रूप जो वादळा धारण करे तो ते जय सूचवनारु छे अने वादळा राता देखाय तो ते युद्ध थशे एवु बतावे छे उपरात, ए ज श्लोकोमा वधारामा जणाव्यु छे के संध्या वखतनो पलाशना धूमाडा जेवो स्निग्ध आकार वाळो मेघ, राजाना बळनी वृद्धि दर्शावनारो छे अने सध्या वखतनो नगरनी आकृति वाळो मेघ शुभकारी छे आम एकदरे बन्ने ग्रथोमां आ घटना पूरतु सादृश्य छे आगळ जता भ स (७, २३) मां कहेवामा आव्यु छे के क्रूर द्विपदो, चतुष्पदो अने भयकर पशुओ सध्या वखते जोवामा आवे तो ते सध्या भयने दर्शावनारी छे, ए ज कथननु सादृश्य वा स (३०, ३०) साथे छे जेमा एनी ए ज बाबत अन्य स्वरूपे एवी रीते कहेवामा आवी छे के सूर्यनी सन्मुख थइने, सध्या वखते, पक्षी, गीध, अने मृग शब्द करे तो देश, राजा, अने सुभिक्षना नाशने करवा वाळी छे एम बताव्यु छे

वात

भ सं ना नवमा अध्यायमा अने वा. स ना सत्तावीसमा अध्यायमा वात विषेनी घटनाओनु वर्णन छे भ स मां वात विषे पासठ अने वा स मा केवळ आठ ज श्लोको छे. भ स मा ए विषय थोडक विस्तारथी चर्चवामा आव्यो छे

आषाढी पूर्णिमाए वातनु लक्षण जोवु ए कथन बन्ने ग्रथोमां स्पष्टपणे छे ते दिवसे चारे य दिशामा अने चारे य खुणामा केवो पवन थाय तो केवु फळ आवे ए लखाणथी भ स मां बताव्यु छे फळादेशमा सुभिक्ष, दुर्भिक्ष, उत्तम-मध्यम-कनिष्ठ वर्षा, अनावृष्टि के अतिवृष्टि, धान्यनी मोंघवारी, व्याधि, चोरनो उपद्रव, दश मशक-तीड देडकानो उपद्रव, क्षेम, आरोग्य, परचक्र भय, वगेरे वगेरे भ स मा नि.सदेहपणे जणावेल छे ज्यारे वा स मा एवु काई नथी आखो दिवस, अर्धो दिवस, आखी रात्री, अने सध्याकाळे जो पवन वाय तेम ज मध्याह्ने अने मध्यरात्रिए पवन वाय तो शु फळ आपे ते चोकस पणे जणाववामा आव्यु छे अनुलोम वायु, प्रतिलोम वायु, पक्षीओना भयकर अवाज साथे वहेतो वायु केवु फळ आपे छे वगेरे घणी घणी बाबतो भ स मा वर्णवी छे केवळ आ एक ज अध्याय उपरथी आपणे जो अनुमान करवानु होय तो अतिशयोक्ति विना एम कही शकाय के भद्रबाहुसंहिताकार पासे वराहमिहिर करतां ज्ञाननी विपुलता, अनुभवनी विस्तीर्णता, अने परंपरानी सचोटता वधारे प्रमाणमां हती

प्रवर्षण

भ स ना दसमा अध्यायमां अने वा स ना तेवीसमा अध्यायमां प्रवर्षण नु निरूपण करवामां आव्यु छे

भ स मा कह्यु छे के उपद्रव हीन चद्र (आ शब्दो अध्याहृत छे एम समजी में लीधा छे) पूर्वाषाढामा देखाय तो चोसठ आढक वर्षा (१०, ३–४), धनिष्ठामा देखाय तो बार आढक वर्षा (१०, १०), रेवतीमा देखाय तो चोसठ (१०, १७), कृत्तिकामां देखाय तो एकावन (१०, २३), मृगशिरमा देखाय तो एशी (१०, २७), हस्तमां देखाय तो पचासी (१०, ४०), चित्रामा देखाय तो बावीस (१०, ४३), स्वातीमा देखाय तो बत्रीस (१०, ४५), अने ज्येष्ठामा देखाय तो चोसठ आढक वर्षा थाय (१०, ५०) एम कहेवामा आव्यु छे ज्यारे वा स मा कहेवामा आव्यु छे के उपद्रव हीन चद्र हस्तमा, पूर्वाषाढामा, मृगशिरमा, चित्रामा, रेवतीमा अने धनिष्ठामा देखाय तो सोळ द्रोण अने ज्येष्ठा, स्वाती तथा कृत्तिकामा उपद्रव हीन चद्र देखाय तो चार द्रोण वर्षा थाय (२३, ६) भ स मा वळी एम

पण जणाववामां आव्युं छे के उपद्रव हीन चंद्र जो श्रवणमां, मघामां, अने अनुराधामां देखाय तो एक खारी (१०; ८, ३५, ४८), भरणीमां देखाय तो ओगणीस आढक (१०; २१), मूळमां अने पूर्वाफाल्गुनीमां एक खारी (१०; ५१, ३६) अने पुनर्वसुमां एकाणु आढक वर्षा थाय (१०; ३१). आ ज बाबत वा. सं. मां ए रीते जणाववामां आवी छे के जो उपद्रव हीन चंद्र श्रवण, मघा, अनुराधा, भरणी, मूळ, पूर्वाफाल्गुनी अने पुनर्वसुमां देखाय तो अनुक्रमे चौद, चौद, चौद, चौद, चौद, पचीस अने वीस द्रोण वर्षा थाय (२३; ७). भ. सं. मां जणाव्युं छे के उपद्रव हीन चंद्र जो विशाखामां देखाय तो एक खारी (१०; ४६), उत्तराषाढामां बार द्रोण (१०; ६), उत्तराभाद्रपदमां होय तो नेवु आढक (१०; १५); उत्तराफाल्गुनीमां होय तो सडसठ आढक (१०; ३८), अने रोहिणीमां होय तो एकाणु आढक वर्षा थाय (१०; २५) ज्यारे वा. सं. (२३; ८) मां ते ज बाबतना संबंधमां एम जणाव्युं छे के अनुक्रमे वीस, वीस, पचीस, पचीस, अने पचीस द्रोण वर्षा थाय. भ. सं. मां कहेवामां आव्युं छे के उपद्रव हीन चंद्र जो पूर्वाभाद्रपदमां देखाय तो चोसठ आढक (१०; १३), पुष्यमां बेंताळीस आढक (१०; ३२), अश्विनीमां ओगणपचास (१०; १९), अने आर्द्रामां बत्रीस आढक (१०; २९) वर्षा थाय ज्यारे वा. सं. (२३; ९) मां ते ज नक्षत्रोमां अनुक्रमे बार, बार, बार, अने अढार द्रोण वर्षा थाय एम जणाव्युं छे.

"उपद्रव हीन" चंद्र अमुक नक्षत्रोमां देखाय तो अमुक द्रोण, के आढक प्रमाण वरसाद पडे एम वा. सं. मां जणाव्युं छे ज्यारे "उपद्रव हीन" शब्दो भ. सं. मां वपराया नथी परंतु में अध्याहृत मुक्या छे. वर्षा प्रमाण बताववा माटे वा. सं. मां 'द्रोण' शब्द सर्वत्र योजवामां आवेल छे ज्यारे भ. सं. मां 'द्रोण' शब्द एक नक्षत्रना संबंधमां, 'आढक' शब्द अढार नक्षत्रोना संबंधमां, अने 'खारी' शब्द छ नक्षत्रोना संबंधमां वापरवामां आव्यो छे. एक द्रोण एटले चार आढक एवुं बहुमान्य परिमाण कोष्ठक स्वीकारीए तो भ. सं. अने वा. सं. ना फळादेश वच्चे, निरुपद्रव चंद्र पूर्वाषाढा अने रेवतीमां देखाय तो सोळ द्रोण वरसाद वरसे ए सिवाय अन्यत्र क्यांय साम्य नथी. आश्लेषा अने शततारना संबंधमां भ. सं. मां फळादेश ज करवामां आव्यो नथी. भ. सं. मां शुभ फळ तरीके अमुक परिमाण वरसाद उपरांत, सुभिक्ष, क्षेम, आरोग्य, अने सस्यनिष्पत्ति जेवा सूचक शब्दो वापरवामां आव्या छे अने अशुभ फळ तरीके अमुक परिमाण वरसाद पडशे एवा तात्पर्यना कथन उपरांत तीड, उंदर, पोपट, सर्प, अने अजगरादिनो उपद्रव थशे के वधशे एवुं वधारानुं कथन तेम ज व्याधि अने अनीतिनुं जोर जामशे एवुं पण स्पष्ट कहेवामां आव्युं छे ज्यारे वा. सं. मां अमुक द्रोण वरसाद पडशे ए सिवाय शुभाशुभ फळ तरीके कांई ज विशेष कहेवामां आव्युं नथी. वळी, भ. सं. मां 'अपग्रह' पूरतुं खास वैशिष्ट्य छे. 'अपग्रह' नी बाबतनो जरा जेटलो पण निर्देश वा. सं. मां नथी. आम प्रवर्षण नामना दसमा अध्याय पूरती भ. सं. नी लाक्षणिकता खास ध्यान खेंचे तेवी छे. आ असाधारणता परंपरानुं पार्थक्य बतावे छे.

गंधर्वनगर

भ. सं. ना अगियारमा अध्ययायमां तेम ज वा. सं. ना छत्रीसमा अध्यायमां गंधर्वनगरनुं वर्णन करवामां आव्युं छे. रक्त, पीत, कृष्ण अने सफेद रंगनुं गंधर्वनगर अनुक्रमे क्षत्रीय, वैश्य, शूद्र, अने ब्राह्मणोनो नाश करे छे (भ. सं. ११; २७. वा. सं. ३६; १). प्राकार अने तोरण युक्त स्निग्ध गंधर्वनगर शांत दिशामां देखाय तो ते राजाने माटे विजयकर छे (भ. सं. ११; १०); ध्वज युक्त, अने पताका युक्त स्निग्ध अने सुप्रतिष्ठित गंधर्वनगर जो शांत दिशामां नजरे पडे तो राज्य वृद्धिने बतावनारुं छे (भ. सं. ११; २०); विदिशामां देखवामां आवतुं गंधर्वनगर सघळा वर्णो माटे दारुण नाश बतावनारुं छे (भ. सं. ११; २३). आवी ज मतलबनुं वर्णन वा. सं. (३६; २) मां पण छे. सघळी दिशाओमां गंधर्वनगर देखाय तो ते सर्व दिशाओमां सर्व वर्ण वच्चे विरोध उभो थशे ए बाबतनुं सूचक छे (भ. सं. ११; ८). इंद्रायुध, धूम, अने अग्निना जेवुं गंधर्वनगर माणसोमां अग्निनो भय उत्पन्न थशे ए घटनानुं दर्शक छे (भ. सं. ११; १२). वा. सं. (३६; ३) मां एम जणाव्युं छे के गंधर्वनगर बधी दिशाओमां देखाय तो अथवा हंमेशां देखाय तो ते राजा अने राज्य बन्ने माटे भय देनारुं छे एम बतावे छे. धूम, अग्नि, अने इंद्रध्वज जेवुं गंधर्वनगर देखाय तो ते चोर अने वनवासीओना घातनो निर्देश करे छे. अहींयां जो के बन्ने ग्रंथोमां अनिष्ट घटनाओनी बाबतमां फळादेश जूदो छे छतां अनिष्टोत्पादक छे ए वस्तु तो बन्नेमां सरखी ज छे. वाम दिशानुं गंधर्वनगर परचक्रनो भय; दक्षिण दिशानुं स्वपक्षागमन, जय, अने वृद्धिनुं सूचक छे अने पाणी पडशे एम बतावनारुं छे (भ. सं. ११; १५–१६). राजा घणा राज्यो उपर जय मेळवशे एम दक्षिण दिशानुं गंधर्वनगर सूचवे छे (भ. सं. ११; १९). दीप्त दिशामां जणातुं ध्वज युक्त अने पताका युक्त गंधर्वनगर राजमृत्यु सूचक छे (भ. सं. ११; २२). वा. सं. (३६; ४) मां आ ज बाबतना अनुसंधानमां थोडाक फेरफार साथे एम कहेवामां आव्युं छे के दीप्त दिशामां गंधर्वनगर देखाय तो राजमृत्युने दर्शावनारुं छे. अने वाम दिशामां देखाय तो शत्रुभय अने दक्षिण दिशामां देखाय तो जय सूचवनारुं छे. भ. सं. (११; २५) प्रमाणे अनेक वर्ण अने

अनेक आकार वाळुं गधर्वनगर देखाय तो राष्ट्र, शहेरो अने गामडाओमां क्षोभ थशे ए घटनानु सूचक छे ज्यारे वा सं. (३६, ५) प्रमाणे अनेक रगनी पताका, ध्वज, अने तोरण युक्त गधर्वनगर रणमा हाथी, घोडा, अने मनुष्यना बेशुमार सहारनु सूचक छे

गधर्वनगरना आ प्रकरण पूरतु बन्ने ग्रंथोमा मोटा भागनु साम्य छे-कोई विशिष्ट फळ बताववा पूरतु वैषम्य मळे ए बन्ने वचे होय भ. स मां विस्तार घणो छे जुदी, जुदी दिशामा अने जुदा, जुदा समयमां, जुदा, जुदा आकारनु अने रंगनु गधर्वनगर देखाय तो शु फळ मळे ए बाबतो विगतथी चर्चा छे अने एटले ज एमा एकत्रीश श्लोको छे ज्यारे वा. स मां मात्र पाच ज श्लोको छे बधा अध्यायोमा एक बाबत भ स मा सळग रीते तरी आवे छे अने ते विस्तृत वर्णननी वा स मां सक्षिप्तता छे परंतु सचोटता छे अने सपूर्णता छे भ स मां विस्तार छे परंतु पुनरुक्ति अने शैथिल्य पण छे आ वस्तु बन्ने परपराना पार्थक्यनी निदर्शक गणवी के केम ए सवाल छे

गर्भलक्षण

गर्भलक्षणनी चर्चा भ स. ना बारमा अध्यायमां अने वा स ना बावीसमा अध्यायमा आवे छे

सातमे सातमे मासे तथा सातमे सातमे दिवसे मेघना गर्भनो पाक थाय छे (भ स १२, ४), जे नक्षत्र अने मुहूर्तमा मेघनो गर्भ बधायो होय तेनाथी छठ्ठे मासे वरसाद वरसे छे (भ. स १२,६) वा स (२२,७) मां आ बाबतमां एम जणाव्यु छे के मेघनो गर्भ थाय ते पछी एक सो पचाणु दिवसमां मेघनो प्रसव थाय छे भ स (१२, ३ अने ५) प्रमाणे दिवसना भागमां उत्पन्न थयेल मेघगर्भ रात्रे अने रात्रिनो दिवसे तथा पूर्व सध्यानो पश्चिम सध्यामा अने पश्चिम सध्यानो पूर्व सध्यामा मेघगर्भ प्रसवने पामे छे ज्यारे वा स (२२, ८) प्रमाणे दिवसनो गर्भ रात्रि काळमां, रात्रिनो गर्भ दिवसमा अने सध्यानो गर्भ विपरीत सध्यामा प्रसव पामे छे पूर्व, उत्तर, अने ईशान कोणने आश्रीने जे मेघगर्भ बधाय छे ते पूजित गणवामा आव्या छे (भ स १२, १९) ज्यारे वा स (२२, १४, १६) अनुसार उत्तर, ईशान कोण, अने पूर्व दिशाना वायुमा आकाश विमल, आनदकर, अने मृदु होय छे चद्र अने सूर्य स्निग्ध, सफेद, अने घणा घेरदार होय छे इद्रधनुष अने गभीर गर्जनयुक्त सूर्याभिमुख, वीजळीनो प्रकाश करवावाळो उत्तर, ईशान, अने पूर्व दिशामा आवेल मेघ पक्षी अने मृगकुलना शांत रहेवाथी सध्या काळ रमण ठीक लागे छे अहीं (वा स) हमणा जणाव्यु ते वर्णन जुदु छे छता एनो ध्वनि भ स नी हकीकतना ध्वनि जेवो छे भ स प्रमाणे जे नक्षत्र, तिथि, मुहूर्त, करण, अने दिशामा जो स्निग्ध (चीकणा) मेघ उत्पन्न थाय तो ते पूजित छे (१२, २६) ज्यारे वा स मा कह्यु छे के स्थूळ अने घणा ज चीकणा मेघो वाळु आकाश शुभ छे (२२, १५) ठंडो वायु, वीजळी, गर्जना, अने परिवेष युक्त तमाम गर्भ प्रशस्त छे एम भ स (१२, ८) मा जणाव्यु छे ज्यारे वा स मा कह्यु छे के चैत्रमा बधो गर्भ पवन, मेघ, वृष्टि, अने परिवेष युक्त होय तो ते शुभ छे वैशाखमा वायु युक्त होय तो ते गर्भ शुभ छे (२२, २२) जळचर प्राणिओना आकार वाळो मेघ प्रशस्त छे (भ स १२, २४), सारी आकृति अने सारा रंग वाळो मेघ पूजित छे (भ स १२, २७) वा स मां आ बाबतमां एम निर्देश करवामां आव्यो छे के मोती, चांदी, तमाल, नील कमळ, अजननी द्युतिना जेवो अथवा जळचर प्राणिओना जेवा आकार वाळो मेघ घणो वरसाद वरसावे (२२, २३) उल्का, वज्र, दिग्दाह, गधर्वनगर, केतु, ग्रहयुद्ध, निर्घात, परिघ, इद्रधनुष, राहुदर्शन वगेरे उत्पातोथी गर्भनो नाश थई जाय छे–आ कथन बन्ने सहिता-ग्रथोमां लगभग समान छे (भ स १२, १० थी १३. वा स २२, २५–२६) भ स (१२, १६) मा कहेवामां आव्यु छे के आर्द्रा अने आश्लेषामां उत्पन्न थयेल गर्भ उत्तम पाणी वरसावे छे ज्यारे वा स (२२, २९) मा ए गर्भ शुभदायी छे एम जणाव्यु छे. आ गर्भलक्षणनी बन्ने ग्रथोमा करवामां आवेली चर्चा उपरथी सेजे समजी शकाशे के मूळ बाबतो पूरतु बन्नेमा घणु ज सादृश्य छे

उत्पात

उत्पातनु वर्णन भ स ना चौदमा अध्यायमां अने वा स ना छेंताळीसमा अध्यायमा करवामा आव्यु छे

बन्ने ग्रथोमा उत्पात सबधी जे विचारो, अनुमानो, अने अवलोकनो रजू करवामा आव्या छे तेनी तुलना बीजा बधा विषयो करता रसिक अने महत्त्वनी छे तेनु एक मुख्य कारण ए पण छे के वा स मा आ विषयनी रजूआत अने चर्चा अन्य विषयोने मुकाबले काईक सविस्तर करवामा आवी छे एथी बन्ने ग्रथोनी आ विषयनी छणावट शक्य बने छे

आ बाबत सर्व प्रथम स्पष्ट करवी जोइए के वा स मा उत्पातोनु वर्गीकरण अने वर्णन कांईक टूकुं छता सुस्पष्टपणे करवामा आव्यु छे ज्यारे भ स मा बधा श्लोको कांई ढग–धडा विना जेम आवे तेम लखी काढवामां आव्या छे एटले त्याा विवेचननी दृष्टिए भ स मूल्यवान छे छतां व्यवस्थित निरूपणना मुद्दा पूरती वा स करता घणी ज उतरती छे

आगळ जेम में प्रसंगोपात जणाव्युं छे तेम अहिं पण जणाववानुं रह्युं के फळादेशनी बाबतमां वा. सं. संक्षिप्त छे जो के सचोट पण छे ज्यारे भ. सं. ए बाबतमां पुनरुक्तिना दोषे विस्तृत बने छे. मतलब के वा. सं. ज्यां उत्पात अशुभ छे, अनिष्टकारी छे, भयकारी छे, राजभयोत्पादक छे, नगरभयोत्पादक छे, सुभिक्ष करवावाळो छे वगेरे वगेरे कही अटकी जाय छे त्यां भ. सं. फळादेशने विगतथी चर्चा एम प्रतिपादे छे के ए उत्पात सोंघवारी–मोंघवारी करनारो छे, चोरवर्गनो भय उत्पन्न करनारो छे, अनावृष्टि के अतिवृष्टिनो भय उभो करनारो छे, परचक्रभय, मरकी आदिनो भय, ब्राह्मण–क्षत्रिय–वैश्य के शूद्रने भयकारक, सिंधु–सौवीर–सौराष्ट्रादि देशोने बाधाकारक छे, वनिता तथा लेख्यजीवीओने अशांति कारक छे, तापस–साधु–निर्ग्रन्थोने आधिकारक छे, तथा पुररोध, प्रधानवध, मुख्यवध वगेरे वगेरे उत्पन्न करे छे एम विशिष्ट फळादेश करे छे. भ. सं. नी उत्पातना वर्णन पूरती आ लाक्षणिकता खास नोंधने पात्र छे. फळादेशनुं आ विशदीकरण अने स्पष्टीकरण भद्रबाहुसंहिताकारनी आ उत्पात विषयक अनुभव ज्ञाननी, अवलोकन शक्तिनी, अने कोइ एक खास परंपराना वारसापणानी द्योतक छे.

वा. सं. मां लिंगवैकृत, अग्निवैकृत, वृक्षवैकृत, सस्यवैकृत, वृष्टिवैकृत, जलवैकृत, प्रसववैकृत, चतुष्पाद वैकृत, वायव्यवैकृत, मृगपक्षीविकार, शक्रध्वजेन्द्रकीलवैकृतादि विभागमां बधा उत्पातोने विभक्त करवामां आव्या छे. आ विभागोनो अर्थ सरल छे एटले एना विषे हुं कशुं अहीं लखतो नथी. भ. सं. मां में हमणां ज कह्युं तेम विभागोनी आवी व्यवस्था नथी. तेथी अत्रे ए श्लोकोनुं निम्नोक्त विभागीकरण आपुं छुंः—

लिंगवैकृतमां ५८, ६१, ८६, ८७ थी १०२, १७७ थी १८० श्लोको.
अग्निवैकृतमां ३, १५, १६, ११३ श्लोको.
वृक्षवैकृतमां १७ थी २०, २१ थी ३८, ४५, ४९, १२९ श्लोको.
सस्यवैकृतमां एके य श्लोक नथी.
वृष्टिवैकृतमां ४, १३, १४, १०९, ११२ श्लोको.
जलवैकृतमां ३९ थी ४३ श्लोको.
प्रसववैकृतमां १०, ११ श्लोको.
चतुष्पादवैकृतमां ५, १५२ थी १७२ श्लोको.
वायव्यवैकृतमां ५०, १७२ श्लोको.
मृगपक्षीविकारमां ६, ४८, ११०, ११५, १४५, १५२ थी १७२ श्लोको.
शक्रध्वजेंद्रकीलवैकृतमां एके य श्लोक नथी.

भ. सं. ना ८७ थी १०२, ११७ थी १२०, १७३ थी १७६ श्लोकोनो समावेश दिव्य उत्पातमां पण थई शके; कारण के वा. सं. मां उत्पातोनुं एक बीजुं पण विभागीकरण छे अने ते छे दिव्य, आंतरीक्ष, अने भौम. आ दृष्टिए बधा उत्पातोने ए त्रण मोटा विभागोमां पण वहेंची शकाय. भ. सं. ना ८७ थी १०२ श्लोकोने लिंगवैकृतमां गणाव्या छे छतां तेने दिव्य उत्पात तरीके पण गणावी शकाय तेम छे कारण के ए बन्नेमां समाविष्ट थता उत्पातो वा. सं. मां सरखा ज छे. भ. सं. मां अन्य उत्पातो जेवां के निर्जीवनुं भाषण, विपरीत छाया दर्शन, तुलामाननुं हसन, पापस्वप्न, जुदी–जुदी मूर्त्तिओना उत्पातो, जुदा–जुदा पशु–पक्षीओना उत्पातो, जुदा–जुदा ग्रहो अने नक्षत्रोना उत्पातो वगेरे पण चर्च्या छे. ते एक या अन्य रीते वा. सं. गत उपर्युक्त अगियार विभागोमां अथवा दिव्यादि त्रण मोटा विभागोमां शक्यतानुसार विभक्त करी शकाय तेम छे. भ. सं. मां सस्यवैकृतमां अने शक्रध्वजेंद्रकीलवैकृत नामना विभागमां समाविष्ट थई शके एवा कोई उत्पातो वर्णव्या नथी तेथी ते विभागो खाली छे. भ. सं. मां ए विभागो पूरती खामी छे एम पण नथी कारण के एक विभागमां समाविष्ट थता उत्पातो बीजा विभागमां पण अंतर्गत थई शके तेम छेः–दाखला तरीके चतुष्पाद वैकृतमां आवता उत्पातो मृगपक्षी विकारमां खतवी शकाय तेम छे.

भ. सं. मां ग्रहोना उत्पातो, मूर्त्तिओना उत्पातो अने गज, तथा हयना उत्पातो अतिशय लंबाणथी चर्च्या छे ए पण एनी अन्य विशिष्टता खास नोंधने पात्र छे.

उत्पातनी सामान्य व्याख्या "प्रकृतेरन्यत्वमुत्पातः" (वा. सं. ४६; १) अने "प्रकृतेर्यो विपर्यासः स उत्पातः प्रकीर्तितः" (भ. सं. १४; २) वच्चे साम्य छे. राजानुं पोतानुं शरीर, पुत्र, खजानो, वाहन, पुर, स्त्री, पुरोहित, अने प्रजामां उत्पातनुं फळ –शुभ अने अशुभ– देखा दे छे. वा. सं. (४६; ७) अने भ. सं. (१४; १७७) मां–बन्नेमां–एवी मतलबना कथनो आवे छे. दिव्य, आंतरीक्ष, अने भौम ए त्रण मोटा विभागमां उत्पातोनुं जे वर्गीकरण करवामां आव्युं छे ते बन्ने संहिता ग्रंथोमां समान छे (भ. सं. १४; २. वा. सं. ४६; २).

उत्पातो आवो प्रबळ अनर्थ उत्पन्न करे छे. तो पछी एमांथी बचवानो कांई उपाय खरो? वा. सं. अमुक आचार्यो कहे छे एम कही दिव्य उत्पातनी शांति शक्य नथी परंतु बीजा उत्पातनी शांति शक्य छे एम कहे छे (४६; ५) ज्यारे वराहमिहिर "प्रभूतकनकान्नगोमहीदानैः" ए दिव्य उत्पातनी शांति पण हांसल करी शकाय छे एम कहे छे (वा. सं. ४६; ६). भ. सं. (१४; १८०) ए त्रणेयनी शांति, जो देव, प्रव्रजित, अने विप्रनी पूजा राजा करे तो, पुनः स्थापी शकाय

छे एम सचोटपणे कहे छे आ बाबतमां भ सं. ना कर्तानु औदार्य खास ध्यानमा लेवा जेवुं छे कारण के तेओ 'विप्र' ने पण (१४, १८०) पूज्यनी कोटिमा मुके छे ज्यारे वा स मां तो केवळ ब्राह्मण परंपरा ज अभिमत राखवामा आवी छे, कारण के तेमा कहेवामा आव्यु छे के जो उत्पात अग्निजनित होय तो अग्निनी, जलजनित होय तो वरुणनी, पूजा करवानु कह्यु छे अने गो–महिष–अश्व वगेरेनु दान देवानु लख्यु छे (वा स ४६, २४ अने ५०) परंतु त्यां 'प्रव्रजित'ने पूजवानु भ स. नी जेम नथी कहेवामा आव्यु कारणके 'प्रव्रजित' मां जैन साधुओ पण आवी जाय वा स. ना रचनारनी आ सङ्कुचित मनोदशा खास साले तेवी छे शिशिरमा खूब ठंडी, ग्रीष्ममा खूब गरमी, वर्षामा खूब वरसाद थाय एटले के स्वऋतुप्रभव उत्पात होय तो ते खास उत्पात न गणाय एनी मतलबना विशिष्ट विधानो वा स. (४६, ८२) मा मळे छे ज्यारे भ स. मा तेम नथी

शुक्रचार

भ स ना पदरमा अध्यायमां तेम ज वा म ना नवमा अध्यायमा शुक्रचारनुं विस्तृत वर्णन करवामां आव्यु छे ग्रहोना चारमा शुक्रचार सौथी अगत्यनो छे

उल्का, सध्या, वात, गधर्वनगर, परिवेष अने उत्पातो हमेशां बनता होता नथी ए क्वचित् बनता होय छे तेथी एनी असर केवळ आकस्मिक होय छे ए विपर्यासो ज्यारे थाय त्यारे ज एनो प्रभाव अनुभवातो होय छे ग्रहचारनी घटना तो हरहमेशनी होय छे एटले एनी असर सचराचर विश्व उपर दिन, रात पडती होय छे आ जगतनी दरेक नानी, मोटी वस्तु ग्रहोना नियत्रणने निरंतर अधीन होय छे ए अभ्युपक्रम उपर ज्योतिष अने खगोळ विषयक सहिता ग्रंथो प्रतिष्ठापित होय छे ए ग्रथोना रचयिताने मते ए अभ्युपक्रम अनुभव सिद्ध छे आपणे पण एम मानीने ज आ विभागमां चर्चवामां आवेली ग्रहचार विषयक बाबतोने लक्ष्यमां लेवानी छे राष्ट्रविद्रव, राजभय, नागरभय, पशु–पक्षी गणनो भय, सभ्रम, मारी, विघ्न, अनावृष्टि, सुभिक्ष–दुर्भिक्ष, सोंघवारी–मोंघवारी, कर्मकरवर्गनो भय, मणि–मुक्ता–प्रवाल–कपास–तेल–घी–अन्नादिनु न्यूनाधिक्य, वग, अग, वाल्हिक, काशी, कनोजादिक अनेकानेक देशो उपर आगतुक आपत्ति वगेरे वगेरे तमाम हकीकतो ग्रहोना चारना आडकतरा अकुश नीचे ज छे वास्तवमा, सूर्य, चद्रना उदयास्तना प्रभावनो अने सूर्य, चद्रना ग्रहणनी असरोनो आपणे साक्षात्कार करता होइए ज छीए

आ रीते विचारतां ग्रहचारनी तुलना अति आवश्यकीय छे तेमां पळी शुक्रचार अन्य ग्रहोना चारनी अपेक्षाए विशेष उपयोगी छे तेथी तेने अहींयां सर्व प्रथम चर्च्यो छे

ग्रहनी गतिने अनुलक्षीने तेना पथ विशेषने खास नाम आपवामां आव्या होय छे आने सहिता ग्रथोमां वीथि कहे छे आ वीथिओ नव छे, अने सत्तावीस नक्षत्रोमां विभक्त छे तेना नामो–नाग, गज, ऐरावत, वृषभ, गो, जरद्गव, मृग, अने दहन छे (वा स ९, १) नामो पूरतु वा स अने भ स बन्ने साम्य छे भ स मां ऐरावतने बदले ऐरावण (१५, २१२) अने दहनने बदले वैश्वानर (भ स १५, २१५) शब्द प्रयोग करेल छे, तेम ज नामना क्रममा फेर छे एटले के वा स मा सातमी वीथि मृग छे ज्यारे भ. स. (१५, ४७) मां सातमी वीथि अज छे, भ स (१५, ४७) मां आठमी मृग छे ज्यारे वा स मा आठमी अज छे नक्षत्रोनी वहेंचणीमां पण आटलो पूरतो तफावत आवशे ज भ स (१५, ४४ थी ४८) प्रमाणे ते वीथिओनो क्रम आ प्रमाणे छे –नाग, गज, ऐरावण, वृषभ, गो, जरद्गव, अज, मृग, अने वैश्वानर भ स (१५, ४४ थी ४८) प्रमाणे नक्षत्रोने अश्विनीथी गणी नवे य वीथिओमां वहेंचवाना छे. वा. स (९, २) मा बे मत टांक्या छे –एक भ स ने मळतो अने बीजो तेनाथी जुदी जातनो

भरणीथी लईने चार नक्षत्र सुधी पहेलु मडळ एम अनुक्रमे छ मडळो छे (भ सं १५, ७ वा सं ९, १०) आ बाबतमा भ स मा थोडो घोटाळो छे, कारण के तेमां तो एम ज कही देवामा आव्यु छे के भरणीथी मांडी चार नक्षत्र पहेला मडळना अने तेवी रीते छ मडळो गणी वाळवा परंतु शका अहींया ए थाय छे के नक्षत्रो छे सत्तावीस अने मडळ छे छ तो पछी चार, चार, नक्षत्र एक मडळमां गणीए तो पण नक्षत्रो वधे तेनु शु? आ बाबतनो कोई उकेल भ सं मां नथी (१५, ७ थी ४३) ज्यारे वा स मा नक्षत्रोनी वहेंचणी बराबर छे एटले के कोई मडळमां चार तो कोई मा चारथी ओछां तो कोईमां चारथी वधारे एम वहेंचणी करी सत्तावीस नक्षत्रोनो अने छ मडळोनो मेळ बराबर मेळवी आप्यो छे (९, १० थी २१) परंतु भ स मा एक बीजी ज विशिष्टता छे अने ते मडळोना नाम पूरती तेमां मंडळोना नाम अनुक्रमे आप्या छे जेवां के –सर्वभूतहित, रक्त, परुष, रोचन, चड, तीक्ष्ण (१५, ८) तेम ज ते मडळोना फळो पण टूकामां आपी दीधा छे जेवा के शुक्रनु प्रथम अने बीजुं मडळ मध्यम, त्रीजु तथा पांचमुं निंदित, अने चोथुं तथा छट्ठु प्रवर (१५, ९ थी ११) आवी कोई योजना वा स मा नथी बीजी विशिष्टता ए छे के मडळोनु फळ सामान्यपणे भ स मां उपर कह्युं तेम कही दीधा पछी विस्तार पूर्वक पण कहेवामा आव्यु छे भ म प्रमाणे प्रथम मड-

ळना फळ अने वा. सं. ना प्रथम मंडळना फळ वच्चे कांईक साम्य छे (भ. सं. १५; १३, १७. वा. सं. ९; १०). फेर बन्ने वच्चे एटलो छे के भ. सं. मां विस्तार छे ज्यारे वा. सं. मां मात्र सुभिक्ष थाय छे एटलुं कही पतावी देवामां आव्युं छे. ए उपरांत, भ. सं. प्रमाणे प्रथम मंडळनुं फळ मध्यम गणवामां आव्युं छे ज्यारे वा. सं. मां निश्चयात्मक रीते उत्तम कहेवामां आव्युं होय एम देखाय छे. आ तफावत कांई ओछो न कहेवाय. द्वितीय मंडळनुं फळ भ. सं. प्रमाणे मध्यम छे एम सामान्यपणे (१५; ९) कह्युं छे ज्यारे ते मंडळना फळनुं विस्तार पूर्वक वर्णन करती वखते (१५; १९ थी २३) मध्यम फळ करतां निंदित फळ होय एम स्पष्ट मालुम पडे छे. आ रीते एकना एक ज ग्रंथमां विरोध छे. वा. सं. मां (९; १२) द्वितीय मंडळना फळादेशमां अने भ. सं. ना फळादेशमां आसमान जमीननो फरक छे. भ. सं. मां एने अनिष्टफळदायी तरीके ज गणाववामां आव्युं छे ज्यारे वा. सं. मां तेथी विपरीत छे. तेमां चोक्खुं कथन छे के जल बहु वरसे छे. भ. सं. प्रमाणे तृतीय मंडळ निंदित फळने आपनारूं छे (१५; ९, २३–२६) ज्यारे वा. सं. मां पण तेम ज, एक या अन्य रीते, कहेवामां आव्युं छे (९; १४). चौरभय तथा क्षुधाभय ए बन्ने पद पण बन्ने संहितामां सामान्य छे. चोथा मंडळना फळनी बाबतमां बन्ने संहिताओमां सादृश्य छे. चोथुं मंडळ भ. सं. मां प्रवर गणवामां आव्युं छे (१५; ११, २७–३१); वा. सं. मां पण प्रवर ज गणवामां आव्युं होय एम देखाय छे (९; १६). शुक्राचार्या अन्य ग्रहोथी आ मंडळमां आक्रान्त थाय तो ऐक्ष्वाकु राजानुं मृत्यु थाय छे ए उक्ति पण बन्ने संहिताओमां समान छे (भ. सं. १५; ३१. वा. सं. ९; १७). पांचमा मंडळनुं फळ बन्ने संहिताओमां सदृश छे. भ. सं. मां पांचमा मंडळने निंदित गण्युं छे (१५; ९) अने ते प्रमाणे विस्तार पूर्वक वर्णन करती वखते तेने निंदित तरीके ज तेमां ओळखाववामां आवेल छे (१५; ३२–३८). वा. सं. मां पण बीजा शब्दोमां ए ज वस्तुने समर्थित करवामां आवी छे (९; १८). क्षुधा अने रोगनी बाधा थाय छे. ए कथन अक्षरशः बन्नेमां छे. सौराष्ट्र, सिंधु, सौवीर, अने अंबष्ठादि देशो के जेना उपर भय आवी पडे छे ते देशना नामो पण बन्नेमां समान छे. छठ्ठा मंडळना फळादेश संबंधे भ. सं. मां छठ्ठुं मंडळ प्रवर छे एम कहेवामां आव्युं छे (१५; ११) ज्यारे तेनुं विस्तार पूर्वक वर्णन करती वखते (१५; ३९ थी ४३) तेथी उलटुं ज तेना ते ज ग्रंथमां कहेवामां आव्युं छे. आवा एक ज ग्रंथमां अने एक ज अध्यायमां आवता पारस्परिक विरोधो ग्रंथनुं मूल्य खूब घटाडे छे ए तो निःसंदेह कही देवुं जोइए. वा. सं. मां तो ते मंडळने एटले के छठ्ठा मंडळने स्पष्टपणे प्रवर ज (९; २०) गणाववामां आव्युं छे; जो के कोई कोई स्थळे सभय पण बने छे एम उमेरवामां आव्युं छे. भयथी आक्रान्त थनार देशोनां नाम तेमां जणाववामां आव्या छे. ए नामो पैकीना गांधार, विदर्भ अने अवंती, ए नामो बन्ने संहिता ग्रंथोमां समान छे.

मंडळोना फळादेश संबंधेनी आ वातो पछी बीजी बाबतोमां ते बन्ने संहितामां क्यां क्यां सादृश्य छे अने क्यां क्यां विरोध छे ते हवे जोइए.

प्रत्येक नक्षत्रमां शुक्रचार थाय त्यारे शुं फळ आवे? तेनुं वर्णन बन्ने संहिताओमां केवा प्रकारनुं छे ते जोइए.

फळोना शुभ अने अशुभ एवा बे मोटा वर्गो पाडी बन्नेमां क्यां संगति छे अने क्यां विसंगति छे ते ज तपासवुं उचित छे, कारण के भ. सं. मां सामान्यपणे विस्तार होय छे ज्यारे वा. सं. मां संक्षेप होय छे. फळोनो विस्तार एकमां भले वधारे होय अने बीजामां भले ओछो होय. एथी बन्ने संहिताओ वच्चे विरोध छे एम न कही शकाय. परंतु फळ पूरतुं एकमां शुभ कह्युं होय–सिधी के आडकतरी रीते–अने ए ज फळने बीजामां अशुभ कहेवामां आव्युं होय तो ए भेद मौलिक थयो अने एटले खास नोंधने पात्र थयो एम कहेवुं जोइए.

भ. सं. मां कहेवामां आव्युं छे के शुक्र रोहिणीने भेदे तो ते अशुभ फळदायी छे (१५; ९७). वा. सं. मां पण एम ज अन्य रीते कहेवामां आव्युं छे (९; २५). तेवी ज रीते मृगशिराना शुक्रभेदने बन्नेमां अशुभ (भ. सं. १५; १०२; वा. सं. ९; २६), आर्द्रामां अशुभ फळदायी कह्युं छे परंतु वृष्टि थाय तेम पण कह्युं छे (भ. सं. १५; १०३, १०५ वा. सं. ९; २६), पुनर्वसुमां अशुभ फळदायी (भ. सं. १५; १०६. वा. सं. ९; २७) गण्युं छे जो के भ. सं. मां एटलुं विशेषपणे कहेवामां आव्युं छे के ए जो जमणी बाजु गमन करे तो द्रोण मेघ थाय अने डाबी बाजु गमन करे तो सर्व कर्मजीवीओने पीडा करे (भ. सं. १५; १०८); आ स्थळे एटली नोंध लेवी घटे के शुक्रचारने जमणी बाजु अने डाबी बाजु एम बे रीते गणावी ते बन्नेना फळने पण जुदा, जुदा जणाववामां आव्या छे ए एक भ. सं. नी खास विलक्षणता छे; पुष्यना फळमां बन्ने संहिता ग्रंथोमां विरोध छे; अर्थात् भ. सं. अशुभ गणावे छे (१५; १०९) ज्यारे वा. सं. ए भेदने वृष्टिदायक तरीके गणावे छे (९; २७), आश्लेषा (आ नामने बदले भ. सं. मां भूलथी आर्द्रा शब्द वापरेल छे) मां अशुभ फळ (भ. सं. १५; ११०. वा. सं. ९; २८), पूर्वाफाल्गुनीमां अशुभ फळदायी (भ. सं. १५; ११६. वा. सं. ९; २९) गणाव्यो छे जो के वा. सं. मां एने घणो वरसाद देनार पण कह्यो छे, उत्तराफाल्गुनीमां भ. सं. अशुभ फळ बतावे छे (१५; ११७) ज्यारे वा. सं. एने शुभ गणावे छे अर्थात् वृष्टिद जणावे छे (९; २४), भ. सं. हस्त तथा रेवतीमांना शुक्रचारने, जमणी बाजुनो होय तो चोरोनो घात करनार अने डाबी बाजुनो होय तो चोरोनो जय करनार कहे छे (१५;

११८) ज्यारे वा सं. एने अशुभ फळदायी जणावे छे (९, ३०), चित्रामा अशुभ फळदायी (भ. स १५, ११८–१२१ वा स ९, ३०) छे जो के वा स मा एने वरसाद पूरतो सारो गणाव्यो छे, स्वातीमा अशुभ (भ स १५, १२२ वा स ९, ३१) जो के वा स. मा वरसाद पूरतो तेने सारो गणवामा आव्यो छे, विशाखामां भ स मां अशुभ गणाव्यो छे (१५, १२३) ज्यारे वा स मा एने वृष्टि दायक गणाव्यो छे (९, ३१), अनुराधा, ज्येष्ठा, मूळ, पूर्वाषाढा, उत्तराषाढा, श्रवण, धनिष्ठा, पूर्वाभाद्रपद, उत्तराभाद्रपद, अश्विनी अने भरणीना शुक्रचारनु फळ बन्ने संहिताओमा लगभग समान छे (भ स १५, १२६, १२८, १३०, १३२, १३४, १३६, १४०, १४४, १४६, १५०, १५२ वा स ९, ३०, ३२, ३०, ३३, ३३, ३३, ३३, ३४, ३५, ३५, ३५). शुक्रना उदय अने अस्त वखते एनी आगळ जो बुध होय तो ते सुभिक्ष अने क्षेम करनार छे एम भ. स. मा (१५, १७०) कहेवामा आव्यु छे ज्यारे वा. स (९, ४३) मा तेने वर्षा क्षेम ज रोग वधेनो करनार कह्यो छे आ एक तफावत थयो काळा रंगनो शुक्र देखाय तो वल्क्षोम, भ स १५, १७२) प्रमाणे थाय, ज्यारे वा स (९, ४४) प्रमाणे वरसाद न थाय एम कह्यु छे पीळा रंगनो देखाय तो व्याधिनु सामान्य फळ बन्नेमा कहेवामा आव्यु छे (भ स १५, १७३ वा. स. ९, ४४), मांजिष्ठ वर्णनो देखाय तो, भ स (१५, १७३) प्रमाणे, वाताक्षिरोग अने वा स (९, ४४) प्रमाणे शस्त्रकोप करनार बतावबामां आवेल छे आनो नानो मोटो भेद बन्ने बचे छे उत्तर, मध्य, अने दक्षिण एवा त्रण विभागो दरेक वीथिना छे अने तेना फळ उत्तम, मध्यम, अने कनिष्ठ छे एम बन्ने संहिता ग्रंथोमा कहेवामां आव्यु छे (भ स १५, ७२ वा स. ९, ८)

उपर बतावी ते बाबतो बन्ने संहिता ग्रंथोमां चर्चवामां आवेल छे–बन्नेनी लाक्षणिक ढबे कोई कोई बाबतोमा फेर छे तो कोई कोई बन्ने साम्य छे ते बधु आपणे उपर जोयु भ स मा शुक्रना पांच वक्रचार, अतिचार, शुक्रनो पूर्व प्रवास अने पृष्ठत प्रवास ए बाबतो तथा प्रत्येक वीथिना विस्तृत फळो विशेषपणे वर्णववामां आव्या छे अने तेनु फळ पण कहेवामा आवेल छे आ बाबतोनु वर्णन वा स मां मुद्दल नथी

शनैश्चरचार

शनैश्चरचारनु वर्णन भ स ना सोळमा तथा वा सं ना दसमा अध्यायमा पूरेपूरु करवामां आव्यु छे

भ. स अने वा स मां आवता शनैश्चरचारना वर्णनो तद्दन निराळा छे प्रत्येक नक्षत्रमा शनैश्चर विचरण करे तो शु फळ आवे एनु वर्णन वा स मा संपूर्ण रीते करवामा आव्यु छे ज्यारे भ स मां एवु वर्णन बिलकुल नथी बल्के एमां तो शनैश्चर एक वर्षमां एक नक्षत्र भोगवे, बे भोगवे, त्रण भोगवे, तो शु फळ आवे, क्या देशो उपर आपत्ति उतरे अने क्या देशो समृद्ध बने एवुं वर्णन करवामा आव्यु छे एटले आ बन्ने संहिता ग्रंथोमां आवता शनैश्चरचारना वर्णननी तुलना करवी शक्य नथी कृत्तिकामा शनैश्चर अने विशाखामा गुरु होय तो चारे तरफ दारुणता व्यापे अने वरसाद खूब वरसे आम भ स (१६, २४) मा कहेवामां आव्यु छे ज्यारे वा स मां (१०, १९) एम कहेवामां आव्युं छे के प्रजाओमा अनीति अत्यत वधी पडे अने बन्ने ग्रहो एक नक्षत्रमा होय तो बधा नगरोनो भेद थाय छे एम पण कह्यु छे. फळादेशना आ भेदने भेद ज कहेवो जोइए बीजी बाबतनो मोटो भेद बन्ने संहिता ग्रंथोमा जे छे ते शनैश्चरना वर्णना फळ संबंधेनो छे भ स (१६, २६) मा कहेवामा आव्यु छे के शनैश्चर सफेद रंगनो देखाय तो सुभिक्ष, श्वेत–रक्त (मिश्रित) देखाय तो भय, पीळो देखाय तो व्याधि अने दारुण शस्त्रकोप, काळो देखाय तो अनावृष्टि, अने रूक्ष देखाय तो प्रजानु शोषण उत्पन्न करे छे, वा स (१०, २१) मा जुदु ज कहेवामा आव्यु छे अने ते ए के शनैश्चर सफेद, लाल, पीळो, काळो अने विविध रंगनो देखाय तो ते ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र, अने वर्णसंकर जातिने माटे नाशकारक छे आ तफावत नोंधवा योग्य छे

बृहस्पतिचार

कार्तिक नामक वर्ष, सौम्य नामक वर्ष, पौष नामक वर्ष कोने कहेवु ते वा स (८, १ थी २) मा कहेवामा आव्यु छे ज्यारे भ स मां ते विषे कंई कहेवामा नथी आव्यु परंतु कार्तिकादि नामक वर्ष होय तो शु फळ आवे ते हकीकत बन्ने संहिता ग्रंथोमा छे भ स मा कार्तिक नामक, सौम्य नामक, पौष नामक वर्षना फळनो कशो य निर्देश नथी ज्यारे मघादि वर्षना फळनो उल्लेख छे माघ नामक वर्षमा भ स (१७, २९) मा अल्पोदक थाय एम कह्यु छे ज्यारे वा स (८, ६) मा सुवृष्टि थाय एम कह्यु छे, फाल्गुन नामक वर्षनु फळ बन्नेमां बराबर सरखु छे (भ स १७, २९ वा स ८, ७), चैत्र नामक वर्षनु फळ, शुभाशुभतानी दृष्टिए बन्नेमां लगभग सरखु छे (भ स १७, २९ वा स ८, ८), ज्यारे वैशाख नामक वर्षनी बाबतमा तफावत छे—भ स (१७, ३०) मा अशुभ जेवु फळ कह्यु छे अने वा स (८, ९) मां संपूर्ण शुभ फळ कह्यु छे, ज्येष्ठा नामक वर्षमां प्रथम जळ थाय अने पाछळथी मित्रभेद थाय एम भ सं (१७, ३०) मां कह्यु छे ज्यारे वा स (८, १०) मां कगनी अथवा शमी सिवायनु बधु धान्य

पीडित थाय छे एम कह्युं छे; आषाढ नामक वर्षमां भ. सं. (१७; ३१) मां तोयसंकीर्णता जणावी छे ज्यारे वा. सं. (८; ११) मां कोई कोई स्थळे अनावृष्टि थाय एम जणाव्युं छे; श्रावण नामक वर्षमां भ. सं. (१७; ३१) मां केवळ अशुभ फळ ज कह्युं छे ज्यारे वा. सं. (८; १२) मां धान्य आनंदथी पाके छे एम कह्युं छे; भाद्रपद नामक वर्षमां भ. सं. (१७; ३२) मां संपूर्ण अशुभ फळ कह्युं छे अने वा. सं (८; १३) मां मिश्र फळ कह्युं छे एटले के क्यांक सुभिक्ष अने क्यांक भय थाय छे एम विधान कर्युं छे; आश्विन नामक वर्षमां भ. सं. (१७; ३२) मां संपूर्ण अशुभ फळ ज्यारे वा. सं. (८; १४) मां संपूर्ण शुभ फळ कह्युं छे. आ रीते तपासतां एम फलित थाय छे के माघादि वर्षना फळमां बन्ने ग्रंथो वच्चे क्यांक साम्य; क्यांक वैषम्य, तो क्यांक वैमिश्र्य नजरे पडे छे.

बृहस्पति एक वर्षमां बे नक्षत्रोमां विचरण करे तो ते शुभकारक छे एम बन्ने संहिता ग्रंथोमां स्पष्टपणे कहेवामां आव्युं छे (भ. सं. १७; १८. वा. सं. ८; १६). बृहस्पतिनो मेचक, कपिल, श्याम, पीत, पांडु, नील, रक्त अने धूम्र, रंग होय तो ते अप्रशस्त छे एम भ. सं. (१७; २) मां सामान्य रीते कहीने विशेषपणे (१७; ३) पण कहेवामां आव्युं छे के मेचक रंग मृत्यु, पांडु धननाश, पीत व्याधि, अने धूम्राभ जळ उत्पन्न करे छे ज्यारे वा. सं. (८; १७–१८) मां प्रतिपादित करवामां आव्युं छे के बृहस्पतिनो अग्नि समान रंग अग्नि, पीत व्याधि, श्याम युद्ध, लीलो चौरपीडा, लाल शस्त्रभय, अने धूम्र रंग अनावृष्टि सूचक छे. आ रीते आ बाबतमां सादृश्यासादृश्य बन्ने ग्रंथोमां छे.

भ. सं. (१७; २२ थी २६) मां कृत्तिका अने रोहिणी वर्षनी देह छे, आश्लेषा हृदय छे, पूर्वाषाढा अने उत्तराषाढा नाभि छे, अने मघा वर्षनुं कुसुम छे एम कह्युं छे अने वा. सं. (८; १९) मां पण एम ज कह्युं छे. देह नक्षत्र पीडित थाय तो व्याधि, हृदय नक्षत्र पीडित थवाथी हृद्रोग अने पुष्य नक्षत्र पीडित थवाथी पुष्पादिनो नाश थाय एम भ. सं. (१७; २५–२६) मां कह्युं छे ज्यारे वा. सं. (८; १९) मां देह नक्षत्रना घातथी अग्नि, नाभि नक्षत्रना घातथी क्षुधा भय, पुष्य घातथी फळादिनो क्षय अने हृदय नक्षत्रना घातथी धान्य नाश उत्पन्न थाय छे एम कह्युं छे. आ बन्ने फळादेशोमां तात्त्विक फेर नथी एम कही शकाय.

स्निग्ध, प्रसन्न, विमल, महा प्रमाण, द्युतिमान, पीळो अने उत्तर मार्ग चारी गुरु प्रतिपक्ष हन्ता छे एम भ. सं. (१७; ४५) मां कह्युं छे अने वा. सं. (८; ५३) मां निर्मळ किरण वाळो, स्थूळ मूर्त्ति, कुमुद समान कांति वाळो, अने श्रेष्ठ मार्गचारी गुरु मनुष्यो माटे हितकारी छे एम कह्युं छे. आ बन्ने फळादेशोमां मौलिक फेर बिलकुल नथी तेथी बन्ने ग्रंथो वच्चेना साम्यनुं ए निदर्शन छे.

भ. सं. (१७; ४०) मां कहेवामां आव्युं छे के जो नक्षत्रनी डाबी बाजु बृहस्पति विचरण करे तो घणुं ज धन मेळवे परंतु तेनो भोगवटो न करी शके अने जो जमणी बाजु विचरण करे तो (१७; ४१) यायीनो विजय अने नागरोनो पराजय करे छे; वा. सं. (८; १५) मां आथी तद्दन उलटुं ज कहेवामां आव्युं छे अर्थात् एमां एम कह्युं छे के नक्षत्रनी डाबी बाजुनो बृहस्पतिचार, आरोग्य, सुवृष्टि, अने मंगल करनार छे अने जमणी बाजुनो बृहस्पतिचार, आथी विपरीत फळ आपनारो एटले के अशुभ फळ आपनारो कह्यो छे. बन्ने संहिता ग्रंथो वच्चेनो आ भेद घणो ज मोटो गणाय.

भ. सं. (१७; ३५–३९) मां जणाव्युं छे के जो बृहस्पति कृत्तिकादि नक्षत्रमां आरोहण अने प्रमर्दन करे तो अमुक फळ उत्पन्न थाय ज्यारे वा. सं. मां एवुं कशुं वर्णन नथी. ए रीते आ वर्णन भ. सं. नुं एक वैशिष्ट्य गणाय.

बुधचार

भ. सं. ना अढारमा तथा वा. सं. ना सातमा अध्यायमां बुधचारनुं वर्णन करवामां आवेल छे.

बुधनी गतिना सौम्यादि नामोमां तेम ज तेनी गतिनी संख्यामां थोडुंक साम्य छे अने थोडुंक वैषम्य पण छे ते माटे जुओ भ. सं. (१८; २) अने वा. सं. (७; ८). भ. सं. मां बुधनी छ गतिओ वर्णवी छे, ज्यारे वा. सं. मां सात वर्णवी छे. बन्नेमां विमिश्र, संक्षिप्त अने घोर ए नामो सरखां छे ज्यारे बीजी गतिओना नामोमां विसंवाद छे. गतिओना फळमां साम्य विशेष छे अने वैसदृश्य ओछुं छे (भ. सं. १८; ५. वा. सं. ७; १४). विमिश्रा अने संक्षिप्ताने भ. सं. मां हिता गणवामां आवी छे ज्यारे वा. सं. मां ते बन्नेने मिश्र फळ आपनारी गणी छे. बीजी गतिओना फळ पूरतुं बन्ने संहिताओमां ऐक्य छे. एक, एक गतिमां बुध केटला दिवस रहे छे ते संबंधमां भ. सं. (१८; ७) मां एम जणाव्युं छे के बुध पांच नक्षत्रोमां चार करे, छठ्ठामां अस्त पामे, अने सातमामां पुनः देखाय त्यारे तेनी सौम्या गति ज्यारे वा. सं. (७; ९ थी १२) मां तो एम जणाव्युं छे के बुध जो अमुक नक्षत्र (जेना स्पष्ट नामो आप्या छे) मां विचरण करे तो तेने अमुक गति कहेवी वगेरे वगेरे. ते उपरांत, भ. सं. मां अमुक गतिमां बुध केटला दिवस रहे वगेरे बाबतो जे जणावी छे तेमां अने वा. सं. मां जणावी छे तेमां तफावत छे (भ. सं. १८; ३–४. वा. सं. ७; १३). आ सिवाय वा. सं.

(७; १५) मां ऋज्वी, अतिवक्रा, वक्रा, अने विकला ए जे चार नामो बुधनी गतिओना वधाराना जणाव्या छे ते भ सं मां बिलकुल जणाव्या नथी क्या क्या नक्षत्रोमां बुध विचरण करे तो कई गति थाय ते बाबतमा बन्ने ग्रंथोमा तफावत छे ते आगळ कहेवाई गयु छे छतां अहीं पुनरुच्चारण कर्युं छे ते एटला माटे के ए वस्तु खास नोंधवा लायक छे (भ. स १८; ६ थी १० वा स ७, ९ थी १२) आ बधी बाबतोमा साम्य अने वैषम्य बन्ने ग्रंथोमां छे परंतु निम्नोक्त एक बाबतमां बन्ने ग्रंथोमा साम्य विशेष छे अने वैषम्य ओछु छे ते बाबत नीचे जणावेल नक्षत्रोमां बुध विचरण करे तो शुं फळ आवे ते सबंधेनी छे भ स (१८, २८, २९, ३२, ३१, ३१, ३०, अने ३६) मा विशाखा, अनुराधा, ज्येष्ठा, त्रणे य पूर्वा, त्रणे य उत्तरा, श्रवण अने धनिष्ठामां बुध विचरण करे तो जे फळ उत्पन्न थाय ते फळ अने वा स (७, ४, ४, ४, ७, २, २, २) मां जणाव्यु छे ते फळ बन्ने घणु ज साम्य छे–शुभता अने अशुभतानी दृष्टिए विगतमां अने विस्तारमा थोडो तफावत जे आवे छे ते उपेक्षणीय जेवो छे बुध केवा रंगनो होय तो प्रशस्त ते सबंधेना कथन पूरतो पण बन्नेमा सवाद छे (भ स. १८; ३७ वा स ७, २०),

अंगारकचार

भ. स ना ओगणीसमा अने वा स ना छठ्ठा अध्यायमां आ अंगारकचार वर्णव्यो छे

मगळना पांच वक्र कहेवामां आव्या छे ए बाबत बन्ने संहिता ग्रंथोमां सामान्य छे परंतु ए पांचे य वक्रोना नाम पूरतो बन्नेमां तफावत छे भ स (१९, ११) प्रमाणे ए वक्रोना नाम उष्ण, शोषमुख, व्याल, लोहित, अने लोहमुद्गर एवा आपवामां आव्या छे अने वा स (६; १–५) मां तेमने अनुक्रमे उष्ण, अश्रुमुख, व्याल, रुधिरानन, अने असिमुशल कह्या छे ए उपरथी जोई शकाशे के पहेलो अने त्रीजो वक्र बन्नेमां समान छे ज्यारे बीजा, चोथा, अने पांचमा वक्रना नामोमां फेर छे ए उपरांत, वा स प्रमाणे बीजो फेर ए छे के त्रीजा, चोथा, अने पाचमा वक्रने, मंगळ जे नक्षत्रमां अस्त थयो होय ते नक्षत्रथी गणवानु छे, नहीं के पहेला बे वक्रमां मगळना उदयथी जेम गणवानुं कहेवामां आव्युं छे ए वक्रोना फळो पूरतो पण तफावत बन्ने संहिता ग्रंथोमां छे (वा स ६, ११ थी २३) पहेला अने बीजा वक्रनुं फळ बन्नेमा एक सरखु छे भेद ए के वा स (६, ३) प्रमाणे त्रीजा अने चोथा वक्रना फळ तरीके सुभिक्षने पण गणाववामां आव्यो छे बीजो तफावत बन्ने संहिता ग्रंथोमा ए छे के मंगळ रोहिणीनी परिक्रमा करी दक्षिणमां जाय तो सर्व माटे अभय करनारो छे एम भ स (१९, ७) मा कह्यु छे ज्यारे वा स (६, ९) मा एथी तद्दन उलटु ज एटले के मरकी थाय एम कह्यु छे. वळी भ स (१९, ९) मा एम पण कह्यु छे के एथी शोक अने भय उत्पन्न थाय आवो विरोध एकना एक ग्रथमां अने एक ज अध्यायमा देखाय ए ग्रथना मूल्याकनमां घणो घटाडो करे छे भ स मां कृत्तिकादि सात नक्षत्रोमा (१९, २५), मघादि सातमां (१९; २७), अनुराधादि सातमां (१९, ३०), अने धनिष्ठादि सातमा (१९; ३२) मंगळ वक्री थाय तो तेनु शु फळ आवे ते जणाव्यु छे परंतु वा स (६; ११–१२) मा मगळ विचरण करे तो शु फळ आवे ते जणाव्यु छे तेथी बन्नेनी तुलना करवी अनुचित छे छेवटे ए कहेवानु रहे छे के मंगळ अमुक आकृति अने वर्णनो होय तो शुं फळ आपे ए बाबतना कथनमां बन्ने संहिता ग्रंथो (भ स. १९, ३९ वा स ६; १३) मां सगति छे

राहुचार

भ. स. ना त्रीसमा अध्यायमां अने वा स ना पांचमा अध्यायमां राहुचार वर्णववामा आव्यो छे

ग्रहण थवाना कारणोनु वर्णन करवामां भ स ना आ अध्यायनो मोटो भाग रोकवामा आव्यो छे वा स मा आ कारणोने (५, ६३) सक्षिप्त रीते जणावी देवामा आव्या छे भ स (२०, १०–११) मा कह्यु छे के पशु, व्याल, अने पिशाचना जेवी आकृति वाळा वादळाओ, वात, उल्का, पांडुररंगी सूर्य, भूमिकंपन (२०, २६) अभ्रस्तनित, करा, वीजळी, पक्षीओना रोवानो अवाज, वगेरे वगेरे जणाय अने थाय तो राहुनु आगमन थयु एम समजवु तेमा एम पण जणाव्यु छे के (२०; ५६) उत्पातो, निमित्तो, शकुन, अने लक्षणो पर्व काळे थाय तो पण राहुनु आगमन थयु छे तेम समजवु वा स (५; ६३) मा टूकामा एम जणाव्यु छे के वायु, उल्कापात, धूरि, भूमिकंप, अधकार, वज्रपात वगेरे थाय तो राहुनु आगमन थाय छे आ रीते आ बाबत पूरतो बन्नेमां सवाद छे

भ स (२०; २, ५७) मां राहु केवा रंगनो होय तो केवु फळ आपे ए विषे जणावता उक्त गाथामां कह्यु छे के राहु, धोळो, रातो, पीळो, विवर्ण, अने काळो होय तो अनुक्रमे ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, विजाति अने शूद्रोनो नाश करनार मानवो वा स (५, ५२–५९) मा आ घटनानु विस्तृत वर्णन करवामां आव्यु छे एना विस्तारमा न उतरता चातुर्वर्ण्य पूरतो अमुक रंग वाळो राहु केवु फळ आपे छे ए जोइए एमां कह्यु छे के श्वेत वर्ण वाळो राहु ब्राह्मणोनो (वा स ५, ५९), पीळा रंग वाळो वैश्योनो (वा स ५; ५७), अने काळा रंग वाळो शूद्रोनो (वा स ५, ५६) नाश करे छे आ उपरथी समजाशे के आ बाबत पूरती बन्नेमां संपूर्ण सगति छे

एक मासमां सूर्य, चंद्र–बन्नेनुं–ग्रहण थाय तो पृथ्वी उपर संग्रामादि अशुभ थाय छे एम भ. सं. (२०; ५०) मां जणाव्युं छे ज्यारे वा. सं. (५; २६) मां कह्युं छे के ए घटनाथी शस्त्रकोप अने राजानी सेनानो नाश थाय छे. आ रीते पण बन्ने संहिता ग्रंथोमां आ विलक्षण घटना विषेनुं फळ पण लगभग सरखुं ज छे.

ग्रहण, मोक्षनी घटना संबंधमां भ. सं. (२०; ५२–५४) मां कहेवामां आव्युं छे के ग्रहण पछी पूर्वमां मोक्ष थाय तो पूर्वनो राजा नाश पामे (भ. सं. २०; ५२), दक्षिणमां मोक्ष पामे तो दाक्षिणात्योनो नाश थाय (भ. सं. २०; ५३), पश्चिम दिशामां मोक्ष थाय तो नाविकोनो (भ. सं. एजन), अने निश्चल, सुप्रभ, कान्त, चंद्र मोक्ष पछी निकळे तो ते राजाना विजय माटे तथा क्षेम अने शिव माटे होय छे (भ. सं. २०; ५४). वा. सं. मां कह्युं छे के दक्षिणमां मोक्ष थाय तो (५; ८४) दक्षिणना शत्रुओमां झघडा अने पूर्वमां मोक्ष थाय तो क्षुधा, अने शस्त्रभय (५; ८८) उत्पन्न थाय छे. आम आ घटना पूरतुं बन्ने ग्रंथोमां सादृश्य छे.

उपर जणावेली बाबतो बन्नेमां वर्णववामां आवी छे तेथी तेनी तुलना करवामां आवी छे. ए उपरांत, बन्ने संहिताओमां घणी बाबतो भिन्न, भिन्न पण छे. जेवी रीते, भ. सं. मां केटले महिने ग्रहण थाय तो शुं अशुभ फळ मळे? कई तिथिमां ग्रहण थाय तो शुं खराब फळ मळे? कया मासमां अने कई राशिमां ग्रहण थाय तो शुं फळ मळे? ग्रस्त ग्रह मंडळ उपर बुधादिनी दृष्टि पडती होय तो शुं फळ मळे? आकाशना अमुक भागमां ग्रहण थाय तो तेनुं फळ शुं? ग्रहणनी उत्पत्तिमां रूढिगत मान्यताओ शुं छे? इत्यादि, इत्यादि बाबतोनो विचार करवामां आव्यो छे.

केतुचार

भ. सं. ना एकवीसमा अध्यायमां अने वा. सं. ना अगियारमा अध्यायमां आ केतुचार वर्णववामां आवेल छे.

बन्ने संहिताओमां आ केतुचारनुं वर्णन जुदी, जुदी भूमिका उपर करवामां आव्युं छे. छतां मुख्य, मुख्य बाबतोमां बन्ने वच्चे संगति छे. वा. सं. मां केतुना दिव्य, आंतरीक्ष, अने भौमादि त्रण मोटा भेदो पाडवामां आव्या छे तथा केतुनी संख्या संबंधेना अनेक नाना, मोटा महर्षिओना मत टांकवामां आव्या छे. तेमां सूर्यादि ग्रहोथी उत्पन्न थता केतुओना नाम अने फळ सहित विशद वर्णनो करवामां आव्या छे. आ बाबतो भ. सं. मां नथी.

भ. सं. (२१; ६) मां कृत्तिकाथी यम सुधीना नक्षत्रो केतुथी आधूमित थाय तो तेनुं अशुभ फळ आवे छे एम एक ज श्लोकमां संक्षिप्त पणे कही देवामां आव्युं छे ज्यारे वा. सं. (११; ५४–५८) मां ते ते नक्षत्रोने प्रत्येक पणे जणावी कया कया देशो उपर आफतना ओळा उतरे ते बहु ज सरस रीते जणाव्युं छे.

भ. सं. (२१; ७–१८) मां अंगारकादि केतुओना नामो फळ साथे बताववामां आव्या छे तेमांथी वा. सं. मां कबंध (११; २७), कनक (११; १८), अने गुल्मकेतु (११; २६)–ए त्रणना वर्णनोमां शुभाशुभता पूरतुं साम्य छे—विगत अने विस्तारमां न्यूनाधिक्य अने वैशिष्ट्य बाद करीए तो पण.

श्वेतकेतु सुभिक्षद छे एवुं भ. सं (२१; १९) नुं कथन वा. सं. (११; ८) ना कथन साथे सादृश्य धरावे छे.

अंगारकादि केतुओनुं फळ धूमकेतु जेवुं होय छे ए सिद्धांत भ. सं. (२१; २१) अने वा. सं. (११; ३८) वच्चे समान छे. जळ केतु जळ आपे छे ए बाबत पण बन्नेमां समान छे (भ. सं. २१; ४९. वा. सं. ११; ४६).

आ सिवाय बन्ने ग्रंथोमां केतु संबंधेना वर्णनो अने फळादेशो पोत पोतानी अनोखी ढबे चर्च्या छे छतां बन्नेमां कोई जातिनो विरोध नथी.

सूर्यचार

भ. सं. ना बावीसमा अध्यायमां अने वा. सं. ना त्रीजा अध्यायमां सूर्यचार वर्णववामां आव्यो छे.

भ. सं. (२२; २) मां कह्युं छे के उदय वखते सूर्य सुरश्मी, स्फटिकनी कांतिवाळो, महान द्युतिवाळो होय तो ते सुभिक्ष करनारो अने राजाना हितने करनारो छे; वा. सं. (३; ४०) मां कथन छे के सूर्य निर्मळ देहवाळो, विकाररहित रंगवाळो देखाय तो ते जगतनुं मंगळ करनार थाय छे. भ. सं. (२२; ३–४) मां एम पण कह्युं छे के जो सूर्य रातो देखाय तो ते शस्त्रकोप, भय, अने मोंघवारी उत्पन्न करे छे अने राजा तथा स्थविरोना अहितने करनार थाय छे. पीळारंगनो देखाय तो तथा राता किरण वाळो देखाय तो ते व्याधि अने मरणने उभा करे छे. विरश्मि अने धूम जेवो काळो देखाय तो ते क्षुधा, आर्ति, अने रोगने देनारो छे ज्यारे वा. सं. (३; २५) मां कह्युं छे के सूर्य रुक्ष, अने श्वेतवर्ण होय तो ब्राह्मणोनो नाश, रक्तवर्ण होय तो क्षत्रियनो नाश, पीतवर्ण होय तो वैश्यनो नाश अने काळा वर्णनो होय तो ते शूद्रोनो नाश करे छे. तेम ज ते ज ग्रंथ (३; २९) मां ए उपरांत एम पण कह्युं छे के सूर्यबिंब काळारंगनुं देखाय तो ते कीटभय अने राखना जेवुं रंगवाळुं होय तो परराष्ट्रथी भय उभा करे छे. वळी ते ज ग्रंथ (३; ३०) मां विशेष प्रकारे कह्युं छे के ससलाना रंग जेवो सूर्य देखाय तो युद्ध थाय छे अने चंद्रना रंग जेवो देखाय तो ते देशना राजानो नाश करे छे. भ. सं. (२२; १६–१७) मां कह्युं छे के सूर्य सोनाना रंग जेवो देखाय तो वर्षा, लोही वर्णो देखाय तो

शस्त्र, अग्नि जेवो देखाय तो गरमी, शृंगी देखाय तो विजयदायक, अने चित्र विचित्र देखाय तो सस्यनाश करनारो थाय छे आ रीते बन्ने ग्रंथोमा आ बाबत पूरतु लगभग सादृश्य छे

जेना जन्मनक्षत्रने विवर्ण एवो भास्कर सेवे तो तेने ते पीडाकारी थाय छे (भ स २२, १४) ज्यारे वा स (३, २९) मा कह्यु छे के राजाना जन्मनक्षत्रमा विराजमान सूर्य छिद्रवाळो देखाय तो ते राजानो नाश करनार थाय छे आम एकदरे आ बाबतमां पण बन्ने संहिताओमा साम्य छे

कबंधथी आवृत्त सूर्य जो पूर्वदिशामां देखाय तो ते वंग, अंगादि देशोनो हणनारो थाय छे एम भ स (२२;५) मा कह्यु छे ज्यारे वा स (३; १७) मां एम कह्यु छे के सूर्यमंडळमा कबंध देखाय तो ते व्याधिभयने उत्पन्न करे छे आ रीते आ घटना पूरतु पण बन्ने संहिता ग्रंथोमां लगभग ऐक्य छे

बन्ने ग्रंथोमा अन्य बाबतो चर्ची छे. परंतु ए जुदी जुदी छे एटले तुलना नथी करी

चंद्रचार

भ स ना तेवीसमा अध्यायमा अने वा स ना चोथा अध्यायमा चंद्रचार वर्णववामा आवेल छे

भ स (२३, १६) मा कह्यु छे के काईक उत्तर शृंगवाळो, स्निग्ध, श्वेत, विशाळ अने पवित्र चंद्र प्रशस्त छे, ते उपरांत (२३, ३-७) मा कह्यु छे के उत्तरशृंगवाळो अश्मकादि देशो अने दक्षिणोन्नत क्षत्रिय, ब्राह्मण वगेरेनो नाश करे छे ज्यारे वा स (४, १६) मा कह्युं छे के जो चंद्र उत्तर दिशामां काईक उंचो होय तो धान्यवृद्धि, अने वर्षादि करे छे अने दक्षिण तरफ काईक उंचो होय तो दुर्भिक्ष करे छे आ उपरथी जणाशे के बन्ने बन्ने आ बाबत पूरतो भेद छे अने साम्य पण छे

भ स (२३; १५-१६) मा कह्यु छे के ह्रस्व, रूक्ष, अने श्याम चंद्र भयावह छे ज्यारे स्निग्ध, शुक्ल, महाश्रीमान् चंद्र प्रशस्त छे तेम ज श्वेत, पीत, रक्त, अने श्याम चातुर्वर्ण्य माटे अनुक्रमे सुखद छे अने विपरीत होय तो ते भयावह छे, ज्यारे (वा स. ४, २९) कह्यु छे के जो चंद्र भस्मतुल्य, रूक्ष, अरुणवर्ण, किरणहीन, अने श्यामवर्ण होय तो ते क्षुधा, संग्राम, रोग अथवा चोरना भयने सर्जे छे वळी (४, ३०) मां कह्यु छे के चंद्र हिमकण, कुंदपुष्प, अने कुमुद कुसुम जेवा शुभ्रवर्णवाळो होय तो ते शुभदायी छे आ रीते, बन्ने ग्रंथोमां आ घटनानुं साम्य छे

भ स (२३, २५-३५) मा चंद्र गोवीथ्यादि वीथिमां प्रवेश करे तो अमुक शुभाशुभ फळ आपे तेम कह्यु छे ज्यारे वा स (४, ४-७) मा चंद्र अमुक नक्षत्रोमां प्रवेश करे तो अमुक शुभाशुभ फळ आपे एम कह्यु छे एटले एकमां वीथि अने बीजामां नक्षत्र छे तेथी तेनी तुलना थई शके नहि

शुक्लपक्षमा चंद्रनो भौमादिथी घात थाय तो शु शुभाशुभ फळ आवे अने कृष्णपक्षमां घात थाय तो शु शुभाशुभ फळ आवे ए बाबतो भिन्न, भिन्न रीते वा स (४, २१, २३, २५, २६, २७) मा जणावी छे ज्यारे भ स मा आवो भेद शुक्ल, कृष्ण पक्षनो—नथी पाडवामा आव्यो अने फळ कथन करवामा आव्यु छे (२३, ४१, ४३, ४७, ४९, ५१) बन्ने ग्रंथोमांनु फळ, शुभाशुभतानी दृष्टिए लगभग समान छे भ स मा एक वैशिष्ट्य छे अने ते ए के सूर्यथी चंद्रघातनु फळ पण आप्यु छे (२३, ४९)

ग्रहयुद्ध

ग्रहयुद्धनी चर्चा भ स ना चोवीसमा अध्यायमां अने वा स ना सत्तरमा अध्यायमा करवामा आवी छे

आ अध्यायनी चर्चा जेटली स्पष्ट पणे, विशद रीते, विस्तारपूर्वक अने सचोटताथी वा स मा करवामा आवी छे तेटली भ स मां नथी करवामां आवी ए बाबत बन्ने ग्रंथोमां वर्णवेला आ अध्यायना वाचनथी आपातत जणाई आवे छे ग्रहयुद्धना भेद, उल्लेख, अंशुमर्दन, अने अपसव्यादि प्रकार वा स (१७; ३) मा जेवा प्रतिपाद्या छे तेवा भ स मा नथी आक्रंद, पौर, अने यायीना वा स (१७, ६-७) मा जे प्रभेद छे ते पण भ स मा नथी गुरु मंगळने जीते, गुरु शुक्रने हणे, इत्यादि इत्यादि एक ग्रह बीजाने जीते अगर हणे ते वस्तु ग्रहना नाम आपीने वा स (१७, १३-२६) मा जेम सचोट रीते दर्शावाई छे तेम दर्शाववाने बदले भ स (२४, ११, १३, १५, १७) मा मात्र एमज कही देवामा आव्यु छे के भौमघात, सोमघात, राहुघात, अने शुक्रघात थाय तो शु फळ आवे—जो के ग्रहघातनु अशुभतासूचक आ फळ बन्ने संहिता ग्रंथोमा सामान्य रीते लगभग सरखु छे भ स (२४; १३) मां वर्णवेलु सोमघातनु फळ वा स मां बिलकुल नथी धोळो धोळाने, लोहित लोहितने, पीळो पीळाने, अने काळो काळाने हणे तो शु फळ आवे ए भ. स (२४; १८, १९, २०, २१) मा जेम जणाववामा आव्यु छे तेम वा स मा नथी तेथी आ बाबत भ स नी विलक्षणता सूचक छे एम जरूर कहेवु जोइए एक अथवा एकथी वधारे ग्रहो रोहिणीने हणे तो अपग्रह थाय अने एनु फळ भय छे ए कथन भ स (२४, ३२) मां जेम मळी आवे छे तेम वा स मा क्याय मळतु नथी तेथी अपग्रह वाळी आ बाबत पण भ स नी वैशिष्ट्य दर्शक छे एम कहेवु जोईए

જળનો પ્રભુ શુક્ર છે અને સસ્યનો ગુરુ છે એમ કહી એ અધિષ્ઠાયક ગ્રહો હણાય તો તે તે જળ–સસ્યાદિક વસ્તુનો નાશ થાય એમ જેમ **ભ. સં.** (૨૪; ૩૫–૩૭) માં કહ્યું છે તેમ, તથા વાત અને કફનો સ્વામી ગુરુ, ચંદ્ર, અને શુક્ર છે તથા પિત્તનો ભૌમ છે તેથી એ ગ્રહોનો ઘાત થાય તો એટલે કે હણાય તો તે તે ધાતુઓનો પ્રકોપ થાય એ જેવી રીતે **ભ. સં.** (૨૪; ૩૯) માં કહ્યું છે તેવી રીતે અને શુક્ર તથા ચંદ્ર સ્ત્રી ગ્રહો છે ઇત્યાદિ કહીને તે ગ્રહો ગ્રહયુદ્ધમાં હણાય તો સ્ત્રી-પુરુષાદિકને નુકસાન કરનાર નિવડે એમ જેમ **ભ. સં.** (૨૪; ૪૨) માં કહ્યું છે તેમ **વા. સં** ના આ અધ્યાયમાં કિંચિન્માત્ર નિર્દેશ નથી કરાયો. તેથી આ બાબતોના નિરૂપણને આપણે **ભ. સં.** ની વિલક્ષણતાની સૂચક ગણવી જોઈએ અને એની એ વિશિષ્ટતાને લઈ એનું મૂલ્ય એ રીતે અને એટલા પૂરતું **વા. સં.** કરતાં ચડે છે.

ગુરુ, શનિ, અને બુધ એ ત્રણ નાગર ગ્રહો અને કેતુ, ભૌમ, ચંદ્ર, રાહુ, અને શુક્ર યાયી ગ્રહો છે તે **ભ. સં.** (૨૪; ૨) માંનું કથન અને **વા. સં.** (૧૭; ૬–૭) માંના કથન વચ્ચે સાદૃશ્ય છે. નાગર ગ્રહના ઘાતથી નાગરોને ભય, અને યાયી ગ્રહના ઘાતથી યાયીઓને ભય એ **ભ. સં.** (૨૪; ૭) ના સિદ્ધાંત અને **વા. સં.** (૧૭; ૮) ના સિદ્ધાંત વચ્ચે તાત્ત્વિક સામ્ય છે. ગ્રહયુદ્ધમાં દક્ષિણ દિશાનો, હ્રસ્વ, વિવર્ણ, રૂક્ષ, શ્યામ, અને વિરશ્મિ ગ્રહ હણાયેલો સમજવો અને સ્થૂલ, સ્નિગ્ધ, સુવર્ણ અને સુરશ્મિ ગ્રહ ગ્રહયુદ્ધમાં જીતાયેલો સમજવો એવા **ભ. સં** (૨૪; ૮–૯) ના કથન સાથે **વા. સં** (૧૭; ૯–૧૦) ના કથનની સુસંગતિ છે. આ રીતે, ગ્રહયુદ્ધ પૂરતા બન્ને સંહિતા ગ્રંથોમાં સમાન તત્ત્વો પણ છે.

સારાંશ

ભ. સં ની અને **વા. સં.** ની આ તુલના પછી **ભ. સં** કરતાં **વા. સં.** આભ્યંતર અને બાહ્ય-બન્ને-દૃષ્ટિએ ચડિયાતી છે એવી ચોક્કસ છાપ મારા મન ઉપર પડી છે એ તો મારે કહેવું જ જોઇએ. વસ્તુનું સંપૂર્ણ છતાં સંક્ષિપ્ત, સચોટ, વિશદ, અને અસંદિગ્ધ વર્ણન તથા પ્રતિપાદન શૈલી, ભાષાશુદ્ધિ, અને છંદવૈવિધ્યની દૃષ્ટિએ **ભ. સં. વા. સં.** સાથે ટક્કર ઝીલી શકે તેમ નથી. **ભ. સં.** માં એકની એક વાતનું પુનરુચ્ચારણ, અસ્પષ્ટતા, કોઈ સ્થળે વિશેષ વિસ્તાર તો કોઈ સ્થળે સંદિગ્ધ બનીને પણ કરેલો સંક્ષેપ, વસ્તુની વેંચણીમાં શૈથિલ્ય, અધ્યાયોની અવ્યવસ્થા, ભાષાદોષ, છંદોભંગ અને નિસ્તેજ નિરુપણ—આ દોષો **ભ. સં.** ને **વા. સં.** આગળ ઝાંખી બનાવે છે.

છંદ અને ભાષા

ભ. સં. ના જે જે દૂષણો હતા તે તે મેં આગળ પ્રસંગોપાત જણાવ્યા છે. એ બધા દૂષણો કરતાં તેનું છંદ વિષયક અને ભાષા વિષયક દૂષણ પ્રમાણમાં મોટું છે. પરંપરા પાર્થક્યના દૃષ્ટિબિંદુથી તેના બીજા દૂષણો કાંઈક અંશે સમજાવી શકાય તેવા છે અને તેથી તે ક્ષંતવ્ય પણ છે. પરંતુ છંદ અને ભાષા વિષયક દૂષણ નર્યું દૂષણ જ છે અને તેથી તે અક્ષંતવ્ય છે. મેં આગળ જણાવ્યું છે તેમ જ્યોતિષ્, મંત્ર, તંત્ર, ભેષજાદિ ઉપરના ગ્રંથોમાં ભાષાશૈથિલ્ય અને છંદોભંગ જોવામાં આવે છે કારણ કે તે ગ્રંથો મુખ્યત્વે ગ્રંથની વસ્તુને જ ધ્યાનમાં રાખનારા હોય છે એટલે એ ગ્રંથોની રચના વખતે છંદ અને વ્યાકરણના નિયમો સ્વયં સચવાઈ જતા હોય તો એના જેવું કાંઈ ઇષ્ટ નથી પરંતુ ન સચવાતા હોય તો એને વસ્તુના ભોગે સાચવવાનો કોઈ વિશિષ્ટ પ્રયત્ન સેવવામાં આવતો નથી. આ સત્ય ઘટના છે અને એ રીતે **ભ. સં.** ના છંદોદોષ તથા ભાષાદોષોને દોષોની કોટિમાં નહિ ખપાવવાનો આપણને અધિકાર છે. પરંતુ એ તો ત્યારે જ ઉચિત ગણાય જ્યારે એ દોષો મોટી સંખ્યામાં ન હોય. પરંતુ અહીંયાં તો **ભ. સં.** ના ઉપર્યુક્ત બન્ને દોષો પ્રમાણમાં ઘણા જ છે તેથી એ દોષો જ છે અને એ રીતે એ અક્ષંતવ્ય છે એમ મારું માનવું છે. એ દોષોને સંસ્કારવા સહેલા હતા પરંતુ એમ કરવા જતાં મારે આખા ગ્રંથના કલેવરને બદલવું પડત જે સંપાદકીય દૃષ્ટિએ વધારે પડતું કહેવાય. એટલે મેં એ દોષો એમના એમ રહેવા દીધા છે. પરંતુ અભ્યાસીને એમ લાગે કે એ દોષો મારી દૃષ્ટિમાં આવ્યા જ નથી તેથી એ બધા દોષો અધ્યાય વાર અને શ્લોક વાર મેં નીચે પ્રમાણે બતાવ્યા છે જેથી એ દોષો મારી નજરમાં નથી આવ્યા એવો આક્ષેપ કરવાનું અભ્યાસીને ન પ્રાપ્ત થાય. અલબત્ત, જે દોષો મને બહુ જ મોટા લાગ્યા તેને મેં (   ) આવા કૌસમાં પાઠ સૂચવી સુધારવા, સંસ્કારવા યત્ન કર્યો છે.

છંદોભંગ

૧; ૮, ૧૩. **૨**; ૧, ૭. **૩**; ૧૨, ૧૯, ૨૮, ૪૯, ૫૫, ૫૭, ૫૯; ૬૦, ૬૫, ૬૬. **૪**; ૨, ૧૭, ૨૧, ૨૬. **૫**; ૬, ૮, ૧૯. **૬**; ૮, ૧૩, ૧૪, ૧૬, ૧૮. **૭**; ૨, ૩, ૪, ૫, ૬, ૧૪, ૨૦, ૨૩, ૨૪. **૮**; ૫, ૭, ૧૦, ૧૧, ૧૨, ૧૫, ૧૯. **૯**; ૪, ૧૧, ૨૩, ૨૭, ૨૯, ૪૨. **૧૦**; ૪, ૫, ૬, ૯, ૧૩, ૨૫, ૨૭, ૨૯, ૩૧, ૩૨, ૩૫, ૩૯, ૫૨, ૫૩. **૧૧**; ૪, ૫, ૬, ૭, ૯, ૧૪, ૧૫, ૧૭, ૧૯, ૨૭, ૨૯, ૩૦, ૩૧. **૧૨**; ૨, ૯, ૧૬, ૧૭, ૧૯, ૨૧. **૧૩**; ૨૮, ૪૫, ૫૧, ૫૨, ૮૩, ૮૯, ૧૨૩, ૧૪૨, ૧૪૬, ૧૪૯, ૧૭૭. **૧૪**; ૮, ૧૪, ૨૫, ૩૨, ૪૬, ૪૮, ૫૧, ૫૮, ૬૧, ૬૪, ૮૫, ૧૧૪, ૧૧૫, ૧૬૧, ૧૬૯. **૧૫**; ૧૨, ૨૯, ૬૨, ૬૮, ૭૯, ૮૭, ૮૮, ૮૯, ૯૯, ૧૧૬, ૧૨૭, ૧૨૯, ૧૩૨, ૧૪૨, ૧૫૦, ૧૫૭, ૧૬૫, ૧૮૩, ૧૮૪, ૧૯૩, ૨૦૬. **૧૯**; ૧૫, ૨૭, ૨૯. **૨૦**; ૩૨. **૨૧**; ૪, ૨૫. **૨૨**; ૨, ૩૬, ૪૧. **૨૪**; ૧૩. **૨૫**; ૮, ૧૮, ૨૪. **૨૬**; ૯, ૧૪, ૩૦, ૪૫, ૫૯, ૬૦.

उपर जोवाथी मालुम पडशे के छदोभगनो दोष लगभग दरेक अध्यायमा छे. १५६४ श्लोकोमां १४७ श्लोको छंदनी दृष्टिए खामी वाळा होय ए कांई नानी सुनी बाबत न कहेवाय

व्याकरणदोष

नीचे जणावेल श्लोकोमा व्याकरणदोष छे

३, ११, २७,५२, ६५ ७, १५ १०, २० १२, ७ १३; १५८ १४, १३२ १५, ९१, ११०, १३०, १३७. २३, ५ २४; ३७ २५, १९, २२, ३९, ४१ २६, २५, ७०.

१५६४ श्लोकोमां एक्वीस श्लोको व्याकरणदोषथी दूषित छे

आ बधे दोषो भ स था स करता अनेक गुणी उतरती छे अने ए भद्रबाहुए लखेली नथी एवा प्रकारना मारा निर्णयने विशेष पुष्ट करे छे चतुर्दशपूर्वधारी भद्रबाहुए सस्कृतमा कांई लख्यु होवानो उल्लेख मळतो नथी तेम ज निर्युक्तिकार भद्रबाहुए पण सस्कृतमा कांई लख्यु होवानुं इतिहासमा नोंधायुं नथी आ बाबत पण, प्रस्तुत भ. स सस्कृतमां लखायेली छे ए कारणे, ए भद्रबाहुकर्तृक न होवी जोईए एवा मारा निर्णयने सुसमर्थित करे छे विक्रमीय पंदरमी सदी पछी कोई साधारण बुद्धिसपत्ति धरावनार माणसे एने रची काढी भद्रबाहुने नामे चडावी साहित्यिक अने ऐतिहासिक अनेक घोटाळामां एकनो उमेरो कर्यो छे आ उपरथी एम समजाववानो मारो प्रयास जराय नथी के जैनोमां ज्योतिष् अने खगोळ विषयक ज्ञान तेमज प्रथो नो'ता आगळ में कह्यु छे तेम तात्पर्य ए छे के भ स निर्युक्तिकार भद्रबाहुए जरूर लखेली होवी जोईए परंतु ए भ स ते प्रस्तुत भ स नहि परंतु कोई अनेरी अने अपूर्व होवी जोईए जे कमनसीबे हाल अनुपलब्ध छे

ग्रंथ संपादनमां उपयोगमां लीधेली प्रतिओनो परिचय

A —आ प्रति पुनाना भाडारकर ओरीएन्टल रीसर्च ईन्स्टीट्यूटमां सग्रहाएल प्रतिओना सग्रहमांथी मेळववामां आवी हती तेनो नबर ८२४।१८९५–१९०२ छे. लिपिबद्ध थयानो सवत् तेने छेडे १५०४ नोंध्यो छे तेनी पृष्ठ सख्या ४५ नी छे प्रथम पृष्ठ सिवायना बधा पृष्ठो बन्ने बाजुए लखेला छे दरेक बाजुमां लगभग पदर पक्तिओ छे अने दरेक पंक्तिमा लगभग आडत्रीस थी बेंतालीस अक्षरो समाववामा आव्या छे पृष्ठनी दरेक बाजुए, उपर, नीचे तथा जमणा अने डाबा हाथना भाग उपर एम चारेय भागमां लगभग १ इचनो हासियो राखवामां आव्यो छे प्रतिनी लबाई, पहोळाई ९ ८×४ २ इच छे पृष्ठनी दरेक बाजुना मध्य भागमा अष्टकोणनु नानु चिह्न राखवामां आव्यु छे प्रतिनी शरुआत "ॐ नमः सर्वज्ञाय" अने तेनो अत "इति नैर्ग्रंथे भद्रबाहुके निमित्ते सहिते स्वप्नाध्याय षड्विंशोऽध्याय समाप्त ॥" आ प्रमाणे थाय छे आ प्रतिने जे राता वस्त्रमां लपेटवामा आवी छे अने तेना उपर जे नोंध करवामा आवी छे ते नोंध उपरथी प्रतिलेखन सवत् १५६४ जणाय छे परंतु ते नोंध भूल वाळी छे कारण के प्रतिने अते प्रथाग्र १५६४ नोंधेल छे अने लेखन सवत् तो चोक्खो १५०४ लख्यो छे आ बे आकडामा नोंध करनारे उतावळथी भूल करी नाखी छे चैत्र सुदि पाचम अने भौमवारे प्रतिलेखन पूरू करवामा आव्यु हतु आवा नामना माणसे प्रति लखी अने साह वाच्छाए प्रति लखावी एवो चोक्खो उल्लेख आ प्रतिनी प्राते छे प्रतिलेखन सुदर थयु छे अक्षरो सुवाच्य छे घणे स्थळे ज्या अक्षरो छूटी गया छे त्यां आवी रीते ते बाबत दर्शाववामा आवी छे प्रतिनी हालत सारी छे क्वचित् क्वचित् प्रतिमा गमे त्या राती साहीथी पण लखवामा आव्यु छे कोई कोई पृष्ठमा एक पक्ति काळी साहीथी अने त्यार पछीनी बीजी राती साहीथी अने वळी पाछी त्रीजी काळी साहीथी आ प्रमाणे पक्तिओ लखवामां आवी छे प्रति शुद्ध होई ग्रथ सपादनमां मुख्य आधार आ प्रतिनो लेवामां आव्यो छे

B —आ प्रति मुक्ताबाई ज्ञानमदिर—डभोईमांथी मेळववामा आवी हती तेमां बन्ने बाजुए लखेल—पहेला तथा छेला सिवायना—७६ पृष्ठ छे पृष्ठनी दरेक बाजु उपर लगभग बार जेटली पक्तिओ छे अने दरेक पक्तिमा लगभग ओगणत्रीस के त्रीस जेटला अक्षरो समावेल छे प्रतिनी लबाई पहोळाई ११ २×५ ८ इच छे अने उपर, नीचे तथा जमणा अने डाबा हाथना भाग उपर अनुक्रमे १ इचनो तथा १ १ इचनो हासियो राखवामा आवेल छे

प्रतिनी शरुआत "ॐ नम सिद्धेभ्य ॥ श्री भद्रबाहवे नम ॥" अने तेनो अत "इति निर्ग्रंथे भद्रबाहुके निमित्ते स्वप्नाध्याय षड्विंशतितमोध्याय समाप्तम् ॥" आ प्रमाणे छे प्रतिलेखन सवत् १७११ वर्षे पोष वदि बीज अने शुक्रवारे अबावतीगड दुर्गे महाराजाधिराज श्री जसघ विजे राज्ये पूरू करवामा आव्यु हतु छेवटे लषित मघे नसौ राम ॥ छ ॥ आवा शब्दो छे प्रतिलेखन साधारण गणाय अक्षरो वांचवामां मुश्केली नडे तेम नथी कोई कोई स्थळे ज्या अक्षरो छूटी गया छे त्यां, आवी रीते ते हकीकत दर्शाववामां आवी छे पण एम जूज स्थळे ज बनवा पाम्यु छे प्रतिनी हालत ठीक छे कोई पृष्ठ फाट्यु—तूट्युं नथी आ प्रतिनु भाषा शैथिल्य घणु छे 'समुदीर्ण' शब्द बताववो होय तो 'समुदीरण' थी अने 'शुद्धि'

शब्द 'सुद्धि' थी बताववामां आव्यो छे. आवुं दरेक शब्दना संबंधमां समजी लेवुं. प्रतिना हांसियामां छूटी गयेल अक्षरो के शब्दो मूकवामां आव्या छे; कोई कोई स्थळे शब्दार्थ पण लखवामां आव्यो छे. आ अक्षरोमां अने प्रतिना अक्षरोमां साम्य जणातुं होई एम मानवा मन ललचाय छे के प्रति लखनारे पाछळथी प्रति मेळवी होवी जोईए अने जे जे अक्षरो के शब्दो खूटता लाग्या ते बधा तेणे हांसियामां नोंध्या होवा जोईए, प्रामाण्य अने शुद्धिनी दृष्टिए A प्रति पछी आ प्रति आवे.

C:–आ अपूर्ण प्रति श्री हेमचंद्राचार्य जैन ज्ञानमंदिर (वाडी पार्श्वनाथनो जैन ज्ञानभंडार), पाटणथी मेळववामां आवी हती. तेनो नंबर ६८१४ छे. बन्ने बाजुए लखेल एवा सत्तावीस पृष्ठ छे. तेनी लंबाई, पहोळाई ११·६×४·३ इंच छे. पृष्ठनी जमणी तथा डावी बाजु उपर ·९ इंचनो अने उपर तथा नीचेना भाग उपर ·५ इंचनो हांसियो राखवामां आवेल छे. पृष्ठनी दरेक बाजु उपर आशरे पंदर पंक्तिओ अने दरेक पंक्तिमां शुमारे बावन, त्रेपन अक्षरो समाववामां आव्या छे. प्रतिनी हालत घणी सारी छे. अक्षरो मरोडदार अने सुवाच्य छे. अक्षरो ज्यां छूटी गयेल छे त्यां......आवी रीते ए हकीकत दर्शाववामां आवी छे. A प्रतिमां मने ज्यां ज्यां संदिग्धता जणायेली त्यां त्यां आ प्रति घणी ज उपकारक थई पडेली छे. जमणी तथा डावी बाजुना हांसियामां तथा पृष्ठना मध्य भागमां मोटा चांदला जेवुं चिह्न मूकवामां आवेल छे. प्रतिनी शरुआत "श्री सर्वज्ञाय" अने तेनो अंत "किष्किंधराश्चैव कर्णाटा" शब्दथी करवामां आवेल छे. प्रति अपूर्ण छे ए आगळ जणाववामां आव्युं छे. आदित्यचार सुधीनुं वर्णन आ प्रतिमां मळी आवे छे. छेल्ला पृष्ठना डावी बाजुना हांसियामां मुकेल चांदलाना चिह्नमां १६४० नो आंक मुकवामां आव्यो छे ते उपरथी अनुमान करी शकाय के आ प्रतिनुं लेखन संवत् १६४० मां करवामां आव्युं होय; कारण के ए आंक 'ग्रंथाग्रम्' जणावतो नथी ए स्पष्ट छे.

D:–आ प्रति पाटणमांथी मेळववामां आवी हती. तेनी पृष्ठ संख्या ८८ छे. आ प्रतिना त्रीजा भागना पृष्ठो उपर बीजी बाजुए लखवामांज नथी आव्युं. पृष्ठमां एकंदरे बार पंक्तिओ अने दरेक पंक्तिमां अंदाज छत्रीस अक्षरो लखवामां आवेल छे. प्रति संपूर्ण छे. प्रतिनी लंबाई, पहोळाई ११×५·२ इंच छे अने उपर, नीचे ·८ इंचनो तथा जमणी, डावी बाजु उपर १·३ इंचनो हांसियो राखेल छे. प्रतिनी शरुआत "श्री जिनाय नमः॥" अने तेनो अंत "संवत् १९४५ना श्रावण सुद ११ बुधवारें॥" आ प्रमाणे छे. आ छेल्ला शब्दोथी ए स्पष्ट थाय छे के प्रतिलेखन संवत् १९४५ ना श्रावण सुद ११ ने बुधवारे पूरूं करवामां आव्युं हतुं. प्रतिलेखन सारी रीते करवामां आवेल छे परंतु भाषा अने छंदनी दृष्टिए घणुं ज शैथिल्य छे. ए रीते आ प्रति B प्रतिने अनुसरनारी गणी शकाय. क्वचित ज अक्षरो छूटी गया छे; त्यां......आवी रीते ए बाबत दर्शाववामां आवी छे. प्रति थोडा समय पहेला ज लखायेली छे एटले प्रतिना कागळोनी हालत सारी होय एमां नवाई नथी. अक्षरो मरोडदार अने सुवाच्य छे. प्रतिमां क्यांय भूषा चिह्नो के हांसियामां कोई बाबत लखेली नथी. कागळो जाडा वापरवामां आव्या छे. उतावळमां पोतानी नोंध खातर ज जाणे के नकल न करवामां आवी होय तेम नकल करी नाखी छे. भाषानो कांई ज विचार करवामां आवेल नथी. शब्दे शब्दे व्याकरण दोषो जणाया छे. छतां शंकास्पद स्थळोए एणे पण प्रकाश पाथर्यो छे एटला पूरती ते उपयोगी अने उपकारक गणाय.

पाठांतर

छंद अने व्याकरण शुद्धि जे पाठथी सचवाती हती तेने सर्व प्रथम पसंदगी आपी छे. अन्य पाठने पादनोंधमां जणाव्यो छे. पाठ परत्वेनी प्रतिओनी बहुमति पण पाठनी पसंदगीमां बीजे नंबरे ध्यानमां राखी छे. कोई स्थळे में ( ) कौंसमां पाठांतरो सूचव्या छे परंतु ते बधा कामचलाउ समजवा. [ ] कौंसमां मुकेल शब्द के अक्षर खास करीने छंदोभंग दोष के व्याकरण दोष निवारवा मुकेल छे एम बतावे छे. अध्यायने अंते "भद्रबाहुसंहितायाम्", "नैर्ग्रन्थे भद्रबाहुके निमित्ते", अने "नैर्ग्रन्थे भद्रबाहुके निमित्ते संहितायाम्" एवा समाप्ति सूचक पदो प्रतिओनी बहुमति अनुसार मुक्या छे.

सूची अने परिशिष्ट

विषय तथा शब्दानुसार सूची ग्रंथनी उपयोगितामां वधारो करशे एम धारीने तैयार करी मूकेल छे. अभ्यासीनी सुगमता अने सवड खातर, भ. सं. ना जे श्लोकोनी वा. सं. ना जे श्लोको साथे में तुलना करी छे ते वा. सं. ना श्लोको अध्याय प्रमाणे में परिशिष्टमां मुकेल छे.

आभार

आ ग्रंथना संपादनमां आवश्यकीय तमाम प्रतिओ मेळवी आपी तेम ज मारा उत्साहने वारंवार उत्तेजित करी मने जे अवार नवार प्रेरणा आपी छे ते खातर हुं आ स्थळे मारा विद्यागुरु आचार्य जिनविजयजी, ऑन॰ डिरेक्टर–भारतीय विद्या भवन, ना अत्यंत उपकारनी नोंध लई कृतज्ञ थाउं छुं.

भारतीय विद्या भवन
चोपाटी रोड, मुंबई. ७
मार्गशीर्ष पूर्णिमा, सं. २००५

अमृतलाल सवचंद गोपाणी.

परिशिष्ट

*

(For convenience of easy reference and study, I have put, in this Appendix, those stanzas of *Vārāhīsahmitā* which I have compared with those of *Bhadrabāhusamhitā* in the Introduction)

अध्याय ३

दण्डे नरेन्द्रमृत्युर्व्याधिभयं स्यात् कबन्धसंस्थाने । ध्वाङ्क्षे च तस्करभयं दुर्भिक्षं कीलकेऽर्कस्थे ॥ १७ ॥

\+ + +

रूक्षः श्वेतो विप्रान् रक्ताभः क्षत्रियान् विनाशयति ।
पीतो वैश्यान् कृष्णस्ततोऽपरान् शुभकरः स्निग्धः ॥ २५ ॥

\+ + +

श्यामेऽर्के कीटभयं भस्मनिभे भयमुशन्ति परचक्रात् । यस्यर्क्षे सच्छिद्रस्तस्य विनाशः क्षितीशस्य ॥ २९ ॥
शशरुधिरनिभे भानौ नभस्तलस्थे भवन्ति संग्रामाः ।
शशिसदृशे नृपतिवधः क्षिप्रं चान्यो नृपो भवति ॥ ३० ॥

\+ + +

अमलवपुरवक्रमण्डलः स्फुटविपुलामलदीर्घदीधितिः ।
अविकृततनुवर्णचिह्नभृज्जगति करोति शिवं दिवाकरः ॥ ४० ॥

अध्याय ४

प्रतिदिवसमेवमर्कात् स्थानविशेषेण शौक्ल्यपरिवृद्धिः । भवति शशिनोऽपराह्णे पश्चाद्भागे घटस्येव ॥ ४ ॥
ऐन्द्रस्य शीतकिरणो मूलाषाढाद्वयस्य वा यातः । याम्येन बीजजलचरकाननहा वह्निभयदश्च ॥ ५ ॥
दक्षिणपार्श्वेन गतः शशी विशाखानुराधयोः पापः । मध्येन तु प्रशस्तः पित्र्यस्य विशाखयोश्चापि ॥ ६ ॥
षडनागतानि पौष्णाद् द्वादश रौद्राच्च मध्ययोगीनि । ज्येष्ठाद्यानि नवर्क्षाण्युडुपतिनातीत्य युज्यन्ते ॥ ७ ॥

\+ + +

युगमेव याम्यकोट्यां किञ्चित्तुङ्गं स पार्श्वशायीति ।
विनिहन्ति सार्थवाहान् वृष्टेश्च विनिग्रहं कुर्यात् ॥ १३ ॥

\+ + +

मोक्तस्थानाभावादुदगुच्चः सस्यवृद्धिवृष्टिकरः । दक्षिणतुंगश्चन्द्रो दुर्भिक्षभयाय निर्दिष्टः ॥ १६ ॥

\+ + +

प्रत्यन्तान् कुनृपांश्च हन्त्युडुपतेः शृङ्गे कुजेनाहते
शस्त्रक्षुद्भयकृद्यमेन शशिजेनावृष्टिदुर्भिक्षकृत् ।
श्रेष्ठान् हन्ति नृपान् महेन्द्रगुरुणा शुक्रेण चाल्पान्नृपान्
शुक्ले याप्यमिदं फलं ग्रहकृतं कृष्णे यथोक्तागमम् ॥ २१ ॥

\+ + +

गान्धारसौवीरकसिन्धुकीरान् धान्यानि शैलान्द्रविडाधिपांश्च ।
द्विजांश्च मासान् दश शीतरश्मिः सन्तापयेद्वाक्पतिना विभिन्नः ॥ २३ ॥

\+ + +

यौधेयान् सचिवान् सकौरवान् प्रागीशानथ चार्जुनायनान् ।
हन्यादर्कजभिन्नमण्डलः शीतांशुर्दशमासपीडया ॥ २५ ॥
मगधान्मथुरां च पीडयेद् वेणायाश्च तटं शशाङ्कजः ।
अपरत्रकृतं युगं वदेद् यदि भित्त्वा शशिनं विनिर्गतः ॥ २६ ॥
क्षेमारोग्यसुभिक्षविनाशी शीतांशुः शिखिना यदि भिन्नः ।
कुर्यादायुधजीविविनाशं चौराणामधिकेन च पीडाम् ॥ २७ ॥

\+ + +

भस्मनिभः पुरुषोऽरुणमूर्तिः शीतकरः किरणैः परिहीनः ।
श्यावतनुः स्फुटितः स्फुरणो वा क्षुत्समरामयचौरभयाय ॥ २९ ॥
प्रालेयकुन्दकुमुदस्फटिकावदातो यत्नादिवाद्रिसुतया परिमृज्य चन्द्रः ।
उच्चैः कृतो निशि भविष्यति मे शिवाय यो दृश्यते स भविता जगतः शिवाय ॥ ३० ॥

अध्याय ५

यद्येकस्मिन् मासे ग्रहणं रविसोमयोस्तदा क्षितिपाः ।
स्वबलक्षोभैः संक्षयमायान्त्यतिशस्त्रकोपश्च ॥ २६ ॥

\+ + +

श्वेते क्षेमसुभिक्षं ब्राह्मणपीडां च निर्दिशेद्राहौ । अग्निभयमनलवर्णे पीडा च हुताशवृत्तीनाम् ॥ ५३ ॥
हरिते रोगोल्वणता सस्यानामीतिभिश्च विध्वंसः । कपिले शीघ्रगमसत्त्वम्लेच्छध्वंसोऽथ दुर्भिक्षम् ॥ ५४ ॥
अरुणकिरणानुरूपे दुर्भिक्षावृष्ट्यो विहगपीडा । आधूम्रे क्षेमसुभिक्षमादिशेन्मन्दवृष्टिं च ॥ ५५ ॥
कापोतारुणकपिलश्यावाभे क्षुद्भयं विनिर्देश्यम् । कापोतः शूद्राणां व्याधिकरः कृष्णवर्णश्च ॥ ५६ ॥
विमलकमणिपीताभो वैश्यध्वंसो भवेत् सुभिक्षाय । सार्चिष्मत्यग्निभयं गैरिकरूपे तु युद्धानि ॥ ५७ ॥
दूर्वाकाण्डश्यामे हारिद्रे वापि निर्दिशेन्मरकम् । अशनिभयसम्प्रदायी पाटलिकुसुमोपमो राहुः ॥ ५८ ॥
पांशुविलोहितरूपः क्षत्रध्वंसाय भवति वृष्टेश्च । बालरविकमलसुरचापरूपभृच्छस्त्रकोपाय ॥ ५९ ॥

\+ + +

ग्रस्ते क्रमान्निमित्तैः पुनर्ग्रहो मासषट्कपरिवृद्ध्या ।
पवनोल्कापातरजः क्षितिकम्पतमोऽशनिपातैः ॥ ६३ ॥

\+ + +

दक्षिणकुक्षिविभेदो दक्षिणपार्श्वेन यदि भवेन्मोक्षः ।
पीडा नृपपुत्राणामभियोज्या दक्षिणा रिपवः ॥ ८४ ॥

\+ + +

प्राक्प्रग्रहणं यस्मिन् पश्चादपसर्पणं तु तज्जरणम् ।
क्षुच्छस्त्रभयोद्विग्नाः क्व शरणमुपयान्ति तत्र जनाः ॥ ८८ ॥

अध्याय ६

यद्युदयर्क्षाद्वक्रं करोति नवमाष्टसप्तमर्क्षेषु । तद्वक्रमुष्णमुदये पीडाकरमग्निवार्त्तानाम् ॥ १ ॥
द्वादशदशमैकादशनक्षत्राद्वक्रिते कुजेऽश्रुमुखम् । दूषयति रसानुदये करोति रोगाननावृष्टिं च ॥ २ ॥
व्यालं त्रयोदशर्क्षाच्चतुर्दशाद्वा विपच्यतेऽस्तमये । दंष्ट्रिव्यालमृगेभ्यः करोति पीडां सुभिक्षं च ॥ ३ ॥
रुधिराननमिति वक्रं पञ्चदशात् षोडशाच्च विनिवृत्ते । तत्कालं मुखरोगं सभयं च सुभिक्षमावहति ॥ ४ ॥
असिमुशलं सप्तदशादष्टादशतोऽपि वा तदनुवक्रे ।
दस्युगणेभ्यः पीडां करोत्यवृष्टिं सशस्त्रभयम् ॥ ५ ॥

\+ + +

भित्त्वा मघां विशाखां भिन्दन् भौमः करोति दुर्भिक्षम् ।
मरकं करोति घोरं यदि भित्त्वा रोहिणीं याति ॥ ९ ॥

\+ + +

प्राजापत्ये श्रवणे मूले तिसृषूत्तरासु शाक्रे च ।
विचरन् घननिवहानामुपघातकरः क्षमातनयः ॥ ११ ॥
चारोदयाः प्रशस्ताः श्रवणमघादित्यमूलहस्तेषु ।
एकपदाश्विविशाखाप्राजापत्येषु च कुजस्य ॥ १२ ॥
विपुलविमलमूर्त्तिः किंशुकाशोकवर्णः स्फुटरुचिरमयूखस्तप्तताम्रप्रभाभिः ।
विचरति यदि मार्गं चोत्तरं मेदिनीजः शुभकृदवनिपानां हार्दिदश्च प्रजानाम् ॥ १३ ॥

अध्याय ७

विचरञ्छ्रवणधनिष्ठाप्राजापत्येन्दुविश्वदैवानि ।
मृद्नन् हिमकरतनयः करोत्यवृष्टिं सरोगभयाम् ॥ २ ॥

\+ + +

हस्तादीनि विचरन् षड्‌क्षाण्युपपीडयन् गवामशुभः ।
स्नेहरसार्घविवृद्धिं करोति चोर्वीं प्रभूतान्नाम् ॥ ४ ॥

\+ + +

पूर्वाद्यृक्षत्रितयादेकमपीन्दोः सुतोऽभिमृद्नीयात् ।
क्षुच्छस्त्रतस्करामयभयप्रदायी चरन् जगतः ॥ ७ ॥
प्राकृतविमिश्रसंक्षिप्ततीक्ष्णयोगान्तघोरपापाख्याः ।
सप्त पराशरतन्त्रे नक्षत्रैः कीर्तिता गतयः ॥ ८ ॥
प्राकृतसंज्ञा वायव्ययाम्यपैतामहानि बहुलाश्च ।
मिश्रा गति प्रतिष्ठां शशिशिवपितृभुजगदैवानि ॥ ९ ॥
संक्षिप्तायां पुष्यः पुनर्वसु फल्गुनीद्वयं चेति ।
तीक्ष्णायां भाद्रपदाद्वयं सशाक्राश्वयुक् पौष्णम् ॥ १० ॥
योगान्तिकेति मूलं द्वे चाषाढे गतिः सुतस्येन्दोः ।
घोरा श्रवणस्त्वाष्ट्रं वसुदेवं वारुणं चैव ॥ ११ ॥
पापाख्यं सावित्रं मैत्रं शाक्राग्निदैवतं चेति ।
उदयप्रवासदिवसैः स एव गतिलक्षणं प्राह ॥ १२ ॥
चत्वारिंशत्त्रिंशद् द्विसमेता विंशतिर्द्विनवकं च ।
नव मासार्द्धं दश चैकसयुताः प्राकृताद्यानाम् ॥ १३ ॥
प्राकृतगत्यामारोग्यवृष्टिसस्यप्रवृद्धय क्षेमम् ।
संक्षिप्तमिश्रयोर्मिश्रमेतदन्यासु विपरीतम् ॥ १४ ॥
ऋज्व्यतिवक्रा वक्रा विकला च मतेन देवलस्यैताः ।
पञ्चचतुर्द्व्येकाहा ऋज्व्यादीना षडभ्यस्ताः ॥ १५ ॥

\+ + +

हेमकान्तिरथवा शुकवर्णः सस्यकेन मणिना सदृशो वा ।
स्निग्धमूर्तिरलघुश्च हिताय व्यत्यये न शुभकृच्छशिपुत्रः ॥ २० ॥

अध्याय ८

नक्षत्रेण सहोदयमुपगच्छति येन देवपतिमन्त्री ।
तत्संज्ञं वक्तव्यं वर्ष मासक्रमेणैव ॥ १ ॥
वर्षाणि कार्तिकादीन्याग्नेयाद्भद्वयानुयोगीनि ।
क्रमशस्त्रिभं तु पञ्चममुपान्त्यमन्त्य च यद्वर्षम् ॥ २ ॥

\+ + +

पितृपूजापरिवृद्धिर्माघे हार्दिश्च सर्वभूतानाम् ।
आरोग्यवृष्टिधान्यार्घसम्पदो मित्रलाभश्च ॥ ६ ॥
फाल्गुनवर्षे विद्यात् क्वचित् क्वचित् क्षेमवृद्धिसस्यानि ।
दौर्भाग्यं प्रमदाना प्रबलाश्चौरा नृपाश्चोग्राः ॥ ७ ॥
चैत्रे मन्दा वृष्टिः प्रियमन्नं क्षेममवनिपा मृदव ।
वृद्धिस्तु कोशधान्यस्य भवति पीडा च रूपवताम् ॥ ८ ॥
वैशाखे धर्मपरा विगतभया प्रमुदिता प्रजा सनृपा ।
यज्ञक्रियाप्रवृत्तिर्निष्पत्तिः सर्वसस्यानाम् ॥ ९ ॥

ज्येष्ठे जातिकुलाधनश्रेणीश्रेष्ठा नृपाः सधर्मज्ञाः ।
पीड्यन्ते धान्यानि च हित्वा कंगुं शमीजातिम् ॥ १० ॥
आषाढे जायन्ते सस्यानि क्वचिदवृष्टिरन्यत्र ।
योगक्षेमं मध्यं व्यग्राश्च भवन्ति भूपालाः ॥ ११ ॥
श्रावणवर्षे क्षेमं सम्यक् सस्यानि पाकमुपयान्ति ।
क्षुद्रा ये पाषण्डाःपीड्यन्ते ये च तद्भक्ताः ॥ १२ ॥
भाद्रपदे वल्लीजं निष्पत्तिं याति पूर्वसस्यं च ।
न भवत्यपरं सस्यं क्वचित् सुभिक्षं क्वचिच्च भयम् ॥ १३ ॥
अश्वयुजेऽब्देऽजस्रं पतति जलं प्रमुदिताः प्रजाः क्षेमम् ।
प्राणचयः प्राणभृतां सर्वेषामन्नबाहुल्यम् ॥ १४ ॥
उदगारोग्यसुभिक्षक्षेमकरो वाक्पतिश्चरन् भानाम् ।
याम्ये तद्विपरीतो मध्येन तु मध्यफलदायी ॥ १५ ॥
विचरन् भद्वयमिष्टस्तत्सार्धं वत्सरेण मध्यफलः ।
सस्यानां विध्वंसी विचरेदधिकं यदि कदाचित् ॥ १६ ॥
अनलभयमनलवर्णे व्याधिः पीते रणागमः श्यामे ।
हरिते च तस्करेभ्यः पीडा रक्ते तु शस्त्रभयम् ॥ १७ ॥
धूमाभेऽनावृष्टिस्त्रिदशगुरौ नृपवधो दिवा दृष्टे ।
विपुलेऽमले सुतारे रात्रौ दृष्टे प्रजाः स्वस्थाः ॥ १८ ॥
रोहिण्योऽनलभं च वत्सरतनुर्नाभिस्त्वषाढाद्वयम्
सार्पं हृत्पितृदैवतं च कुसुमं शुद्धैः शुभं तैः फलम् ।
देहे क्रूरनिपीडितेऽग्न्यनिलजं नाभ्यां भयं क्षुत्कृतम्
पुष्ये मूलफलक्षयोऽथ हृदये सस्यस्य नाशो ध्रुवम् ॥ १९ ॥

\+ \+ \+

अकलुषांशुजटिलः पृथुमूर्त्तिः कुमुदकुन्दकुसुमस्फटिकाभः ।
ग्रहहतो न यदि सत्पथवर्त्ती हितकरोऽमरगुरुर्मनुजानाम् ॥ ५२ ॥

अध्याय ९

नागगजैरावतवृषगोजरद्गवमृगाजदहनाख्याः ।
अश्विन्याद्याः कैश्चित् त्रिभाः क्रमाद्वीथयः कथिताः ॥ १ ॥
नागा तु पवनयाम्यानलानि पैतामहात्त्रिभात्तिस्रः ।
गोवीथ्यामश्विन्यः पौष्णं द्वे चापि भद्रपदे ॥ २ ॥

\+ \+ \+

उत्तरवीथिषु शुक्रः सुभिक्षशिवकृद्गतोऽस्तमुदयं वा ।
मध्यासु मध्यफलदः कष्टफलो दक्षिणस्थासु ॥ ८ ॥

\+ \+ \+

भरणीपूर्वं मण्डलमृक्षचतुष्कं सुभिक्षकरमाद्यम् । वङ्गाङ्गमहिषबाल्हिककलिङ्गदेशेषु भयजननम् ॥ १० ॥
अत्रोदितमारोहेद् ग्रहोऽपरो यदि सितं ततो हन्यात् । भद्राश्वशूरसेनकयौधेयककोटिवर्षनृपान् ॥ ११ ॥
भचतुष्टयमार्द्राद्यं द्वितीयममिताम्बुसस्यसम्पत्त्यै । विप्राणामशुभकरं विशेषतः क्रूरचेष्टानाम् ॥ १२ ॥
अन्येनात्राक्रान्ते म्लेच्छाटविकाश्वजीविगोमन्तान् । गोनर्दनीचशूद्रान् वैदेहांश्चानयः स्पृशति ॥ १३ ॥
विचरन् मघादिपञ्चकमुदितः सस्यप्रणाशकृच्छुक्रः । क्षुत्तस्करभयजननो नीचोन्नतिसंकरकरश्च ॥ १४ ॥
पित्राद्येऽयष्टघ्नो हन्त्यन्ये नाविकाञ्छबरशूद्रान् । पुण्ड्रापरान्त्यशूलिकवनवासिद्रविडसामुद्रान् ॥ १५ ॥
स्वात्याद्यं भत्रितयं मण्डलमेतच्चतुर्थमभयकरम् । ब्रह्मक्षत्रसुभिक्षाभिवृद्धये मित्रभेदाय ॥ १६ ॥
मत्राक्रान्ते मृत्युः किरातभर्तुः पिनष्टि चेक्ष्वाकून् । प्रत्यन्तावन्तिपुलिन्दतङ्गणाञ्छूरसेनांश्च ॥ १७ ॥

ज्येष्ठाय पञ्चर्क्षं क्षुत्तस्कररोगद प्रबाधयते । काश्मीराश्मकमत्स्यान् सचारुदेवीमवन्तींश्च ॥ १८ ॥
आरोहेऽप्याभीरान् द्रविडाम्बष्ठत्रिगर्तसौराष्ट्रान् । नाशयति सिन्धुसौवीरकाश्च काशीश्वरस्य वधः ॥१९॥
षष्ठं षण्नक्षत्रं शुभमेतन्मण्डलं धनिष्ठाद्यम् । भूरिधनगोकुलाकुलमनल्पधान्यं क्वचित् सभयम् ॥ २० ॥
अत्रारोहे शूलिकगान्धारावन्त्यः प्रपीड्यन्ते । वैदेहवध• प्रत्यन्तयवनशकदासपरिवृद्धि• ॥ २१ ॥

\+ \+ \+

प्राजापत्ये शकटे भिन्ने कृत्वेव पातकं वसुधा । केशास्थिशकलवला कापालमिव व्रतं धत्ते ॥ २५ ॥
सौम्योपगतो रससस्यसङ्क्षयायोशना समुद्दिष्ट• । आर्द्रागतस्तु कोशलकलिङ्गहा सलिलनिकरकर• ॥२६॥
अश्मकवैदर्भाणा पुनर्वसुस्थे सिते महाननय• । पुष्ये पुष्टा वृष्टिर्विद्याधरगणविमर्दश्च ॥ २७ ॥
आश्लेषासु भुजङ्गमदारुणपीडावहश्चरन्शुक्रः । भिन्दन् मघा महामात्रदोषकृद्भूरिवृष्टिकर ॥ २८ ॥
भाग्ये शबरपुलिन्दप्रध्वंसकरोऽम्बुनिवहमोक्षाय । आर्यम्णे कुरुजाङ्गलपाञ्चालघ्न' सलिलदायी ॥२९॥
कौरवचित्रकराणा हस्ते पीडा जलस्य च निरोधः । कूपकृदण्डजपीडा चित्रास्थे शोभना वृष्टि' ॥ ३० ॥
स्वातौ प्रभूतवृष्टिर्दूतवणिग्नाविकान् स्पृशत्यनय । ऐन्द्राग्नेऽपि सुवृष्टिर्वणिजा च भयं विजानीयात् ॥३१॥
मैत्रे क्षत्रविरोधो ज्येष्ठाया क्षत्रमुख्यसन्ताप । मौलिकभिषजा मूले त्रिष्वपि चैतेष्वनावृष्टि' ॥ ३२ ॥
आप्ये सलिलजपीडा विश्वेशे व्याधय प्रकुप्यन्ति । श्रवणे श्रवणव्याधि' पाषण्डिभयं धनिष्ठासु ॥ ३३ ॥

शतभिषजि शौण्डिकानामजैकपे द्यूतजीविना पीडा ।
कुरुपाञ्चालानामपि करोति चास्मिन् सित सलिलम् ॥ ३४ ॥
अहिर्बुध्न्ये फलमूलतापकृद्यायिना च रेवत्याम् ।
अश्विन्यां हयपानां याम्ये तु किरातयवनानाम् ॥ ३५ ॥

\+ \+ \+

सौम्योऽस्तोदययो' पुरो भृगुसुतस्यावस्थितस्तोयकृद्
रोगान् पित्तजकामला च कुरुते पुष्णाति च ग्रैष्मिकम् ।
हन्यात् प्रव्रजिताग्निहोत्रिकभिषग्रङ्गोपजीव्यान् हयान्
वैश्यान् गा• सह वाहनैर्नरपतीन् पीतानि पश्चाद्दिशम् ॥ ४३ ॥
शिखिभयमनलाभे शस्त्रकोपश्च रक्ते कनकनिकषगौरे व्याधयो दैत्यपूज्ये ।
हरितकपिलरूपे श्वासकासप्रकोप पतति न सलिल खाद्भस्मरूक्षासिताभे ॥ ४४ ॥

अध्याय १०

यदा विशाखासु महेन्द्रमन्त्री सुतश्च भानोर्दहनर्क्षयातः ।
तदा प्रजानामनयोऽतिघोर• पुरप्रभेदो गतयोर्भमेकम् ॥ १९ ॥

\+ \+ \+

वैडूर्यकान्तिरमल• शुभद• प्रजाना बाणातसीकुसुमवर्णनिभश्च शस्त ।
यश्चापि वर्णमुपगच्छति तत्सवर्णान् सूर्यात्मज क्षपयतीति मुनिप्रवाद• ॥ २१ ॥

अध्याय ११

हसस्तनु प्रसन्न स्निग्धस्त्वृजुरचिरसंस्थित शुक्ल ।
उदितो वाप्यभिदृष्ट सुभिक्षसौख्यावह केतु ॥ ८ ॥

\+ \+ \+

स्निग्धा' प्रभासमेता द्विशिखाः षष्टिः शनैश्चराङ्गरुहा । अतिकष्टफला दृश्या• सर्वत्रैते कनकसज्ञाः ॥ १८ ॥

\+ \+ \+

कका नाम वरुणजा द्वात्रिंशद्वंशगुल्मसंस्थाना । शशिवत् प्रभासमेतास्तीव्रफला केतव प्रोक्ता' ॥ २६ ॥
षण्णवति कालसुता कबन्धसंज्ञा कबन्धसंस्थाना ।
चण्डा भयप्रदा स्यू रूपताराश्च ते शिखिन ॥ २७ ॥

\+ \+ \+

स्निग्धौ सुभिक्षशिवदावथाधिकं दृश्यते कनामा यः। दश वर्षाण्युपतापं जनयति शस्त्रप्रकोपकृतम् ॥३८॥

\+ + +

जलकेतुरपि च पश्चात् स्निग्धः शिखयाऽपरेण चोन्नतया।
नव मासान् स सुभिक्षं करोति शान्तिं च लोकस्य ॥ ४६ ॥

\+ + +

अश्विन्यामश्मकपं भरणीषु किरातपार्थिवं हन्यात्।
बहुलासु कलिङ्गेशं रोहिण्यां शूरसेनपतिम् ॥ ५४ ॥
औशीनरमपि सौम्ये जलजाजीवाधिपं तथाऽऽर्द्रासु।
आदित्येऽश्मकनाथं पुष्ये मगधाधिपं हन्ति ॥ ५५ ॥
असिकेशं भौजङ्गे पित्र्येऽङ्गं पाण्ड्यनाथमपि भाग्ये।
औज्जयनिकसार्यम्णे सावित्रे दण्डकाधिपतिम् ॥ ५६ ॥
चित्रासु कुरुक्षेत्राधिपस्य मरणं समादिशेत्तज्ज्ञः।
काश्मीरककाम्बोजौ नृपती प्राभञ्जने न स्तः ॥ ५७ ॥
इक्ष्वाकुरलकनाथौ हन्येते यदि भवेद्विशाखासु।
मैत्रे पुण्ड्राधिपतिर्ज्येष्ठास्वथ सार्वभौमवधः ॥ ५८ ॥

अध्याय १७

आसन्नक्रमयोगाद्भेदोल्लेखांशुमर्दनापसव्यैः।
युद्धं चतुष्प्रकारं पराशराद्यैर्मुनिभिरुक्तम् ॥ ३ ॥

\+ + +

रविराक्रन्दो मध्ये पौरः पूर्वेऽपरे स्थितो यायी।
पौरा बुधगुरुरविजा नित्यं शीतांशुराक्रन्दः ॥ ६ ॥
केतुकुजराहुशुक्रा यायिन एते हता ग्रहा हन्युः।
आक्रन्दयायिपौरान् जयिनो जयदाः स्ववर्गस्य ॥ ७ ॥
पौरे पौरेण हते पौराः पौरान् नृपान् विनिघ्नन्ति।
एवं याय्याक्रन्दौ नागरयायिग्रहाश्चैव ॥ ८ ॥
दक्षिणदिक्स्थः परुषो वेपथुरप्राप्य सन्निवृत्तोऽणुः।
अधिगूढो विकृतो निष्प्रभो विवर्णश्च यः स जितः ॥ ९ ॥
उक्तविपरीतलक्षणसम्पन्नो जयगतो विनिर्दिष्टः।
विपुलः स्निग्धो द्युतिमान् दक्षिणदिक्स्थोऽपि जययुक्तः ॥ १० ॥

\+ + +

गुरुणा जितेऽवनिसुते वाल्हीका यायिनोऽग्निवार्ताश्च।
शशिजेन शूरसेनाः कलिङ्गसाल्वाश्च पीड्यन्ते ॥ १३ ॥
सौरेणारे विजिते जयन्ति पौराः प्रजाश्च सीदन्ति।
कोष्ठागारम्लेच्छक्षत्रियतापाश्च शुक्रजिते ॥ १४ ॥
भौमेन हते शशिजे वृक्षसरित्तापसाश्मकनरेन्द्राः।
उत्तरदिक्स्थाः क्रतुदीक्षिताश्च सन्तापमायान्ति ॥ १५ ॥
गुरुणा बुधे जिते म्लेच्छशूद्रचौरार्थयुक्तपौरजनाः।
त्रैगर्तपार्वतीयाः पीड्यन्ते कम्पते च मही ॥ १६ ॥
रविजेन बुधे ध्वस्ते नाविकयोधाब्जसधनगर्भिण्यः।
भृगुणा जितेऽग्निकोपः सस्याम्बुदयायिविध्वंसः ॥ १७ ॥
जीवे शुक्राभिहते कुलूतगान्धारकैकया मद्राः।
शाल्वा वत्सा वङ्गा गावः सस्यानि नश्यन्ति ॥ १८ ॥

भौमेन हते जीवे मध्यो देशो नरेश्वरा गावः।
सौरेण चार्जुनायनवसातियौधेयशिविविप्राः॥ १९॥
शशितनयेनापि जिते बृहस्पतौ म्लेच्छसत्यशस्त्रभृतः।
उपयान्ति मध्यदेशश्च संक्षय यच्च भक्तिफलम्॥ २०॥
शुक्रे बृहस्पतिहते यायी श्रेष्ठो विनाशमुपयाति।
ब्रह्मक्षत्रविरोध· सलिलं च न वासवस्त्यजति॥ २१॥
कोशलकलिङ्गवङ्गा वत्सा मत्स्याश्च मध्यदेशयुताः।
महतीं व्रजन्ति पीडां नपुंसकाः शूरसेनाश्च॥ २२॥
कुजविजिते भृगुतनये बलमुख्यवधो नरेन्द्रसंग्रामा·।
सौम्येन पार्वतीयाः क्षीरविनाशोऽल्पवृष्टिश्च॥ २३॥
रविजेन सिते विजिते गणमुख्याः शस्त्रजीविनः क्षत्रम्।
जलजाश्च निपीड्यन्ते सामान्यं भक्तिफलमन्यत्॥ २४॥
असिते सितेन निहतेऽर्घवृद्धिरहिविहगमानिनां पीडा।
क्षितिजेन टंकणान्ध्रौड्रकाशिवाल्हीकदेशानाम्॥ २५॥
सौम्येन पराभूते मन्देङ्गवणिग्विहङ्गपशुनागाः। सन्ताप्यन्ते गुरुणा स्त्रीबहुला महिषकशकाश्च॥ २६॥

अध्याय २१

यन्नक्षत्रमुपगते गर्भश्चन्द्रे भवेत् स चन्द्रवशात्। पञ्चनवते दिनशते तत्रैव प्रसवमायाति॥ ७॥
सितपक्षभवा· कृष्णे शुक्ले कृष्णा द्युसम्भवा रात्रौ। नक्तप्रभवाश्चाहनि सन्ध्याजाताश्च सन्ध्यायाम्॥८॥

\+ \+ \+

ह्लादि मृदूदक्छिवशक्रदिग्भवो मारुतो वियद्विमलम्।
स्निग्धसितबहुलपरिवेषपरिवृतौ हिममयूखार्कौ॥ १४॥
पृथुबहुलस्निग्धघन घनसूचीक्षुरकलोहिताभ्रयुतम्। काकाण्डमेचकाभं वियद्विशुद्धेन्दुनक्षत्रम्॥ १५॥
सुरचापमन्द्रगर्जितविद्युत्प्रतिसूर्यका शुभा सन्ध्या।
शशिशिवशक्राशास्था· शान्तरवाः पक्षिमृगसंघा·॥ १६॥

\+ \+ \+

पवनघनवृष्टियुक्ताश्चैत्रे गर्भा शुभा· सपरिवेषा। घनपवनसलिलविद्युत्स्तनितैश्च हिताय वैशाखे॥२२॥
मुक्तारजतनिकाशास्तमालनीलोत्पलाञ्जनाभास·। जलचरसत्त्वाकारा गर्भेषु घना· प्रभूतजलाः॥ २३॥

\+ \+ \+

गर्भोपघातलिङ्गान्युल्काशनिपांसुपातदिग्दाहा·। क्षितिकम्पखपुरकीलककेतुग्रहयुद्धनिर्घाताः॥ २५॥
रुधिरादिवृष्टिवैकृतपरिघेन्द्रधनूंषि दर्शनं राहो। इत्युत्पातैरेभिस्त्रिविधैश्चान्यैर्हतो गर्भ·॥ २६॥

\+ \+ \+

शतभिषगाश्लेषार्द्रास्वातिमघासंयुतः शुभो गर्भ।
पुष्णाति बहून्दिवसान् हन्त्युत्पातैर्हतस्त्रिविधै॥ २९॥

अध्याय २३

हस्ताप्यसौम्यचित्रापौष्णधनिष्ठासु षोडश द्रोणा। शतभिषगैन्द्रस्वातिषु चत्वारः कृत्तिकासु दश॥६॥
श्रवणे मघानुराधाभरणीमूलेषु दश चतुर्युक्ता·। फल्गुन्यां पञ्चकृतिः पुनर्वसौ विंशतिर्द्रोणाः॥ ७॥
ऐन्द्राग्नाख्ये वैश्वे विंशतिः सार्पभे च दशऽयधिका। आर्द्र्यैकपादहिर्बुध्न्यार्यम्णप्राजापत्येषु पञ्चकृतिः॥ ८॥
पञ्चदशाजे पुष्ये कीर्तिता च वाजिभे दश द्वौ च। रौद्रेऽष्टादश कथिता द्रोणा निरुपद्रवेष्वेषु॥ ९॥

अध्याय ३०

सन्ध्याकाले स्निग्धा दण्डतडिन्मत्स्यपरिधिपरिवेषाः ।
सुरपतिचापैरावतरविकिरणाश्चाशु वृष्टिकराः ॥ ८ ॥

\+ \+ \+

ध्वजातपत्रपर्वतद्विपाश्वरूपधारिणः । जयाय सन्ध्ययोर्घना रणाय रक्तसन्निभाः ॥ २७ ॥
पलालधूमसञ्चयस्थितोपमा बलाहकाः । बलान्यरूक्षमूर्तयो विवर्धयन्ति भूभृताम् ॥ २८ ॥
विलम्बिनो द्रुमोपमाः खरारुणप्रकाशिनः । घनाः शिवाय सन्ध्ययोः पुरोपमाः शुभावहाः ॥ २९ ॥
दीप्तविहङ्गशिवामृगघुष्टा दण्डरजःपरिघादियुता च ।
प्रत्यहमर्कविकारयुता वा देशनरेशसुभिक्षवधाय ॥ ३० ॥

अध्याय ३३

दिवि भुक्तशुभफलानां पततां रूपाणि यानि तान्युल्काः ।
धिष्ण्योल्काशनिविद्युत्तारा इति पञ्चधा भिन्नाः ॥ १ ॥
उल्का पक्षेण फलं तद्वद्धिष्ण्याशनिस्त्रिभिः पक्षैः ।
विद्युदहोभिः षड्भिस्तद्वत्तारा विपाचयति ॥ २ ॥
तारा फलपादकरी फलार्धदात्री प्रकीर्तिता धिष्ण्या ।
तिस्रः सम्पूर्णफला विद्युदथोल्काशनिश्चेति ॥ ३ ॥
अशनिः स्वनेन महता नृगजाश्वमृगाश्मवेश्मतरुपशुषु ।
निपतति विदारयन्ती धरातलं चक्रसंस्थाना ॥ ४ ॥
विद्युत्सत्वत्रासं जनयन्ती तटतटस्वना सहसा ।
कुटिलविशाला निपतति जीवेन्धनराशिषु ज्वलिता ॥ ५ ॥

\+ \+ \+

उल्का शिरसि विशाला निपतन्ती वर्द्धते प्रतनुपुच्छा । दीर्घा भवति च पुरुषं भेदा बहवो भवन्त्यस्याः ॥८॥
प्रेतप्रहरणखरकरभनक्रकपिदंष्ट्रिलाङ्गलमृगाभाः । गोधाहिधूमरूपाः पापा या चोभयशिरस्का ॥ ९ ॥
ध्वजझषकरिगिरिकमलेन्दुतुरगसंतप्तरजतहंसाभाः । श्रीवत्सवज्रशंखस्वस्तिकरूपाः शिवसुभिक्षाः ॥१०॥

\+ \+ \+

संस्पृशती चन्द्राकौं तद्विसृता वा सभूप्रकम्पा च । परचक्रागमनृपवधदुर्भिक्षावृष्टिभयजननी ॥ १२ ॥

\+ \+ \+

शुक्ला रक्ता पीता कृष्णा चोल्का द्विजादिवर्णघ्नी ।
क्रमशश्चैतान् हन्युर्मूर्धोरःपार्श्वपुच्छस्थाः ॥ १४ ॥
उत्तरदिगादिपतिता विप्रादीनामनिष्टदा रूक्षा ।
ऋज्वी स्निग्धा खण्डा नीचोपगता च तद्वृद्ध्यै ॥ १५ ॥
श्यामा वारुणनीलासृग्दहनासितभस्मनिभा रूक्षा ।
सन्ध्या दिनजा वक्रा दलिता च परागमभयाय ॥ १६ ॥
नक्षत्रग्रहघाते तद्भक्तीनां क्षयाय निर्दिष्टा ।
उदये घ्नती रवीन्दू पौरेतरमृत्यवेऽस्ते वा ॥ १७ ॥
भाग्यादित्यधनिष्ठामूलेषूल्काहतेषु युवतीनाम् ।
विप्रक्षत्रियपीडा पुष्यानिलविष्णुदेवेषु ॥ १८ ॥
ध्रुवसौम्येषु नृपाणामुग्रेषु सदारुणेषु चौराणाम् ।
क्षिप्रेषु कलाविदुषां पीडा साधारणे च हते ॥ १९ ॥

अध्याय ३४

घापशिखिरजततैलक्षीरजलाभः स्वकालसम्भूतः।
अविकलवृत्त. स्निग्ध' परिवेषः शिवसुभिक्षकर ॥ ४ ॥
सकलगगनानुचारी नैकाभ. क्षतजसन्निभो रूक्षः।
असकलशकटशरासनशृंगाटकवत् स्थित. पाप. ॥ ५ ॥
शिखिगलसमेऽतिवर्षे बहुवर्णे नृपवधो भयं धूम्रे।
हरिचापनिभे युद्धान्यशोककुसुमप्रभे चापि ॥ ६ ॥

+ + +

प्रतिदिनमर्कहिमाश्वोरहर्निशं रक्तयोर्नरेन्द्रवधः।
परिविष्टयोरभीक्ष्ण लग्नास्तनभःस्थयोस्तद्वत् ॥ ९ ॥
सेनापतेर्भयकरो द्विमण्डलो नातिशस्त्रकोपकर.।
त्रिप्रभृति शस्त्रकोपं युवराजभयं नगररोधम् ॥ १० ॥
वृष्टिस्त्र्यहेण मासेन विग्रहो वा ग्रहेन्दुभनिरोधे।
होराजन्माधिपयोर्जन्मर्क्षे वाशुभो राज्ञ ॥ ११ ॥
परिवेषमण्डलगतो रवितनयः क्षुद्रधान्यनाशकर.।
जनयति च वातवृष्टिं स्थावरकृषिकृन्निहन्ता च ॥ १२ ॥
भौमे कुमारबलपतिसैन्यानां विद्रवोऽग्निशस्त्रभयम्।
जीवे परिवेषगते पुरोहितामात्यनृपपीडा ॥ १३ ॥
मन्त्रिस्थावरलेखकपरिवृद्धिश्चन्द्रजे सुवृष्टिश्च।
शुक्रे यायिक्षत्रियराज्ञां पीडाप्रिय चान्नम् ॥ १४ ॥
क्षुदनलमृत्युनराधिपशस्त्रेभ्यो जायते भयं केतौ।
परिविष्टे गर्भभयं राहौ व्याधिर्नृपभयं च ॥ १५ ॥

+ + +

याति चतुर्षु नरेन्द्र. सामात्यपुरोहितो वशं मृत्यो.।
प्रलयमिव निर्दि जगत. पञ्चादिषु मण्डलस्थेषु ॥ १७ ॥

अध्याय ३६

उदगादिपुरोहितनृपबलपतियुवराजदोषद सपुरम्।
सितरक्तपीतकृष्ण निभादीनामभावाय ॥ १ ॥
नागरनृपतिजयावहमुदग्विदिक्स्थं विवर्णनाशाय।
शान्ताशाया दृष्ट सतोरण नृपतिविजयाय ॥ २ ॥
सर्वदिक्स्थं सततोत्थितं च भयदं नरेन्द्रराष्ट्राणाम्।
चोराटविकान् हन्याद् धूमानलशक्रचापाभम् ॥ ३ ॥
गन्धर्वनगरमुत्थितमापाण्डुरमशनिपातवातकरम्।
दीप्ते नरेन्द्रमृत्युर्वामेऽरिभयं जय सव्ये ॥ ४ ॥
अनेकवर्णाकृति खे प्रकाशते पुरं पताकाध्वजतोरणान्वितम्।
यदा तदा नागमनुष्यवाजिना पिबत्यसृग्भूरि रणे वसुन्धरा ॥ ५ ॥

अध्याय ४६

यानत्रेरुत्पातान् गर्गं प्रोवाच तानहं वक्ष्ये। तेषा संक्षेपोऽयं प्रकृतेरन्यत्वमुत्पात' ॥ १ ॥
अपचारेण नराणामुपसर्ग' पापसञ्चयाद्भवति। संसूचयन्ति दिव्यान्तरिक्षभौमास्तदुत्पाताः ॥ २ ॥
मनुजानामपचारादपरक्ता देवता. सृजन्त्येनान्। तत्प्रतिघाताय नृप. शान्ति राष्ट्रे प्रयुञ्जीत ॥ ३ ॥

दिव्यं ग्रहर्क्षवैकृतमुल्कानिर्घातपवनपरिवेषाः । गन्धर्वपुरपुरन्दरचापादि यदान्तरिक्षं तत् ॥ ४ ॥
भौमं चरस्थिरभवं तच्छान्तिभिराहतं शममुपैति । नाभसमुपैति मृदुतां शाम्यति नो दिव्यमित्येके ॥ ५ ॥
दिव्यमपि शममुपैति प्रभूतकनकान्नगोमहीदानैः । रुद्रायतने भूमौ गोदोहात् कोटिहोमाच्च ॥ ६ ॥
आत्मसुतकोशवाहनपुरोहितेषु लोकेषु । पाकमुपयाति दैवं परिकल्पितमष्टधा नृपतेः ॥ ७ ॥
अनिमित्तभङ्गचलनस्वेदाश्रुनिपातजल्पनाद्यानि । लिङ्गार्चायतनानां नाशाय नरेशदेशानाम् ॥ ८ ॥
दैवतयात्राशकटाक्षचक्रयुगकेतुभङ्गपतनानि । सम्पर्यासनसादनसङ्गाश्च न देशनृपशुभदाः ॥ ९ ॥
ऋषिधर्मपितृब्रह्मप्रोक्तं वैकृतं द्विजातीनाम् । पद्रुद्रलोकपालोद्भवं पशूनामनिष्टं तत् ॥ १० ॥

गुरुसितशनैश्चरोत्थं पुरोधसां विष्णुजं च लोकानाम् ।
स्कन्दविशाखसमुत्थं माण्डलिकानां नरेन्द्राणाम् ॥ ११ ॥

वेदव्यासे मन्त्रिणि विनायके वैकृतं चमूनाथे । धातरि सविश्वकर्मणि लोकाभावाय निर्दिष्टम् ॥ १२ ॥
देवकुमारकुमारिवनिताप्रेष्येषु वैकृतं यत्स्यात् । तन्नरपतेः कुमारककुमारिकास्त्रीपरिजनानाम् ॥ १३ ॥
रक्षःपिशाचगुह्यकनागानामेतदेव निर्देश्यम् । मासैश्चाप्यष्टाभिः सर्वेषामेव फलपाकः ॥ १४ ॥
बुद्ध्वा देवविकारं शुचिः पुरोधास्त्र्यहोषितः स्नातः । स्नानकुसुमानुलेपनवस्त्रैरभ्यर्चयेत् प्रतिमाम् ॥ १५ ॥
मधुपर्केण पुरोधा भक्ष्यैर्बलिभिश्च विधिवदुपतिष्ठेत् । स्थालीपाकं जुहुयाद्विधिवन्मन्त्रैश्च तल्लिङ्गैः ॥ १६ ॥

इति विबुधविकारे शान्तयः सप्तरात्रं द्विजविबुधगणार्चा गीतनृत्योत्सवाश्च ।
विधिवदवनिपालैर्यैः प्रयुक्ता न तेषां भवति दुरितपाको दक्षिणाभिश्च रुद्धः ॥ १७ ॥

राष्ट्रे यस्यानग्निः प्रदीप्यते दीप्यते च नेन्धनवान् । मनुजेश्वरस्य पीडा तस्य सराष्ट्रस्य विज्ञेया ॥ १८ ॥
जलमांसार्द्रज्वलने नृपतिवधः प्रहरणे रणो रौद्रः । सैन्यग्रामपुरेषु च नाशो वह्नेर्भयं कुरुते ॥ १९ ॥
प्रासादभवनतोरणकेत्वादिष्वनलेन दग्धेषु । तडिता वा षण्मासात् परचक्रस्यागमो नियमात् ॥ २० ॥

धूमोऽनग्निसमुत्थो रजस्तमश्चाह्निजं महाभयदम् ।
व्यभ्रे निश्युडुनाशो दर्शनमपि चाह्नि दोषकरम् ॥ २१ ॥

नगरचतुष्पादाण्डजमनुजानां भयङ्करं ज्वलनमाहुः । धूमाग्निविस्फुलिङ्गैः शय्याम्बरकेशगैर्मृत्युः ॥ २२ ॥

आयुधज्वलनसर्पणस्वनाः कोशनिर्गमनवेपनानि वा ।
वैकृतानि यदि वाऽऽयुधेऽपराण्याशु रौद्ररणसंकुलं वदेत् ॥ २३ ॥
मन्त्रैर्वाह्नैः क्षीरवृक्षात्समिद्भिर्होतव्योऽग्निः सर्षपः सर्पिषा च ।
अग्न्यादीनां वैकृते शान्तिरेवं देयं चास्मिन् काञ्चनं ब्राह्मणेभ्यः ॥ २४ ॥

शाखाभङ्गेऽकस्माद्वृक्षाणां निर्दिशेद्रणोद्योगम् । हसने देशभ्रंशं रुदिते च व्याधिबाहुल्यम् ॥ २५ ॥
राष्ट्रविभेदस्त्वनृतौ बालवधोऽतीव कुसुमिते बाले । वृक्षात् क्षीरस्रावे सर्वद्रव्यक्षयो भवति ॥ २६ ॥
मद्ये वाहननाशः संग्रामः शोणिते मधुनि रोगः । स्नेहे दुर्भिक्षभयं महद्भयं निःसृते सलिले ॥ २७ ॥
शुष्कविरोहे वीर्यान्नसंक्षयः शोषणे च विरुजानाम् । पतितानामुत्थाने स्वयं भयं दैवजनितं च ॥ २८ ॥
पूजितवृक्षे ह्यनृतौ कुसुमफलनृपवधाय निर्दिष्टम् । धूमस्तस्मिन् ज्वालाऽथवा भवेन्नृपवधायैव ॥ २९ ॥
सर्पत्सु तरुषु जल्पत्सु वाऽपि जनसंक्षयो विनिर्दिष्टः । वृक्षाणां विकृत्ये दशभिर्मासैः फलविपाकः ॥ ३० ॥

स्रग्गन्धधूपाम्बरपूजितस्य च्छत्रं निधायोपरि पादपस्य ।
कृत्वा शिवं रुद्रजपोऽत्र कार्यो रुद्रेभ्य इत्यत्र षडङ्गहोमः ॥ ३१ ॥
पायसेन मधुना च भोजयेद् ब्राह्मणान् घृतयुतेन भूपतिः ।
मेदिनी निगदितात्र दक्षिणा वैकृते तरुकृते महर्षिभिः ॥ ३२ ॥

\+ \+ \+

दुर्भिक्षमनावृष्ट्यामतिवृष्ट्यां क्षुद्भयं सपरचक्रम् । रोगो ह्यनृतुभवायां नृपवधोऽनभ्रजातायाम् ॥ ३८ ॥
शीतोष्णविपर्यासे नो सम्यगृतुषु च सम्प्रवृत्तेषु । षण्मासाद्राष्ट्रभयं रोगभयं दैवजनितं च ॥ ३९ ॥
अन्यर्तौ सप्ताहं प्रबन्धवर्षे प्रधाननृपमरणम् । रक्ते शस्त्रोद्योगो मांसास्थिवसादिभिर्मरकः ॥ ४० ॥
धान्यहिरण्यत्वक्फलकुसुमाद्यैर्वर्षितैर्भयं विद्यात् । अङ्गारपांसुवर्षे विनाशमायाति तन्नगरम् ॥ ४१ ॥
उपला विना जलधरैर्विकृता वा प्राणिनो यदा वृष्टाः । छिद्रं वाप्यतिवृष्टौ सस्यानामीतिसञ्जननम् ॥ ४२ ॥

क्षीरघृतक्षौद्राणां दध्नो रुधिरोष्णवारिणां वर्षे । देशविनाशो ज्ञेयोऽसृग्वर्षे चापि नृपयुद्धम् ॥ ४३ ॥
यद्यमलेऽर्के छाया न दृश्यते दृश्यते प्रतीपा वा । देशस्य तदा सुमहद्भयमायातं विनिर्देश्यम् ॥ ४४ ॥
व्यभ्रे नभसीन्द्रधनुर्दिवा यदा दृश्यतेऽथवा रात्रौ । प्राच्यामपरस्यां वा तदा भवेत् क्षुद्भय सुमहत् ॥ ४५ ॥

सूर्येन्दुपर्जन्यसमीरणाना योगः स्मृतो वृष्टिविकारकाले ।
धान्यान्नगोकाञ्चनदक्षिणाश्च देयास्तत शान्तिमुपैति पापम् ॥ ४६ ॥

अपसर्पणं नदीना नगरादचिरेण शून्यता कुरुते । शोषश्चाशोष्याणामन्येषां वा ह्रदादीनाम् ॥ ४७ ॥
स्नेहासृग्मांसवहा सकुलकलुषा प्रतीगाश्चापि । परचक्रस्यागमनं नद्य कथयन्ति षण्मासात् ॥ ४८ ॥
ज्वालाधूमक्वाथा रुदितोत्क्रुष्टानि चैव कूपानाम् । तप्रजल्पितानि च जनमरकाय प्रदिष्टानि ॥ ४९ ॥
तोयोत्पत्तिरखाते गन्धरसविपर्यये च तोयानाम् । सलिलाशयविकृतौ वा महद्भयं तत्र शान्तिरियम् ॥ ५० ॥
सलिलविकारे कुर्यात् पूजां वरुणस्य वारुणैर्मन्त्रैः । तैरेव च जपहोमं शममेव पापमुपयाति ॥ ५१ ॥
प्रसवविकारे स्त्रीणां द्वित्रिचतुष्प्रभृतिसम्प्रसूतौ वा । हीनातिरिक्तकाले च देशकुलसंक्षयो भवति ॥ ५२ ॥
वडवोष्ट्रमहिषगोहस्तिनीषु यमलोद्भवे मरणमेषाम् । षण्मासात्सूतिफलं शान्तौ श्लोकौ च गर्गोक्तौ ॥ ५३ ॥
नार्यः परस्य विषये त्यक्तव्यास्ता हितार्थिना । तर्पयेच्च द्विजान् कामं शान्तिं चैवात्र कारयेत् ॥ ५४ ॥
चतुष्पदाः स्वयूथेभ्यस्त्यक्तव्या परभूमिषु । नगरं स्वामिनं यूथमन्यथा हि विनाशयेत् ॥ ५५ ॥

परयोनावभिगमनं भवति तिरश्चामसाधु धेनूनाम् ।
उक्षाणो वान्योऽन्य पिबति श्वा वा सुरभिपुत्रम् ॥ ५६ ॥

मासत्रयेण विद्यात् तस्मिन्नि सशय परागमनम् । तत्प्रतिघातायैतौ श्लोकौ गर्गेण निर्दिष्टौ ॥ ५७ ॥
त्यागो विवासनं दानं तत्तस्माच्छु शुभं भवेत् । तर्पयेद्ब्राह्मणांश्चात्र जपहोमांश्च कारयेत् ॥ ५८ ॥
स्थालीपाकेन धातारं पशुना च पुरोहितः । प्राजापत्येन मन्त्रेण यजेद्बह्वन्नदक्षिणाम् ॥ ५९ ॥
यानं वाहनियुक्तं यदि गच्छेन्न व्रजेच्च वाहयुतम् । राष्ट्रभयं भवति तदा चक्राणां सादभङ्गे च ॥ ६० ॥

अनभिहततूर्यनादः शब्दो वा ताडितेषु यदि न स्यात् ।
व्युत्पत्तौ वा तेषां परागमो नृपतिमरणं वा ॥ ६१ ॥

गीतरवतूर्यनादा नभसि यदा व चरस्थिरान्यत्वम् । मृत्युस्तदा गदा वा विस्वरतूर्ये पराभिभवः ॥ ६२ ॥
गोलांगूलयो सङ्गे दर्वीशूर्पाद्युपस्करविकारे । क्रोष्टुकनादे च तथा शस्त्रभयं मुनिवचश्चेदम् ॥ ६३ ॥
वायव्येष्वेषु नृपतिर्वायुं सक्तुभिरर्चयेत् । आ वायोरिति पञ्चर्चौ जाप्याश्च प्रयतैर्द्विजैः ॥ ६४ ॥
ब्राह्मणान् परमान्नेन दक्षिणाभिश्च तर्पयेत् । बह्वन्नदक्षिणा होमा कर्तव्याश्च प्रयत्नतः ॥ ६५ ॥

पुरपक्षिणो वनचरा वन्या वा निर्भया विशन्ति पुरम् ।
नक्तं वा दिवसचरा क्षपाचरा वा चरन्त्यहनि ॥ ६६ ॥

सन्ध्याद्वयेऽपि मण्डलमावध्नन्तो मृगा विहङ्गा वा । दीप्तायां दिश्यथवा क्रोशन्तः संहता भयदाः ॥ ६७ ॥
श्वानः प्ररुदन्त इव द्वारे वसन्ति जम्बुका दीप्ताः । प्रविशेन्नरेन्द्रभवने कपोतकः कौशिको यदि वा ॥ ६८ ॥
कुक्कुटरुत प्रदोषे हेमन्तादौ च कोकिलालापा । प्रतिलोममण्डलचराः श्येनाद्याश्चाम्बरे भयदाः ॥ ६९ ॥
गृहचैत्यतोरणेषु द्वारेषु च पक्षिसङ्घसम्पाताः । मधुवल्मीकाम्भोरुहसमुद्भवाश्चापि नाशाय ॥ ७० ॥
श्वभिरस्थिशवावयवप्रवेशनं मन्दिरेषु मरकाय । पशुशस्त्रव्याहारे नृपमृत्युर्मुनिवचश्चेदम् ॥ ७१ ॥
मृगपक्षिविकारेषु कुर्याद्धोमान् सदक्षिणान् । देवा कपोत इति च जप्तव्याः पञ्चभिर्द्विजैः ॥ ७२ ॥
सुदेवा इति चैकेन देया गावश्च दक्षिणा । जपेच्छाकुनसूक्तं वा मनोवेदशिरांसि च ॥ ७३ ॥

* * *

भद्रबाहुसंहिता

॥ ॐ नमः सर्वज्ञाय[1] ॥

मगधेषु[2] पुरं[3] ख्यातं नाम्ना राजगृहं शुभम्[4] । नानाजनपदाकीर्णं[5] नानागुणविभूषितम् ॥ १

तत्राऽस्ति सेनजिद्राजा युक्तो राजगुणैः शुभैः । तस्मिन् शैलो[6] भुवि ख्यातो नाम्ना पाण्डुगिरिः शुभः[7] ॥ २

नानावृक्षसमाकीर्णो[8] नानाविहगसेवितः । चतुष्पदैः[9] सरोभिश्च साधुभिश्चोपसेवितः[10] ॥ ३

तत्राऽऽसीनं महात्मानं[11] ज्ञान-विज्ञानसागरम् । तपोयुक्तं[12] च[13] श्रेयांसं[14] भद्रबाहुं निरामयम्[15] ॥ ४

द्वादशाङ्गस्य वेत्तारं निर्ग्रन्थं[16] च[17] महाद्युतिम् । वृतं[18] शिष्यैः[19] प्रशिष्यैश्च[20] निपुणं तत्त्ववेदिनम्[21] ॥ ५

प्रणम्य[22] शिरसा[23]ऽऽचार्यमूचुः[24] शिष्या वचस्पतिम्[25] । सर्वेषु[26] प्रीतिमनसो[27] दिव्यं[28] ज्ञानं बुभुत्सवः[29] ॥ ६

पार्थिवानां हितार्थाय भिक्षूणां हितकाम्यया । श्रावकाणां हितार्थाय दिव्यं ज्ञानं ब्रवीहि नः ॥ ७

शुभा-ऽशुभं समुद्भूतं श्रुत्वा राजा निमित्ततः । विजिगीषुः स्थिरमतिः[30] सुखं पाति महीं[31] सदा ॥ ८

राजभिः पूजिताः सर्वे भिक्षवो धर्मचारिणः । विहरन्ति निरुद्विग्नास्तेन राजाभियोजिताः[32] ॥ ९

पापमुत्पातिकं दृष्ट्वा ययुर्देशांश्च[33] भिक्षवः । स्फीतान्[34] जनपदांश्चैव संश्रयेयुरनोदिताः[35] ॥ १०

श्रावकाः स्थिरसंकल्पा दिव्यज्ञानेन हेतुना । नाश्रयेयुः[36] परं तीर्थं यथा[37] सर्वज्ञभाषितम् ॥ ११

सर्वेषामेव जन्तूनां[38] दिव्यं ज्ञानं[39] सुखावहम् । भिक्षुकाणां विशेषेण परपिण्डोपजीविनाम् ॥ १२

विस्तीर्णं द्वादशाङ्गं तु भिक्षवश्चाल्पमेधसः[40] । भवितारो हि बहवस्तेषां चैवेदमुच्यताम् ॥ १३

सुखमाह्यं[41] लघुग्रन्थं स्पष्टं[42] शिष्यहितावहम् । सर्वज्ञभाषितं तथ्यं निमित्तं तु ब्रवीहि नः ॥ १४

उल्कां[43] समासतो[(१)] व्यासात्[(२)] परिवेषांस्तथैव च[(३)] ।
विद्युतो[(४)]ऽभ्राणि[(५)] सन्ध्याश्च[(६)] मेघान्[(७)] वातान्[(८)] प्रवर्षणम्[(९)] ॥ १५
गन्धर्वनगरं[44(१०)] गर्भान्[(११)] यात्रो[(१२)]त्पातं[45(१३)] तथैव[46] च ।
ग्रहचारं[(१४)] पृथक्त्वेन[47] ग्रहयुद्धं च कृत्स्नतः[48] ॥ १६

वातिकं चाथ स्वप्नांश्च[49] मुहूर्तांश्च तिथींस्तथा । करणानि निमित्तं[50] च शकुनं पाकमेव च[51] ॥ १७

---

1 B सिद्धेभ्यः; D श्रीजिनाय नमः । 2 B C मागधेषु । 3 B पुर । 4 A C D पुरं । 5 A D °समाकीर्णं । 6 A D शैलेषु; B सैलेसु । 7 B शुभं । 8 A D °वृक्षैः । 9 A B चतुःपदैः । 10 C °शोभितः । 11 B महात्माणं; C महाज्ञानं । 12-13-14 C तपोयुक्तक्रियाशक्त्या । 15 B C निराश्रयम् । 16 B D निग्रंथं; C निर्ग्रन्थ । 17 A सु°; B C स° । 18 A वृत; B वृत्तिं; C वृत्तं । 19 B शष्यैं । 20 B प्रसिष्यैः C भूयिष्ठैः । 21 A °वादिनम् । 22 A C D नमस्य । 23 B सिरसा । 24 A–न; C वेन । 25 A °पति; B तदा गिरां । 26 A सविषु; B सर्वेऽपि; C सर्व्वेषु । 27 D प्रीत° । 28 A B दिव्य° । 29 A बुभुत्सुव । 30 B °मति । 31 A मही । 32 A °भिजूतिताः; B राज्ञाभिपूरिताः । 33 A ज्युद्धाश्वभि°; B ययुद्रेपस्वभि°; C यतुर्दे° । 34 A स्पीतान्; B स्फीतानां । 35 A संग्रये पुरवोत्थिताः; C संश्रये गुरुवोदिताः । 36 A माश्रयेयु; C संश्रयय: । 37 C सदा । 38 B C सत्त्वानां । 39 A दिव्यज्ञान । 40 A भिक्षवः स्वल्प° । 41 B °ग्राह्यं । 42 B सर्वशि° । 43 A C D उल्काः । 44 A गन्धर्वनगरे । 45 A यात्रासुत्पातकां; C यत्रोत्पातं । 46 A तथा । 47 A पृथत्केन । 48 A कृत्स्नतराः; C कृत्स्नः । 49 A स्वमश्च । 50 A निमित्तानि । 51 A शाकुनं पाकनेव वा ।

ज्योतिष केवलं काल वास्तु-दिव्येन्द्रसपदो[1] । लक्षण व्यञ्जन चिह्न[2] लग्न-दिव्यौपधानि च[3] ॥ १८
बला-ऽबल च सर्वेषा विरोध च पराजयम् । तत् सर्वमानुपूर्व्येण प्रब्रवीहि महामते[4] ! ॥ १९
सर्वानेतान् यथोद्दिष्टान् भगवन् ! वक्तुमर्हसि । प्रश्नं शुश्रूषवः सर्वे वयमन्ये च साधवः ॥ २०

॥ इति नैर्ग्रन्थे भद्रबाहुके निमित्ते ग्रन्थाङ्ग[5]संचयो नाम प्रथमोऽध्यायः ॥

ततः प्रोवाच भगवान् दिग्वासा[6]ः श्रमणोत्तमः । यथावच्छास्त्रविन्यास[7] द्वादशाङ्गविशारदः ॥ १
भवद्भिर्यद्यह पृष्टो निमित्त जिनभाषितम् । समास-व्यासतः सर्व तन्निबोध[8] यथाविधि ॥ २
प्रकृतेर्योऽन्यथाभावो विकारः सर्व उच्यते । एव विकारे[9] विज्ञेय भयं तत् प्रकृतेः सदा[10] ॥ ३
उल्काना प्रभव रूपं प्रमाणं फलमाकृतिः । यथावत्[11] सप्रवक्ष्यामि तन्निबोधत तत्त्वतः[12] ॥ ४
भौतिकाना शरीराणा स्वर्गात् प्रच्यवतामिह । सभवश्चा[13]ऽन्तरिक्षे[14] तु तज्ज्ञैरुल्केति संज्ञिता ॥ ५
तत्र तारा तथा धिष्ण्यं विद्युच्चाशनिभिः सह । उल्काविकारा बोद्धव्या ते पतन्ति[15] निमित्ततः ॥ ६
तारातारा प्रमाण तु[16] धिष्ण्य तद् द्विगुणं भवेत् । विद्युद्विशाल-कुटिला रूपतः क्षिप्रचारिणी ॥ ७
अशनिश्चक्रसस्थाना दीर्घा भवति रूपतः । पौरुषी तु भवेदुल्का प्रपतन्ती विवर्धते ॥ ८
चतुर्भागफला तारा धिष्ण्यमर्धफल भवेत् । [रक्ता* पि(पी)तास्तु मध्यास्तु श्वेताः
स्निग्धास्तु पूजिताः] पूजिताः पद्मसस्थाना माङ्गल्यास्ताश्च[17] पूजिताः ॥ ९
पापाः पापफल[18] दद्युः शिवाश्चापि शिव फलम् । व्यामिश्राश्चापि व्यामिश्रं येषां यैः प्रतिपुद्गलाः ॥ १०
इत्येतावत् समासेन प्रोक्तमुल्कासुलक्षणम् । पृथक्त्वेन प्रवक्ष्यामि लक्षण व्यासतः पुनः ॥ ११

॥ इत्युल्कालक्षणो[19] द्वितीयोऽध्यायः ॥

नक्षत्रं यस्य यत्पुसः पूर्णमुल्का[20] प्रताडयेत् । भय तस्य भवेद् घोरं यतस्तत्[21] कम्पते हतम्[22] ॥ १
अनेकवर्णनक्षत्रमुल्का हन्युर्यदा समाः । तस्य देशस्य तावन्ति[23] भयान्युग्राणि निर्दिशेत् ॥ २
येषां वर्णेन सयुक्ता सूर्यादुल्का प्रवर्तते । तेभ्यः सजायते तेषा भय येषा[24] दिश[25] पतेत् ॥ ३
नीलाः पतन्ति या उल्काः सस्य सर्वं विनाशयेत् । त्रिवर्णा त्रीणि घोराणि भयान्युल्का निवेदयेत् ॥ ४
विकीर्यमाणा कपिला विशेष वामसस्थिता[26] । खण्डा भ्रमन्त्यो[27] विकृता[28]ः सर्वा उल्का भयावहाः ॥ ५
उल्काऽशनिश्च धिष्ण्य च प्रपतन्ति यतोमुखाः । तस्या दिशि विजानीयात् ततो भयमुपस्थितम् ॥ ६
सिंह-व्याघ्र-वराहोष्ट्र-द्वीपि-श्वान-खरोपमाः । शूल[29]-पट्टिशसस्थाना धनु-र्बाण-गदानिभा[30]ः ॥ ७
पाश-वज्रासि[31]सदृशाः परश्व-र्धेन्दु[32]सनिभाः । शश-मार्जारसदृशाः पक्षि[33]कोट[34]प्रसनिभाः ॥ ८
गोधा[35]-सर्प-शृगालानां सदृशा शल्यकस्य च । मेषाज[36]-महिषाकारा काकाऽऽकृतिवृकोपमाः ॥ ९

1 A वसुदिव्येंद्रसपद, C वासुदेवेन्द्र° । 2 A चिह्न । 3 C तथा दिव्यौपधानि च । 4 A महातप, B महत्तमः । 5 A अङ्गसचयो । 6 A C दिग्वासा श्रवणो० । 7 B C यथावस्थासु वि° । 8 B D निबोधय । 9 A विकारो विज्ञेय । 10 A स प्रकृतेरन्यथागम । 11 B यथावस्थं प्र० । 12 B यत्नत । 13 A समवाश्चातरि° । 14 A C °रिक्ष । 15 B C D निपतन्ति । 16 A C ताराणा । * B आदर्शे एवैव कोष्ठकगता पक्तिरुपलभ्यते । 17 A D मागल्यान्ताश्च । 18 A पापघोपफल, C पापघोरफल । 19 A B °लक्षणे, C लक्षण । 20 C °पुसस्तूर्ण° । 21 A यतस्तत्र । 22 A D हत । 23 B भाचति । 24 B तेषा । 25 C दिशि । 26 B C वामकस्थिता । 27 C भ्रमन्तः । 28 C विक्रिताः । 29 A मूल° । 30 A गदाकाया, C गदामया । 31 C °वज्राणि । 32 A परस्सर्वेन्दु, C परश्वस्त्र° । † This second half is not found in B and D । 33 B, C, and D पक्षिणः । 34 B, C, and कूट° । 35 A घोघा । 36 D मेषजे ।

ऋक्ष-वानरसंस्थानाः कबन्धसदृशाश्च याः[1] । अलात[2]-चक्रसदृशा वक्राक्ष[3]प्रतिमा[4]श्च याः[5] ॥ १०
शक्ति-लाङ्गलसंस्थाना[6] यस्याश्चोभ[7]यतः शिराः । सा स्तन्यमाना[8] नागाभाः[9] *प्रयतन्ति स्वभावतः ॥ ११
उल्काऽशनिश्च विद्युच्च संपूर्णं कुरुते फलम् । पतन्ती[10] जनपदा त्रीणि उल्का तीव्रं प्रबाधते[11] ॥ १२
यथावदनुपूर्वेण तत् प्रवक्ष्यामि[12] तत्त्वतः । †अग्रतो देश[13]मार्गेण[14] मध्येनानन्तरं[15] ततः[16] ॥ १३
पुच्छेन पृष्ट(ष्ठ)तो देशं पतन्त्युल्का विनाशयेत्[17] । मध्यमा न[18] प्रशस्यन्ते नभस्युल्काः पतन्ति याः ॥ १४
स्नेहवत्यो[19]ऽन्यगामिन्यो प्रशस्ताः स्युः प्रदक्षिणाः । उल्का यदि पतेच्चित्रा[20] पक्षिणा[21]महिताय[22] सा ॥ १५
श्याम-लोहितवर्णा[23-24] च सद्यः कुर्याद् महद्भयम् । उल्कायां भस्मवर्णायां परचक्राऽऽगमो[25] भवेत् ॥ १६
अग्निमग्निप्रभा कुर्याद् व्याधिं[26] माञ्जिष्ठसंनिभा[27] । नीला कृष्णा[28] च[29] धूम्रा च शुक्ला वाऽसिसमद्युतिः[30] ॥
उल्का नीचैः समा स्निग्धा पतन्ति(न्ती) भयमादिशेत् ॥ १७
शुक्ला रक्ता च पीता च कृष्णा चापि यथाक्रमम् । चा(च)तुर्वर्णा[31] विभक्तव्या साधुनोक्ता यथाक्रमम् ॥ १८
उदीच्यां ब्राह्मणान् हन्ति प्राच्यामपि च क्षत्रियान् । वैश्यान् निहन्ति याम्यायां प्रतीच्यां शूद्रघातिनी ॥ १९
उल्का रूपेण[32] वर्णेन स्वं स्वं[33] वर्णं प्रबाधते[34] । स्निग्धा चैवानुलोमा च प्रसन्ना च न बाधते ॥ २०
यां[35] चादित्यात्[36] पतेदुल्का वर्णतो वा दिशोऽपि वा । तं तं वर्णं निहन्त्याशु वैश्वानर इवार्चिभिः ॥ २१
अनन्तरां[37] दिशं दीप्ता येषामुल्काऽग्रतः पतेत् । तेषां स्त्रियश्च[38] गर्भाश्च भयमिच्छन्ति दारुणम् ॥ २२
कृष्णा नीला च रुक्षाश्च प्रतिलोमाश्च[39] गर्हिताः[40] । पशु-पक्षिसुसंस्थाना[41] भैरवाश्च भयावहाः ॥ २३
अनुगच्छति या उल्का बाह्या तूल्का समन्ततः[42] । ¶वर्णा[43]नुसारिणी नाम सा तु राष्ट्रं विनाशयेत् ॥ २४
रक्ता पीता नभस्युल्काः[44] श्येनपाङ्गेन[45] संनिभाः[46] । अन्येषां गर्हितानां च सत्त्वानां सदृशास्तु[47] याः[48] ॥ २५
उल्कास्ता न प्रशस्यन्ते निपतन्त्यः सुदारुणाः । यासु प्रपतमानासु[49] मृगा विविधमानुषाः ॥ २६
शब्दं मुञ्चन्ति दीप्तासु दिक्षु मासन्न[50]काम्यया[51] । क्रव्यादाश्चाऽऽशु[52] दृश्यन्ते[53] या खरा विकृताश्च याः ॥ २७
सधूम्रा याः सनिर्घाता उल्काश्चावाप्नुयुः । सभूमिकंपाः परुषा रजस्विन्यो[54] ऽपसव्यगाः[55] ॥ २८
ग्रहानादित्य-चन्द्रौ च याः स्पृशन्ति दहन्ति वा । परचक्र[56]भयं[57] घोरं[58] क्षुधा-व्याधि-जनक्षयम् ॥ २९
एवंल[59]क्षण[60]संयुक्ताः कुर्वन्त्युल्का महाभयम् । अष्टापदवदुल्काभिर्दिशं[61] पश्येद् यदाऽऽवृताम्[62] ॥ ३०
युगान्त[63] इति विन्द्यात्[64] §भद्रबाहुवचो यथा । पद्म[65]-श्री-वृक्ष[66]-चन्द्रार्क-नन्द्यावर्त्त-घटोपमाः ॥ ३१

---

1 C not found । 2 A आलान° । 3 C D क्रव्यादा । 4 C °सदृशा । 5 C श्चयाः । 6 C °संकाशा । 7 C याशांतो° । 8 B सूण्यमाना; Dशून्यमान । 9 B नागोभाः । * D श्येनवल्मीकसन्निभाः । 10 A C पतन्ति । 11 A B प्रबोधते । 12 B प्रवक्षामि । † Sts from this are numbered as 11, 12 etc in C. 13 B देस° । 14 A °मार्ग्गेण । 15 C D °नांतरतः । 16 D पुनः । 17 B विनाशये । 18 A °नि । 19 AB स्नेहवंतो । 20 A पदे चित्रा; C पतेत्तत्र; D पतच्चित्रा । 21 A D दक्षिणा । 22 C °महताय । 23–24 A वर्णांश्च; B °वर्णाभा । 25 B °चक्रगमो । 26 B व्याधि । 27 C °संप्रभा । 28–29 C °कृतिवर्णा । 30 A ससम° । ‡ B एतद्वर्णं तदाऽऽदिशेत्; D पतेद्वर्षं तदाऽऽदिशेत् । 31 B °वर्णा । 32 A तु क्षण; B D रूक्षेण । 33 A स्व । 34 A प्रबाधतो । 35–36 D यास्वादित्यात् । 37 B अनन्तरं; C अनन्तरा; D अनेन यां । 38 B स्त्रिया; C स्त्रियं । 39–40 C सुगार्भिताः । 41 A °शस्त्रसु-संस्थाना; C °शस्त्रसंस्था । 42 B समंगता । 43 A वत्सा° । ¶ This first half is missing in D. 44 C सुमध्यासु । 45 B चलयंगेन; C श्वेताः स्निग्धाश्च । 46 C पूजिताः । 47–48 A स्त्रयः । 49 A प्रयत्तमानासु । 50 B मासुच° । 51 A° कामया । 52 C च° । 53 C °भाषन्ते । 54 A राज° । 55 A °सत्यगाः; C ससव्यगाः । 56 A B C °चक्रं । 57 Bनृपभयं । 58 C it is not found in this Ms. 59–60 A एवल्लक्षण° । 61 B C D दिनं । 62 BC °वृतम्; D °वृजम् । 63 C पुमांस । 64 BD विद्यात् । § A B D पण्मासाम्नोपलभ्यते । 65 B पद्मा । 66 B चंद्र is twice found in this Ms before and after वृक्ष ।

वर्धमानध्वजाकारा पताका-मत्स्य-कूर्मवत् । वाजि-वारणरूपाश्च शङ्ख-वादित्र-छत्रवत् ॥ ३२
सिंहासन[2]-रथाकारा रूप्यपिण्ड[3]व्यवस्थिता[4]: । रूपैरेतैः प्रकाशन्ते[5] सुसंमुल्का[6]: समाहिताः ॥ ३३
नक्षत्राणि विमुञ्चन्त्य[7]: स्निग्धाः प्रत्युत्तमा[8]: शुभाः । सुवृष्टिं क्षेममारोग्य सस्यसपत्तिरुत्तमाः ॥ ३४
सोमो राहुश्च शुक्रश्च केतुर्भौमश्च पापिन.[9] । बृहस्पतिर्बुध· सूर्यः सौरि[10]श्चा[11]ऽपीह[12] नागराः ॥ ३५
हन्युर्मध्येन सा उल्का ग्रहाणा[13] नाम[14] विद्युता[15] । सनिर्घाता[16] सधूम्रा वा तत्र विन्द्यादिद फलम् ॥ ३६
नगरे[17]पूपसृष्टेषु[18] नागराणां महद्भयम् । याम्येष्व[19]नुपसृष्टेषु यायिना[20] तद्भय भवेत् ॥ ३७
सन्ध्याना रोहिणी पौष्ण्य चित्रा[21] त्रीण्युत्तराणि च । मैत्र चोल्का[22] यदा[23] हन्यात् तदा स्यात् पार्थिवाद् भयम् ॥ ३८
वायवं वैष्णव पुष्यं यद्युल्काभिः प्रताडयेत् । ब्रह्म-क्षत्र[24]भय विन्द्याद् राज्ञश्च भयमादिशेत् ॥ ३९
यथा ग्रहं तथा ऋक्षं चातुर्वर्ण्यं विभावयेत् । अतः पर प्रवक्ष्यामि सेनासूल्का यथाविधि ॥ ४०
सेनायास्तु समुद्योगे[25] राज्ञां[26] विवदमानयो[27]: । उल्का यदा पतन्तीति तदा वक्ष्यामि लक्षणम् ॥ ४१
उद्गच्छे[28]त् सोममर्क[29] वा यद्युल्का[30] संविदारये[31]त् । स्थावराणां विपर्यास अस्मिन्नुत्पातदर्शने ॥ ४२
अस्त यातमथाऽऽदित्यं सोम चोल्का लिखेद् यदा । आगन्तुर्वध्यते सेना यथादेशं यथाऽऽगमम् ॥ ४३
उद्गच्छत्सोममर्कं वा यद्युल्का प्रतिलोमतः । प्रविशेन्नागराणां स्याद् विपर्यासस्तथागते ॥ ४४
एवैवास्तगते[32] उल्का आगन्तूनां भयं भवेत् । प्रतिलोमा भयं कुर्याद् यथास्व चन्द्र-सूर्ययोः ॥ ४५
उदये भास्करस्योल्का याऽग्रतोऽभि[33]प्रसर्पति । सोमस्यापि जयं कुर्यादेषां पुरस्सरा वृतिः[34] ॥ ४६
सेनामभिमुखी भूत्वा यद्युल्का प्रतिदृश्यते । प्रतिसेनावध विन्द्या[35]त्तस्मिन्नुत्पातदर्शने ॥ ४७
अथ यद्युभया सेनामेकैकं प्रतिलोमतः । उल्का तूर्णं प्रपद्येत उभयत्र भयं भवेत् ॥ ४८
येषा सेना[36] निपते[37]दुल्का[38] नील[39]महत्प्रभा[40] । सेनापतिर्वध[41]स्तेषाम[42]चिरात्[43] सम्प्रजायते ॥ ४९
उल्कास्तु लोहिताः सूक्ष्मा· पतन्त्य· पृतना[44] प्रति । यस्य राज्ञ· प्रपद्यन्त कुमारो हन्ति तं नृपम् ॥ ५०
†उल्कास्तु बह्वः पीताः पतन्त्यः पृतना प्रति । पृतना व्याधिता प्राहुस्तस्मिन्नुत्पातदर्शने ॥ ५१
‡$बहुशान्व·(?) प्रपद्येरन् उल्का· श्वेताः समततः । ब्राह्मणेभ्यो भयं घोर तस्य सैन्यस्य ¶निर्दिशेत् ॥ ५२
उल्का व्यूहेष्वनीकेषु या पतेत्तिर्यगागता । न तदा जायते युद्धं §परिघा नाम सा भवेत् ॥ ५३
उल्का व्यूहेष्वनीकेषु पृष्ठतो[45]ऽपि पतन्ति याः । ||क्षय-व्ययेन पीड्येरन्नुभयोः सेनयोर्नृपा·(पान्) ॥ ५४
उल्का व्यूहेष्वनीकेषु प्रतिलोमाः पतन्ति[46] या[47]: । सग्रामेषु निपतन्ति जायन्ते किंशुका[48] वना[49] ॥ ५५

---

1 A वारश्च । 2 A स्वस्थासन°, BD स्वस्थासन । 3 B °पिंडि°, C विधान । 4 BD °यवस्थिता: C भवनोपमा । 5 BCD प्रदास्यते । 6 A स्व स्व, C सम्यक् । 7 A विमुञ्चपन्ते । 8 D प्रत्युक्ता । 9 A योऽपि नः, C योगिन । 10 A शौरि, D सौर । 11–12 A श्चाचलयावदा । 13 C ग्रहवेला , D ग्रहवेला । 14 CD it is not found in these Mss 15 C सविद्युता , D सविद्युत । 16 A सनिर्याता । 17 D नागरेषु । 18 A उपसृष्टेषु । 19 A पापिष्टा, BD यायिषु । 20 A पापिना । 21 A रात्री । 22-23 A चोमयदा, B चोमयदो । 24 B °छत्र° । 25 A वसुद्योगे । 26 C राज्ञां । 27 C चैव शुभाशुभ । 28 A उद्गम , C उद्गच्छन्त । 29 C सोमाक । 30 ABD यद्युल्काभि । 31 ABD विदारयेत् । * C निर्ग्रन्थवचन यथा । 32 A पथैवास्तमने, C एवंवास्तमन । 33 A पि । 34 BD this is not found in these Mss 35 A विद्यात् । 36 C सेना । 37 C प्रतिपते । 38 A उल्का is twice found in this Ms 39 C नीला । 40 C महा° । 41 C °वध । 42 C निधात् । 43 C रुधिर । 44 C दृपता । † C रोगव्याधि समाप्यांति तस्मिन्नुत्पातदर्शने । ‡ C this stanza is not found in this Mss $ ABD सघशस्त्रानुपद्येत उल्कास्तेपा च मुञ्चति । ¶ ABD या पतति च सायका । § A परिधानमस्या स्मृतम् । || ABD क्षय व्यय तापाश्चरतुभयोरथ सेनयो । 45 A पृष्ठतो । 46 A निपतन्ति । 47 A या । 48–49 C रक्तकर्दमाः, D केसु काचना ।

उल्का यत्र समायान्ति यथाभावे[*] तथासु च[1] । येषां मध्यान्तिकं[2] यान्ति तेषां स्याद्विजयो ध्रुवम् ॥ ५६
चतुर्दिक्षु यदा पृतना उल्का गच्छन्ति संततम्[3] । चतुर्दिशं तदा[4] यान्ति भयान्युग्राणि[5] संघशः[6] ॥ ५७
अग्रतो[7] या पतेदुल्का[8] सा सेना तु[9] प्रशस्यते । तिर्यक् संचरते[10] मार्गं प्रतिलोमी[11] भयावहा ॥ ५८
यतः सेनामभिपतेत्[12] तस्य[†] सेनां प्रबाधयेत् । विजयं[‡] तु समाख्याति येषां सोल्का पुरःसरा ॥ ५९
डिम्भरूपा[13] नृपतये[14] बन्ध[15] मुल्का प्रदापयेत्[16] । प्रतिलोमा विलोमा प्रतिराज्ञो[17] भयं सृजेत्[18] ॥ ६०
यस्यापि जन्मनक्षत्रं उल्का गच्छेच्छरोपमा[19] । विदारणा[¶] तस्य वाच्या व्याधिना वर्णसङ्करैः ॥ ६१
उल्का येषां यथारूपा दृश्यते प्रतिलोमतः । तेषां ततो भयं विन्द्यादनुलोमा शुभागमम् ॥ ६२
उल्का यत्र प्रसर्पन्ति भ्राजमाना दिशोदिशम् । सप्तरात्रान्तरं[20] वर्षं दशाहाद्[21]उत्तरं भयम् ॥ ६३
पापासूल्कासु यद्यस्तु[22] यदा देवः प्रवर्षति[23] । प्रशान्तं तद्भयं विन्द्याद् भद्रबाहुवचो यथा ॥ ६४
यथातिवृष्टिः[24] स्निग्धा[25] च दिशि शान्ता पतन्ति याः । उल्कास्वाशु भवेत् क्षेमं सुभिक्षं[26] मन्दरोगवान्[27] ॥ ६५
यथामार्गं यथावृद्धिं यथाद्वारं यथाऽऽगमम् । यथाविकारं विज्ञेयं ततो ब्रूयाच्छुभा-ऽशुभम् ॥ ६६
तिथिश्च करणं चैव नक्षत्राश्च मुहूर्त्ततः । ग्रहाश्च शकुनाश्चैव दिशो वर्णाः प्रमाणतः ॥ ६७
निमित्तादनुपूर्वाश्च पुरुषा(?) कालतो बलात् । प्रभावाश्चागतिश्चैवमुल्कानां फलमादिशेत् ॥ ६८
एतावदुक्तमुल्कानां लक्षणं जिनभाषितम् । परिवेषान् प्रवक्ष्यामि तान्निबोधत तत्त्वतः ॥ ६९

॥ इति भद्रबाहुसंहितायां तृतीयोऽध्यायः[28] ॥

अथातः संप्रवक्ष्यामि परिवेषान् यथाक्रमम् । प्रशस्तानप्रशस्तांश्च यथावदनुपूर्वशः[29] ॥ १
पञ्च प्रकारा विज्ञेयाः पञ्च वर्णाश्च भौतिकाः । ग्रह-नक्षत्रयोः कालं परिवेषाः[30] समुत्थिताः[31] ॥ २
रूक्षाः खण्डाश्च वामाश्च[32] क्रव्यादायुधसंनिभाः । अप्रशस्ताः[33] प्रकीर्त्यन्ते[34] विपरीतगुणान्विताः[35] ॥ ३
रात्रौ तु संप्रवक्ष्यामि प्रथमं तेषु लक्षणम् । ततः पश्चाद्दिवा भूयो[36] तन्निबोध[37] यथाक्रमम्[38] ॥ ४
क्षीर-शङ्खनिभ[39]श्चन्द्रे[40] परिवेषो[41] यदा[42] भवेत् । तदा[§] क्षेमं सुभिक्षं च राज्ञो[43] विजयमादिशेत्[44] ॥ ५
सर्पिस्तैलनिकाशस्तु परिवेषो यदा भवेत् । न चाऽऽक्रुष्टोऽतिमात्रं च महामेघस्तदा भवेत् ॥ ६
रूप्य-पारापताभ[45]श्च[46] परिवेषो यदा भवेत् । महामेघा[47]स्तदाभीक्ष्णं[48] तर्पयन्ति जलैर्महीम् ॥ ७

---

* C अनुकूला सुधर्वसा । 1 A स्वरं । 2 A चोपपत्तिकं । 3 C संवसा; D संततः । 4 A B D यदा । 5 A तुगण°; B तुमन; D स्वगण । 6 A B संघसः । 7 A B अग्रमे । 8 D पतत्युल्का । 9 C D सु° । 10 A ग्गानरवेः; B मानरवे । 11 A प्रतिलोमो । 12 A B मभिपतति । † A तस्य सेनामसौ जयः; BD तस्य सेनामयो जयः । ‡ A B D तं विजयं कुर्यात्तेषां पतेत्सोल्का यदा पुरा । 13 A एवं श्रीरूप°; B एवं श्रीरूपा; D एवंरूपा । 14 A °तेय । 15 A °दद्ध; B °द्धय; C वेध । 16 A B प्रतापयेत् । 17 A च नृपति°; B च नृपती । 18 A भवेत्; C भयङ्करी । 19 A स्वरो°; C D त्सरो । ¶ C बिदार्यमाणाथासज्ञा तस्य पीडा समादिशेत् । 20 C सप्ताहभ्यंतरे । 21 A देशासा; C दशना । 22 D राज्यस्तु । 23 A प्रसर्प्पंति । 24 A °भिवृष्ट्या; B D °तिवृष्ट्या । 25 A B स्निग्धार; D स्निग्धया । 26 C ससुभिक्ष । 27 C °मरोगता । 28 B उल्काध्यायः तृतीयः; C उल्कालक्षणं तृतीयाध्यायः । 29 A B D °पूर्वतः । 30 B परिवेषा । 31 B मुपस्थिताः । 32 A वाता । 33 C प्रशस्ता । 34 C न प्रशस्यंते । 35 A B D विपरीता । 36 C it is not found in this Ms. । 37 C निबोधत । 38 D यत्नतः । 39 C °निकाशस्तु । 40 C it is not found in this Ms. । 41 C परिवेषे । 42 A यथा । § C This second half is not found in this Ms. The next stanza also is not found. 43 D राज्ञः । 44 D स्वभय । 45 C °धारा° । 46 C °प्रभावस्तु । 47 A B D °मेघः । 48 C भीक्ष्णं ।

इन्द्रायुधसवर्ण[1]स्तु परिवेषो यदा भवेत् । सङ्ग्राम तत्र जानीयाद् वर्षं[2] चापि जलागमम्[3] ॥ ८
कृष्णे नीले[4] ध्रुव वर्षं पीते तु व्याधिमादिशेत् । *रूक्षे भस्मनिभे चापि दुर्वृष्टि[5]र्भयमादिशेत् ॥ ९
यदा तु सोममुदितं परिवेषो रुणद्धि हि । जीमूतवर्ण[6]स्निग्धश्च महामेघस्तदा भवेत् ॥ १०
अभ्युन्नतो यदा श्वेतो रूक्षः सन्ध्यानिशाकरः । अचिरेणैव कालेन राष्ट्रं चौरैर्विलुप्यते ॥ ११
चन्द्रस्य[7] परिवेषस्तु सर्वरात्रं यदा भवेत् । शस्त्रं जनक्षयं चैव तस्मिन् देशे विनिर्दिशेत् ॥ १२
भास्करं तु यदा रूक्षः परिवेषो रुणद्धि हि । तदा मरणमाख्याति नागरस्य[8] महीपतेः ॥ १३
आदित्यपरिवेषस्तु यदा सर्वदिनं भवेत् । क्षुद्भयं जनमारिश्च शस्त्रकोपं च निर्दिशेत् ॥ १४
हरिते[9] सर्वसस्यानामीतिर्भवति[10] दारुणा । वृक्ष-गुल्म-लतानां च †वर्तनीना[11] तथैव च ॥ १५
यतः खण्डस्तु दृश्येत ततः प्रविशते परैः[12] । प्रयत्नं[13] तत्रं[14] कुर्वीत[15] रक्षणे पुर-राष्ट्रयोः ॥ १६
रक्तो[16] वा यदाभ्युदित[17] कृष्णपर्यन्त एव च[18] । परिवेषो रविं[19] रुन्ध्याद्[20] राज[21]व्यसनमादिशेत् ॥ १७
यदा त्रि[22]वर्णपर्यन्तं[23] परिवेषो दिवाकरम् । तद्राष्ट्र[24]मचिरात् कालाद् दस्युभिः[25] परिलुप्यते[26] ॥ १८
हरितो नीलपर्यन्तः परिवेषो यदा भवेत् । आदित्ये यदि वा सोमे राज[27]व्यसनमादिशेत् ॥ १९
दिवाकरं बहुविधः[28] परिवेषो रुणद्धि हि । राष्ट्रक्षोभो भवेत् तस्य गवां मरण[29]मादिशेत् ॥ २०
‡यदाभिमुच्यते[30] शीघ्रं दिवसै[31]श्चाभिवर्धते[32] । गवां विलोपमपि च तस्य राष्ट्रस्य निर्दिशेत् ॥ २१
अंशुमाली[33] यदा तु स्यात् परिवेषः समन्ततः । तदा सपुरराष्ट्रस्य देशस्य रुजमादिशेत् ॥ २२
ग्रह-नक्षत्र-चन्द्राणां परिवेषः प्रगृह्यते[34] । अभीक्ष्णं यत्र वर्तते(र्तेत?)त देशं परिवर्जयेत् ॥ २३
परिवेषो विरुद्धेषु नक्षत्रेषु ग्रहेषु च । कालेषु वृष्टिर्विज्ञेया भयमन्यत्र[35] निर्दिशेत्[36] ॥ २४
अभ्रशक्तिर्यतो गच्छेत् तां[37] दिशं[38] त्वभियोजयेत्[39] । रक्ता[40] वा विपुलां चाभ्रे जयं कुर्वीत शाश्वतम्[42] ॥ २५
यदाऽभ्रशक्तिर्दृश्येत परिवेष[43]समन्विता[44] । नागरा यायिनो[45] हन्युस्तदा यत्नेन संयुगे ॥ २६
नानारूपो यदा चण्डः परिवेषं[46] प्रमर्दति[47] । नागरास्तत्र बाध्यन्ते[48] यायिनो[49] नात्र संशयः ॥ २७
त्रिकोणो[50] यदि दृश्येत परिवेषः[51] कथञ्चन । त्रिभागशल्य[52]वध्योऽसाविति निर्ग्रन्थशासने ॥ २८
चतुरस्रो यदा चापि परिवेषः प्रकाशते । क्षुधया व्याधिभिश्चापि चतुर्भागो विशिष्यते ॥ २९
अर्धचन्द्रनिकाशस्तु परिवेषो रुणद्धि[53] हि[54] । आदित्य[55] यदि वा सोम[56] राष्ट्रं सङ्कुलतां व्रजेत् ॥ ३०
प्राकारा[57]ट्टालिका[58]भ[59]स्थः परिवेषो रुणद्धि हि । आदित्यं यदि वा सोमं पुररोधं निवेदयेत् ॥ ३१

---

1 A B °सुवर्ण । 2 C वर्षे । 3 C °गमे । 4 B D नील । * Before this there is one more line in C which is as under—नक्षत्रप्रतिमानस्तु महामेघस्तदा भवेत् । 5 A D दुर्वृष्टि । 6 D °वर्ण । 7 A B D चद्रश्च । 8 C सागरस्य । 9 B D हरते । 10 B D इति, C इति । † C तस्मिनुत्पातदर्शने ॥ 11 D वर्तनानां । 12 A अपर । 13 A B D तत । 14 A B D प्रयत्न । 15 C कुर्वंति । 16 A रक्त । 17 C अभ्युदयेत् । 18 D खे । 19 A B रवी, D रवि । 20 C विन्द्यात् । 21 A राजा, C राज्ञा । 22 B C D त्रिवर्णो । 23 B C D पर्यंति । 24 A वद् दष्टु । 25 A त्रिश्चयेन । 26 B C विलुप्यते, D परितप्यते । 27 C राज्ञा । 28 C °विध । † A B D भिद्यते बहुधा चापि । 29 C हरण° । ‡ C This and the following stanza are not found in C 30 A भिमुच्यते, B भिमुच्येत । 31 B D द्विश । 32 D °भिमुच्यते । 33 B अर्यामाली, D अर्थमाली । 34 A B परिगृह्यते, C परिग्रहेत् । 35 B D अन्यात् । 36 B D मादिशेत् । 37 A B D त । 38 A देश । 39 C त्रिभियोजयेत् । 40–41 B रित्ताता, C रक्तागा, D रक्ताता । 42 C सातम । 43 C परियेप । 44 C समुत्थिता । 45 A D गायिनो, C यायिन । 46 B परिवेषा, C परिवेष । 47 C D प्रवर्द्धते । 48 A B बर्द्धन्ते; D बध्यन्ते । 49 A B पायिनो । 50 A B D त्रिकोटि । 51 A परिवेप । 52 C °सूत्र° । 53–54 A B D प्रकाशते । 55 A आदित्ये । 56 A सोमे । 57 B D प्रकार° । 58 B °ज्वलक°; C D °अट्टालक° । 59 C °आकार ।

समन्ताद् वेष्टते[1] यस्तु मुच्यते च मुहुर्मुहुः । सङ्ग्रामं तत्र जानीयाद् दारुणं[2] पर्युपस्थितम्[3] ॥ ३२
यदा ग्रहमवच्छाद्य परिवेषः प्रकाशते । अचिरेणैव कालेन सङ्कुलं[4] तत्र जायते ॥ ३३
†यदि राहुमपि प्राप्तं परिवेषो रुणद्धि चेत् । तदा सुवृष्टिर्जानीयाद् व्याधिस्तत्र भयं भवेत् ॥ ३४
‡पूर्वसंध्यां[5] नागराणामागन्तूनां च पश्चिमां[6] । अर्धरात्रेषु राष्ट्रस्य मध्याह्ने राज्ञ उच्यते ॥ ३५
धूमकेतुं च सोमं च नक्षत्रं च रुणद्धि हि । §परिवेषो यदा राहुं[7] तदा यात्रा न सिध्यति ॥ ३६
यदा तु ग्रह-नक्षत्रे[8] परिवेषो रुणद्धि हि । अभावस्तस्य देशस्य विज्ञेयः पर्युपस्थितः ॥ ३७
त्रीणि यत्र[9] विरुध्यन्ते नक्षत्रं चन्द्रमा ग्रहः । त्र्यहाद्[10] वा जायते[11] वर्षं मासाद् वा जायते भयम् ॥ ३८
¶उल्कावत् साधनं ज्ञेयं परिवेषेषु[12] तत्त्वतः । $लक्षणं संप्रवक्ष्यामि विद्युतां[13] [14]तन्निबोधत ॥ ३९

॥ इति नैर्ग्रन्थे भद्रबाहुके निमित्ते परिवेषो[15]ऽध्यायश्चतुर्थः ॥

अथातः संप्रवक्ष्यामि विद्युतां[16] नामविस्तरम् । प्रशस्तां[17] वाऽप्रशस्तां[18] च यथावदनुपूर्वशः[19] ॥ १
सौदामिनी च पूर्वा च कुम्भ[20]हेमो[21]त्पला[22] शुभा । निरभ्रा[23] मिश्रकेशी च क्षिप्रगा चाशनि[24]स्तथा[25] ॥ २
एतासां नामभिर्वर्षं ज्ञेयं कर्मभि[26]रुक्तितः[27] । भूयो व्यासेन वक्ष्यामि प्राणिनां पुण्यशालिनाम्[28] ॥ ३
स्निग्धास्निग्धेषु चाभ्रेषु विद्युत् प्राच्यां जलावहा । कृष्णा तु कृष्णमार्गस्था वातवर्षावहा[29] भवेत् ॥ ४
अथ रश्मिमती[30] स्निग्धा हरिता हरितप्रभा । दक्षिणा दक्षिणावर्त्ता[31] कुर्यादुदकसंप्लवम्[32] ॥ ५
‖रश्मिमती[33] मोदिनी[34] भाति विद्युदपरदक्षिणे[35] । **हरिता भाति रोमाञ्चं[36] सोदकं[37] पातयेद्[38] बहु[39] ॥ ६
अपरेण[40] तु या विद्युच्चरते चोत्तरामुखी । कृष्णाभ्रसंस्थिता[41] स्निग्धा साऽपि कुर्याज्जलागमम्[42] ॥ ७
††अपरोत्तरा तु या विद्युत् मन्दतोया हि सा स्मृता । उदीच्यां श्याम[43]वर्णस्था रूक्षा[44] तु सा[45] तु[46] वर्षति ॥ ८
या तु पूर्वोत्तरा विद्युद् दक्षिणा[47] च पलायते । चरत्यूर्ध्वं च तिर्यग् सा साऽपि[48] श्वेता जलावहा ॥ ९
‡‡तथैवोर्द्धमधो वाऽपि स्निग्धा रश्मिमती भृशम् । सघोषा चाप्यघोषा च दिक्षु सर्वासु वर्षति ॥ १०
शिशिरे चापि वर्षन्ति रक्ताः पीताश्च विद्युतः । §§नीलाः श्वेता वसन्तेषु न वर्षन्ति कथञ्चन ॥ ११
¶¶हरिता मधुवर्णाश्च ग्रीष्मे रूक्षाश्च[49] निश्चलाः । भवन्ति ताम्र[50]-गौरा[51]श्च वर्षास्वपि[52] निरोधकाः ॥ १२

---

1 A B D बध्यते । 2 C शीघ्रं । 3 C पर्युरुपस्थितम् । * C भयमाख्याति दारुणम् ॥ 4 A सङ्ग्रामं । † This stanza is thus found in C:—राहुणा चेयदासार्द्धं परिवेषो रुणद्धि हि । तदा अर्हं विजानीयाद्व्याधिमत्र भयं भवेत् ॥ ‡ C नागरात्पूर्वसंध्या । 5 A °संख्या । 6 A पश्चिमः; C पश्चिमं । § This line and the next line also are not found in C and D. 7 A राज्ञः । 8 A °नक्षत्रं । 9 A B यात्रा । 10 A त्र्यहा; B अहात् । 11 A B विजायते । ¶ This stanza is not found in B. 12 A परिवेषो तु । $ C ......लक्षणं तं तिन्नोधत ॥ 13–14 A विद्युतान् । 15 B परिवेषोन्मरणो नाम । 16 B D विद्युता । 17 C प्रशस्तान्; D प्रशस्तम् । 18 C अप्रशस्तान्; D अप्रशस्तम् । 19 B अनुपूर्वसः । 20–22 A B D कुसुदोत्पलनिभा । 23 C चिरभ्रा । 24 C त्रासिनी । 25 A स्थिता; C यथा । 26 B C D कर्म° । 27 B C D निरुक्तितः । 28 B C °पापजाम्; D °पंकजा । 29 C महा; D °हर्षावहा । 30 A B °गता; C °वती । 31 C °वर्त्ता । 32 A B °संभवा । ‖ C सुरश्मिकनकाभावे । 33 B °वती । 34 B D मेदिनी । 35 B विद्युतापदक्षिणे; C विद्युदापरदक्षिणा; D विद्युदपरदक्षिणा । ** C हरितां तां प्रभासेत् । 36 B रोमाञ्च; D रोमाञ्चा । 37 D सादिकं । 38 B पतयेत्; C पावयेत् । 39 B C D बहुम् । 40 A C अरुणोदये । 41 B D °संश्रिता । 42 A °जलागमः । †† C अपरोत्तरा मंदतोया अहिता सा विधीयते । 43 B D सार्वं; C सर्वं । 44 A तक्षात् । 45–46 D These two words are missing. 47 A दक्षिणं । 48 D not found. ‡‡ A वार्द्धमथाऽल्पापि । §§ C हेमन्ते ताम्रवर्णास्तु तडितो निर्जलाः स्मृताः ॥ ¶¶ This and the following stanza are not found in C. 49 A रूक्षा । 50 D ताम्रा । 51 D गोरा । 52 A B श्चापि ।

शारदी(द्यो) नाभिवर्षन्ति नीला वर्षाश्च विद्युतः । हेमन्ते श्यामताम्रास्तु तडितो निर्जलाः स्मृताः ॥ १३
रक्तारक्तेषु चाभ्रेषु[1] हरिताहरितेषु च । नीलानीलेषु वा स्निग्धा[2] वर्षन्तेऽनिष्टयोनिषु ॥ १४
अथ नीलाश्च[3] पीताश्च[4] रक्ताः[5] श्वेताश्च विद्युतः । एतां श्वेतां[6] पतत्यूर्ध्वं[7] विद्युदुदकसप्लवम्[8] ॥ १५
वैश्वानरपथे विद्युत् श्वेता रूक्षा चरेद्[9] यतः[10] । विन्द्यात् तदाऽशनिवर्षं[11][12] रक्तायामग्नितो भयम् ॥ १६
यदा[13] श्वेताऽभ्रवृक्षस्य विद्युच्छिरसि संचरेत् । अथ वा[14] ग्रहयोर्मध्ये वातवर्षं सृजेन्महत् ॥ १७
अथ चन्द्राद् विनिष्क्रम्य विद्युन्मण्डलसंस्थिता । श्वेताऽऽभ्रा[15] प्रविशेदर्कं विन्द्यादुदकसप्लवम् ॥ १८
अथ[16] सूर्याद् विनिष्क्रम्य रक्ता समलिना[17] भवेत् । प्रविश्य सोमं वा तस्य[17] तत्र[18] वृष्टिर्भयङ्करा[19] ॥ १९
विद्युत[20] तु[21] यथा[22] विद्युतं[23] ताडयेत् प्रविशेदथ[24] । अन्योऽन्यं चालिखेयाता वर्षं विन्द्यात् तदाऽशुभम्[25] ॥ २०
राहुणा संवृत चन्द्रमादित्य चापि सर्वतः[26] । कुर्याद् विद्युद् यदा[27] साभ्रा[28] तदा सस्यं न रोहति ॥ २१
नीला ताम्रा च गौरी च श्वेता वाऽभ्रान्तर चरेत् । सघोषा[29] मन्दघोषा[30] वा विन्द्यादुदकसप्लवम् ॥ २२
मध्यमे मध्यमं वर्षं अधमे अधमं दिशेत् । उत्तमं चोत्तमे मार्गे चरन्तीना च विद्युताम् ॥ २३
वीथ्यन्तरेषु[31] या विद्युच्चरता[32]मफलं[33] विदुः । अभीक्ष्णं दर्शयेच्चापि तत्र दूरगत[34] फलम् ॥ २४
उल्कावत् साधनं ज्ञेयं विद्युतामपि तत्त्वतः । अत्राभ्राणां[35] प्रवक्ष्यामि[36] लक्षण[37] तन्निबोधत[38] ॥ २५

॥ इति नैर्ग्रन्थे भद्रबाहुके निमित्ते विद्युल्लक्षणं नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥

अभ्राणां लक्षणं कृत्स्नं[39] प्रवक्ष्यामि यथाक्रमम् । प्रशस्तम[40]प्रशस्त[41] च तन्निबोधत[42] तत्त्वतः ॥ १
स्निग्धाण्यभ्राणि यावन्ति वर्षदानि न सशयः । उत्तर मार्गमाश्रित्य तिथौ मुखे[43] यदा भवेत् ॥ २
उदीच्यान्यथ पूर्वाणि वर्षदानि शिवानि[44] च । दक्षिणाण्य(न्य)पराणि स्युः समूत्राणि[45] न सशयः[46] ॥ ३
कृष्णानि पीत-ताम्राणि श्वेतानि[47] च[48] यदा भवेत् । श्वयोनिदिशं[49]मासृत्य वर्षदानि शिवानि[50] च ॥ ४
अम्बराणा[51] च सत्त्वाना[52] सदृशानि[53] चराणि[54] च । सुस्निग्धानि च यानि स्युर्वर्षदानि शुभानि[55] च ॥ ५
शुक्लानि[56] स्निग्धवर्णानि विद्यु[57]च्चित्र[58]-घनानि च । सद्यो वर्षं समाख्यान्ति तान्यभ्राणि न संशयः ॥ ६
शकुनैः कारणै[59]श्चापि समवन्ति शुभैर्यदा । तदा वर्षं च क्षेम च सुभिक्षं च जयं भवेत्[60] ॥ ७
पक्षिणा द्विपदाना च सदृशानि यदा भवेत् । चतुःपदानां[61] सौम्याना तदा विन्द्यान्महज्जलम्[62] ॥ ८
यदा राज्ञः[63] प्रयाणे[64] तु यान्त्यभ्राणि शुभानि[65] च[66] । अनुमार्गाणि[67] स्निग्धानि तदा राज्ञो जय वदेत्[68] ॥ ९

1 B चान्येषु । 2 C स्निग्ध° । 3 A not found 4 A not found 5 A श्वेता is doubly found here 6–7 C तान्यतमत् । 8 C विद्यात् । 9–10 B च विद्युता । 11–12 B सनिर्घोष, C सनीवर्द, D सनिव । 13 A मे, B प्रथमे । 14 C श्वेता च, D स्वतनो । 15 C सदा । 16 C सा चालिला । 17 C नश्येत । 18 C सा तु । 19 C वृष्टि । 20 A B D विद्युत् । 21–22 A B D विद्युत् । 23 A B D यद्यामूत्वा । 24 A B D तदा । 25 B C D शुभम् । 26 A सम्मते, B सेव्यत । 27 A B विद्युदा, C विद्युता । 28 B साचा, C साऽभ्र । 29 C अघोषा । 30 C चाऽप्यघोषा । * A B D दक्षिणाकल्पसमवे । 31 C दीर्घान्तरेषु । 32 A B चर्त, D चारतां । 33 A चामफलं, B श्वामफल, C सफल । 34 B दूरा° । 35 C अभ्रणा । 36 C समवक्ष्यामि । 37 C लक्षणानि । 38 C निबोधत । 39 C तस्स । 40 A B D प्रशस्तान् । 41 A B D अप्रशस्तान् । 42 A B D तान् । 43 A मुख्यो, C मुख्ये । 44 C शुभानि । 45 C सुमुहूर्तानि । 46 C सर्वश । 47 A स्वेतानि । 48 A not found 49 A D तयोनिर्देश°, B तयोदेशस° । 50 A सिवानि । 51 A B D अप्सराणां । 52 A सत्तानां, B D सत्तानाम् । 53 B सदृशा° । 54 A B चरणानि, C चपराणि । 55 B शिवानि । 56 A शुक्लानि । 57 A B D विद्यु° । 58 D °द्विजि° । 59 A B D करणे । 60 A वदेत् । 61 C °पदा च । 62 A B D जय वदेत् । 63 A राज° । 64 A °प्रयाणं, C सप्रयाणे । 65–66 A B D शुभान्यथा । 67 C मत्र° । 68 C भवेत् ।

स्वायुधानामश्वानां[2] हस्तिनां सदृशानि च । यान्यग्रतो प्रधावन्ति[3] जयमाख्यान्त्युपस्थितम् ॥ १०

*ध्वजानां च पताकानां घण्टानां तोरणस्य च । सदृशान्यग्रतो यान्ति जयमाख्यान्त्युपस्थितम् ॥ ११

शुक्लानि स्निग्धवर्णानि पुरस्तात्[4] पृष्ठतोऽपि वा । अभ्राणि[5] दीप्तरूपाणि जयमाख्यान्त्युपस्थितम् ॥ १२

चतुःपदानां[6] पक्षीणां[7] क्रव्यादानां च दंष्ट्रिणाम्[8] । सदृशप्रतिलोमानि ‡वधमाख्यान्त्युपस्थितम् ॥ १३

†असि-शक्ति-तोमराणां खड्गानां चक्र-चर्मणां । सदृशप्रतिलोमानि सङ्ग्रामं तेषु निर्दिशेत् ॥ १४

धनुषां कवचानां[9] च[10] वालानां सदृशानि च । खण्डान्यभ्राणि रूक्षाणि सङ्ग्रामं तेषु[11] निर्दिशेत्[12] ॥ १५

नानारूपप्रहरणैः सर्वे यान्ति परस्परम् । सङ्ग्रामं तेषु जानीयादतुलं प्रत्युपस्थितम् ॥ १६

अभ्र-वृक्षं[13] समुच्छाद्य योऽनु[14]लोम[15]समं व्रजेत् । यस्य राज्ञो वधस्तस्य भद्रबाहुवचो यथा ॥ १७

वालाऽभ्र-वृक्ष[16]मरणं कुमारामात्ययोर्वदेत् । एवमेवं च विज्ञेयं प्रतिराज्ञां[17] यदा भवेत् ॥ १८

तिर्यक्षु[18] यानि गच्छन्ति रूक्षाणि[19] च घनानि च । निवर्त्तयन्ति तान्याशु चमूं[20] सर्वां[21] सनायकाम्[22] ॥ १९

अभिद्रवन्ति घोषेण[23] महता यां चमूं पुनः । सविद्युतानि वाऽभ्राणि तदा विन्द्याच्चमूवधम् ॥ २०

रुधिरो-दक-वर्णानि निम्ब[24]गन्धीनि यानि च । व्रजन्त्य[25]भ्राणि अत्यन्तं[26] सङ्ग्रामं तेषु निर्दिशेत् ॥ २१

विस्वरं[27] रवमाणाश्च शकुना यान्ति पृष्ठतः । यदा[28] चाभ्राणि[29] धूम्राणि[30] तदा विन्द्यान्महद्[31] भयम्[32] ॥ २२

मलिनानि विवर्णानि[33] दीप्तायां दिशि यानि च । दीप्तान्येव यदा यान्ति भयमाख्यान्त्युपस्थितम् ॥ २३

सग्रहे[34] वाऽपि नक्षत्रे ग्रहयुद्धे[35] शुभे तिथौ । सम्भ्र[36]मन्ति[37] यदाऽभ्राणि तदा विन्द्यान्महद्भयम् ॥ २४

‡मुहूर्ते शकुने वाऽपि निमित्ते वा शुभे यदा । सम्भ्रमन्ति यदाऽभ्राणि तदा विन्द्यान्महद्भयम् ॥ २५

अभ्रशक्तिर्यतो गच्छेत् तां दिशं त्वभियोजयेत् । विपुला क्षिप्रगा[38] स्निग्धा जयमाख्याति निर्भयम् ॥ २६

यदा तु धान्यसङ्घानां[39] सदृशानि[40] भवन्ति हि । अभ्राणि तोयवर्णानि सस्यं तेषु समृद्ध्यति ॥ २७

विरागा[41]न्यनुलोमानि शुक्ल-रक्तानि यानि च । §स्थावराणीति[42] जानीयात्[43] स्थावराणां च संश्रये[44] ॥ २८

क्षिप्रगानि विलोमानि नील-पीतानि यानि च । चलानीति[45] विजानीया[46]च्चलानां[47] च समागमे[48] ॥ २९

स्थावराणां जयं विन्द्यात्स्थावराणां द्युतिर्यदा । यायिनां[49] च जयं विन्द्याच्चला[50]भ्राणां द्युतावपि ॥ ३०

राज्ञां[51] तत्प्रतिरूपैस्तु[52] ज्ञेयान्यभ्राणि सर्वशः[53] । तत्[54] सर्वं[55] सफलं[56] विन्द्या[57]च्छुभं वा यदि वाऽशुभम् ॥ ३१

॥ इति नि(नै)ग्रन्थे भद्रबाहुके निमित्ते अभ्रलक्षणो नाम षष्ठोऽध्यायः ॥

---

1 B D रथायुधानां; C यदाऽऽयुधानाम् । 2 A सस्थानाम्; B D सस्वानाम् । 3 C अभिधावन्ति । * C This stanza is not found in this Ms. 4 B पुरतः । 5 B अभ्राणां । 6 A °पदानां च । 7 C पक्षाणां । 8 C पक्षिणां । ‡ D संग्रामं तेषु निर्दिशेत् । † This stanza is missing both in C and D. 9–10 C घनयानानां । 11 C ते । 12 C विनिर्दिशेत् । 13 A अभ्र वृक्ष; B अभ्र वृक्ष; D स्वभवृक्षः । 14 B योन्यां । 15 C °लोमं । 16 A °भन्यक्ष°; B °भिमरणं वृक्षे; D °भ्राणिक्ष । 17 B प्रतिन्यानां; C प्रतिराज्ञ°; D प्रतिराज्ञा । 18 C तिर्यञ्चि । 19 A D रूपाणि; C वृक्षाणि । 20 A श्वेत्वन्; D चमुः । 21 A सर्वान्; B सर्वां; D सर्वं । 22 C च नायकां; D सिनायकां । 23 C घोरेण । 24 C विपं । 25 A B D व्रजन्त्यभ्रामतोऽ । 26 A B D not found. 27 A C विश्वरं । 28–29 A B D याम्यभ्राणि । 30 A B D सधूमानि । 31–32 A महाभयम्; B D भयं महत् । 33 A त्रिवर्णानि । 34 A समाहे; B संग्रहे । 35 C अभ्रमुक्ते । 36 A सम । 37 C भवंति । ‡ C This stanza is not found. 38 C दक्षिणा । 39 A वात्यसन्धानां । 40 A सदृशानां । 41 A विरगानि । § This line as well as the next stanza are not found in B. 42 A स्थावराणां । 43 A विजानीयात् । 44 C D संश्रयेत् । 45 A वलानीति; D चञ्चलानीति । 46 D जानीयात् । 47 A चूलानाम् । 48 A समागमम् । 49 A चूला° । 50 C जायिनां । 51 C तज्ञां । 52 C तिमति° । 53 C सर्वतः । 54 C ततः । 55–56 C सर्वमलं । 57 B C वृयात् ।

अथातः संप्रवक्ष्यामि सन्ध्याना लक्षणं तत्त्वः[1] । प्रशस्तमप्रशस्त च यथातत्त्वं निबोधत ॥ १
उद्गच्छमाने वाऽऽदित्ये यदा सन्ध्या विराजते । नागराणा जय विन्द्यादस्तं गच्छति चायिनाम्[2] ॥ २
उद्गच्छमाने वाऽऽदित्ये शुक्ला सन्ध्या यदा भवेत् । उत्तरेण गतो[3] सौम्या ब्राह्मणाना जयं विदुः ॥ ३
उद्गच्छमाने वाऽऽदित्ये रक्ता सन्ध्या यदा भवेत् । पूर्वेण च[4] गता सौम्या क्षत्रियाणां जयावहा ॥ ४
उद्गच्छमाने वाऽऽदित्ये पीता सन्ध्या यदा भवेत् । दक्षिणेन गता सौम्या वैश्याना सा जयावहा[5] ॥ ५
उद्गच्छमाने वाऽऽदित्ये कृष्णसन्ध्या यदा भवेत् । अपरेण गता सौम्या शूद्राणा च जयावहा[6] ॥ ६
सन्ध्योत्तरा जय कुर्यात्[7] दक्षिणा[8] च[9] पराजयम् । पूर्वा क्षेम सुभिक्ष च पश्चिमा तु भयङ्करा ॥ ७
आग्नेयी[10] अग्निमाख्याति नैर्ऋती राष्ट्रनाशिनी । वायव्यां[11] वर्षणं[12] हन्यात्[13] ईशानी च शुभावहा ॥ ८
एव सपत्कराद्येषु[14] नक्षत्रेष्वपि निर्दिशेत् । जय सा कुरुते सन्ध्या साधकेषु समुत्थिता ॥ ९
उदयास्तमनेऽर्कस्य यान्यभ्राण्यग्रतो भवेत् । सप्रभाणि सरश्मीनि तानि सन्ध्या विनिर्दिशेत् ॥ १०
अभ्राणा यानि रूपाणि सौम्यानि विकृतानि[15] च । सर्वाणि तानि सन्ध्यायां[16] तथैव प्रतिचारयेत् ॥ ११
एवमस्तमने काले यां[17] सन्ध्यां[18] सर्व उच्यते । लक्षण यत्[19] तु[20] सन्ध्याना[21] *शुभ च यदि वाऽशुभम् ॥ १२
स्निग्धवर्णमती सन्ध्या वर्षदा सर्वशो भवेत् । सर्वो[22] वीथिगता वाऽपि सुनक्षत्रा[23] विशेषतः ॥ १३
सर्वरात्रं[24] परिवेषा[25] सविद्यु[26] त्परिस्नायुता । सरश्मी[27] सर्वशः[28] सन्ध्या[29] सद्यो वर्षं प्रयच्छति ॥ १४
प्रतिसूर्यागमस्ताच्च शक्रचा[30] परजस्तथा । सन्ध्याया यदि दृश्य ते सद्यो वर्षं प्रयच्छति ॥ १५
सन्ध्यायामेकरश्मि तु यदा सृजति भास्करः । उदितेऽस्तमिते चापि विन्द्याद् वर्षमुपस्थितम् ॥ १६
आदित्यपरिवेषस्तु सन्ध्याया यदि दृश्यते । वर्षं महद् विजानीयाद् भय वाऽथ[31] प्रवर्षणे[32] ॥ १७
त्रिमण्डलपरिक्षिप्तो अथवा पञ्चमण्डल॰ । सन्ध्याया दृश्यते सूर्यो महावर्षस्य[33] सभवः ॥ १८
द्योतयन्ती दिशः सर्वा यदा सन्ध्या प्रदृश्यते । महामेघ[34], वदा विन्द्याद् भद्रबाहुवचो यथा ॥ १९
सर-स्तडाग-प्रतिमा–कूप-कुम्भनिभा च या । यदा दृश्यति सुस्निग्धा सा सन्ध्या वर्षदा स्मृता[35] ॥ २०
धूमवर्णा बहुच्छिद्रा खण्डपापसमा यदा । या सन्ध्या दृश्यते नित्य सा तु राज्ञो भयङ्करा ॥ २१
अनावृष्टिभय रोग[36] दुर्भिक्ष राजविद्रवम्[37] । रूक्षाया विकृताया च सन्ध्याया च विनिर्दिशेत् ॥ २२
द्विपदाश्चतुःपदा. क्रूराः पक्षिणस्तु भयङ्कराः । सन्ध्याया यदि दृश्यन्ते भयमाख्यान्त्युपस्थितम्[38] ॥ २३
विंशतिर्योजनानि स्युर्विद्युद्भाति च सुप्रभा । ततोऽधिक तु स्तनित[39] अभ्र यत्रैव दृश्यते ॥ २४
पञ्चयोजनिका सन्ध्या वायुवर्षं च दूरतः । त्रिरात्रा(त्र) सप्तरात्रा(त्रं) च सद्यो वा पाकमादिशेत् ॥ २५
उल्कावत् साधनं सर्वं सन्ध्यायामभिनिर्दिशेत् । अतः पर प्रवक्ष्यामि मेघाना तन्निबोधत ॥ २६

॥ इति नैर्ग्रन्थे भद्रबाहुके निमित्ते सन्ध्यालक्षणं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥

1 C त्विह । 2 C जायिनाम् । 3 A गतो । 4 C च । 5 B यथावहा, C जयङ्करा । 6 B यथावहा, C जयङ्करा । 7 A B राज्ञ । 8–9 B सन्ध्या कुर्यात् । 10 A अग्नेइ । 11 C वर्षे । 12 C हन्यात् । 13 C तु वायव्या । 14 C सयुक्तरागेषु । 15 C विनतानि । 16 C सा सन्ध्या । 17–18 C यायिना । 19–21 C उदये चापि । * C स्थावराणा शुभाशुभम् ॥ 22 C सर्व॰ । 23 C नक्षत्राणि । 24 C साकारा । 25 C सपरिवेषा । 26 A सविद्युता । 27 C सुरश्मि । 28–29 C सर्वसन्ध्याया । 30 A सध्रुव । 31–32 A चावर्षणे पुन । 33 A ॰वृक्षस्य । 34 A मेघा, B D ॰मेघ । 35 C शिवा । 36 C घोर । 37 A C ॰विड्वरम्, B ॰विस्तरम् । 38 A विद्यात् । 39 B स्तनित, C च तत ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि मेघानामपि लक्षणम् । प्रशस्तमप्रशस्तं च यथावदनुपूर्वशः ॥ १
यदाञ्जननिभो मेघः शान्तायां दिशि[1] दृश्यते । स्निग्धो मन्दगतिश्चापि तदा विन्द्याज्जलं शुभम् ॥ २
शुक्ल[2]वर्णो यदा मेघः शान्तायां दिशि दृश्यते । स्निग्धो मन्दगतिश्चापि निवृत्तः[3] स जला[4]वहः ॥ ३
स्निग्धाः सर्वेषु वर्णेषु स्वां दिशं संसृता यदा । सवर्णविजयं कुर्युर्दिक्षु शान्तासु ये स्थिताः ॥ ४
यथा[5]स्थितं शुभं मेघम[6]नुपश्यन्ति[7] पक्षिणः[8] । जलाशया जलधरास्तदा विन्द्याज्जलं शिवम् ॥ ५
स्निग्धवर्णाश्च ये मेघा स्निग्धना[9]दाश्च ये सदा । मन्दगाः सुमुहूर्ताश्च ते सर्वत्र जलावहाः ॥ ६
सुगन्धगन्धा ये मेघाः सुस्वराः[10] स्वादुसंस्थिताः । मधुरोदका[11]स्तु ये मेघा[12] जलार्थं[13] जलदास्तथा ॥ ७
मेघा[14] यदाऽभिवर्षन्ति प्रयाणे पृथिवीपतेः । मधुरा[15] मधुरेणैव[16] तदा सन्धिर्भविष्यति ॥ ८
पृष्ठतो वर्षतः श्रेष्ठं[17] अग्रतो विजयङ्करम् । मेघाः कुर्वन्ति ये दूरे सगर्जित-सविद्युतः ॥ ९
मेघशब्देन महता यदा निर्याति पार्थिवः । पृष्ठतो गर्जमानेन[18] तदा जयति दुर्जयम्[19] ॥ १०
मेघशब्देन महता यदा तिर्यग् प्रधावति । न तत्र जायते युद्धं[20] उभयोः परिघस्तु[21] सः[22] ॥ ११
मेघा यत्राभिवर्षन्ति स्कन्धावार[23]समन्ततः । सनायका[24] विद्रवते[25] सा चमू[26]र्नात्र संशयः ॥ १२
रुक्षा[27] वातं प्रकुर्वन्ति व्याधयो विष्टगन्धिनः[28] । कुशब्दश्च विवर्णश्च मेघो वर्षं न कुर्वते ॥ १३
सिंहाः[29] शृगाल-मार्जारा व्याघ्रा मेघा रवन्ति[30] ये[31] । महता मेघ[32]शब्देन रुधिरं वर्षन्ति ते घनाः ॥ १४
पक्षिणश्चापि क्रव्यादा वा पश्यन्ति[33] समुत्थिताः । मेघास्तदाऽपि रुधिरं[34] *वर्षन्ते तत्र दर्शने ॥ १५
अनावृष्टिभयं घोरं दुर्भिक्षं मरणं[35] तथा । निवेदयन्ति ते मेघा †ये भवन्तीदृशा[36] दिवि[37] ॥ १६
तिथौ मुहूर्त[38]करणे नक्षत्रे[39] शकुनेऽशुभे[40] । ‡सम्भवन्ति यदा मेघाः पापदास्ते भयङ्कराः ॥ १७
एवं लक्षणसंयुक्ताश्चमूं वर्षन्ति ये घनाः । चमूं सनायकां सर्वां ¶हन्तुमाख्यान्ति सर्वतः ॥ १८
रक्तं पांशुः सधूमं वा क्षौद्रं[41] केशा-ऽस्थि-शर्कराः[42] । मेघा वर्षन्ति विषये यस्य राज्ञो हतस्तु सः ॥ १९
क्षारं वा कटुकं वाऽथ दुर्गन्धं[43] सस्य[44]नाशनम् । यस्मिन् देशेऽभिवर्षन्ति स[45] वै[46] देशो[47] विनश्यति[48] ॥ २०
प्रयातं पार्थिवं यत्र मेघश्चित्रं[49] प्रवर्षति[50] । वित्रस्तो[51] बध्यते[52] राजा विपरीतस्तदाऽपरे ॥ २१
सर्वत्रैव प्रयाणेन नृपो येनाभिषिच्यते । रुधिरादिविशेषेण[53] सर्वघाताय निर्दिशेत् ॥ २२
मेघाः सविद्युत[54]श्चैव[55] सुगन्धाः[56] सुस्वराश्च ये । सुवेषाश्च[57] सुवाताश्च[58] सुधियाश्च[59] सुभिक्षदाः ॥ २३
अभ्राणां यानि रूपाणि सन्ध्यायामपि यानि च । मेघेषु[60] तानि सर्वाणि समास-व्यासतो विदुः ॥ २४

---

1 B C D यदि । 2 C लाक्षा° । 3 C विज्ञेयः । 4 C जया° । 5 C यदा । 6 C अभ्रं । 7 C पश्यति । 8 C दक्षिणः । 9 A B °नाथा; C °शब्दा । 10 A सुखराः, C सुस्विन्नाः । 11 C मधुरतोयाः । 12 C ज्ञेया । 13 C जलदा । 14 A सद्यो । 15 C मधुरान् । 16 C सुस्वरान् । 17 A श्रेष्ठिं; C मेघम् । 18 A गजमान; C नद्दमानेषु । 19 A दुर्जयः । 20 B सिद्धिम्; D शुद्धिः । 21–22 B परिसेनयोः । 23 A °धासारे । 24 C °काऽपि । 25 C द्रष्टव्यम् । 26 C चमूम् । 27 A रुक्षे । 28 C विविधानि वा । 29 A सिंव° । 30 A द्रवन्ति । 31 A यत् । 32 A B D भीम° । 33 B पश्यन्ते; C वास्यन्ते; D वाश्यन्ते । 34 B रुचिर° । * C मांसं वा करकापि व ॥ B करंकं मासमेव च ॥ D करंकमासमेव वा ॥ 35 A सरकं । † C ये दिसां दिशि निस्वनाः ॥ 36 B D भवन्तिदृशा । 37 A भुवि । 38 A D मुहूर्त्तं° । 39 C करणे । 40 A तथा; C शुभे । ‡ A अशुभे भवति ये मेघा । ¶ C पीडयंति निसंशयः । 41 B रौद्रं । 42 C °स्तु । 43 B दूरं । 44 A यस्या; B वा धन°; C not found. 45–47 A मेघा देशे । 48 C विनश्यंति सराजकः । 49 A यत्रास्य । 50 A वर्षंति । 51 A वित्रास्य; B पित्रस्तो; D चित्रस्तो । 52 A वर्धते; B वध्यते । 53 A B D नृपः सरुधिराख्यं च । 54 A B D सुविद्युता । 55 C सौम्याः । 56 C सुरभाः । 57 C अभेषाः । 58 C सुवेषाः । 59 B सुधीपार्श्वं; C असनाः; D सुधायाः । 60 C अमेघे ।

उल्कावत् साधनं ज्ञेयं[1] मेघेष्वपि तदाऽऽदिशेत्[3] । अतः परं प्रवक्ष्यामि वातानामपि[2] लक्षणम् ॥ २५

॥ इति नि(नै)र्ग्रन्थे भद्रबाहुके निमित्ते मेघकाण्डं नामाष्टमोऽध्यायः ॥

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि वातलक्षणमुत्तमम्[4] । प्रशस्तमप्रशस्तं च यथावदनुपूर्वशः[5] ॥ १
वर्षं भयं तथा क्षेमं राज्ञो जय-पराजयम् । मारुतः कुरुते लोके जन्तूनां पुण्य-पापजम्[6] ॥ २
*आदानाच्चैव पाताच्च पत(च)नाच्च विसर्जनात् । मारुतः सर्वगर्भाणां बलवान्नायकः[7] सः[8] ॥ ३
दक्षिणस्यां दिशि यदा वायुर्दक्षिणकाष्ठिकः । †समुद्रानुशयो[9] नाम स गर्भाणां तु सम्भवः ॥ ४
तेन सञ्जनितं गर्भं वायुर्दक्षिण[10]काष्ठिकः । धारयेद् धारणे[11] मासे पाचयेत् पाचने तथा ॥ ५
धारितं पाचितं गर्भं वायुरुत्तरकाष्ठिकः । प्रमुञ्चति ततस्तोयं वर्षंतमरुतोच्यते ॥ ६
आषाढी[12]पूर्णिमायां[13] तु पूर्ववातो यदा भवेत् । प्रया(वा)ति दिवसं सर्वं सुवृष्टिस्तु तदा[14] मता[15] ॥ ७
वाप्यानि सर्वबीजानि[16] जायन्ते निरुपद्रवम्[17] । शूद्राणामुपघाताय सोऽत्र लोके परत्र च ॥ ८
दिवसार्धं यदा वाति पूर्वमासौ[18] तु सोदकौ[19] । चतुर्भागेण मासस्तु शेष[20] ज्ञेय[21] यथाक्रमम् ॥ ९
पूर्वार्धदिवसे ज्ञेयौ[22] पूर्वमासौ[23] तु सोदकौ[24] । पश्चिमे पश्चिमौ मासौ ज्ञेयौ द्वावपि सोदकौ ॥ १०
‡हित्वा पूर्वं तु दिवसं मध्याह्ने यदि वाति[25] चेत्[26] । वायुर्मध्यममासात्तु[27] तदा मेघो[28] न वर्षति ॥ ११
आषाढीपूर्णिमायां तु दक्षिणो मारुतो यदा । न तदा वापयेत् किञ्चित् नक्ष-क्षत्रं च पीडयेत् ॥ १२
धन-धान्यं न[29] विक्रेयं[30] बलवन्तं च संश्रयेत् । दुर्भिक्षं मरणं[31] §व्याधिस्त्रासं मासं प्रवर्त्तते ॥ १३
आषाढीपूर्णिमायां तु पश्चिमो यदि मारुतः । मध्यमं वर्षणं सस्यं धान्यार्थं मध्यमं तथा ॥ १४
उद्विजंति[32] च[33] राजानो[34] वैराणि च[35] प्रकुर्वते[36] । परस्परोपघाताय[37] स्वराष्ट्र-परराष्ट्रयोः ॥ १५
आषाढीपूर्णिमायां तु वायुः स्यादुत्तरो यदा । वापयेत् सर्वबीजानि[38] सस्यं ज्येष्ठं समृद्ध्यति[39] ॥ १६
क्षेमं सुभिक्षमारोग्यं प्रशान्ताः[40] पार्थिवास्तथा । बहू[41]दकास्तदा मेघा मही[42] धर्मोत्सवाकुला[43] ॥ १७
आषाढीपूर्णिमायां तु वायुः स्यात् पूर्वदक्षिणः । राज[44]मृत्यु[45]र्विजानीयाच्चित्रं सस्यं तथा जलम् ॥ १८
क्वचिन्निष्प[द्य]ते सस्यं क्वचिच्चापि विपद्यते । धान्यार्थो मध्यमो ज्ञेयो तदा[46]ऽग्नेश्च[47] भयं[48] नृणाम्[49] ॥ १९
आषाढीपूर्णिमायां तु वायुः स्याद् दक्षिणापरः । सस्यानामुपघाताय चौराणां तु विवृद्धये[50] ॥ २०
भस्म-पांशु-रजैः[51]कीर्णा तदा भवति मेदिनी । सर्वत्यागं तदा कृत्वा कर्तव्यो धान्यसङ्ग्रहः ॥ २१
विद्रवन्ति च राष्ट्राणि क्षीयन्ते नगराणि च । श्वेतास्थिर्मेदिनी ज्ञेया मांस-शोणित-कर्दमा ॥ २२

---

1 C सर्वं । 2 C समा° । 3 B D चात° । 4 C °सक्रमम् । 5 A °पूर्वत । 6 A °पापजाम्, C पापयो । * A B अवात चैव वात च पाचनश्च विसर्जन , D In addition to this line, the line that is found in A and B is also found in this Ms 7–8 C स्मृत । † A धारायद्धारणे मे से । 9 B °तियसो । 10 C मध्यम° । 11 A वारणे । 12 C आषाढ° । 13 AB पूर्णिमासी, D पौर्णमासी । 14–15 B समासदा, C समासद्रा, D समासदा । 16 B °जीवानि । 17 C निरुपद्रवा । 18 A °मासे, C °मास । 19 A C सोदकम् । 20 A शेषो, BD शेषौ । 21 A ज्ञेयो, B D ज्ञेयौ । 22 C ज्ञेयो । 23 C °मासो । 24 C सोदको । ‡ C पूर्वाण्हे प्रहरे यत्र पश्चिमेन च वाति चेत् । 25–26 A वा भवेत् । 27 C °मासौ । 28 B C D देवो । 29 A ते । 30 A विज्ञेय । 31 C डामर । § C तस्कराच्च महद्भयम् । 32 A B D उद्घट्टन्ते 33–34 A तथा राना, B तथा राज्ञौ, D यथा राजा । 35–36 C वहि कुर्वते, D प्रवर्तन्ते । 37 A परस्परो यथा तोय । 38 A °जीवानि । 39 B प्रवर्द्धते, D प्रवर्त्तते । 40 A वसन्तो । 41 C वेहो° । 42 A D महा°, C सदा° । 43 A D °कुला , C °वोषत । 44–45 A राज्ञां सुख । 46–48 C से मध्यम । 49 D भवेत् । 50 A सस्यपूयः । 51 C °रसा° ।

आषाढीपूर्णिमायां तु वायुः स्यादुत्तरापरः । मक्षिका दंशमशका जायन्ते प्रबलास्तदा ॥ २३
मध्यमं क्वचिदुत्कृष्टं[2] वर्षं सस्यं च जायते । नूनं च मध्यमं किञ्चिद् धान्यार्थं तत्र[3] निर्दिशेत्[4] ॥ २४
आषाढीपूर्णिमायां तु वायुः पूर्वोत्तरो[5] यदा[6] । वापयेत् सर्वबीजानि *तदा चौरांश्च घातयेत् ॥ २५
स्थलेष्वपि च यद्वीजमुप्यते तत् समृद्ध्यति । क्षेमं चैव सुभिक्षं च भद्रबाहुवचो[7] यथा ॥ २६
बहूदका सस्यवती यज्ञोत्सवसमाकुला[8] । प्रशान्तडिम्भ-डमरा[9][10] शुभा[11] भवति मेदिनी ॥ २७
पूर्वो[12] वातः[13] स्मृतः श्रेष्ठः तथा चाप्युत्तरो भवेत् । उत्तमस्तु[14] तथैशानो मध्यमस्त्वपरोत्तरः[15] ॥ २८
अपरस्तु तथा[16] न्यूनः[17] शिष्टो[18] वातः[19] प्रकीर्तितः । पापे[20] नक्षत्र-करणे मुहूर्ते च तथा भृशम् ॥ २९
पूर्ववातं यदा हन्याददीर्णो दक्षिणोऽनिलः[21] । न तत्र वापयेद् धान्यं कुर्यात् संचयमेव च ॥ ३०
दुर्भिक्षं चाप्यवृष्टिं च शस्त्रं रोगं जनक्षयम् । कुरुते सोऽनिलो घोरं आषाढाभ्यन्तरं परम् ॥ ३१
पापघाते तु[22] वातानां[23] श्रेष्ठं[24] सर्वत्र चादिशेत् । श्रेष्ठानपि[25] यदा हन्युः पापाः[26] पापं[27] तदाऽऽदिशेत् ॥ ३२
यदा वाताश्चत्वारो भृशं वान्त्यपसव्यतः[28] । अल्पोदं[29] सस्यसङ्घातं[30] भयं व्याधिं प्रकुर्वते ॥ ३३
प्रदक्षिणं यदा वांति त एव सुखशीतलाः । क्षेमं सुभिक्षमारोग्यं राज्यवृद्धिर्जयस्तथा ॥ ३४
समन्ततो यदा वान्ति परस्परविघातिनः[31] । शस्त्रं[32] जनक्षयं[33] रोगं सस्यघातं च कुर्वते ॥ ३५
एवं विज्ञाय वातानां[34] संयता[35] भैक्षवर्तिनः । प्रशस्तान्यत्र पश्यन्ति[36] वसेयुस्तत्र निश्चितम्[37] ॥ ३६
आहारस्थितयः सर्वे जङ्गमस्थावरास्तथा । जलसम्भवं[38] च सर्वं तस्यापि जननो[39]ऽ(कोऽ)निलः ॥ ३७
सर्वकालं प्रवक्ष्यामि वातानां लक्षणं[40] परम्[41] । आषाढीवत् तत् साध्यं यत् पूर्वं सम्प्रकीर्तितम् ॥ ३८
पूर्ववातो यदा तूर्णं सप्ताहं वाति कर्कशः । स्वस्थाने नाभिवर्षेत महदुत्पद्यते भयम् ॥ ३९
प्राकार-परिखानां वा शस्त्राणां च समन्ततः । निवेदयति राष्ट्राणां विनाशं तादृशोऽनिलः ॥ ४०
सप्तरात्रं दिनार्धं[42] च यः कश्चिद् वाति मारुतः । महद्भयं च विज्ञेयं वर्षं वाऽथ[43] महद्[44] भवेत् ॥ ४१
पूर्वसन्ध्यां यदा वायुरपसव्यं प्रवर्त्तते । पुरावरोधं कुरुते यायिनां[45] तु जयावहः ॥ ४२
पूर्वसन्ध्यां यदा वायुः संप्रवाति प्रदक्षिणः । नागराणां जयं[46] कुर्यात् सुभिक्षं यायि[47] विद्रवम्[48] ॥ ४३
मध्याह्ने चार्धरात्रे च तथा वाऽस्तमनोदये । वायुस्तूर्णं यदा वाति तदाऽवृष्टि[49]र्भयं रुजा ॥ ४४
यदा राज्ञः[50] प्रयातस्य प्रतिलोमोऽनिलो भवेत् । अपसव्यो समार्गस्थ[51](स्थ)स्तदा सेनावधं[52] विदुः ॥ ४५
अनुलोमो यदा स्निग्धः संप्रवाति प्रदक्षिणः । ‡नागराणां जयं कुर्यात्सुभिक्षं च प्रदीपयेत्[53] ॥ ४६

---

1 A °काण्डं । 2 A किञ्चि° । 3–4 C नात्र संशयः । 5–6 A स्यात् पूर्व-उत्तरः । * C चौराणां समुपद्रवम् ॥ 7 A °वदे । 8 A सैन्यो° । 9 C प्रशान्ता । 10 C These letters are missing in this Ms. 11 C सदा । 12–13 C पूर्वोत्तरः । 14 A B D उत्तरा । 15 A परोत्तरः; C परोत्तरा । 16 C ततो । 17 A नूनं; B D नूनः । 18–19 A सस्यवाता; C शिष्टपोया; D शिष्टा वाताः । 20 A वांपे । 21 A दक्षिणानलः; B दक्षिणोऽनलः । 22 A °घातेषु । 23 A नागानाम् । 24 A D श्रेष्ठः । 25 A श्रेष्ठात्तापि । 26–27 A पयोत्पुपं । 28 A अपसर्वतः; C यसमन्ततः । 29 A B D °पोदकं । 30 A B D पयघातं । 31 A परिविधानिलः । 32 A सत्त्वं । 33 C °भयं । 34 C वातांस्तु । 35 C संवयता । 36 C विज्ञाय । 37 C निश्चिताः । 38 B °सम्भ्रमं । 39 C जलद्रो । 40–41 A B D लक्षणान्वितम् । ¶ C शस्त्रकोपभयं ततः । 42 A दिवा वार्द्धं; B दिवा चार्द्धं; D दिवा सार्द्धं । 43 A B D वातो । 44 A B D महान् । † A रपरसन्ध्या द्रवात् पुरः; B पर सन्ध्या द्रवात् परम्; D परसन्ध्या प्रवास्यते । 45 B जायिनां; A वापिना° । 46 D भयं । 47 A B D चापि । 48 A विद्रवाम् । 49 B C D वृष्टि° । 50 A राज्ञां; C राज्ञे । 51 A B D समार्गस्थ; C विमार्गस्थो । 52 A °भयं । ‡ C प्रदीसश्चार्त्तशब्दश्च तदा क्षिप्रं जयावहः ॥ 53 A D प्रदीपसन् ।

*अनुलोमाश्च शब्दश्च तदा क्षिप्र जयावहः । दशाहं द्वादशाहं वा पापवातो यदा भवेत् ॥ ४७
अनुबन्धं तदा विन्द्याद् राजमृत्यु जनक्षयम् । †यदाऽभ्रवर्जितो वाति वायुस्तूर्णमकालजः ॥ ४८
पांशु-भस्मसमाकीर्णः सस्यघाती भयावहः । सनिर्घातसरजो वायुरूर्ध्वगो वायुभिः सह ॥ ४९
प्रवाति[1] पक्षि[2]शब्देन क्रूरेण स भयावहः । प्रवान्ति सर्वतो वाता यदा तूर्णं मुहुर्मुहुः ॥ ५०
यतो यतोऽभिगच्छन्ति तत्र देशं निहन्ति ते । अनुलोमो यदाऽनीके सुगन्धो वाति मारुतः ॥ ५१
‡आयातश्च ततो राजा जयमाप्नोति सर्वतः । प्रतिलोमो यदाऽनीके दुर्गन्धो वाति मारुतः ॥ ५२
¶तदा यत्नेन साध्यन्ते वीरकीर्तिसुलब्धय. । यदा सपरिघा सन्ध्या पूर्वो वात्यनिलो भृशम् ॥ ५३
पूर्वस्मिन्नेव दिग्भागे पश्चिमा वध्यते चमूः । यदा सपरिघा सन्ध्या पश्चिमो वाति मारुतः ॥ ५४
§अपरस्मिन् दिशो भागे पूर्वा[3] वध्येत[4] सा[5] चमू. । प्रशस्तस्तु यदा वातः ‖प्रतिलोमोऽनुपद्रवः ॥ ५७
तदा यान्प्रार्थयेत् कामा[6]स्तान् प्राप्नोति[7] नराधिपः । अप्रशस्तो यदा वायु**र्नोभिपश्यत्युपद्रवम् ॥ ५८
प्रयातस्य नरेन्द्रस्य चमूर्हारयते[8] तदा[9] । तिथीनां करणानां च मुहूर्त्तानां च ज्योतिषाम् ॥ ५९
मारुतो बलवान् नेता तस्माद् यत्रैव मारुतः । वायमानेऽनिले पूर्वं[10] मेघास्तत्र समादिशेत् ॥ ६०
उत्तरे वायमाने तु $जल तत्र समादिशेत् । ईशाने वर्षणं[11] ज्ञेय[12]माग्नेये नैर्ऋतेऽपि च ॥ ६१
याम्ये च सद्ग्रह[13] ब्रूयाद् भद्रबाहुवचो यथा । सुगन्धेषु प्रशान्तेषु स्निग्धेषु मार्दवेषु च ।
वायमानेषु वातेषु सुभिक्षं क्षेममेव च ॥ ६२
महतोऽपि समुद्भूतः सतडित् साभिगर्जितैः[14] । मेघा[15]न्निहन्ते[16] वायुर्नैर्ऋतो[17] दक्षिणाग्निजः ॥ ६३
सर्वलक्षणसंपूर्णा मेघा मुख्या जलावहा[18] । मुहूर्त्तादुत्थितो वायुर्हन्यात् सर्वोऽपि नैर्ऋतः ॥ ६४
सर्वथा बलवान् वायुः स्वचक्रे[19] निरभिग्रहः[20] । करणादिभिः संयुक्तो विशेषेण शुभा-ऽशुभः ॥ ६५

॥ इति नि(नै)ग्रन्थे भद्रबाहुके नैमित्ते वातलक्षणं नाम नवमोऽध्यायः ॥

---

* The stanzas from now upto 59 are wrongly numbered as will be seen from the context This first half should be dropped and the *second half* of the stanza and the first half of the succeeding stanza should form one whole st † A B D यदापि गजितो वाति । 1–2 B प्रतिपक्षशब्देन । ‡ This line and the following line are not found in C In B it is thus found –अप तत ततो धर्मामाप्नोति सर्वत ॥ ¶ This line is thus found in C – तदा यत्नेन वध्यन्ते धरातलेषु कीर्त्तय । § It is clear from the numbering of the stanzas that two sts are missing in A They are *also not found* in C but they are found as follows in B and D and form a regular part of the text as will be seen –यदा सपरिखा सन्ध्या दक्षिणो वाति मारुत etc ॥ and यदा सपरिखा सन्ध्या उत्तरो वाति मारुत etc etc ॥ Thus there should be such stanzas to make the sense complete 3–5 A दक्षिणा वध्यते । ‖ A B D अभिपश्यन्त्युपद्रवम् ॥ 6 A क्षामाँ । 7 A मासे मि, C लभेतु । ** C प्रतिलोमो विसव्रच ॥ 8 C नानयते । 9 C तुरा । 10 A D पूर्वे; C पूर्णो । $ A B D तृतीयायामनिले विदु । 11 A B D वर्पं । 12 A B D विज्ञेय । 13 A B D चापमह । 14 C सह गर्जितान् । 15 A क्षामेव । 16 C विनाशयेत् । 17 C तिक्रांतो । 18 A नैरिता; B मारुत । 19–20 A B D सुतकंनिरवग्रहः ।

अथातः संप्रवक्ष्यामि प्रवर्षणं[1] निबोधत । प्रशस्तमप्रशस्तं च यथावद[2]नुपूर्वशः[3] ॥ १
ज्येष्ठे[4] मूलमतिक्रम्य पतन्ति[5] बिन्दवो[6] यदा[7] । प्रवर्षणं तदा ज्ञेयं शुभं वा यदि वाऽशुभम् ॥ २
आषाढे[8] शुक्[9]लपूर्वासु[10] ग्रीष्मे[11] मासे तु पश्चिमे । देव[12]प्रतिपदायां[13] तु[14] यदा[15] कुर्यात् प्रवर्षणम् ॥ ३
चतुःषष्टिमाढकानि[16] तदा[17] वर्षति[18] वासवः[19] । निष्पद्यन्ते च सस्यानि सर्वाणि निरुपद्रवम् ॥ ४
धर्म-कामार्था[20] वर्तन्ते[21] परचक्रं प्रणश्यति[22] । क्षेमं[23] सुभिक्ष[24]मारोग्यं दशरात्रं[25] त्वपग्रहम्[26] ॥ ५
उत्तरा[27]भ्यामाषाढाभ्यां[28] यदा देवः[29] प्रवर्षति[30] । विज्ञेया[31] द्वादशा द्रोणा[32] ततो वर्षं सुभिक्षदम्[33] ॥ ६
तदा निम्नानि वातानि[34] मध्यमं वर्षणं भवेत् । सस्यानां चापि निष्पत्तिः सुभिक्षं क्षेममेव च ॥ ७
श्रवणेन[35] वारि[36] विज्ञेयं[37] श्रेष्ठं सस्यं च निर्दिशेत् । चौराश्च प्रबला[38] ज्ञेया व्याधयोऽत्र पृथग्विधाः ॥ ८
क्षेत्रा[39]न्य(ण्य)त्र न रोहन्ति दष्टानां[40] नास्ति जीवितम् । अष्टादशाहं जानीयादपग्रहं[41] न संशयः ॥ ९
आढकानि धनिष्ठायां[42] सप्तपञ्च[43] समादिशेत्[44] । मही[45] सस्यवती[46] ज्ञेया[47] वाणिज्यं च विनश्यति ॥ १०
क्षेमं सुभिक्षमारोग्यं सप्तरात्र[48]मपग्रहः[49] । प्रबला दंष्ट्रिणो ज्ञेया मूषकाः शलभाः[50] शुकाः[51] ॥ ११
खारी[52]स्तु वारिणो[53] विन्द्यात्[54] सस्यानां चाप्युपद्रवम्[55] । चौरास्तु प्रबला ज्ञेया न च कश्चिदपग्रहः[56] ॥ १२
पूर्वा[57]भाद्रपदायां[58] तु यदा मेघः[59] प्रवर्षति । चतुःषष्टिमाढकानि तदा[60] वर्षति सर्वशः[61] ॥ १३
सर्वधान्यानि जायन्ते बलवन्तश्च तस्कराः । नाणकं[62] क्षुभ्यते[63] चापि दशरात्रमपग्रहः[64] ॥ १४
नवति[65]राढकानि स्युरुत्तरायां समादिशेत् । स्थलेषु वापयेद्[66] वीजं सर्वसस्यं[67] समृद्ध्यति[68] ॥ १५
क्षेमं सुभिक्षमारोग्यं विंशद्रात्र[69]मपग्रहः । दिवसानां विजानीयाद् भद्रबाहुवचो यथा ॥ १६
चतुःषष्टि[70]माढका[71]नीह रेवत्यामभि[72]निर्दिशेत् । सस्यानि च समृद्ध्यन्ते सर्वाण्येव यथाक्रमम् ॥ १७
उत्पद्यन्ते[73] च राजानः परस्परविरोधिनः[74] । यानयुग्यानि[75] शोभन्ते बलव[76]द्दंष्ट्रि[77]बन्धनम्[78] ॥ १८
एकोनानि[79] तु पञ्चाशदाढकानि समादिशेत् । अश्विन्यां कुरुते यत्र प्रवर्षण[80]मसंशयः[81] ॥ १९
भवेत[82] (?)सुभये[83] सस्यं[84] पीड्यन्ते यवनाः शकाः । गान्धारिकाश्च काम्बोजाः[85] पाञ्चालाश्च चतुष्पदाः ॥ २०

---

1 A D प्रवर्षन्तं; B मेघवर्षं । 2 A यदा तद्° । 3 A B °पूर्वसः । 4 A D ज्येष्ठो । 5 B C D पतंते । 6 A ते बिन्दवो । 7 A B D यथा । 8 A C आषाढ– । 9 C –मत्र । 10 C पूर्वां च । 11 D ग्रीष्म° । 12 C D देवः । 13–14 C प्रतिपादनेह । 15 A यद; D तदा । 16 C °आढकानि; D °राढकानि । 17 C स्युस्तदा । 18 A वर्षन्ति । 19 B माधवः । 20 A °कामार्थं°; B °कामार्थं; C धर्मार्थकाम । 21 A D प्रवर्तन्ते । 22 C प्रशाम्यति । 23 B D सुभिक्षं । 24 B D क्षेमं । 25 C दशराजा । 26 A त्वथ; C त्वद्° । 27 B उत्तराए; C उत्तरां । 28 B मषाढाभ्यां । 29 C देव । 30 C प्रवर्षं । 31 C विज्ञेयं । 32 B द्रोणां; C द्रोणं । 33 A सुभिक्षकम् । 34 B वाप्यानि । 35 A श्रमणेन । 36 A B D खारि । 37 A B D विज्ञेया । 38 B प्रलया । 39 A C D क्षतानि । 40 B न दर्प्पं; C नष्टानां । 41 C अवग्रह । 42 C धनिष्ठानि । 43 A सपञ्च; C ससपञ्चाशतं । 44 C वदेत् । 45 A महा; C महीं । 46 C °वंती; D °वता । 47 C विंद्यात् । 48 C °रात्राणि । 49 A उपग्रहः । 50 B C सुलभाः; D शुलभा° । 51 A शूकाः; B D शुभाः । 52 A D खारिं; B खारि । 53 A B वारुणो; D वारुणे । 54 A B D ज्ञेया । 55 A °प्यपद्रवम् । 56 A उपग्रहः । 57 A पूर्वे° । 58 A °सद्रपदायां । 59 B C D देवः । 60 A B स्युस्तदा । 61 A माधवः । 62 A नायिक; B नायकं । 63 A जन्याते । 64 A °सुपग्रहः । 65 A B D नवतिम् । 66 A चापि तं । 67 C सर्वसुसं । 68 A च जायते; C प्ररोहति । 69 A B D विंशरात्रम् । 70 B चतुःपष्ठा°; C D चतुःषष्टिः । 71 A C D आढकानि । 72 A B °मपि । 73 C D उद्वेजन्ते । 74 A °विरोधकृत; C °विनाशिनः । 75 A B D यानि सुस्यानि । 76 A बलवं । 77 A B दंष्ट्रि° । 78 C °वर्धनम् । 79 C एकान्यूनानि । 80 D णं न सं° । 81 C मथापि चा । 82 B भवेत्र; C भयेतत् । 83 C भवयो । 84 C वापि । 85 A सङ्कोचो; B C D शकाम्बोजाः ।

एकोनविंशतिर्विन्द्यादाटकानि न सशय[1] । भरण्या वामवश्चैव यदा कुर्यात् प्रवर्षणम् ॥ २१
व्यालाः[2] सरीसृपाश्चैव[3] *मरण व्याधयो[4] रुजे[5] । सस्य कनिष्ठकं ज्ञेय प्रजाः सर्वाश्च दुःखिताः ॥ २२
आढकान्येकपञ्चाशत् कृत्तिकासु समादिशेत् । तदात्वपग्रहो ज्ञेयः सप्तविंशतिरात्रकः ॥ २३
द्वि[6]मासिकै[7]स्तदा मेघै[8]श्चित्र सस्यमुपद्रवम् । निम्नेषु वापयेद् बीजं भ[9]यमग्रे विनिर्दिशेत् ॥ २४
†आढकान्येकनवतिं ‡रोहिण्यामभिनिर्दिशेत्[10] । अपग्रह विजानीयात् सर्वमेकादशाहिकाम् ॥ २५
क्षेम सुभिक्षमारोग्य नैर्ऋतीय वहूदकम् । स्थलेषु वापयेद् बीज राज्ञो[11] विजय[12]मादिशेत् ॥ २६
§आढकान्येकनवतिं सौम्यर्क्षे वर्षते यदा । ¶तदाऽप्यपग्रहं विन्द्याद्वासराणि[13] चतुर्दश[14] ॥ २७
महामात्या[15]श्च पीड्यन्ते $बहुव्याधिं विनिर्दिशेत् । ‖सुभिक्षं चैव विज्ञेय दंष्ट्रिणः प्रवलास्तथा ॥ २८
आढकानि तु द्वात्रिं[16]शदार्द्रायामभिनिर्दिशेत् । दुर्भिक्ष[17] व्याधिर्मरण[18] सस्यघातमुपद्रवम् ॥ २९
श्रावणे प्रथमे मासे **वर्षित्वा न च वर्षति । प्रोष्ठपद च वर्षित्वा शेषकालं न वर्षति ॥ ३०
आढकान्येक[न]वतिं विन्द्याचैव पुनर्वसोः । सस्यं निष्पद्यते क्षिप्र व्याधिश्च बलवान् विदुः ॥ ३१
चत्वारिंशच्च द्वे वाऽपि जानीयादाढकान्यथ । पुष्येण मन्दवृष्टिश्च निम्ने बीजानि वापयेत् ॥ ३२
पक्षमश्वयुजे मासे पक्ष प्रोष्ठपदे तथा । अपग्रह विजानीयाद् बहुलेऽपि प्रवर्षणम् ॥ ३३
††सस्यघात विजानीयाद् व्याधिभिश्चोदकेन च । साधवो दुःखिता विन्द्यात्प्रोष्ठपदमपग्रहः ॥ ३४
मघासु खारी विज्ञेया सस्याना च समुद्भवम् । कुक्षिव्याधिश्च बलवाननीतिश्च तु जायते ॥ ३५
फाल्गुनीषु च पूर्वासु यदा देवः[19] प्रवर्षति । खारी तदाऽऽदिशेत् पूर्णां तदा ‡‡स्त्रीणां च तत्सुखम् ॥ ३६
सस्यानि फलवन्ति स्युर्वाणिज्यानि[20] दिशन्ति[21] च । अपग्रहश्चतुर्विंशं[22]च्छ्रावणे सप्तरात्रिकः ॥ ३७
उत्तराया तु फाल्गुन्या षष्टिसप्त च निर्दिशेत् । आढकानि सुभिक्ष च क्षेममारोग्यमेव च ॥ ३८
दानशीलाश्च मनुजा(मानवा) धर्मशीलाश्च साधवः । अप[ग्र]ह विजानीयात् कार्तिके द्वादशाहिकम् ॥ ३९
पञ्चाशीतिं विजानीयाद् हस्ते प्रवर्षणं यदा । तदा निम्नानि वाप्यानि पञ्चवर्णं[23] च[24] जायते[25] ॥ ४०
सङ्ग्रामाश्चात्र वर्धन्ते शिल्पिकाना सुखोत्तमम् । श्रावणा-ऽश्वयुजौ मासौ[26] तथा कार्त्तिकमेव च ॥ ४१
अपग्रहं विजानीयान्मासे मासे दशाहिकम्[27] । चौराश्च बलवन्तश्च उत्पद्यन्ते च पार्थिवाः ॥ ४२
द्वात्रि(विं)[28]शमाढकानि स्युश्चित्राया वर्षण यदा । चित्र विन्द्यात् तदा सस्यं चित्र वर्षं विनिर्दिशेत् ॥ ४३
निम्नेषु[29] वापयेद् बीज स्थलेषु परिवर्जयेत् । मध्यम[30] त[31] विजानीया[32]द् भद्रबाहुवचो यथा ॥ ४४
द्वात्रिंशदाढकानि स्युः स्वातौ प्रवर्षण यदा । वायुवृष्टि[33]रनावृष्टि[34]र्मासे[35]मेक च वर्षति ॥ ४५

---

1 A एकोना, C एकान्यूना । 2 A B D तदा व्याला । 3 A B D it is not found in these Mss * A मृत्युव्याधितो विविधे रुजे । 4 C व्याधि । 5 C चोरय । 6 A B D द्वौ । 7 A D मासका । 8 C देव॰ । 9 C जय । † C The first quarter is missing in this Ms ‡ B The three following quarters are not found in this Ms 10 A B D मपि । 11 C राज्ञश्च । 12 C भयम् । § D This st is not found in this Ms ¶ B तदा प्रवर्षण विंद्यात् 13 A सप्त । 14 A मेकादशाहिका । 15 A महामात्रा, B महामत्रा, C महामत्रा । $ A B D चतुर्व्याधिश्च जायते । ‖ A B D क्षेम सुभिक्ष-मारोग्य । 16 A द्वाविंश । 17 C D सुभिक्षम् । 18 C क्षेम । ** C वर्षत्येव पुन पुनः । †† This stanza is preceded by the following stanza in B C D :—चतु षष्टिमाढकानि यदा वर्षति वासव । यथाऽऽश्लेषा सु प्रथम कुरुते च प्रवर्षणम् ॥ 19 A मेघः । ‡‡ A स्त्री चलतु सुखम् । 20 A वणयो । 21 A निर्विशन्ति । 22 C चतुर्विंशत । 23 A पञ्चवर्णे । 24–25 A विज्ञायते । 26 A B D वातः । 27 A दसाधिकाम् । 28 B द्वात्रिंशम् । 29 C मिश्रेषु । 30–31 C मध्यमाना समा । 32 C विंद्यात् । 33 A ॰रश्मि, C ॰मश्मिम् । 34 A अन्यवृष्टिः । 35 A B वर्षम् ।

विशाखासु विजानीयात् खारिरेव न संशयः । सस्यं संपद्यते सर्वं वाणिज्यं पीड्यते न हि ॥ ४६
अपग्रहं तु जानीयाद् दशाहं प्रौष्ठपादिकम् । क्षेमं सुभिक्षमारोग्यं *तां समां नाऽत्र संशयः ॥ ४७
†जानीयादनुराधायां खारिं प्रवर्पणं यदा । क्षेमं सुभिक्षमारोग्यं परचक्रं प्रशाम्यति ॥ ४८
दूरं[1] प्रवासिका यान्ति धर्मशीलाश्च मानवाः । मैत्री च स्थावरा ज्ञेया शाम्यन्ते[2] चेतयं[3]स्तदा ॥ ४९
ज्येष्ठायामाढकानि स्युश्चतुःषष्टिं विनिर्दिशेत् । स्थलेषु वापयेद् बीजं तदा भूदा[4]हविद्रवः ॥ ५०
मूले खारी विजानीयात् सस्यं सर्वं समृद्ध्यति । एक[5]मूलानि पीड्यन्ते ‡चौराश्च प्रबलाश्च ये ॥ ५१
एतद् व्यासेन कथितं समासेन[6] पुनः[7] शृणु[8] । §भद्रबाहुवचः श्रुत्वा मतिमानवधारयेत् ॥ ५२
द्वात्रिंशदा[9]ढकानि स्युः नक्रमासेषु[10](?) निर्दिशेत्[11] । समक्षेत्रे[12] द्विगुणितं तत् त्रिगुणं[13] बाधितेषु[14] च ॥ ५३
उल्कावत् साधनं चात्र ¶वर्षणं च विनिर्दिशेत् । शुभाऽशुभं ततो वाच्यं सम्यग् ज्ञात्वा यथाक्रमम् ॥ ५४

॥ इति नैर्ग्रन्थे भद्रबाहुके निमित्ते वर्षाध्यायो दशमः ॥

अथातः संप्रवक्ष्यामि गन्धर्वनगरं तथा । शुभा-ऽशुभं[15] तु[16] भूतानां नैर्ग्रन्थे निपुणे[17] यथा[18] ॥ १
पूर्वसूरे यदा घोरं[19] गन्धर्वनगरं भवेत् । नागराणां वधं विन्द्यात् तदा[20] घोरमसंशयम् ॥ २
**अस्तं याते यथाऽऽदित्ये गन्धर्वनगरं भवेत् । यायिनां च तदा विन्द्याद् वधं घोरमु[21]पस्थितम् ॥ ३
रक्तं गन्धर्वनगरं दिशं[22] दीप्तां यदा भृशम् । शस्त्रोत्पातं[23] तदा विन्द्याद् दारुणं समुपस्थितम् ॥ ४
पीतं गन्धर्वनगरं दिशं[24] याम्यां[25] यदा[26] भृशम्[27] । ††व्याधिं तदा विजानीयात् प्राणिनां मृत्युसन्निभम् ॥ ५
कृष्णं गन्धर्वनगरमपरस्यां[28] स्मृतं[29] दिशि । वधं[30] तदा विजानीयाद् भयं वा शूद्रयोनिजम् ॥ ६
श्वेतं गन्धर्वनगरं दिशं सौम्यां यदा भृशम् । राज्ञो विजयमाख्याति नगरस्थं[31] धनान्वितम्[32] ॥ ७
सर्वास्वपि यदा दिक्षु गन्धर्वनगरं भवेत् । सर्वे वर्णा विरुध्यन्ते सर्वदिक्षु परस्परम् ॥ ८
कपिलं सस्यघाताय माञ्जिष्ठं हरिणं(तं)[33] तथा[34] । अव्यक्तवर्णं कुरुते बलक्षोभं समन्ततः[35] ॥ ९
गन्धर्वनगरं स्निग्धं सप्राकारं सतोरणम् । शान्तदिशि समाश्रित्य राज्ञस्तद् विजयङ्करम् ॥ १०
गन्धर्वनगरं(रे) व्योम्नि[36] परुषं[37] यदि दृश्यते । वाता[38]शनिनिपातांस्तु[39] तत् करोति सुदारुणम्(णान्) ॥ ११
इन्द्रा[40]ऽऽयुधसवर्णं[41] च धूमा[42]ग्निसदृशं च यत् । तदाग्निभयमाख्याति गन्धर्वनगरं नृणाम् ॥ १२
खण्डं विशीर्णं[43] छिद्रं[44] वा[45] गन्धर्वनगरं यदा । तदा तस्करसङ्घाना[46]म् स भयो[47] जायते भुवि ॥ १३

---

* C परचक्रं प्रशाम्यति ॥ † C This st. is missing in this Ms. 1 A B D दूरा । 2 A साध्यन्ते; C शस्येते । 3 C च भयं । 4 C उदक° । 5 C रक्तानि । ‡ A B D तदा चौराः प्रवर्द्धंते । 6 A B D समासः । 7 A B D श्रूयतां । 8 A B D पुनः । § A मतिमानुपगृतह्णीत भद्रबाहुप्रवर्षणम्; B D मतिमानुपधारेत भद्रबाहुप्रवर्षणम् ॥ 9 A B D °त्रिंशमा° । 10 C नक्तं भावेषु; D नक्तस्तेपु । 11 D विनिर्दिशेत् । 12 A B D समक्षेत्रेषु । 13 A B D त्रिगुणं । 14 A B D वाहिकेषु । ¶ C निर्दिशेत् ज्ञानकोविदः । 15-16 A B D °शुभार्थं° । 17-18 A C संप्रभाषितम् । 19 A चौरं । 20 C वधं । 21 C उपस्थितम् । ** C This is missing in this Ms. 22 B निसं । 23 A B °आघातं । 24 C दिशि । 25 A D दीप्तं; B पीत° । 26 C समाश्रितं । 27 A दिशाम्; B भवेत् । †† C the same latter half is found in this Ms as in st. 4. 28 C अपरां । 29 A B मृतं; C संवृतं । 30 ABD वर्षं । 31 C नगरं । 32 C वंधनान्वितम् । 33-34 C हारयेन्नयं । 35 C असंशयः । 36 C पांडु । 37 C पुरुषं । 38 A वाता च । 39 A सन्निपातांस्तु । 40 C चंद्र° । 41 A B D °सुवर्णं । 42 B धूम्र° । 43 C विकीर्णं°; D विशीर्णम् । 44 B °वर्णं; D संच्छिद्रं । 45 A D it is not found. B च । 46 A °सन्धानम्; C °संवातम् । 47 A C अनयोः ।

यदा गन्धर्वनगरं सप्राकार सतोरणम् । *दृश्यते तस्करान्[1] हन्ति तदा यवांत[2](यान् वन)वासिनः॥ १४
†विशेष्यतापसव्य तु गन्धर्वनगर यदा । परचक्रेण महता नगर परिवार्यते[3] ॥ १५
गन्धर्वनगर क्षिप्र दक्षिणे जायते यदा । स्वपक्षागमनं चैव जय वृद्धि[4] जल वहेत् ॥ १६
यदा गन्धर्वनगर प्रकट[5] तु[6] दवाग्निवत् । दृश्यते पुररोवार्य[7] तद्भवे[8]न्नात्र संशयः ॥ १७
अपसव्य विशीर्ण[9] तु[10] गन्धर्वनगर यदा । तदा विलुप्यते राष्ट्र बलक्षोभश्च जायते ॥* १८
यदा गन्धर्वनगर प्रविशेद्[11]भिदक्षिणम् । अपूर्वां लभते राजा तदा स्फीतां वसुन्धराम् ॥ १९
सध्वज सपताक वा सुस्निग्ध सु[प्र]तिष्ठितम् । शान्ता[12] दिशं प्रपद्येत राजवृद्धि तदाऽऽदिशेत् ॥ २०
यदा शुभै[13]र्घनैर्मिश्रं सविद्युत् सबलाहकम् । गन्धर्वनगर स्निग्ध[14] विन्द्या[15]दुदकसप्लवम्[16] ॥ २१
सध्वज सपताक वा गन्धर्वनगर यदा । दीप्ता दिश समाश्रित्य नियत राजमृत्युदम् ॥ २२
विदिक्षु[17] चैवं[18] सर्वासु[19] गन्धर्वनगर यदा । संकरः सर्ववर्णाना तदा भवति दारुणः ॥ २३
द्विवर्ण वा त्रिवर्ण वा गन्धर्वनगर यदा । चातुर्वर्ण्यमयं भेद तदात्रापि विनिर्दिशेत् ॥‡ २४
अनेकवर्णसस्थान गन्धर्वनगर भवेत् । क्षुभ्यन्ते[20] तत्र राष्ट्राणि ग्रामा[21]श्च नगराणि च ॥ २५
सङ्ग्रामाश्चानुवर्तन्ते मास-शोणितकर्दमाः । एतस्मिंल्लक्षणोत्पाते भद्रबाहुवचो यथा ॥ २६
§रक्तं गन्धर्वनगर क्षत्रियाणा भयावहम् । पीतं वैश्यान्[22] निहन्त्याशु कृष्ण शूद्रान् सितं द्विजान् ॥ २७
अरण्यानि तु सर्वाणि गन्धर्वनगर यदा । आरण्य जायते राष्ट्र अचिरान्ना[23]त्र सशयः ॥ २८
अम्बरे[24]षूदकं विद्याद् भयं प्रहरणेषु च । अग्निजेषू[25]पकरणेषु भयमग्नेः समादिशेत् ॥ २९
शुभा-ऽशुभ विजानीयाच्चातुर्वर्ण्यं यथाक्रमम् । ¶दिक्षु सर्वासु[27] नियत भद्रबाहुवचो यथा ॥ ३०
उल्कावत् साधन दिक्षु जानीयात् पूर्वकीर्तितम् । सर्वगन्धर्वनगर यथावदनुपूर्वशः ॥ ३१

॥ इति नैर्ग्रन्थे भद्रबाहुके निमित्ते गन्धर्वनगरं नाम एकादशोऽध्यायः ॥

अथातः सप्रवक्ष्यामि गर्भान् सर्वान् सुखावहान् । भिक्षुकाना[28] विशेषेण परदत्तोपजीविनाम् ॥ १
ज्येष्ठा-मूलममावास्या मार्गशीर्षं प्रपद्यते[29] । मार्गशीर्षप्रतिपदि गर्भाधानं प्रवर्तते ॥ २
दिवा[30] समुत्थितो[31] गर्भो रात्रौ विसृजते जलम् । ‖रात्रौ समुत्थितश्चापि दिवा विसृजते जलम् ॥ ३
सप्तमे सप्तमे मासे सप्तमे सप्तमेऽहनि । गर्भा.[32] पाके[33]ऽभिगच्छन्ति[34] यादृश तादृशं फलम् ॥ ४

---

* In C the following latter half is found — तदाश्वपक्षगमन जय वृद्धि घल वदेत् ॥
1 A तस्करो । [redacted] A ये वत्त° । † C The followinng two sts are not found in C 3 B परिवर्जयेत् । 4 A वृष्टिं । 5–6 C पाशुधूम°, D सुमक्र । 7 C पुरतो वायु । [redacted] C तद्भयो । 9 A तु सीर्य । 10 C विसीर्यत । 11 A D निवेश्यतेऽभि°, B निवेक्षते । 12 A साध्य, B सेपां, D तां । 13 A these two letters are missing 14 C विद्यात् । 15, C दृश्यते । 16 A छत्रभङ्गदम्; C राजा विनश्यति । 17 A तद्दिक्षु । 18 C वसु । 19 C पर्वासु । ‡ C The second half of this st and the first half of the following st are missing in this Ms So the second half of st 24 becomes the second half of st 23 20 A क्षुभ्यन्ते । 21 A C °श्च° । § D The following four sts are not found in this Ms 22 A शूद्रान् । 23 C नियमेन न । 24 A अन्तरेषु, B अनरेषु । 25 B प्रकरणेषु । 26 A °ज्येष्ठ°; C °तेजो° । ¶ C This second half is not found in this Ms 27 B समसु । 28 A भिक्षाचराणां । 29 C प्रवर्तते । 30 A दिवसो । 31 A सुस्थितो । ‖ C This second half is not found in C so that the first half of every succeeding st becomes the second half of the preceding st in C 32 A गर्भो । 33 A not found here, C फल । 34 C प्रपच्छन्ति ।

पूर्वसन्ध्यासमुत्पन्नः पश्चिमायां प्रयच्छति । पश्चिमायां समुत्पन्नः पूर्वायां च प्रयच्छति ॥ ५
नक्षत्राणि मुहूर्त्तांश्च सर्वमेवं समादिशेत् । षण्मासान्[1] समतिक्रम्य ततो देवः प्रवर्षति ॥ ६
गर्भाधानादि ये मासास्ते च मासा अवधारिणः । विपाचनत्रयश्चापि त्रयः कालाभिवर्षणाः ॥ ७
शीतवातश्च विद्युच्च गर्जनं परिवेषणम् । सर्वगर्भेषु शस्यंते[2] *निर्ग्रन्थाः साधुदर्शिनः ॥ ८
गर्भास्तु विविधा ज्ञेयाः †शुभा-ऽशुभा यदा तदा । पापलिङ्गा निरुदका भयं दद्युरसंशयः ॥ ९
उल्कापाता दिशां दाहा निर्घाताः पांशुवृष्टयः । ग्रहयुद्धं निवृत्तिश्च ग्रहणं चन्द्र-सूर्ययोः ॥ १०
ग्रहाणां चरितं चक्रं साधूनां[3] कोपसंभवम् । गर्भाणामुपघाताय न ते ग्राह्या विपश्चितैः ॥ ११
धूमं रजः पिशाचांश्च शस्त्रमुल्कां सनागर्जैः । तैलं घृतं सुरामस्थि क्षारं[5] लाक्षां वसां[6] मधु ॥ १२
अङ्गारकान्[7] नखान् केशान् मांस-शोणित-कर्दमान् । विपच्यमाना मुञ्चन्ति गर्भाः पापभयावहाः ॥ १३
कार्तिकं वाऽथ पौषं च चैत्र-वैशाखमेव च । श्रावणं चाश्विनं सौम्यं गर्भं विन्द्याद् बहूदकम् ॥ १४
ये तु पुष्येण[8] दृश्यन्ते हस्तेनाभिजितौ[9] तथा । अश्विन्यां संभवन्तश्च ते पश्चान्नैव शोभनाः ॥ १५
आर्द्राऽऽश्लेषासु ज्येष्ठासु मूले वा संभवन्ति ये । गर्भागमनदक्षाश्च[10] तेऽपि तांश्च[11] वरोदकाः[12] ॥ १६
‡उत्थितं चापि वैशाखं स्रवन्तं कार्तिकं जलम् । हिमागमेन गमिका मन्दोदास्ते प्रकीर्तिताः ॥ १७
स्वातौ च मैत्रदेवे च वैष्णवे च सुवारुणे[13] । गर्भास्तु धारणा ज्ञेया संभवन्तो बहूदकाः ॥ १८
पूर्वामुदीची(चि)मैशानीं ये गर्भा दिशमाश्रिताः । ¶ते सस्रवन्तस्तोयाद्यास्ते गर्भास्तु सुपूजिताः ॥ १९
वायव्यां(यायां) तु वारुण्यां गर्भा ये संभवन्ति च । मध्यमं वर्षणं दद्युः सस्य[14]संपद[15]मेव च ॥ २०
शिष्टं सुभिक्षं विज्ञेयं जघन्या नात्र संशयः । मन्दगाश्च घना वा च सर्वतश्च सुपूजिताः ॥ २१
मारुतः तत्प्रभवाः(क्षाः) गर्भा धूयन्ते[16] मारुतेन[17] च । वाता(तो) वर्षन्तु गर्भांश्च करोत्यपकरोति च ॥ २२
कृष्णानीलाश्च रक्ताश्च पीताः शुक्लाश्च सर्वतः । व्यामिश्राश्चापि ये गर्भाः स्निग्धाः सर्वत्र पूजिताः ॥ २३
अप्सराणां तु सदृशाः पक्षिणां जलचारिणाम् । वृक्ष-पर्वतसंस्थाना गर्भाः सर्वत्र पूजिताः ॥ २४
वापी[18]-कूप-तडागानि नद्यश्चापि मुहुर्मुहुः । पूर्यते[19] तादृशैर्गर्भैस्तोयक्लिन्नधरावहैः ॥ २५
नक्षत्रेषु तिथौ चापि मुहूर्त्ते करणे दिशि । यत्र यत्र समुत्पन्नाः स्निग्धाः सर्वत्र पूजिताः ॥ २६
*सुसंस्थानाः सुवर्णाश्च सुवेषाः स्वभ्रजा[20] घनाः । सुविन्दवः स्थिता गर्भाः सर्वे सर्वत्र पूजिताः ॥ २७
कृष्णा रूक्षाः सुखण्डाश्च विद्रवन्तः पुनः पुनः । विस्वरा[21] रूक्षशब्दाश्च गर्भाः सर्वत्र निंदिताः ॥ २८
†अन्धकारसमुत्पन्ना गर्भास्ते तु न पूजिताः । चित्राः स्रवन्ति सर्वाणि गर्भाः सर्वत्र निंदिताः ॥ २९
मन्दवृष्टिमनावृष्टिं भयं राजपराजयम् । दुर्भिक्षं मरणं रोगं गर्भाः कुर्वन्ति तादृशम् ॥ ३०

---

1 A D °मासं । 2 A वर्षेषु; D वर्षति । * C भद्रबाहुवचो यथा ॥ † C भयदा तोयदा तदा । 3 B सधूम° । 4 B सना सजः; C सनीरजा; D सवागजा । 5 A क्षौरं । 6 A च सा; D not found. 7 A अङ्गाकं; B अंगरकान्; C अंकारकं । 8 A मुख्येण । 9 A अभिजनाः । 10 A °गमनदक्षाः; B °गगणगच्छाः C °गमनपूर्वाः । 11 A ताशु; C पश्चाद् । 12 C दूरोदका । ‡ C This is not found in this Ms. 13 A सुदारुणे; C सवारुणे; D सदारुणे । ¶ C From this line onwards five lines are missing in this Ms. 14 B सस्याः; D संपदं । 15 D सस्यम् । 16 D म्रियते । 17 B मारुतं; C मारुना । 18 A C D वप्र° । 19 A पूते; B D पूज्यंते । * C this st. is not found in this Ms. 20 A शुभ्रजा । 21 A C D विश्वरा । † Before this stanza, the following st. is found in B C D:—अत्युष्णाश्चातिशीताश्च बहूदका विकृताश्च ये । चित्राः स्रवन्ति सर्वाणि गर्भाः सर्वत्र निंदिताः ॥

भृत्या-ऽमात्यास्त्रय॰ पूज्या राज्ञा स्थाप्याः सुलक्षणाः । एषा कुलक्षणै राजा लक्षणोऽप्यवसीदति ॥ ३६
तस्माद् देशे च काले च सर्वज्ञानरता वरम् । सुमनाः पूजयेद् राजा नैमित्तं दिव्यचक्षुषम् ॥ ३७
न वेदा नापि चाङ्गानि न विद्याश्च पृथक् पृथक् । प्रसाधयन्ति तानर्थान्निमित्त यत् सुभाषितम् ॥ ३८
अतीत वर्तमान च भविष्यच्च किञ्चन । सर्वं विज्ञायते येन तज्ज्ञानं नेतर मतम् ॥ ३९
स्वर्गं प्रीतिफलं प्राहु॰ सौख्यं धर्मविदो जना॰ । तस्मात् प्रीति॰ सदा ज्ञेया सर्वस्य जगतः सदा ॥ ४०
स्वर्गेण तादृशा प्रीतिर्विपर्येयापि मानुषे॰ । यदि स्पष्टा निमित्तेन सतां प्रीतिस्तु जायते ॥ ४१
तस्मात् स्वर्गास्पद पुण्यं निमित्त जिनभाषितम् । पावनं प्रवर श्रीमत् कामदं वा प्रसादतः ॥ ४२
रागद्वेषौ च मो(ह)हश्च च वर्जयित्वा निमित्तवित् । देवेन्द्रमपि निर्भीतो यथाशास्त्र समादिशेत् ॥ ४३
सर्वाण्यपि निमित्तानि निमित्तान्यपि सर्वशः । निमित्तं पृच्छतो यानि निमित्तानि भवन्ति तु ॥ ४४
यथान्तरिक्षात् पतित यथा भूमा च तिष्ठति । तथाङ्गजनिता चेष्ट(ष्टा) निमित्तं फलमात्मकम् ॥ ४५
तथैवाम्भो यथा निम्ने सेतुबन्धे च तिष्ठति । चित्ते निम्ने तथा तद् ब्रै विन्द्याद् वधफलात्मकम् ॥ ४६
बहिरङ्गादिविषयमन्तरङ्गार्थं चिन्तितम् । तज्ज्ञः शुभाऽ-शुभ ब्रूयान्निमित्तज्ञानकोविद॰ ॥ ४७
सुनिमित्ते न सयुक्तस्तत्परैः साधुवृत्तयैः(?) । अदीनमन-सकल्पो भव्यादि लक्षयेद् विधिम् ॥ ४८
कुञ्जरस्तु यदा नर्देद्धूयमाने हुताशने । स्निग्धमुच्च च निर्भ्रान्त राजा विजयमावहेत् ॥ ४९
एव हय-वृषाश्चाऽपि सिंह-व्याघ्राश्च सुस्वरैः । नर्दयन्ति तु सैन्यानि तदा राजा प्रमर्दति ॥ ५०
स्निग्धोऽल्पघोषो धूम्रोऽथ गौरवर्णो महानृजुः । प्रदक्षिणोऽप्यवच्छिन्नः सेनानी विजयावहः ॥ ५१
कृष्णो वा-विकृतो रूक्षो वामावर्तो हुताशनः । हीनार्चिर्धूमबहुलः स प्रस्थाने भयावह॰ ॥ ५२
सेनाग्रे हूयमानस्य यदि पीता शिखा भवेत् । श्यामाऽथवा यदा रक्ता पराजयति सा चमूः ॥ ५३
यदि होतुः पथे शीघ्र जुह्वतः शृङ्गमग्रतः । पार्श्वतः पृष्ठतो वाऽपि तदेव फलमादिशेत् ॥ ५४
यदि धूमाभिभूता स्याद् वातो भस्म निपातयेत् । आहूतः कम्पते वाऽऽज्य न सा यात्रा विधीयते ॥ ५५
राजा परिजनो वापि कुप्यते मन्त्रशासने । होतुराज्यविलोपे च तस्यैव वधमादिशेत् ॥ ५६
यद्याज्यभाजने केशा भस्मास्थीनि पुनः पुनः । सेनाग्रे हूयमानस्य मरण तत्र निर्दिशेत् ॥ ५७
आपो होतुः पतेद्धस्तात् पूर्णपात्राणि वा भुवि । कालेन स्याद् वधस्तत्र सेनाया नात्र सशयः ॥ ५८
यदा होता तु सेनायां प्रस्थाने स्खलते मुहुः । बाधयेद् ब्राह्मणान् भूमौ तदा स्ववधमादिशेत् ॥ ५९
धूमः कुणिमगन्धो वा पीतको वा यदा भवेत् । सेनाग्रे हूयमानस्य तदा सेनापराजय॰ ॥ ६०
मूषको नकुलस्थाने वराहो गच्छतेतरात (?) । वामावर्तः पतङ्गो वा राज्ञो व्यसनमादिशेत् ॥ ६१

* C This and the following stanza are not found in this Ms. 1 B D सर्वज्ञ° । 2 A प्रमादत । 3-4 C पतितमत्र । 5 C न । † This line and the following line are not found in this Ms 6 A चष्ट । 7 A °मात्मिकाम् । 8 A बधः, C वन° । 9 C समन्ताच्च । 10 A सतिमित्ताद, C श्रुतिमन्त्रेण, D सतिमित्तेन । 11 A B D तत्पर । 12 A साधु चेतसा, B साधु चेतया, D साधु चेतया । 13 C इत्यादीन् । 14 B द्विधा; D द्विधम् । 15 C गुञ्जारति । 16 C हस्ती । 17 A न देदीप्यमाने, D नर्देन्त्यमाने । 18 B जायते, C सस्वना । 19 D तदा । 20-21 A नाव भू । ‡ Before this stanza, the following additional stanza is found in A -यदि होतु पथे शीघ्र जुह्वत शापि मन्त्रस । पार्श्वत पृष्ठतो वाऽपिराजा विजयमादिशेत् ॥ 22 A आहूयते । 23 A राज्य, B वाच्य, C जापि । 24 C °साधने । 25-26 C तस्य व्यसनम् । 27 A धूयमानस्य । ¶ C This and the following stanza are not fonnd in this Ms 28 A बोधयेत्, D वाचयत् ।

मक्षिका वा पतङ्गो वा यद्वाऽप्यन्यः सरीसृपः । सेनाग्रे निपतेत्[1] किञ्चिद्धूयमाने वधं वदेत् ॥ ६२
शुष्कं[2] प्रदह्यते[3] यदा[4] वृष्टिश्चाप्यपवर्षति[5][6] । ज्वाला धूमाभिभूता तु ततः सैन्यो(सेना) निवर्तते ॥ ६३
युद्धं[7] प्रदक्षिणं देवा यदि गच्छंति वा दिशम् । राज्ञो विजयमाचष्टे वामतस्तु पराजयम् ॥ ६४
जुह्वत्यनुपसंपन्नस्थानं[8] तु यत् पुरोहितः । जित्वा शत्रून्[9] रणे[10] सर्वान् राजा तुष्टो निवर्तते ॥ ६५
*यस्य वा सम्प्रयातस्य प्रमुखे पृष्ठतोऽपि वा । पतत्युल्का सनिर्घाता वधं तस्य निवेदयेत् ॥ ६६
सेनां यान्ति प्रयातां यां क्रव्यादाश्च जुगुप्सिताः । अभीक्ष्णं विस्वरा घोरा सा सेना वध्यते परैः ॥ ६७
प्रयाणे निपतेदुल्का प्रतिलोमा यदा चमूम् । निवर्तयति मासेन[11] तत्र यात्रा न सिध्यते[12] ॥ ६८
†छिन्ना भिन्ना प्रदृश्येत यदा संप्रस्थिता चमूः । निवर्तयेत स शीघ्रं न सा सिद्ध्यति कुत्रचित् ॥ ६९
यस्याः प्रयाणे सेनायाः सनिर्घाता मही चलेत्[13] । न तया संप्रयातव्यं साऽपि वध्येत सर्वशः ॥ ७०
अग्रतस्तु सपाषाणं तोयं वर्षति वासवः । सङ्ग्रामं घोरमत्यन्तं[14] जयं राज्ञश्च[15] शंसति[16] ॥ ७१
प्रतिलोमो[17] यदा वायुः सपाषाणो रजस्करः । निवर्तयति प्रस्थाने परस्परजयावहः ॥ ७२
मारुतो दक्षिणो वापि(ति) यदा हन्ति परां चमूम् । प्रस्थितो प्रमुखं तस्य विन्द्यात् तत्र पराजयम् ॥ ७३
यदा सूर्यात्[18] परं[19] सेनां[20] समागत्य महाजनः । तस्य विजयमाख्याति भद्रबाहुवचो यथा ॥ ७४
हीनाङ्गा जटिला बद्धा व्याधिताः[21] पापपार्शवः[22] । षण्ढाः पापस्वरा ये च प्रयाणे ते तु निन्दिताः ॥ ७५
नग्नं प्रव्रजितं दृष्ट्वा मङ्गलं मङ्गलार्थिना । कुर्यादमङ्गलं यस्तु तस्य सोऽपि न मङ्गलम् ॥ ७६
पीडितोऽपचयं कुर्यादाकुष्टो वध-बन्धनम् । ताडितो मरणं दद्याद् वासितो रुदितं[23] तथा ॥ ७७
पूजितः सोत्तराङ्गेन[24] लाभं राज्ञः समादिशेत् । तस्मात्तु[25] मङ्गलं कुर्यात्[26] प्रशस्तं[27] साधुदर्शनम्[28] ॥ ७८
दैवतं[29] तु यदा बाह्यं[30] राजा सत्कृत्य[31] स्वं पुरम् । प्रवेशयति तद्राजा बाह्यस्तु लभते पुरम् ॥ ७९
‡वैजयन्त्यो विवर्णाश्च राज्ञो बाह्यो यदा ग्रहः । पराजयं समाख्याति तस्मात् तां परिवर्जयेत् ॥ ८०
सर्वार्थेषु प्रमत्तश्च यो भवेत् पृथिवीपतिः । हितं न शृणुतश्चापि तस्य विन्द्यात् पराजयम् ॥ ८१
अभिद्रवन्ति यां सेनां विस्वरं मृगपक्षिणः । §श्व-मानुष-शृगाला वा सा सेना वध्यते परैः[32] ॥ ८२
भग्नं दग्धं च शकटं यस्य राज्ञः प्रयायिनः । देवोपसृष्टं जानीयान्न तत्र गमनं शिवम् ॥ ८३
उल्का वा विद्युतोऽभ्रं वा कनकाः सूर्यरश्मयः । स्तनितं यदि वा छिद्रं सा सेना वध्यते परैः ॥ ८४
प्रयातायास्तु सेनाया यदि कश्चिन्निवर्तते । चतुःपदो द्विपदो वा न सा यात्रा विशिष्यति ॥ ८५
प्रयातो यदि वा राजा निपतेद् वाहनात् क्वचित् । अन्यो वाऽपि गजाऽ-श्वो वा साऽपि यात्रा जुगुप्सिता[33] ॥ ८६
क्रव्यादाः पक्षिणो[34] यत्र निलीयन्ते ध्वजादिषु । निवेदयन्ति ते राज्ञस्तस्य घोरं चमूवधम् ॥ ८७

---

1 A नृपतेः । 2 A युद्धं; C जुहुयात् । 3 A प्रदद्ये; C प्राप्यते । 4 C वृष्टिम् । 5 C वायुः । 6 C उपसर्पति । 7 D जुहुत । 8 A °सर्प्पणं; C °सख्यं; D °सर्पाणं । 9–10 C शत्रुगणान् । * A B D यस्यां चमू प्रवर्त्तायां । 11 A या सेना; B मासेना; D सा सेना । 12 A D शिष्यते । † C not found in this Ms. 13 C °तले । 14 C आख्याति । 15 A B राजश्च; C राष्ट्रस्य । 16 C संप्रति । 17 A B D अप्रतिलोमः । 18 C तु या; D तु याति । 19 C परा; D अपरं । 20 A B D सेना । 21 A B D बाधिताः । 22 C येपि वासवः; D पापसंभवः । 23 C रुधिरं । 24 B D सो तरंगेण; C ततः सम्यक् । 25 A °न्न; B D °स° । 26–27 A B कुर्यान्न साधु; D साधु साधुः । 28 A B D °मंगलम् । 29 A दैवतं; B दैवतं । 30 A वारा; B वाह्या; D वाह्या । 31 B स्वीकृत्य । ‡ C not found in this Ms. § C दिशि दिशां समाश्रित्य । 32 C खरैः । 33 A न शिष्यते । 34 A दक्षिणः ।

मुहुर्मुहुर्यदा राजा निवर्तन्तो निमित्तित॰ । प्रयातः परचक्रेण सोऽपि वध्येत संयुगे ॥ ८८
*यदा राज्ञ॰ प्रयातस्य रथश्च पथि भज्यते । युगाद्यं चोपकरण तस्य राज्ञो वधं दिशेत् ॥ ८९
प्रयाणे पुरुषा वाऽपि यदि नश्यन्ति सर्वश॰ । सेनाया बहुशश्चाऽपि हृता दैवेन सर्वशः ॥ ९०
यदा राज्ञः प्रयातस्य दानक[1] कुरुते[2] जनः । हिरण्यव्यवहारेषु साऽपि यात्रा न सिध्यते[3] ॥ ९१
प्रवर घातयेद् भृत्यं प्रयाणे यदि पार्थिवः । अभिषिञ्चेत् सुत चापि चमूस्तस्यापि वध्यते ॥ ९२
विपरीत यदा कुर्यात् सर्वकार्यं मुहुर्मुहुः । तदा तेन परित्रस्ता सा सेना परिवर्तते ॥ ९३
†परिवर्तेद् यदा वात॰ सेनामध्ये यदा यदा । तदा तेन परित्रस्ता सा सेना परिवर्तते ॥ ९४
विशाखा-रोहिणीभ्यां[4] तु[5] नक्षत्रैरुत्तरैश्च यत् । पूर्वाह्ने च प्रयातस्य हतसैन्यो निवर्तते ॥ ९५
पुष्येण मैत्रयोगेर्न[6] यो[7]ऽश्विन्या[8] च नराधिपः । अपराह्णे विनिर्याति वाञ्छित स समाप्नुयात् ॥ ९६
दिवा हस्ते तु रेवत्या वैष्णवे[9] च न शोभनम् । प्रयाण सर्वभूताना विशेषेण महीपते॰ ॥ ९७
हीने मुहूर्त्ते नक्षत्रे तिथौ च करणे तथा । पार्थिवो योऽभिनिर्याति अचिरात्[10] सोऽपि वध्यते ॥ ९८
‡यथामयुक्ति(?)वा राजा मात्रामधिकमूपते । तदा ससैन्यो वध्येत यदि नैव निवर्तते ॥ ९९
विहारानुत्सवांश्चापि कारयेत् पथि पार्थिवः । स सिद्धार्थो निवर्तेत[11] भद्रबाहुवचो यथा ॥ ७१००
वसुधा वारि वा वर्षं[12] यानेषु[13] प्रतिहीयते[14] । वंशादयो निपतन्ते ससैन्यो वध्यते नृपः ॥ १०१
सर्वेषा शकुनाना च प्रशस्ताना स्वरः शुभः । तूर्णं विजयमाख्याति प्रशस्ताना च दर्शनम् ॥ १०२
फलं वा यदि वा पुष्पं ददते यस्य पादपः । अकालज प्रयातस्य न सा यात्रा विधीयते ॥ १०३
येषां निवसन[15] किञ्चित् विपरीत मुहुर्मुहु॰ । स्थालिकां[16] पिठरो[17] वाऽपि तस्य तद् वधमीहते ॥ १०४
¶आचाराद्य[18] भवेन्नृणा तद् विनाशाय कल्पते । निवर्तयन्ति ये केचित् प्रयाता बहुशो नरा॰ ॥ १०५
यात्रामुपस्थितोपकरण तेषा च स्याद् ध्रुवम्[19] वधं[20] । पक्वान्न विरस दग्ध दग्धभूमिषु मीहते(?) ॥ १०६
तस्य व्याधिभयं चाऽपि मरण वा पराजयम् । रथप्रहरण[21] चैवं[22] ध्वज-ध्यान[23] यो नृपः ॥ १०७
चिन्न[24] कुर्यात् कश्चिन्नीलं स च मन्त्री च वध्यते । म्रियते[25] पुरोहितो वाऽस्य छत्र वा पथि भज्यते ॥ १०८
§ .. . . । अनग्नि[26]ज्वलनं वा स्यात् सोऽपि राजा विनश्यति ॥ १०९
द्विपदश्चतुःपदो वाऽपि स(श)कृन्मुञ्[27]चति[28] विस्वरैः[29] । बहुशो व्याधितार्त्ता वा सा सेना विद्रवं व्रजेत् ॥ ११०
सेनायास्तु प्रयातायाः कलहो यदि जायते । द्विधा त्रिधा वा सा सेना **विनश्यति न सशयः ॥ १११
‖जायते चक्षुषो व्याधिः स्कन्धावारे प्रयायिनाम् । अचिरेणैव कालेन साऽग्निना दह्यते चमू॰ ॥ ११२
व्याधयश्च प्रयातानामतिशीत विपर्यये[30] । अत्युष्ण चातिरूक्षं च राज्ञो यात्रा न सिध्यति ॥ ११३
††निविष्टो यदि सेनाग्नि॰ क्षिप्रमेव प्रशाम्यति । ‡‡उपवह्य सदत्तस्य (?) भज्यते साऽपि वध्यते ॥ ११४

---

* C This and next stanza are not found in this Ms 1 A दानकाकुशते । 2 B दानव, C नाणक । 3 A D शिष्यते, C दृश्यते । † D This st is not found in this Ms 4 A B D °भानु । 5 A B D मित्र° । 6 A C °देवेन 7–8 A तेन चेत्त, B D देवेन च । 9 C व्यसन । 10 B विरस, C विदासो, D विरसे । ‡ C not found in this Ms 11 A न निवर्तत, C न वर्तत । 12 C धूमो । 13 C याने । 14 C उदीर्यते । § C तदा ससैन्यो वध्येत यदा वा वा न निवर्त्तते । 15 B विचसन, C न विपय । 16 B D स्फाटिका । 17 A B D ऽपि परो । ¶ C This st and next also are not found in this Ms 18 B आचाराज्य । 19 B वधो वा, D वध । 20 B not found 21–22 C °प्रहरणाना च । 23 C ध्वजायान । 24 C चिह्न । 25 A भ्रियते । § This first half is not found in any of the Mss 26 A अग्ने । 27 B D सकृद, C कृत । 28 C रवति । 29 C स्वरम् । ** C not found in this Ms ‖ A विद्रवन्ति वदाऽनिशम् । 30 B D प्रवर्तते । †† C not found in this Ms ‡‡ A उपवह्यसदत्तस्य, B उपद्रवसदत्तस्य ।

देवतावेष्टने[1] वर्षे[2] क्षीराणां कल्कने[3] तथा । विन्द्यान्महद्भयम् घोरं शान्तिं तत्र तु कारयेत् ॥ ११५
देवतान् दीक्षितान् वृद्धान् पूजयेत् ब्रह्मचारिणः । ततस्तेषां तपोभिश्च पापं राज्ञां प्रशाम्यति ॥ ११६
उत्पातकाश्च जायन्ते हस्त्य-श्व-रथ-पत्तिषु[4] । भाजनेषु अनेकेषु राजवन्धश्चमूवधः ॥ ११७
उत्पाता विकृताश्चापि दृश्यन्ते ये प्रयायिनाम् । सेनायां चतुरङ्गायां तेषामौत्पातिकं फलम् ॥ ११८
*भेरी-शङ्ख-मृदङ्गाश्च प्रयाणे ये यथोचिताः । निबध्यन्ते[5](?)प्रयातानां विस्वरा वाहनाश्च ये[6] ॥ ११९
यद्यग्रतस्तु[7] प्रयायेत काकसैन्यं प्रयायिनाम् । विस्वरं निभृतं वाऽपि येषां विद्याच्चमूवधम्[8] ॥ १२०

राज्ञो[9] यदि[10] प्रयातस्य गायन्ते[11] ग्रासिकाः[12] पुरे[13] ।
चण्डानिलो[14][15] नदी[16](दिं) शुष्येत्[17] †सोऽपि वध्येत पार्थिवः ॥ १२१

‡देवता[18]-ऽतिथिभृत्येभ्यो[19]ऽदत्वा[20] तु भुञ्जते यदा । §यदा भक्ष्यानि[21] भोज्यानि[22] तदा राजा[23] विनश्यति ॥ १२२
द्विपदाश्चतुःपदा वाऽपि यदाऽभीक्ष्णं रसन्ति[24] वै[25] । परस्परं सुसम्बद्धा[26] सा सेना वध्यते परैः ॥ १२३
ज्वलन्ति यस्य शस्त्राणि नमन्ते निष्क्रमन्ति[27] च । सेनायाः शस्त्रकोशेभ्यः साऽपि सेना विनश्यति ॥ १२४
नर्दन्ते[28] द्विपदा यत्र पक्षिणो वा चतुःपदाः । क्रव्यादास्तु विशेषेण तत्र संग्राममादिशेत् ॥ १२५
विलोमेषु[29] च वातेषु[30] दिनेषु[31] वाहनेषु च । शकुनेषु च दीप्तेषु युध्यतां[32] तु पराजयः ॥ १२६
युद्धप्रियेषु[33] हृष्टेषु[34] नर्दत्सु[35] वृषभेषु च । रक्तेषु चाभ्रजालेषु[36] सन्ध्यायां युद्धमादिशेत् ॥ १२७
अभ्रेषु च विवर्णेषु युद्धोपकरणेषु च । दृश्यमानेषु सन्ध्यायां सद्यः[37] संग्राममादिशेत् ॥ १२८
कपिले रक्त-पीते वा हरिते च तले[38] चमूः[39] । स सद्यः परसैन्येन वध्यते नाऽत्र संशयः ॥ १२९
काका गृध्राः शृगालाश्च कङ्का[40] ये[41] चामिषप्रियाः । पश्यन्ति[42] यदि सेनायां ¶प्रयातायां भयं भवेत् ॥ १३०

उलूका[43] वा बिराला वा मूषका वा यदा[44] भृशम्[45] ।
वासन्ते[46] यदि[47] सेनायां नियतं सोऽस्तिको[48] (सौप्तिको?) वधः ॥ १३१
ग्राम्या[49] वा यदि वाऽऽरण्या[50] दिवा[51] व(वा)सन्ति[52] निर्भयम् ।
सेनायां संप्रयातायां सोऽस्तिको[53](सौप्तिको?)ऽत्र भयं भवेत् ॥ १३२

मैथुनेन[54] विपर्यासं यदा कुर्युर्विजातयः[55] । रात्रौ दिवा[56] च सेनायां[57] सौप्तिको[58](कं) वधमादिशेत् ॥ १३३

1 A चेष्टनो; B वेष्टतो । 2 A वास्य; B वाऽपि; D वाप्य । 3 A B D कल्पना । 4 A C D °यायिषु । * C this st. is numbered twice in this Ms. 5 C मानादंते । 6 C वा भयावहाः । 7 C सद्योऽग्रतः । 8 B °वधाम् । 9 C यदि । 10 C राज्ञो । 11 B मायते; C शांतये; D गायते । 12 A यामिका; B यामिकां; C यामिके । 13 A C पुरो । 14 A चन्द्रा°; C चन्द्रो । 15 C नीलो । 16 C नदां । 17 C पुष्पो । † C यस्य व्याधिभयंकरं । ‡ This st. is missing in A. 18 B तेवत्ता । 19 B भूतेभ्यः । 20 B D दत्वा । § C The following latter half is found in this Ms. भक्षसेव्यानि सेनाया तदा सोऽपि विनश्यति । 21 B भक्षानि; D भक्ष्याणि । 22 D भोज्याणि । 23 D राज्ञा । 24 C दसंति । 25 A चेत्; B ते । 26 C सुसंनज्ञा । 27 C न नमन्ति । 28 C नर्दयन् । 29–30 D प्रयातेषु । 31 A B C दीनेषु । 32 A बध्यतां । 33 C यद्धप्रियेषु । 34 C तुष्टेषु । 35 C तद्वत्सु° । 36 C °जलेषु । 37 C तस्य । 38 B तलै; C तपेत् । 39 C चमूम् । 40–41 A B D कंकेयाः । 42 All Mss. have got पश्यन्ति. It may be पतन्ति or दृश्यन्ते । ¶ C सा सेना बध्यते ध्रुवम् । 43 A अलूकाः । 44–45 A B D भृशन्ति वा । 46 C पश्यन्ति । 47 A तेऽभि; B D तेभि । 48 B सेस्विको; C सोऽस्तिको; D सोप्तिको । 49 A D ग्रामा; B आमा । 50 D अरण्यां । 51 C यदि । 52 B C पश्यंति; D वस्यंति । 53 The same variants as under 48. 54 C मिथुने तु । 55 All the Mss. have either got कुर्यात or कुर्वन्तिbut grammatically कुर्युः is better. 56 A B D दिवाऽपि । 57 A B D वा वासे । 58 The same variants as under 48. But here C has got सौप्तिक which is quite correct.

चतुःपदाना मनुजा[1] यदा कुर्वन्ति वासितम्[2] ।
मृगा वा पुरुपाणा तु तत्रापि[3] सोऽस्तिको[4](मौप्तिको ?)वधः[5] ॥ १३४

एकपादस्त्रिपादो वा त्रिशृङ्गो यदि वाऽधिकः । प्रसूयते पशु[6]र्यत्र तत्रापि सौप्तिको[7] वधः[8] ॥ १३५

अश्रु[9]पूर्णमुखादीना शेरते च यदा भृशम् । पदा[10]न्विलिखमाना[11]स्तु हया[12] यस्य स वध्यते ॥ १३६

निष्कुटयन्ति[13] पादैर्वा[14] भूमौ वालान्[15] किरन्ति च । प्रहृष्टाश्च प्रपश्यन्ति[16] तत्र सङ्ग्राममादिशेत् ॥ १३७

न चरन्ति यदा ग्रास[17] न च पान पिबन्ति वै । श्वसन्ति[18] वाऽपि धावन्ति विन्द्यादग्निभयं तदा ॥ १३८

क्रौञ्चस्वरेण स्निग्धेन मधुरेण पुनः पुनः । हेषन्ते[19] गर्वितास्तुष्टास्तदा राज्ञो जयावहाः ॥ १३९

प्रहेषन्ते[20] प्रयातेषु[21] यदा वादित्रनिःस्वनैः[22] । लक्ष्यन्ते बहवो हृष्टास्तस्य राज्ञो ध्रुव जयम् ॥ १४०

यदा मधुर[23]शब्देन[24] हेषति[25] खलु वाजिनः । कुर्यादभ्युत्थित सैन्य तदा तस्य पराजयम् ॥ १४१

अभ्युत्थिताया सेनाया लक्ष्यते यच्छुभाऽशुभम् । वाहने प्रहरणे वा तत्[26] तत्[27] फल[28] समीहते[29] ॥ १४२

सन्नाहिको[30] यदा युक्तो[31] नष्टसैन्यो[32] बहिर्व्रजेत्[33] । तदा राज्यप्रणाशस्तु अचिरेण भविष्यति ॥ १४३

अपवाह्य[34] नरेन्द्रस्य हयमारुहते हयः । सेनायामन्यराजाना[35] सदा मार्गन्ति नागराः[36] ॥ १४४

अर्द्धयुक्ताः प्रधावन्ति[37] वाजिन[38]स्तु युयुत्सवः । हेषमानाः[39] प्रमुदितास्तदा ज्ञेयो जयो ध्रुवम् ॥ १४५

पाद[40] पादेन[41] मुक्तानि[42] निःक्रमन्ति[43] यदा हयाः । पृथग् पृथग् सस्पृश्यते[44] तदा विन्द्याद्भयावहम् ॥ १४६

यदा राज्ञः प्रयातस्य वाजिना सप्रणाहिकः । पथि च म्रियते यस्मिन्नचिरात्स्मानो भविष्यति ॥ १४७

‖शिरस्यास्ये च दृश्यन्ते यदा हृष्टास्तु वाजिनः । तदा राज्ञो जय विद्यान्नचिरात् समुपस्थितम् ॥ १४८

हयाना जघने[45] पार्श्वौ[46] पुच्छे पादेषु वा यदि । दृश्येता[47]मिरथा धूमा[48]स्तदा विद्यान्महद्[49]भयम् ॥ १४९

---

1 A B D मनुजा । 2 A वासिताम्, B वासिन, C मासित । 3 A राज्ञाऽपि, B तत्रास्ति । 4 A सोऽस्तिको, B सोपिको, D सोस्तिको । 5 B विद । 6 A वपु , D वस्तु । 7 A सोऽस्तिको, B सोपिको, D सोस्तिको । 8 B विध । 9 A अस्तु । 10 A पदान्, B पदान, C भूमिं । 11 A विलिखनाना, B लिखमान , D विलिख्यमाना । 12 C हय । 13 A B D निकुटयति । 14 A B D पादानां । 15 A घालां, B वालां, D वाला । 16 A B वसन्ते, D तस्यते च । 17 A D घास, B धांस । 18 C श्वसित । 19 A B D हेषन्ति । 20 A प्रहेष्यन्ते, B D प्रहेष्यते । 21 C प्रयाणेषु । 22 B D °निस्वना । * A B D प्रहृष्टा यत्र बहुश । † C तदा युद्ध समादिशेत् । ‡ C This and the following st are not found in this Ms 23 B शब्द° । 24 B D मुखायोन । 25 B वेश्येत; D चैश्यत । 26 B D तत्र । 27–28 B D प्रलयम् । 29 B D ईहते । 30 A सन्नाहिकां । 31 A युक्तेषु, B D युक्ते । 32 A सैन्यै , B तेषु सौन्ये, D तेषु सैन्ये । 33 B चहि, D बहि । §C The second half and the first half of the next stanza are not found in this Ms 34 A अपवाह्य, D ओपवाह्य । 35 A °राजेन; C D °राजान् । 36 D नागरा । 37 C प्रवाघति । 38 A B D वाजिन । 39 B हेय माना; C हेपमाणा । 40–41 B पादपादेन । 42 C मुख्य तु । 43 B निक्रमन्ति, C निष्क्रवतो । 44 A C सस्पृश्य, B सपृष्ट । ‖ The following st is additionally found in A only but as it is not found in other three Mss I have not included it in the text –विन्द्यात् प राजाया राज्ञ पश्चिमार्द्ध यदा उत्रेत पु । पूर्वार्द्धे उत्रमासेन हयाना विजय वदेत् ॥ १३१ ॥ It occurs in this Ms after 149th st ¶ C The second half is found as under in this Ms – हन्यात् स स्वामिन क्षिप्र विपरीते भनागसा ॥ 45 C च यदा । 46 C नाम्यां । 47 B जायेत; C दृश्यते । 48 C धूम । 49 A महा ।

हेपमानस्य[1] दीप्तास्तु निपतन्त्यर्चिषो[2] मुखात् । अश्वस्य विजयं श्रेष्ठमूर्ध्वदृष्टिश्च[3-4] शंसते[5] ॥ १५०
*श्वेतस्य कृष्णं दृश्येत पूर्वकाये[6] तु वाजिनः । हन्यात् तं स्वामिनं[7] क्षिप्रं[8] विपरीते[9] वधागमम् ॥ १५१
वाचकस्य[10] वधं विन्द्याद् यदा स्कन्धे हयो ज्वलेत् । पृष्ठतो ज्वलमाने तु भयं सेनापतेर्भवेत् ॥ १५२
†तस्यैव तु यदा धूमो निर्धावति प्रहेपितः[11] । पुरस्यापि तदा नाशं निर्दिशेत् प्रत्युपस्थितम् ॥ १५३
‡सेनापतिवधं विद्याद् वालस्थानं[12] यदा ज्वलेत् । त्रीणि वर्षाण्यनावृष्टिस्तदा तद्विषये भवेत् ॥ १५४
अन्तःपुरविनाशाय मेढ्रं[13] प्रज्वलते[14] यदा । उदरं ज्वलमानं च कोशनाशाय[15] वा ज्वलेत् ॥ १५५
शेरते दक्षिणे पार्श्वे हयो[16] जयपुरस्कृतः । स्वबन्ध[17]शायिनश्चाहुर्जय[18]माश्रयसाधकं[19] ॥ १५६
वामार्ध[20]शायिनश्चैव तुरङ्गा नित्यमेव च । राज्ञो यस्य न संदेहस्तस्य मृत्युं समादिशेत् ॥ १५७
§सौसुप्यन्ते[21](?) यदा नागः पश्चिमश्चरणस्तथा । सेनापतिवधं विद्याद् यदाऽन्नं च न भुञ्जते ॥ १५८
सदन्ता(ः) पादचारी वा नाभिमन्नं(न्यं)ति[22] हस्तिनः । यस्यां तस्यां तु सेनायामचिराद्वधमादिशेत्[23] ॥ १५९
$निपतन्त्यग्रतो यद्वै त्रस्यन्ति वा रुदंति वा । निष्पद्यन्ते[24] समुद्विग्ना[25] यस्य तस्य वधं वदेत् ॥ १६०
[26]क्रूरं नदन्ति[27] विषमं विस्वरं[28] निशि हस्तिनः[29] । दीप्यमानास्तु केचित्तु तदा सेनावधं ध्रुवम् ॥ १६१
गो[30]-नाग[31]-वाजिनां स्त्रीणां[32] मुखाच्छोणितबिन्दवः । द्रवन्ति बहुशो यत्र तस्य राज्ञः पराजयः ॥ १६२
नरा[33] यस्य[34] विपद्यन्ते प्रयाणे वारणाः[35] पथि[36] । कपालं गृह्य धावन्ति दीनास्तस्य पराजयः ॥ १६३
यदा धुनन्ति सीदन्ति निपतन्ति किरन्ति च । खादमानास्तु[37] खिद्यन्ते तदाऽऽख्याति पराजयम् ॥ १६४
हेषन्त्यभीक्ष्णमश्वास्तु[38] विलिखन्ति खरैर्धराम् । नदन्ति[39] च यदा नागास्तदा विन्द्याद् ध्रुवं[40] जयम्[41] ॥ १६५
पुष्पाणि पीत-रक्तानि शुक्लानि च यदा गजाः । अभ्यंतराग्रदन्तेषु दर्शयन्ति तदा जयम् ॥ १६६
यदा मुञ्चंति शुण्डाभिर्नागा नादं पुनः पुनः । परसैन्योपघाताय तदा विन्द्याद् ध्रुवं जयम् ॥ १६७
पादैः पादान् विकर्षन्ति तलैर्वा विलिखन्ति च । गजास्तु यस्य सेनायां विरुध्यन्ते ध्रुवं परैः ॥ १६८
मत्ता यत्र विपद्यन्ते न मद्यन्ते च योजिताः[42] । नागास्तत्र वधो राज्ञो महाऽमात्यस्य वा भवेत् ॥ १६९
यदा राजा निवेशेत भूमौ कण्टकसङ्कुले¶ । विषमे सिकताकीर्णे सेनापतिवधो ध्रुवम् ॥ १७०
‖श्मशानास्थि-रजःकीर्णे पक्वदग्धवनस्पतौ । शुष्कवृक्ष[43]समाकीर्णे निविष्टो(ष्टो) वधमीहते ॥ १७१
कोविदारसमाकीर्णे श्लेष्मान्तकमहाद्रुमे । पिलु-कालनिविष्टस्य प्राप्नुयाच्च चिराद्[44] वधम्[45] ॥ १७२
असारवृक्षभूयिष्ठे[46] पाषाण-तृणकुत्सिते । देवतायतनाक्रान्ते निविष्टो वधमाप्नुयात् ॥ १७३

---

1 C हेषमाणस्य। 2 C अर्थितो। 3-4 C कुर्वन् दृष्टस्य। 5 A B D संशयेत्। * C This st. is not found in This Ms. 6 A पु। 7 B वाजिनं। 8 A क्षिप्तं। 9 A विपरीत। 10 C वाधकस्य। † C This st. occurs in this Ms. after 150th st. 11 A प्रमोहनः; B D प्रमोहतः। ‡ C The order of this st. is interchanged with the next in this Ms. 12 A वालमानं; B वालवानां D वालवानं। 13 C मद्रे। 14 C प्रज्वलनं। 15 D केश°। 16 A तदा। 17 C समस्ते। 18 C यवानां। 19 A अस्वध्यसाधकः; B आस्वार्थसाधकः; C आश्रयंसाधकः। 20 A वामार्थ°। § C This and the following st. are not found in this Ms. 21 B सोसुप्यंते। 22 A नाभिद्यन्ति; B नातिसन्नंति। 23 A तद्विरुद्धमधाव। $ A निष्पेस्यन्ति गृहस्था वै; B D निष्पेष्यंति गृहस्थाः स्युः। 24 B D निष्पतंति; C साद्विना। 25 C यस्य तुरगाः। 26 C करं; D कुरु। 27 B वदंति। 28 C विस्वनं। 29 B दन्तिनः। 30-31 C गवाग°। 32 C नृणां। 33 A न सद्। 34 C जस्य। 35 A वारणे; C वरुणा। 36 C यति। 37 A B D खाद्यमानाः। 38 A मेषास्तु; D मेखास्तु। 39 C नंदन्ति। 40-41 C पराजयम्। 42 D योजिताः। ¶ A B D भस्मसङ्कुलसङ्कुलम्। ‖ C This and the following st. are not found in this Ms. 43 D वर्ण°। 44-45 A चिराद्विपम्; D चिराद्भुतम्। 46 A °मूजिष्टं; C °याघृष्ट°।

अमनोज्ञैः[1] फलैः पुष्पैः पापपक्षिसमन्विते । अधोमार्गे[2] निविष्टश्च युद्धमिच्छति पार्थिवः ॥ १७४
*नीचे निविष्टस्य सदा नीचेभ्यो भयमादिशेत् । यथा दृष्टेषु देशेषु[3] तद्वेभ्यः(?) प्राप्नुयात् वधम्[4] ॥ १७५
यत् किञ्चित् परिहीनं स्यात् तत् पराजयलक्षणम् । परिवृद्धं च यत् किञ्चिद् दृश्यते विजयावहम् ॥ १७६
†दुर्वर्णाश्च दुर्गन्धाश्च कुवेषा व्याधिनस्तथा । ‡सेनाया ये नराश्च स्युः शस्त्रवध्या भवन्त्यथ ॥ १७७
¶तथाज्ञातप्ररूपेण राज्ञो जय-पराजयः(यौ) । विज्ञेयः(यौ) सम्प्रयातस्य भद्रबाहुवचो यथा ॥ १७८
परस्य विषयं[5] लब्ध्वा अग्निदग्धां[6] न लेपटेत् । परदारा न हिंसेत[7] पशवः[8] पक्षिणस्तथा ॥ १७९
अग्निकृतेषु[9] मध्यस्तु शस्त्रान्तरं निधापयेत् । निरापराधचित्तानि नादद्[10]दीत[11] कदाचन ॥ १८०
देवतान् पूजयेद्[12] वृद्धान् लिङ्गस्थान्[13] ब्राह्मणान्[14] गुरून् । §परिहारं नृपतिर्दद्याद्धामाय तज्जिनाम्(?) ॥ १८१
राजवंशं[15,16] न वोच्छिचा[17]द् पाल-वृद्धांश्च[18] पण्डितान् । **न्यायेनार्थो[19] सम दद्यात् तथा राज्ये[20] न वर्धते[21] ॥ १८२
††धर्म्मोत्सवान् विवाहांश्च सुतानां कारयेद् बुधः । न चिरं धारयेत् कन्या तथा धर्मेण बर्द्धते ॥ १८३
कार्याणि धर्मतः कुर्यात् पक्षपातं विसर्जयेत् । व्यसनैर्विप्रयुक्तश्च वचोत्सिक्तं[22]सुराप्रदैः[23] ॥ १८४
यथोचितानि सर्वाणि यथा न्यायेन[24] पश्यति[25] । राजा कीर्त्तिं समाप्नोति तदा प्रत्येयमोदते[26] ॥ १८५
इमं[27] यात्राविधिं कृत्स्ना योऽभिजानाति तत्त्वत । न्यायतश्च प्रयुञ्जीत प्राप्नुयात्सं[28] महत्[29] पदम्[30] ॥ १८६

॥ इति नैर्ग्रन्थे भद्रबाहुके निमित्ते यात्राविधिनाम त्रयोदशमोऽध्यायः ॥

अथातः संप्रवक्ष्यामि पूर्वकर्मविपाकजान् । शुभा-ऽशुभान् समुत्पातान् राज्ञो जनपदस्य च ॥ १
प्रकृतेर्यो विपर्यासः स उत्पातः प्रकीर्त्तितः । दिव्या-ऽन्तरिक्ष-भौमाश्च व्याससेषां निबोधत ॥ २
यदात्युष्णं भवेच्छीते शीतमुष्णे तथा ऋतौ । तदा तु नवमे मासे दशमे वा भयं भवेत् ॥ ३
सप्ताहमष्टरात्रं च नवरात्रं दशान्हिकम्[31] । यदा निपतते[32] वर्षं प्रधानस्य वधाय तत् ॥ ४
पक्षिणश्च यदा मत्ता पशवश्च पृथग्विधाः । विपर्ययेण ससक्ता विन्द्याज्जनपदे भयम् ॥ ५
आरण्या ग्राममायान्ति वनं गच्छन्ति नागराः । रुदन्ति चाथ जल्पन्ति तदाऽरण्याय कल्पते ॥ ६
अष्टादशस्य मासस्य तथा सप्तदशस्य[33] च । राजा च म्रियते यत्र भयं[34] रोगश्च[35] जायते ॥ ७
स्थिराणां कम्पं[36]-सरणे चलानाम[37]गमेव[38] हि[39] । ब्रूयात् तत्र वधं राज्ञः षण्मासात्पुत्रमन्त्रिणः ॥ ८
दर्पणे[40]-हसते[41](ने) चापि क्रन्दनं[42] युद्धसंभवे । स्थावराणां वधं[43] विद्यात्त्रिमास[44] स्थावरात्मकम्[45] ॥ ९
पक्षिणः पशवो मर्त्याः प्रसूयन्ति विपर्यये । यदा तदा[46] तु षण्मासं भयं राजवधस्तदा ॥ १०

1 A B D इत° । 2 A D °मार्गे°; B °मग्रेन । * C This st is not found in this Ms 3 B missing in this Ms 4 A कथम् । † C दर्भवर्णविदग्धश्च । ‡ °सेनायासेन पापेभ्य शस्त्रमध्यमय वधा ॥ ¶ A C तज्ञातप्रतिरूपेण । 5 A विषयो । 6 A °दग्धा । 7 A हिंसन्ते, B हिंसेन, C हिंसेत । 8 A तापस । 9 B वर्ण° । 10 A मा । 11 C नावदीन । 12 C लिप्य । 13–14 C धर्म्मचारिणम् । § B °दग्धमयजिर, C विसर्जयेय, D दग्धामपेज्जिनम् । 15–16 C राजवशेन । 17 C वार्छिद्यात् । 18 C बाल-वृद्धैश्च । ** C ज्ञानार्थामसमादाय । 19 A न्यायेतार्थो । 20 A राज्ये न । 21 A वर्तते, C राज्ञेन । †† C This and the following stanza are missing in this Ms 22 A तवोत्सिक्त, B C वचोत्सिक्त° । 23 A °सुराप्रभः । 24 A ज्ञायेत । 25 A सम्पति । 26 A प्रेत्य°, C प्रीत्येह, D प्रेत्या च । 27 A इय । 28 A प्राप्नुयात्तु । 29 B सुमहद्वसुम्, C कीर्तिमुत्तमम् । 30 A वसुम् । 31 A दशरात्रिकम् । 32 A न । 33 A सप्त° । 34 C भङ्ग । 35 C राष्ट्रस्य । 36 A कम्पते । 37 A चपलाना । 38 A नरो । 39 A चले । 40 B दर्प्पणे, C सर्पेण । 41 A B D हसते, C सहता । 42 A मदते, B रुदतो, C रुदत । 43 C भय । 44 A त्रिमास । 45 C नात्र संशयः । 46 C missing in this Ms

विकृतैः[1] पाणि-पादाद्यैर्न्यूनैश्चाप्यधिकैस्तथा । यदा त्वेते[4] प्रसूयन्ति क्षुद्भयानि तदादिशेत् ॥ ११
षण्मासं द्विगुणं चापि परं वाथ चतुर्गुणम् । राजा च[5] म्रियते तत्र भयानि च न संशयः ॥ १२
मद्यानि रुधिरा-ऽस्थीनि धान्या-ऽङ्गार-वसास्तथा[6] । *मेघो[7] वा[8] वर्षते यत्र भयं विंद्याच्चतुर्विधम् ॥ १३
प्रसर्पन्ति[9] जलचराः पक्षिणो द्विपदास्तथा । वर्षमाणो जलं[10] हन्याद्[11] भयमाख्याति दारुणम् ॥ १४
निरिन्धनो[12] यदा[13] चाग्निरीक्ष्यते[14] सततं पुरे । स राजा नश्यते देशाच्छण्मासात् परतस्तदा ॥ १५
दीप्यन्ते यत्र शस्त्राणि वस्त्राण्यश्वा नरा गजाः । वर्षे च म्रियते राजा देशस्य च महद्भयम् ॥ १६
चैत्य[15]वृक्षरसा यद्वत् प्रभवन्ति विपर्ययात् । समस्ता यदि वा व्यस्तास्तदा विन्द्याद् भयागमम् ॥ १७
दधि क्षौद्रं घृतं[16] तोयं[17] दुग्धं[18] रेत[19]विमिश्रितम्[20] । निश्रवंति यदा वृक्षास्तदा व्याधिभयं विदुः ॥ १८
†रक्ते[21] शस्त्र[22]भयं वक्ष्ये नीले[23] श्रेष्ठि[24]भयं विदुः । ‡अन्येष्वेषु विचित्रेषु वृक्षेषु तु भयं विदुः ॥ १९
§विस्वरं रवमानस्तु चैत्यवृक्षो यतः पतेत् । ततो भयं समाख्याति देशजं[25] पञ्चमासिकम् ॥ २०
नानावस्त्रैः समाच्छन्ना यदा दृश्यन्ते वै[26] द्रुमाः[27] । राष्ट्रजं तद् भयं विन्द्याद् विशेषेण तदा विषे[28] ॥ २१
शुक्लवस्त्रो द्विजान् हन्ति रक्तैः[29] क्षत्रं[30] तदाश्रयम् । पीतवस्त्रो यदा व्याधिं तदा च वैश्यघातकः ॥ २२
नीलवस्त्रो निहन्त्याशु शूद्रांश्च[31] प्रभृतिन्नरान्[32] । पशु-पक्षिभयं चित्रं विवर्णः[33] [34]स्त्रीभयङ्करः ॥ २३
मधुराः क्षीरवृक्षाश्च श्वेत[35]पुष्प-फलास्तु ये । सौम्यायां[36] दिशि यज्ञार्थं[37] जानीयात्[38] प्रतिपुद्गलाः ॥ २४
कषायमधुरा[39]स्तिक्ता[40] उष्णवीर्यविलासिनः[41] । रक्तपुष्प-फलाः प्राच्यां सुदीर्घे[42]नृप[43]-क्षत्रयोः[44] ॥ २५
¶अम्लाः[45] सलवणाः स्निग्धाः पीतपुष्प-फलाश्च ये । दक्षिणां दिशि विज्ञेया वैश्यानां प्रतिपुद्गलाः ॥ २६
कटु-कण्टकिनो रूक्षाः[46] कृष्ण[47]पुष्प-फलाश्च ये । वारुण्यां दिशि[48] वृक्षाः स्युः शूद्राणां प्रति पुद्गलाः ॥ २७
महान्तश्चतुरश्राश्च स्वगाहाश्च चिरो[49]पिताः । वनमध्ये स्थिताः सन्तः स्थावराः प्रतिपुद्गलाः ॥ २८
ह्रस्वाश्च तरवो येऽन्ये अंत्ये जाता वनस्य च । अचिरोद्भवकारा ये यायिनां प्रतिपुद्गलाः ॥ २९
ये विदिक्षु विमिश्राश्च[50] विकर्मसु[51] विजातिषु[52] । पुद्गलाश्च तु ये येषां ते तेषां प्रतिपुद्गलाः** ॥ ३०
श्वेतो राजा[53] द्विजान् हन्ति रक्तः क्षत्र-नृपान् वदेत् । पीता वैश्यविनाशाय कृष्णः शूद्रनिषूदये[54] ॥ ३१

---

1 A B विकृतिः । 2 A चूतैः । 3 A थविकेः । 4 C एतेषु । 5 A वस्ति । 6 C मधु । * B This line and the succeeding line are missing in this Ms. 7–8 C मेघवान् । 9 C सरीसृपा । 10–11 C जलादन्यं । 12 A निरुन्धते । 13 A missing in this Ms. 14 A ईक्षते; C दीप्यते । 15 C चित्र° । 16 A मृतं । 17 C दुग्धं । 18 C घि° । 19 C °वर्ण° । 20 C °गतिमिश्रकं । † C This appears as 27th stanza in C. 21 C राज्ञो । 22 C पुत्र° । 23 A नीरे । 24 A राष्ट्र°; B D श्रेष्ठ° । ‡ A B D विथो भेदं च मन्दे च वृक्षा येषु न संशयः ॥ § C This st. appears in C as 26 th stanza. 25 D दशजं । 26 A ते । 27 C तद्रसाः । 28 A विजोः; C धियो । 29 C द्विजान् हन्ति is twice written here. 30 D क्षेत्रं । 31 A समुद्रान् । 32 C तदा भृतिकरान्नरान् । 33 A B विवर्ण° । 34 C तु । 35 C कृष्ण° । 36 C उदीच्यां । 37 C दृश्यंते । 38 C द्विजानां । 39 A B D °मन्द° । 40 A B D °मधुराः । 41 A B D °विशालता । 42–44 C कृत्तिकायां विवर्द्धयेत् । 45 C D आत्माः । ¶ B This and the next line are missing in this Ms. A D दक्षिणस्यां न वास्युष्णं । 46 C D वृक्षाः । 47 C श्वेत° । 48 C प्राति । 49 C चिरो° । 50 A विलिश्राश्च । 51 A D विकर्म्म° । 52 A °प्रविजाकृति; B प्रविजायति । ** C प्रतिपुद्गलाश्च येषां तेषामुत्पातजं फलम् ॥ 53 A रजो; B रिजे; D रिजो । 54 A D स्तु सूयत; B स्तु सूचयेत् ।

परचक्र नृपभय क्षुधा-व्याधि-धनक्षयम् । एवं लक्षणसयुक्ताः स्रावाः कुर्युर्महद्भयम् ॥ ३२
कीटदष्टस्य वृक्षस्य व्याधितस्य च यो रसः । विवर्णः[3] स्रवते[4] गन्धं[5] न दोषाय स कल्पते ॥ ३३
वृद्धा द्रुमा निहन्त्याशु मरणे पर्युपस्थिताः । ऊर्द्ध्वाः शुष्का भवन्त्येते[7] तस्मात् ताल्लक्षयेद्बुधः ॥ ३४
यथा वृद्धो[9] नरः[10] कश्चित् प्राप्य हेतु विनश्यति । तथा वृद्धो द्रुमः कश्चित् प्राप्य हेतु विनश्यति ॥ ३५
इतरे-तरयोगास्तु वृक्षादिवर्णनामभि । वृद्धा-चलो-ग्रमूलाश्च चलन्छेयांश्च साधयेत् ॥ ३६
हसने[11] रोदने[12] नृत्ये[13] देवताना प्रसर्पणे । महद्भय विजानीयात् षण्मासात्रिगुणो[14](ण) परम् ॥ ३७
§चित्राश्चर्यसुलिङ्गानि निमीलन्ति वदन्ति[15] वा । ज्वलन्ति[16] च[17] विगन्धीनि भय राजवधोद्भवम् ॥ ३८
तोय-धान्यानि सहसा रुदन्ति च हसन्ति च । मार्जारवच्च वासति[18][19] तत्र विन्द्याद् महद् भयम् ॥ ३९
वादित्रशब्दाः श्रूयते[20] देशे यस्मिन्न मानुषैः । स देशो राजदण्डेन[21] पीड्यते नात्र सशयः ॥ ४०
तोय-धान्यानि[22] सर्वाणि वहन्ति रुधिर यदा । षष्ठे मासे समुद्भूते सग्रामः शोणिताकुलः ॥ ४१
चिरस्थायीनि[23] तोयानि तूर्णं यान्ति पयःक्षयम्[24] । गच्छन्ति वा प्रतिस्रोतः[25] परचक्रागमस्तदा ॥ ४२
वर्धन्ते[26] चापि शीर्यन्ते चलन्ते वा तदाश्रयात्[27] । सशोणितानि दृश्यन्ते यत्र तत्र महद्भयम् ॥ ४३
शस्त्रकोशात्[28] प्रधावन्ते[29] नदन्ति[30] विचरन्ति वा । यदा रुदन्ति[31] दीप्यन्ति सग्रामस्तेषु निर्दिशेत् ॥ ४४
¶यानानि वृक्ष-वेश्मानि धूमायति ज्वलति वा । अकालज फल पुष्प तत्र मुख्यो विनश्यति ॥ ४५
भवने यदि श्रूयते[32] गीत-वादित्रनिस्वनाः । यस्य तद्भवन तस्य शारीर जायते भयम् ॥ ४६
पुष्पे पुष्प[33] फले[34] पुष्प[35] फले वा[36] विफल[37] यदा । ||वध्यते वितथ विन्ध्यात्तथा जनपदे भयम् ॥ ४७
चतुःपदाना सर्वेषा मनुजाना यदाऽम्बरे[38] । श्रूयते[39] व्याहृत[40] घोर तदा मुख्यो विपद्यते[41] ॥ ४८
निर्घाते कम्पने[42] भूमौ[43] शुष्कवृक्षप्ररोहणे[44] । देशपीडां विजानीयान्मुख्यश्चात्र न जीवति ॥ ४९
**स्थिरां[45] भूमिं प्रयातस्य यदा सुव्रतता व्रजेत् । निमज्जन्ति च[46] चक्राणि तस्य विन्द्यात् महद् भयम् ॥ ५०
वल्मीकस्याशु[47] जनने मनुजस्य[48] निवेशने । अरण्य विशतश्चैव[49][50] तत्र विद्यान्महद् भयम् ॥ ५१
††महापिपीलिकावृन्द सत्रकाभृत्य(?)विप्लुतम् । तत्र तत्र च सर्व तद्राष्ट्रभङ्गस्य चादिशेत् ॥ ५२

---

1 A D °जन° । 2 B D °दग्धस्य । 3 A विवर्ण° । 4 A missing in this Ms 5 A गगन । 6 C श्रवति । 7 A त वेद्धा ते । 8 C यथा । 9 A छन्दो, B छेद । 10 A नरम् । * A This second half is missing in A but as it fits in with the context and as it is found in B C D it is placed there † A B D वृद्धादिश्च वर्णना यद् । ‡ A B D वृक्षा वाले तु सूक्ष्माश्च चमाणा उदकाश्च साधयेत् । 11 A B D हसते । 12 A B D रोदते । 13 A B D तिल्य । 14 A B D त्रुगुणात् । § C चित्राप्यर्थासु लिंगानि । 15 C missing in this Ms 16–17 A कुल भावे । 18–19 C पश्यते । 20 A पूर्वता । 21 A दाहुन । 22 A B D तोयावहानि । 23 A D °स्थानानि । 24 C तदा जय । 25 C अतिशोभ । 26 C वध्यते । 27 A D प्रयेत्, B दर्प्यंयेत् । 28 C शासन्वैषा, दाश्रकोसा । 29 C प्रवर्धन्ते । 30 A नन्दन्ति, C निर्दंति । 31 A C D हसति । § A This st is missing in A but as it is found in B C D it has been incorporated in the text 32 A तूर्यन्ते, D स्रयते । ¶ D This is found in this Ms as the 51st st 33 A पुप्पे । 34 A फल, C यदा । 35 A वाऽपि, C कश्चित् । 36 A त्राऽपि । 37 A फल । || C भय जनपद विंद्यात् भद्रबाहुवचो यथा ॥ 38 A वरे, B D त्वरे । 39 A स्तूयतेऽथा । 40 C व्याधय । 41 C विनश्यते । 42 A कम्पते, B D कदने । 43 A B भूमि, D भूमि । 44 A शुष्क°, B शुक । 45 D दोस° । ** C In place of this st the following st is found in C – यदा भूधरशृङ्गाणि निपतन्ति महीतले । तदा राष्ट्रभय विंद्यात् भद्रबाहुवचो यथा ॥ 46 A not found in this Ms 47 A वल्मीकस्य । 48 A सुजनने; B C °स्यासु । 49 A तु जस्य । 50 A ध्यनेनेव, B वसने; D वासने । †† D This is not found in this Ms

महापिपीलिकाराशिर्विस्फुरंतो विपद्यते । उद्यानुत्तिष्ठते यत्र तत्र विद्यान्महद्भयम् ॥ ५३

श्वपिपीलिकावृन्दं निम्नमूर्द्ध्वं विसर्पति । वर्षं तत्र विजानीयाद्भद्रबाहुवचो यथा ॥ ५४

*राज्ञो(जो)पकरणे भग्ने[1] चलिते पातितेऽपि[2] वा[3] । क्रव्यादसेवने चैव राजपीडां समादिशेत् ॥ ५५

वाजि-वारण-यानानां मरणे छेदने द्रुते । परचक्रागमं विद्यादुत्पातज्ञो जितेन्द्रियः ॥ ५६

क्षत्रियाः पुष्पितेऽश्वत्थे[4] ब्राह्मणाश्चाप्युदुम्बरे । वैश्याः प्लक्षेऽथ पीड्यन्ते न्यग्रोधे शूद्र-दस्यवः[5] ॥ ५७

इन्द्रायुधं[6] निशिश्वेतं[7] विप्रान् रक्तं च क्षत्रियान् । निहन्ति पीतकं वैश्यान् कृष्णं शूद्रभयङ्करम् ॥ ५८

भज्यते नश्यते तत्तु कम्पते शीर्यते जलम् । चतुर्मासं परं राजा म्रियते भज्यते तदा ॥ ५९

पितामहेषु[8] सर्वेषु[9] धर्मवेन्द्रकृतं जलम् । त्रैमासिकं विजानीयादुत्पातं ब्राह्मणेषु तम् ॥ ६०

रूक्षा विवर्णा विकृता यदा सन्ध्या भयानका । मारीं कुर्युः सुविकृतां पक्ष[10]-त्रिपक्षकं[11] भयम्[12] ॥ ६१

यदा वैश्रवणे[13] गमने कश्चिदुत्पातः समुदीर्यते । राजानश्च सचिवांश्च[14] पञ्चमासान् स पीडयेत् ॥ ६२

यदोत्पातोऽयमेकश्चिद्दृश्यते विकृतः[15] क्वचित् । तदा व्याधिश्च मारी च चतुर्मासात् परं भवेत् ॥ ६३

यदा चन्द्रे वरुणे वोत्पातः कश्चिदुदीर्यते । §मरकः सिन्धु-सौवीर-सुराष्ट्र-वत्सभूमिषु ॥ ६४

भोजेषु[16] च भयं विद्यात्[17] पूर्वं[18] च[19] म्रियते नृपः । पञ्चमासात् परं विद्याद् भयं घोरमुपस्थितम् ॥ ६५

रुद्रे[20] च वरुणे कश्चिदुत्पातः[21] समुदीर्यते । सप्तपक्षं भयं[22] विद्याद् ब्राह्मणानां न संशयः ॥ ६६

इन्द्रस्य प्रतिमायां तु यद्युत्पातः प्रदृश्यते । सङ्ग्रामे त्रिषु मासेषु राज्ञः सेनापतेर्वधः ॥ ६७

यद्युत्पातो बलन्देवे[23] तस्योपकरणेषु च । महाराष्ट्रान् महायोद्धान् सप्त मासान् प्रपीडयेत् ॥ ६८

वासुदेवे यद्युत्पातस्तस्योपकरणेषु च । चक्रारूढाः प्रजा ज्ञेयाश्चतुर्मासान्[24] वधो[25] नृपे[26] ॥ ६९

प्रद्युम्ने[27] वाऽथ[28] उत्पातो गणिकानां भयावहः । ||विशालायां च द्रष्टव्यं भयं चेद्वाऽष्टमासिकम् ॥ ७०

यदार्यप्रतिमायां तु किञ्चिदुत्पातजं भवेत् । चौरा मासा त्रिपक्षाद्वा[29] $विलीयन्ति रजन्ति वा ॥ ७१

यद्युत्पातः श्रियाः[30] कश्चित् त्रिमासात्[31]कुरुते फलम् । वणिजां पुष्प-बीजानां **वनिता-लेख्यजीविनाम् ॥ ७२

वीरस्थाने श्मशाने च यद्युत्पातः समीर्यते[32] ।
चतुर्मासान् क्षुधा-मारी[33] पीड्यन्ते व्रतनिश्चये[34](व्रतिनश्च ये) ॥ ७३

यद्युत्पातः(ताः) प्रदृश्यते(यंते) विश्वकर्मणि(र्माण)माश्रितः(ताः) ।
पीड्यन्ते शिल्पिनः सर्वे पञ्चमासात्परं[35] भयम् ॥ ७४

* These three sts. are not found in A B D but as they have got fitting context they have been embodied in the text. 1 B after भग्ने, कृत्वे is found in this Ms. 2–3 A B these two words are missing in these Mss. 4 A [illegible] B D [illegible] । 5 C °दासकः । 6 C इन्द्रियायुध । 7 C निश्चेतं । † C This is dropped in C. Therefore the first half of the succeeding st. forms the second half of every preceding st. in C. 8 C पिता-महर्षि° । 9 C °सोमेषु । ‡ C धर्मदेहो तथा [illegible] । 10 [illegible] । 11 B D [illegible] । 12 C परम् । 13 A वै गमणे । 14 A it is not found in this Ms. 15 C [illegible] । § A B D तारकेषु तु हारेषु सराष्ट्रवत् सभूमिषु ॥ 16 A B D भोजनेषु । 17 A B D [illegible] । 18–19 A B D सर्वेषु । 20 A चन्द्रे; B सद्रे; D [illegible] । 21 A [illegible] । 22 C [illegible] । 23 C [illegible] । 24 C सर्वे । 25 C परी भयम् । 26 A भवेत् । 27–28 C प्रद्युम्निषु । || A [illegible] B D [illegible] चैव दृश्यः । ¶ A B D सर्वा दुष्टस्य मासिकः । 29 A [illegible] । $ C [illegible] । 30 A [illegible] श्रियः । 31 C मासात् । ** C तथा [illegible] । 32 C [illegible] । 33 C [illegible] । 34 A प्रतिश्च ये; B कृतनिश्चयः । 35 A B D °मासात्परं ।

निर्जीवाभापणे ह्रासे जलरोधे[1] प्रधावने । जातमात्रस्य तु शिशोः सुमहद्भयमादिशेत् ॥ १२२
निवर्तते[2] यदा छाया परिभ्रसा[3] जलाश्रयात् । प्रदृश्यते च दैत्याना[4] सुमहद्भयलक्षणम् ॥ १२३
[*]अद्वारे द्वारकरण कृतस्य च विनाशनम् । हृतस्य ग्रहण वाऽपि तदा ह्युत्पातलक्षणम ॥ १२४
यजने छादन यस्य ज्वलिताङ्गमथाऽपि वा । स्पदते वा स्थिर किञ्चित् कुलहानिं तदाऽऽदिशेत् ॥ १२५
दैवज्ञा भिक्षवः प्राज्ञाः साधवश्च पृथग्विधाः । परित्यजन्ति तं देश ध्रुवमन्यत्र शोभनम् ॥ १२६
युद्धानि कलहा बाधा विरोधा-ऽरिविवृद्धय॰ । अभीक्ष्ण यत्र वर्तन्ते त देश परिवर्जयेत् ॥ १२७
विपरीता यदा छाया दृश्यन्ते वृक्ष-वेश्मनि । यत्र ग्रामे पुरे वाऽपि प्रधानवधमादिशेत् ॥ १२८
[‡]महावृक्षो यदा शाखामुत्करा[5] मुञ्चते द्रुतम् । भोजकस्य वध विन्यात् सर्पाणा वधमादिशेत् ॥ १२९
पांशुवृष्टिस्तथोल्का[6] च निर्घाताश्च सुदारुणाः । यदा पतन्ति युगपद् घ्नन्ति राष्ट्र सनायकम् ॥ १३०
रसाश्च विरसा यत्र नायकस्य[7] च दूषणम् । तुलामानस्य[8] ह्रसन राष्ट्रनाशाय तद्भवेत् ॥ १३१
शुक्लप्रतिपदि चन्द्रे सम भवति मण्डलम् । भयकर तदा तस्य नृपस्याथ[§] न सशयः ॥ १३२
समाभ्या यदि शृङ्गाभ्या यदा दृश्येत चन्द्रमाः । धान्य भवेत्[9] तदा[10] न्यून[11] मन्दवृष्टिं विनिर्दिशेत् ॥ १३३
वामशृङ्गं यदा वा स्यादुन्नत दृश्यते भृशम् । तदा सृजति लोकस्य दारुणत्व[¶] न सशयः ॥ १३४
ऊर्ध्वस्थित नृणा पाप तिर्यक्स्थ राजमन्त्रिणाम् । अधोगतं च वसुधां सर्वां हन्यादसशयम् ॥ १३५
शस्त्र रक्ते भय पीते धूम्रे दुर्भिक्षविद्रवे । चन्द्रे तदोदिते ज्ञेय भद्रबाहुवचो यथा ॥ १३६
दक्षिणात्परतो दृष्ट चोरदूत[12]भयङ्करम् । अपरे तोयजीवानां ||वायव्ये हन्ति वै[13] गर्दभम्[14] ॥ १३७
शस्त्र-कीटेषु बालेषु विवादेषु च लिङ्गिषु । वाहनेषु च दृष्टेषु विन्याद्भयमुपस्थितम् ॥ १३८
ऊर्ध्वं धूपो[15] यदा नर्देत्[16] तदा स्याच्च भयङ्करः । ककुदं[17] चलते[18] वापि तदाऽपि स भयङ्करः ॥ १३९
व्याधयः प्रबला[19] यत्र माल्य(य)गन्धं[20] न वायते[21] । $आहूतिपूर्णकुम्भाश्च विनश्यन्ति भय वदेत् ॥ १४०
नवधत्र[22] प्रसह्येन[23] ज्वलते[24] मधुरां[25] गिरा[26] । अरुन्धतीं[27] न पश्येत स्वदेह यदि दर्पणे ॥ १४१
[**]न पश्यति स्वकार्याणि परकार्यविशारदः । मैथुने यो निरक्तश्च न च सेवति मैथुनम् ॥ १४२
न मित्रचित्तो[28] भूतेषु[29] स्त्री वृद्ध सेवते[30] शिशुम् । विपरीतश्च सर्वत्र सर्वदा स भयावह ॥ १४३
अभीक्ष्ण पापस्वप्नस्य(श्च) निरुत्साहो विचिन्तित[31]॰ । अलक्ष्मीपूर्णो[32] न[33] चिरात्[34] प्राप्नोति स महद्भयम् ॥ १४४
क्रव्यादाः शकुना यत्र बहुशो विकृतस्वना॰ । यत्रेन्द्रियार्थाः पिशुना॰[35] श्रियां[36] हीनाश्च मानवाः ॥ १४५
‡‡निपतति द्रुमश्छिन्नो वपुश्च[37] ह्यलक्षणम् । रत्नानि यस्य नश्यन्ति बहुशः प्रज्वलन्ति वा ॥ १४६

---

1 D छलरोध । 2 A B C न is additionally found before this word in these Ms 3 C परितच्छा । 4 A D दैत्यायां; C दैत्याया । * A this st is missing in this Ms † C सर्वमुत्पातलक्षणम् ॥ ‡ B this is not found in this Ms 5 A B C °मुत्तरे । 6 A तथोष्णा, B D तथोल्का । 7 C मानुषस्य । 8 A B D तुलामानस्य । § A B D सम चन्द्रमसशायम् । 9 B भवति; C सदा । 10–11 B दुर्भिक्ष, 10 D दु स । ¶ B D दारुणत्वमय भयम् । 12 A चोद्धत च, B चौरोधत । || A चयो व्यहन्ति चा वधाम् । 13–14 B D चावधम् । 15 B D वृषो, C वृक्षो । 16 A नादि, C गर्जेत् । 17 C कुकुटा । 18 C लभते । 19 A प्रलया । 20 A बन्धन । 21 C वापयेत् । $ C आहुति पूतिगन्धाच विनाशाय न सशय । 22 A च । 23 A प्रमूहोत, B D प्रसूहोत । 24 A ज्वलतो । 25–26 C वा न सपदा । 27 A B अनुहरी । ** C सिद्दमुचति यो नर । 28 A B °भूतो, D °चित्तो । 29 A वित्तेषु; B धूर्तेषु । 30 C नविच । 31 A वियवित , C अल्पविस्मृतिः । 32–34 A अचिराश्रितम् । 35 C त्रिगुणाः । 36 A C त्रिया । ‡‡ C not found in this Ms 37 A स्वम ।

क्षीयते वा म्रियते वा पञ्चमासात् परं नृपः । गजस्यारोहणे यस्य यदा दन्तः[1] प्रभिद्यते ॥ १४७
दक्षिणे राजपीडा स्यात्सेनायास्तु वधं वदेत् । मूलभङ्गस्तु यातारं करिकानं[2](?) नृपं वदेत् ॥ १४८
मध्यमं रोगजाध्यक्षमग्रजे सपुरोहितम् । बिडाल-नकुलो-लूक-काक-कङ्कसमप्रभाः ॥ १४९
यदा भङ्गो भवत्येषां तदा ब्रूयादसत् फलम् । शिरो-नासाग्रकण्ठेन सानुस्वारं निशंसनैः ॥ १५०
साक्षार्थी[3] सञ्चितं यच्च न तद् ग्राह्यन्तु वाजिनाम् । नाभ्यङ्गतो महोरस्कः कण्ठे वृत्तो सुखेरितः ॥ १५१
स पार्श्वे रुदन्वानुच्चो नो गृह्यते हि सः(?) । अन्योन्यसमुदीक्षन्ते हेष्यस्थानगता हयाः ॥ १५२
शयना-ऽऽसने परीक्षा ग्राममारीं वदेत् ततः । सन्ध्यायां सुप्रदीप्तायां यदा[4] सेनामुखा[5] हयाः ॥ १५३
त्रासयन्तो विभेषन्तो घोरात् पादसमुद्धृताः । दिवसं यदि वा रात्रं हेषन्ति सहसा[6] हयाः[7] ॥ १५४
सन्ध्यायां सुप्रदीप्तायां तदा विन्द्यात् पराजयम् । उत्सुकाः[8] (उन्मुखा) रुदन्तो वा[9] दीनं दीनं समन्ततः ॥ १५५
हया यत्र तदोत्पातं निर्दिशेद्राजमृत्यवे । विच्छिद्यमाना[10] हेषंते[11] यदा रूक्षस्वरं हयाः ॥ १५६
खरवद्भीमनादेन तदा विन्द्यात् पराजयम् । उत्तिष्ठन्ति निषीदन्ति विश्वसन्ति[12] भ्रमन्ति च ॥ १५७
रोगार्त्ता इव हेषन्ते तदा विन्द्यात् पराजयम् । ऊर्द्धमुखा विलोकन्ति विन्द्याज्जनपदे भयम् ॥ १५८
शान्ताः प्रहृष्टा धर्मार्त्ता विचरन्ति यदा हयाः । बालानां[13] वीक्ष्यमाणा[14]स्ते न वै ग्राह्या विपश्चितैः[15] ॥ १५९
मूत्रं पुरीषं बहुशो विलुप्ताङ्गाः[16] प्रकुर्वतः । हेषन्ते दीननिद्रार्त्तास्तदा कुर्वन्ति ते जयम् ॥ १६०
स्तम्भयन्तोऽथ लाङ्गूलं हेषन्तो दुर्मना हयाः । मुहुर्मुहुश्च जृम्भन्ते तदा शस्त्रभयं वदेत् ॥ १६१
यदा विरुद्धं हेपन्ते स्वल्पं विकृतिकारणम् । तदोपसर्गो व्याधिर्वा सद्यो भवति रात्रिजः ॥ १६२
भूम्यां ग्रसित्वा ग्रासं तु हेषन्ते प्राङ्मुखा यदा । अश्वारो[17]धा[18]श्च बद्धा[19]श्च[20] तदा क्लिश्यति क्षुद्भयम् ॥ १६३
शरीरं केसरं पुच्छं यदा ज्वलति वाजिनः । परचक्रं प्रयातं च देशभङ्गं च निर्दिशेत् ॥ १६४
यदा बालाः प्रक्षरन्ते पुच्छं चटपटायते । वाजिनः सस्फुलिङ्गा वा तदा विन्द्यान्महद्भयम् ॥ १६५
हेषन्ते तु यदा राज्ञः[21] पूर्वाह्णे नाग-वाजिनः । तदा सूर्यग्रहं विन्द्यादपराह्णे तु चन्द्रजम् ॥ १६६
शुष्कं काष्ठं तृणं वाऽपि यदा संदंशते हयः । हेषन्ते सूर्यमुद्वीक्ष्य तदाऽग्निभयमादिशेत् ॥ १६७
यदा शेवालजलेवाऽपि मग्नं कृत्वा मुखं हयाः । हेषन्ते विकृता यत्र तदाप्यग्निभयं भवेत् ॥ १६८
उल्कासमाना हेषन्ते संदश्य दशनान्[22] हयाः । सङ्ग्रामे विजयं क्षेमं भर्तुः[23] पुष्टिं[24] विनिर्दिशेत् ॥ १६९
प्रसारयित्वा ग्रीवां च स्तम्भयित्वा च वाजिनाम् । हेषन्ते विजयं ब्रूयात्सङ्ग्रामे नात्र संशयः ॥ १७०
श्रमणा ब्राह्मणा वृद्धा न पूज्यन्ते यथा पुरा । सप्तमासात् परं यत्र भयमाख्यात्युपस्थितम् ॥ १७१
अनाहतानि तूर्याणि नर्दन्ति विकृतं यदा । षष्ठे मासे नृपो वध्यः भयानि च तदाऽऽदिशेत् ॥ १७२
कृत्तिकासु यदोत्पातो दीप्तायां दिशि दृश्यते । आग्नेयीं वा समासृत्य त्रिपक्षादग्नितो भयम् ॥ १७३
रोहिण्यां तु यदा[25] घोषो[26] निर्वातो[27] यदि दृश्यते । सर्वाः प्रजाः प्रपीड्यन्ते षण्मासात्परतस्तदा ॥ १७४
उल्कापातः सनिर्घातः सवातो यदि दृश्यते । रोहिण्यां पञ्चमासेन कुर्याद्घोरं[28] महद्भयम्[29] ॥ १७५

---

* C From here onwards some six sts. are not found in this Ms. 1 B D हंतः । 2 A करिजं; D करिकाणं । 3 A साक्षाक्षी । 4 A B D महा । 5 B D °सुखाः । 6 A D संवयो; B संधयो । 7 A हत्रा । 8 A B D उत्तमानां । 9 A D रुदती च; B रुदन्ति च । 10 A B D विच्छिद्यते । 11 A B D हेषंहेषं । 12 A B D वित्रसंति । 13 C वोला । 14 C संवीक्षमाणा । 15 C निमित्ततः । 16 A विष्णुः । 17–20 C अवरोहावरुद्धाश्च । 21 C प्राह्णे । † C पूर्वनागा सवाजिनाम् । ‡ B यदाखेजोजसेवापि; C यदा सेनाजले वाऽपि । 22 C तदा संदशना । 23 C कर्तुः । 24 C वृष्टिम् । 25 A B महा । 26 B मेघो । 27 A D निर्घातो; B निर्घाते । 28–29 A B कलहमृत्युदम् ।

यदा वाऽन्येऽभिगच्छन्ति तत्रस्थं भार्गवं ग्रहाः । हिरण्यौपधयश्चैव शौण्डिका[1] द्यूतलेखकाः ॥ ४२

काश्मीरा वर्बराः[2] पौण्ड्रा[3] भृगुकच्छम (च्छा) अनु (नू) प्र(प)जाः[5] ।
पीड्यन्तेऽवन्तिगाश्चैव म्रियंते च नृपास्तथा ॥ ४३

नागवीथीति विज्ञेया भरणी-कृत्तिकाऽश्विनी । सस्थाना[6] रोहिणी चार्द्रा गजवीथीति निर्दिशेत् ॥ ४४

ऐरावणपथ विन्द्यात् पुष्याऽऽश्लेषा-पुनर्वसुः । फाल्गुनी च मघा चैव वृषवीथीति संज्ञिता ॥ ४५

गोवीथी रेवती चैव द्वे च प्रोष्ठपदे तथा । जरद्गवपथ विंद्याच्छ्रवण वसु-वारुणम्[8] ॥ ४६

अजवीथी विशाखा च चित्रा स्वाति. करस्तथा । ज्येष्ठा-मूला-ऽनुराधासु मृगवीथीति संज्ञिता ॥ ४७

अभिजिद् द्वे तथापाढे वैश्वानरपथः स्मृतः । शुक्रस्यागमगतार्द्वर्णात् सस्थानाच्च फलं वदेत् ॥ ४८

तज्जात[10]प्रतिरूपेण जघन्यो-त्तम-मध्यमम् । स्नेहादिषु शुभ ब्रूयाद् भक्षा(क्ष्या)दिषु[11] भय वदेत् ॥ ४९

तिष्यो ज्येष्ठा तथाऽऽश्लेषा सन्ध्यानां[12](या) मूलमेव च । हस्त चित्रा मघा-ऽऽपाढे शुक्रो दक्षिणतो व्रजेत् ॥ ५०

शुष्यन्ते[13] तोय-धान्यानि राजानः क्षत्रियास्तथा । उग्रभोगाश्च पीड्यन्ते धननाशो[15] विनाशकः[16] ॥ ५१

वैश्वानरपथो नामा यदा हेमन्त-ग्रीष्मयोः । मारुता-ऽग्निभय मृत्युः खारी च चतुःपष्टिका ॥ ५२

एतेषामेव मध्येन यदा गच्छति भार्गव । विपम सर्वमाख्याति बीजानि तु स्थले वपेत् ॥ ५३

खारी द्वात्रिंशिका ज्ञेया मृगवीथीति संज्ञिता । व्याधयश्च त्रिपु ज्ञेया यदा चरति भार्गवः ॥ ५४

एतेषा तु यदा शुक्रो व्रजत्युत्तरतस्तथा । विपम सर्वमाख्याति भृश निम्ने[18] वपेत्तदा ॥ ५५

कोद्रवाणा बीजाना खारी षोडशिका वदेत् । अजवीथीति विज्ञेया पुनरेपा न सशयः ॥ ५६

कृत्तिका रोहिणी चार्द्रा मघा मैत्रं पुनर्वसुः । स्वातिस्तथा विशाखासु फाल्गुन्योरुभयोस्तथा ॥ ५७

दक्षिणेन यदा शुक्रो व्रजत्येतैर्यदा समम् । मध्यम वर्पमाख्याति समे बीजानि वापयेत् ॥ ५८

*निष्पद्यते तथा शस्य मन्देनाप्यथ वारिणा । जरद्गवपथश्चैव खारी द्वादशिका भवेत् ॥ ५९

एतेषामेव मध्येन यदा गच्छति भार्गव । तदाऽपि मध्यमं वर्षं मीपर्तं पूर्वो[21] विशिष्यते ॥ ६०

सर्वं निष्पद्यते धान्य न व्याधिर्नापि चेतयः । खारी तदाऽष्टिका ज्ञेया सा वीथी सा संज्ञिता ॥ ६१

एतेपामेव[25] यदा शुक्रो व्रजत्युत्तरतस्तदा । मध्यम सर्वमाचष्टे नेतयो नापि व्याधयः ॥ ६२

निष्पत्तिः सर्वधान्याना भय चात्र न मूर्च्छति[26] । खारीचतुष्क विज्ञेय वृषवीथीति संज्ञिता ॥ ६३

अभिजिच्छ्रवण चापि धनिष्ठा वारुण तथा । रेवती भरणी चैव तथा भाद्रपदाऽश्विनी ॥ ६४

‡निचयास्तदा विपद्यन्ते खारी विन्द्याच पञ्चिका । ऐरावणपथो ज्ञेयो श्रेष्ठ एवं प्रकीर्त्तितः ॥ ६५

ए[ते]षा[29] यदा दक्षिणतो भार्गवः प्रतिपद्यते । बहूदकं तदा विंद्यात् महा(ह्द)धान्य स्थले वपेत् ॥ ६६

जलजानि तु शोभन्ते ये च जीवन्ति वारिणा । खारी तदाष्टिका ज्ञेया गजवीथीति[30] संज्ञिता ॥ ६७

---

1 A सौण्डिका । 2 C दुर्दरा । 3 A पौद्र, B योज्या । 4 A भेरु°, B भद्र°, C दारु° । 5 B अनूप्रजा, C D पकूपजा । 6 A सन्ध्यानां, B सौम्यानां । 7 C D रांज° । 8 A °वारणम् । 9 C °तुंगवात् । 10 B C तज्ञान, D ते ज्ञात । 11 C वृक्षा° । 12 B सन्ध्यानो, C सस्वाना, D सन्ध्यानां । 13 A पीड्यन्ते । 14 C अप्रतोया । 15 A °भासो । 16 A B विनायकम्, D विनाशिक । 17 A C वृषु । 18-19 C न च येत्तदा । * A This is not found in this Ms 20 A इषि । 21 A पूर्वात् । † C This second half and the next stanza are missing in this Ms 22 A स । 23 A सा च । 24 A सञ्ज्ञा । 25 A B C एषामेव । 26 C मुञ्चति । ‡ C This st. follows the next st in this Ms 27-28 A महापथ । 29 A एषा । § D This st. is not found in this Ms 30 C राजवीथी ।

एतेषामेव तु मध्येन यदा याति[1] तु[2] भार्गवः । स्थलेषूप्तानि[3] बीजानि जायन्ते निरुपद्रुतम्[4] ॥ ६८
*निचयांश्च[5] विनश्यन्ति खारी द्वादशिका भवेत् । दानशीला नरा हृष्टा नागवीथीति संज्ञिता ॥ ६९
ए[ते]षामेव यदा शुक्रो व्रजत्युत्तरतस्तदा[6-7] । स्थले धान्यानि जायन्ते शोभन्ते जलजानि[8] वा[9] ॥ ७०
सर्वोत्तरा नागवीथी सर्वदक्षिणतोऽग्निजा[10] । गोवीथी मध्यमा ज्ञेया मार्गाश्चैव त्रयः स्मृताः ॥ ७१
उत्तरे उत्तरं विन्द्यान्मध्यमे मध्यमं फलम् । दक्षिणे तु जघन्यं स्याद् भद्रबाहुवचो यथा ॥ ७२
†यत्रोदितश्च[11] विचरेन्नक्षत्रं भार्गवस्तथा । नृपं पुरं धनं[12] मुख्यं पशुं हन्याद्विलम्बकः ॥ ७३
आदित्ये विचरेद्रोगं ‡मार्गेऽतुल्यामयं भयम् । गर्भोपघातं कुरुते ज्वलनेनाविलम्बितम्[13] ॥ ७४
इ(ई)ति[14]-व्याधि-भयान् घोरान् कुरुते तत्[15] प्रकोपनम्[16] । प्रविशन् भार्गवः सूर्ये जिह्मेनाथ विलम्बिना ॥ ७५
¶प्रथमे मण्डले शुक्रो विलम्वी डमरायते[17] । पूर्वापरा दिशो हन्यात्पृष्ठे तेन विलम्बिना ॥ ७६
$द्वितीये मण्डले शुक्रश्चिरगो मण्डलेरितः[18] । हन्याद्देशान्[19] धनं[20] तोयं सकलेन विलम्बिना ॥ ७७
तृतीये चिरगो[21] व्याधिं मृत्युं सृजति भार्गवः । चलितेन विलम्बेन मण्डलोक्ताश्च या दिशः ॥ ७८
||चतुर्थे विचरन् शुक्रो सयी(?)[22] हन्यात् सुयानकान्[23] । शस्य[24]शे(शो)षं[25] च सृजते निन्दितेन विलम्बिना ॥ ७९
पञ्चमे[26] विचरन् शुक्रो दुर्भिक्षं जनयेत् तदा । हन्यात्तं मण्डलं देशं क्षीणेनाथ विलम्बिना ॥ ८०
यदा तु मण्डले षष्ठे भार्गवश्चिरगो भवेत् । तदा तं मण्डलं देशं हन्ति लम्बेन[27] पाशिना[28] ॥ ८१
हीने चारे[29] जनपदानतिरिक्ते नृपं वधेत्[30] । समे तु समतां विंद्याद्विषमे विषमं वदेत् ॥ ८२
कृत्तिकां रोहिणीं चित्रां मैत्रमैन्द्रं[31] तथैव च । वर्षासु दक्षिणाद्येषु[32] यदा चरति भार्गवः ॥ ८३
व्याधिश्चेति[33]श्च[34] दुर्वृष्टिस्तदा[35] धान्यं[36] विनाशयेत्[37] । महार्घं[38] जनमारिश्च जायते नात्र संशयः ॥ ८४
एतेषामेव मध्येन **मध्यमं फलमादिशेत् । उत्तरेणोत्तरं[39-40] विन्द्यात् सुभिक्षं क्षेममेव च ॥ ८५
मघायां[41] च विशाखायां[42] वर्षासु मध्यमस्थितः[43-44] । तदा संपद्यते सस्यं[45] समर्घं[46] च सुखं[47] शिवम् ॥ ८६
पुनर्वसुमाषाढां[48] च याति मध्येन भार्गवः । तदा व्याधिश्च[49] वृष्टिश्च[50] सर्वतः[51] समुदीर्यते ॥ ८७
आषाढां श्रवणं चैव यदि मध्येन गच्छति । ††स्कन्धे प्रसरा दृश्यन्ते पीड्यन्ते आर्यवासिनः ॥ ८८
‡‡प्राजापत्यमाषाढां च यदा मध्येन गच्छति । तदा व्याधिश्च चौराश्च पीडयन्ते वणिजस्तथा[52-53] ॥ ८९

1–2 C गच्छति । 3 A स्थलेष्वप्रानि; C स्थलेवप्तानि; D स्थलेपूतानि । 4 B निरुपद्रवे; C निरुपद्रवा; D निरुपद्रवा । * C This st. follows the next one in this Ms. 5 A निवयान् । 6–7 A भजेत् पुरतः । 8–9 B यानि वापयेत् । 10 A अग्निजा । † A ततोदितस्य वरिष्टे । 11 C यात्रो– । 12 A B वनं । ‡ A मार्गमाल्या सर्वभयम्; B मार्गमल्यायसंभवम्; D मार्गमाल्याशयी भयम् । 13 B विलम्बकेन; C विलम्बिनः; D विलम्बनम् । 14 B एते । 15 A अन्त° । 16 A प्रकोपजम् । ¶ A This st. is not found in this Ms. 17 C तिमिरायते । $ C This st. is missing in this Ms. 18 A °रिता । 19–20 हव्यादेस वनं; 19 B देशं; 20 B वनं । 21 C चेवगो । || This st. is missing in this Ms. 22 A सवी; B सपी । 23 A सम्रापिकाम्; B सयानकाः । 24 A चतु; D कासं । 25 A सोख । 26 C चतुर्थे । 27 C विलंबेन । 28 A पांशुनाम्; B पासिना; C पुंसन । 29 A वारे । 30 C वदेत् । 31 A मित्रं; C खलु । 32 A वृश्चि । 33–35 B C D चैवानावृष्टिः । 36 A चान्यं । 37 A विपद्यते । 38 D महार्थं । ** AB यदा गच्छति भार्गवः । 39–40 A B उत्तरे उत्तरं । 41 C D मघानां । 42 C D विशाखानां । 43–44 C मध्यगच्छतः । 45 A missing in this Ms. 46 A समर्थं । 47 C सुखमं । 48 B °मषाढां; C मेषाषाढा; D °मखाढां । 49 A B सुवृष्टिः; D सुवृष्टिं । 50 A B D विन्द्यात् । 51 A B D व्याधिः । †† A In this Ms. the second half is as follows:–तदा व्याधिषु चौराश्च स्कन्धे प्रवरा दृश्यन्ते ॥ In C it is as follows:–कुमाराश्चैव पीड्यन्ते अनार्याश्चांतवासिनः ॥ ‡‡ B this is not found in this Ms. 52–53 A वासिना स्वराम्; 52 C वणिजाः ।

चित्रामेव विशाखां[1] च याम्यमार्द्रां च[2] रेवतीम् । मत्रे भ(भा)द्रपदां चैव याति[3] वर्षेति भार्गवः ॥ ९०
*फल्गुन्यथ भरण्या च चित्रवर्णस्तु भार्गवः । यदा तु तिष्ठेद् गच्छेद् वा ध्रुवं भाद्रपदे जलम् ॥ ९१
प्रत्यूषे पूर्वतः शुक्र पृष्ठतश्च बृहस्पतिः । यदान्योऽन्यं स[4] पश्येतं[5] तदा चक्रं प्रवर्त्तते ॥ ९२
धर्मा-ऽर्थ-कामा लुप्यन्ते सभ्रमा[6] वर्णसङ्करः । नृपाणां च समुद्योगो यतः शुक्रस्ततो जयः ॥ ९३
अवृष्टिश्च भयं घोरं दुर्भिक्षं च तदा भवेत् । आढकेन तु धान्यस्य[7] प्रियो भवति ग्राहकः ॥ ९४
†यदा च पृष्ठतः शुक्रः पुरस्ताच्च बृहस्पतिः । यदा लोकयतेऽन्योन्यं तदेव हि फलं तदा ॥ ९५
कृत्तिकाया यदा शुक्रः विकृष्य प्रतिदृश्यते[8] । ऐरावणपथे यद् वत् तद् वद्[9] ब्रूयात् फलं तदा ॥ ९६
रोहिणीशकट शुक्रो[10] यदा[11] समभिरोहति । चक्रारूढाः प्रजा ज्ञेया मह[12]द्भय[13] विनिर्दिशेत् ॥ ९७
पौ[14]ण्ड्य-केरल-चोला[15]श्च ज्येष्ठा[16]श्च करवा(हा,टका[17])ः । चौरा[18] विकल्पका[19]श्चैव पीड्यन्ते तादृशेन यत्[20] ॥ ९८
प्रदक्षिणं यदा[21] याति[22] तदा हिंसति स[23] प्रजा । उपघातं बहुविधं वा स[24]नैः कुरुते भुवि[25] ॥ ९९
सव्या[26]नंसुपसेवानो भद्रे[27]यं(?)सो[28]मशर्मणौ[29] । सोमं च सोमजं चैव सो[30]मपार्श्वं च हिंसति ॥ १००
वत्सौ[31] विदेह[32] जिह्वां[33]श्च ‡वसौ[34](?)भौमां[35]स्तथो[36] रगाः[37] । §पीड्यन्ते ये च तद्भक्ताः $सव्यां[38]ने मारुते यथा ॥ १०१
अलङ्कारोपघाताय यदा दक्षिणतो व्रजेत् । सौम्ये सुराष्ट्रे च तदा वामगः परिहिंसति ॥ १०२
आर्द्रां हत्वा निवर्तेत यदि शुक्रः कदाचन । सङ्ग्रामास्तत्र जायन्ते मांस-शोणित-कर्दमाः ॥ १०३
¶तैलिकाः सौरिकाश्चा[39]न्ध्रा उष्ट्रा माहिषकास्तथा । द्रविडा[40]ः क्रूरकर्माणः पीड्यन्ते तादृशेन यत् ॥ १०४
दक्षिणेन यदा गच्छेद् द्रो[41]णमेघं तदा दिशेत् । ‖वामगो रुद्रकर्माणि भार्गवः परिहिंसति ॥ १०५
**पुनर्वसु यदा रोहेद्गाश्च गोजीविनस्तथा । हासं प्रहासं राष्ट्रं च विदर्भान् दासका[42]स्तथा ॥ १०६
शबरां[43]न् मणिबन्धा[44]श्च श्वानपण्ढाश्च[45] वल्कलान् । पीडयेच्च महामुण्डा[46]न् शुक्रस्तादृशेन यत् ॥ १०७
प्रदक्षिणे प्रयाणे तु द्रोणमेकं तदा दिशेत् । वामयाने तदा पीडां ब्रूयात्तत्सर्वकर्मणाम् ॥ १०८
पुष्यप्राप्ते द्विजा[47]न् हन्ति प्राज्ञा[48]श्च धनु[49]शिल्पिनः । मरुण्डा[50] धार्मिणः[51] श्चापि पीड्यन्ते चोत्तरायणा[52]ः ॥ १०९

---

1 A B विशाखायां । 2 A C स° । 3 A B C यानि । * A फाल्गुन्यार्द्रांमृगएण, B फाल्गुन्यार्द्रायं भरणी, D फाल्गुन्यार्द्रां भरणी च । In B and D the first half of the st. becomes the second half and vice versa 4 A B तौ । 5 A पश्यते, B पश्येतम्, D पश्येताम् । 6 B सभम । 7 A धान्यानि । † A This st is missing in this Ms 8 A B प्रतिपद्यते । 9 A missing in this Ms 10 C चैव । 11 C शुक्र । 12 A B D महा° । 13 A भय, B D भयानि । 14 A B D पाण्ड्° । 15 B D °चौरा, C चेला । 16 C चेष्टा । 17 C करनाटका । 18 C कावीरा । 19 C विकला । 20 A ये, C नये । 21–22 A These two words are written twice in this Ms 23 A B C सा । 24 C चरोम । 25 B तु या; D शुचि । 26 A सव्योनम, B सव्यातम्; C सव्यानाम् । 27 A भद्रेयां, B भवेय; C भद्रिय । 28 A साम । 29 C °कार्मिण । 30 B सोमा° । 31 A वत्स्याः, C D वसा । 32 B पिविदेह°, C विदेहा । 33 A °जिह्मा, C पुष्पा । ‡ B This quarter is not found in this Ms 34 A स, D वत्सा । 35 A ततोमाः । 36–37 A तथा गराः; D तथा गवा । § B This quarter is also missing in this Ms $ A सव्यानामारुहेय यथा; B यस् भौमारुहेयथा । 38 C सर्वछंति । 39 A B °श्रोता । ¶ A B चामुण्डानासिकास्तथा । 40 B द्रविडं; C द्रपीडा,, D द्रपींडा । 41 B रौद्र° । ‖ C वामयाने तदा पीडा ब्रूयात्सर्वविधार्मिण ॥ ** C This and the following three sts are not found in this Ms 42 A ससिका; B समिकाः । 43 A सवरान्, B सवराग । 44 A अतिमण्डा, B तिसवा । 45 A स्वाना मण्डाश्च, D स्वानमजार । 46 A महामण्डा, B महासदा । 47 A द्विजाः C प्राज्ञाश्च । 48 A B D प्रजाः । 49 A B D धन°, 48–49 C प्रज्ञःशिल्पाति । 50 A मुरुढ; B D मुरुढा । 51 A गणकाः । 52 A चान्तरापणाः; D चान्तरा पणा ।

वंगा[1] दुकूलं[2](?)चाण्डालाः पार्वतेयाश्च[3] ये नराः । इक्षुमं(म)त्यांश्च[4] पीड्यन्ते आर्द्रामारोहणं यदा ॥ ११०

पणीभीमरथीनां[5](?)तु शुक्रोऽश्लेषां यदाऽऽरुहेत् । वामगः सृजति व्याधिं दक्षिणो हिंसति प्रजाः ॥ १११

मघानां दक्षिणं पार्श्वं भिनत्ति यदि भार्गवः । आढकेन तदा धान्यं प्रियं विन्द्यादसंशयम् ॥ ११२

विलम्बेन यदा तिष्ठेन् मध्ये भित्त्वा यदा[6] मघाम्[7] । आढकेन हि धान्यस्य प्रियो भवति ग्राहकः ॥ ११३

*मघानामुत्तरं पार्श्वं भिनत्ति यदि भार्गवः । कोष्ठागाराणि[8] पीड्यन्ते धान्यार्थमुपहिंसति[9] ॥ ११४

प्राज्ञो[10] महान्तः[11] पीड्यन्ते ताम्रवर्णास्तदा[12] नृपाः । प्रदक्षिणे विलम्बश्च महान्तु[13] (महद्दु)त्पादयेज्जलम्[14] ॥ ११५

पूर्वाफाल्गुनीं सेवेत गणिका रूपजीविनः । पीडयेद् वामगः कन्यामुग्रकर्माणं[15] दक्षिणः ॥ ११६

शबरान्[16] प्रतिलिङ्गानि पीडयेदुत्तरां गतः । वामगः[17] स्थाविरान्[18] हन्ति दक्षिणः [19]स्त्रीर्निपीडयेत्[20] ॥ ११७

काशानि[21] रेवती-हस्ते पीडयेद् भार्गवः स्थितः । दक्षिणेचौरघाताय वामश्चौरजयावहः[22] ॥ ११८

चित्रस्थं[23] पीडयेत् सर्वं विचित्रं गणितं लिपिम् । कोशलान्[24] मेखलान् शिल्पं द्यूतं कनकवाणिजम्[25] ॥ ११९

आरूढ[26]पल्लवान्[27] हन्ति[28] सि(शि)लीन्ध्रं[29] रूक्षकोशलान्[30][31] । †मार्जार-नकुलांश्चैव[32] कक्षमार्गे च पीडति ॥ १२०

चित्रचूलां[33] चित्रपुरीं वातन्वतमथापि च (?) । वामगः सृजते व्याधिं दक्षिणो गणिकां[34] वधेत् ॥ १२१

स्वातौ[35] दशार्णाश्चेति ‡सुराष्ट्रं चोपहिंसति । आरूढो नायकं हन्ति वामो[36] वातेऽस्तु[37] दक्षिणः ॥ १२२

विशाखायां समारूढो वामवासी[38] भवेत्तमः[39] । §अर्थं[40] विन्द्यात् महापीडां[41] पीडयेदुशनास्तथा ॥ १२३

दक्षिणस्तु मृगान् हन्ति पक्षिणश्[42]चलितो यतः[43] । अग्निकर्माणि[44] वामस्थो[45] हन्ति सर्वाणि भार्गवः ॥१२४

मध्येन प्रज्वलन्[46] गच्छन् विशाखामश्वजं नृपम् । उत्तरोऽवन्तिजान् हन्ति त्रैराज्यस्थांस्तु दक्षिणः ॥ १२५

अनुराधास्थितो शुक्रो यायिनः प्रस्थितान् वधेत्[47] । मर्दने च मिथो भेदं दक्षिणे न[48] तु वामगः[49] ॥ १२६

मध्यदेशे[50] तु[51] दुर्भिक्षं जयं विन्द्यादुदये[52] ततः[53] । फलं[54] वाप्यन्ति[55] चारेण[56] भद्रबाहुवचो यथा ॥ १२७

ज्येष्ठास्थः पीडयेज्ज्येष्ठान् ¶इक्ष्वंकानक्षारपद्रिकान् (?) । मर्दना-रोहणे हन्ति मध्यदेशे मतान्[57] वधेत् ॥ १२८

दक्षिणः क्षेमकृज्ज्ञेयो वामगस्तु भयङ्करः । प्रशस्तवर्णो विमलः स विज्ञेयो सुखावहः ॥ १२९

हन्ति मूल-फलं मूले कन्दानथ वनस्पतिम् । औषध्यो (धी)र्मलयं चाऽपि माल्य-काष्ठोपजीविनः ॥१३०

---

1 A वगाः । 2 A दमूल° । 3 B पर्वतेयाः; C सर्वतोयाः । 4 A इमं क्षुमत्याः; B इक्षुमन्त्याः; C इक्षुमंती च । 5 B वर्णा भीमरथीनां; C वल्ला भीमरनासेव; D पर्णा भीमरथानां तु । 6 A not found in this Ms. 7 C व्रजेत् । * C This first half is missing in this Ms. 8 C °काराणि । 9 C A धन्यार्थम्; B धान्यार्धम् । 10 A शक्रः; C प्रजा । 11 A B महन्तः; C महंते । 12 A B °कर्णाः । 13–14 A B समुदुत्पातयेत् । 15 A B D दुर्गकर्माणि । 16 C सचिरां । 17 C missing. 18 A स्तु वरान्; B C स्थावरान् । 19 B स्त्रीन्; C तृप्ति । 20 C मारयेत् । 21 B C D कासानि । 22 B भयावहः । 23 C चिडस्थं । 24 A केसला; B कसला; C काशला । 25 C गणि° । 26 C आरूढां; D आरूढः । 27 B °फुल्लवा; C सवरां; D पल्लवा । 28 A लेढि; B लोदा; D लोंदा । 29 A विविम°; B D तिमिलां । 30 C कोव° । 31 C °धसलान् । † C This recond half is not found in this ms. 32 B कंक्ष°; D कांक्ष° । 33 A °तुला; B °चूला; D °च्चला । 34 B वणिजां । 35 A स्तातौ । ‡ A चतुराष्ट्रान्नृप हिसति; B चतुराष्ट्रान् पहिंसति । 36 C वामे । 37 C वातोऽथ । 38 C वामावासि । 39 C मनं तयां । § C अनुरुध्या सुविद्यं च । 40 A अत्र । 41 B D असह्यंच । 42 A B दक्षिणः । 43 A धतः । 44 A सग्नि° । 45 D वातस्थः । 46 B प्रबलान् । 47 A व्रजेत् । 48 C missing in this ms. 49 C समागमे । 50–51 C मध्येन खलु । 52–53 C अभेदतः । 54 C कलं । 55 C वाप्यंत । 56 A वारे च । ¶ B मक्षक क्षरमद्रिकम्; C इक्षां कांक्षारुपद्रवम् । 57 C मघान् ।

यदाऽऽरुहेत् प्रमर्देत कुदु[1]गोभूश्च दुःखिताः (?) । कन्दमूल फल हन्ति दक्षिणो वामगो जलम् ॥ १३१
भूमि[*]-जलचरान् सर्वे आषाढस्थः प्रपीडयेत् । शातकेशाश्च मरीश्च[2] तालीरारोह-मर्दने ॥ १३२
दक्षिणः स्थावरान् हन्ति वामगो जलजं[3]जलम्[4] । मध्यगः सुप्रसन्नश्च भार्गवः सुखमावहेत् ॥ १३३
यं[†]युत्तरासु तिष्ठेच्च पाञ्चालान् मालवत्रयान् । पीडयेन्मर्दयेद्रोहाद्विश्वासाद्भेदकृत्तथा ॥ १३४
दक्षिणः स्थावरान् हन्ति वामगो भयमावहेत् । सुवर्णो मध्यमः स्निग्धो भार्गवः सुखमावहेत् ॥ १३५
अभिजित्स्थः कुरून् हन्ति कौरव्यान् क्षत्रियास्तथा । नद्यश्च साधवं[5]श्चापि पीड्यन्ते रोह[6]-मर्दने[7] ॥ १३६
यदा प्रदक्षिण गच्छेत् पञ्चकं कुरुमादिशेत् । वामतो गच्छमान (?) स्तु ब्राह्मणानां भयङ्करः ॥ १३७
सौरसेनांश्च मत्स्यांश्च श्रवणस्थः प्रपीडयेत् । वङ्गा-ङ्ग[8]-मगधान् हन्यादारोहण प्रमर्दने ॥ १३८
दक्षिणे श्रवण गच्छेद् द्रोणमेघ निवेदयेत् । वामगस्तूपघाताय नृणा च प्राणिना तथा ॥ १३९
धनिष्ठास्थो धन हन्ति समृद्धांश्च कुटुम्बिनः । पाञ्चालान् सू(सौ)रसेनांश्च मत्स्यानारोह-मर्दने ॥ १४०
दक्षिणो धनिनो हन्ति वामगो व्याधिकृद् भवेत् । मध्यगः सुप्रसन्नश्च सम्प्रशस्यति[9] भार्गवः[10] ॥ १४१
शलाकिनं[11] शिलाकुर्तान्[12] वारुणस्थः प्रहिंसति । कालाकूटान् कुनाटांश्च हन्यादारोह-मर्दने ॥ १४२
दक्षिणो नीच[13]कर्माणि हिंसते नीचकर्मिणः । वामगो दारुण व्याधि ततः सृजति भार्गवः ॥ १४३
यदा भाद्रपदा सेवेत् धूर्त्तान् दूतांश्च हिंसति । मलयान्माल्वान् हन्ति मर्दना-रोहणे तथा ॥ १४४
दूतोपजीविनो वैद्यान् दक्षिणस्थः प्रहिंसति । वामगः स्थावरान् हन्ति भद्रबाहुवचो यथा ॥ १४५
उत्तरा[14] तु[15] यदा सेवेज्जलजान्[16] हिंसते सदा । वत्सान् वाल्हीकगान्धारान्‌रोहण-प्रमर्दने ॥ १४६
दक्षिणे स्थावरान् हन्ति वामगः स्याद् भयङ्करः । मध्यमः सुप्रसन्नश्च भार्गवः सुखमावहेत् ॥ १४७
भयातिक[17] नागराणां[18] नागरांश्चोपहिंसति । भार्गवो रेवतीप्राप्तो दुःप्रभ[19]श्च[20] कृशो यदा ॥ १४८
मर्दना-रोहणे हन्ति नाविकानथ नागरान्[21] । दक्षिणे[22] गोपिकान्[23] हन्ति उत्तरे[§] भूषणानि तु ॥ १४९
हन्यादश्विनीप्राप्तः सिन्धु-सौवीरमेव च । मत्स्यान्[24] कुनटान् रूढो[25] मर्दमानश्च हिंसति ॥ १५०
अश्व[¶]-पण्योपजीविनो दक्षिणो हन्ति भार्गवः । तेषां व्याधिं तथा मृत्यु सृजत्यथ तु भार्गवः ॥ १५१
भृन्तृ(ति)करान्[26] यवनांश्च भरणीस्थ प्रपीडयेत् । किराता[27]न्मद्रदेशानामा[28]भीरान्मर्द[29]-रोहणे ॥ १५२
प्रदक्षिण प्रयातस्य द्रोण मेघ निवेदयेत्[30] । वामगः सम्प्रयातस्य[31] रुद्र[32]कर्माणि हिंसति ॥ १५३
एवमेतत् फल कुर्यादनुचार[33] तु भार्गवः । पूर्वतः पृष्ठतश्चापि समाचारे तु यद्ध्रुं[34] ॥ १५४
उदये च प्रवासे च ग्रहाणा कारण रविः । प्रवास[35] छादयन्[36]कुर्यात् मुञ्चमानस्तथोदयम् ॥ १५५
प्रवासाः पञ्च शुक्रस्य पुरस्तात् पञ्च पृष्ठतः । मार्गे[37] तु[38] मार्गसन्ध्यांश्च वक्रे वीथीषु[39] निर्दिशेत् ॥ १५६

---

1 B कुड°, C क्षुद्र । * A B D वामभूमिजलेचरान् । 2 A सूर्यस्य, B चमर्याश्च, D चमर्यांश्च । 3-4 भयामावहेत् । † A महति उपभयङ्कर B समन्यु पचसकरः, ‡ C This and the following st. are missing in this ms 5 C मल्य । 6 C रोग° । 6-7 C रोमदर्शने । 8 D वङ्गान् । 9 C D सुप्रशस्यानि । 10 A missing in this ms 11 A शलाकिना । 12 A शल्यकृता, C शिल्पकृत् । 13 C नील° । 14 A B उत्तरा । 15 A not found in this ms 16 A B D जल्ज । 17-18 A B D सजावनागरिकानां । 19-20 C दुष्प्रबल । 21 A पुरन्तरम्, B पुरतनम्; D पुरान्तरम् । 22 A दक्षिण, C D दक्षिणो । 23 C गोमर्वा । § A नाविका न पुरतरम् । 24 C वत्साम् । 25 A रूप । ¶ C अश्वपत्याश्चव्याधांश्च, D अश्वस्य पुष्पोपजीविन । 26 B भर्तिकरान्, C कृत्तिकास्थ, D भर्तृकरांश्च । 27 B विराती । 28 A B पहादासान्, D मधुदासान् । 29 A भीधन, B नामीन् । 30 C निपातयेत् । 31 C सुप्रधान । 32 B मद्र° । 33 A B दुद्रुवारा, D दुदुवारा । 34 यद्धप्सु, C यद्धधुम् । 35 A प्रहाणां । 36 A छादन । 37-38 C मार्गेषु । 39 C वीथीति ।

त्रैमासिकः प्रवासः स्यात् पुरस्ताद् दक्षिणे[1] पथि । पञ्चसप्ततिर्मध्ये स्यात् पञ्चाशीति ... ॥ १५७

चतुर्विंशत्यहानि स्युः पृष्ठतो दक्षिणे पथि । मध्ये पञ्चदशाहानि षडहान्युत्तरे[2] पथि ॥ १५८

ज्येष्ठा-नुराधयोश्चैव द्विमासं[3] पूर्वतो विदुः । अपरेणाष्टरात्रं तु तौ च सन्ध्ये स्मृते[4] बुधैः[5] ॥ १५९

मूलादि[6]र्दक्षिणो मार्गः फाल्गुन्यादिषु मध्यमः । उत्तरश्च भरण्यादिर्जघन्यो मध्यमोऽन्तिमौ ॥ १६०

वामो[7]ऽथ दशकां[8] खारीं विंशकां[9] त्रिंशका[10]मपि । करोति ना[11]गवीथीस्थो[12] भार्गवश्चारमागतः[13] ॥ १६१

विंशका त्रिंशका खारी चत्वारिंशतिकाऽपि वा । वामे शुक्रे तु विज्ञेया गजवीथीमुपागते ॥ १६२

ऐरावणपथे त्रिंशच्चत्वारिंशदथापि वा । पञ्चा[14]शीतिकां[15] ज्ञेया[16] खारी तुल्या[17] तु भार्गवः ॥ १६३

विंशका त्रिंशका खारी[18] चत्वारिंशतिकाऽपि वा । *वामगो[19]वीथिमागम्य करोत्यर्थं[20] च[21] भार्गवः ॥ १६४

चत्वारिंशत् पञ्चाशद् वा षष्टिं वा[22]ऽर्थं[23] समादिशेत्[24] । जरद्गव[25]पथं प्राप्ते भार्गवे खारिसंज्ञया[26] ॥ १६५

सप्ततिं चाथ वाऽशीतिं नवतिं वा तथा दिशेत् । अजवीथीगते शुक्रे भद्रबाहुवचो यथा ॥ १६६

शतिका द्विशता खारी त्रिशता वा तदा भवेत् । मृगवीथीमुपागम्य विवर्णो भार्गवो यदा ॥ १६७

विच्छिन्नविषं[27] (बिस)मृणालं न[28] च[29] पुष्पं फलं यदा । वैश्वानरपथं प्राप्तो[30] यदा वामस्तु[31] भार्गवः ॥ १६८

तेषां विजय[32]माख्याति प्रतिलोमः पराजयम् । उदयास्तमने[33] शुक्रो बुधश्च कुरुते यदा ॥ १६९

मार्गमेकं समासृत्य सुभिक्ष-क्षेमदस्तदा । यस्य देशस्य नक्षत्रं शुक्रो हन्या[34]द्विचारगः[35] ॥ १७०

तस्मात् भयं परं विन्द्याच्च[36]तुर्मासं न चापरम् । शुक्रोदये ग्रहो याति प्रवासं यदि कश्चनः ॥ १७१

क्षेमं सुभिक्षमाख्याति महद् वर्षं च तत्तथा । बलक्षोभो भवेच्छ्यामे मृत्युः[37] कपिल-कृष्णयोः[38] ॥ १७२

नीले गवां[39] तु मरणं रूक्षे वृष्टिक्षयः[40] क्षुधा । वाताक्षिरोगो माञ्जिष्ठे पीते शुक्रे ज्वरो भवेत् ॥ १७३

कृष्णे[41] विचित्रे वर्णे च क्षयं[42] लोकस्य निर्दिशेत् । नभ[43]स्तृतीयभागं च †आरुहेत्त्वरितो यदा ॥ १७४

नक्षत्राणि च चत्वारि वा(मा)साभ्यामारुहंश्चरेत् । एकोनविंश[44]दृक्षाणि[45] मासानष्टौ[46] च भार्गवः ॥ १७५

चत्वारि पृष्ठतश्चारं[47] प्रवासं कुरुते ततः । ‡द्वादशैकोनाविंशद्वा द्वादशाहं च भार्गवः ॥ १७६

एकैकस्मिन् नक्षत्रे चरमा[48]णोऽवतिष्ठति[49] । सप्तभागेषु[50] सप्ताहं समक्षेत्रे दशाहिकम् ॥ १७७

शेषेषु[51] पृष्ठतो विन्द्यात् ¶एकविंशमहोनिशम् ।
§[पूर्वतः समचारेण पञ्च पक्षेण भार्गवः ॥]
पञ्चाहं[52] हंति ऋक्षाणि[53] भद्रबाहुवचो यथा ॥ १७८

---

1 C दक्षिणो । 2 B षोडशान्युत्तरे; C षडाहान्युत्तरे । 3 C द्वे मासे । 4–5 A D स्मृतावुभौ; C द्विधा मतौ । 6 C आषाढो । 7 A श्यामः । 8 C दशिकाम् । 9 C विंशति । 10 C शतिकाम् । 10–11 C मागधीवीथी । 12 A स्यात् । 13 A C °मागतः । 14 A सर्पवा° । 14–15 C पञ्चाशीतिं । 16 C कुरुते । 17 A C °मूल्यं । 18 C चैव । * C श्यामागोवी; थिरारोग्यं । 19 A वामे गो° । 20–21 A आर्थेण; B र्धेपण; D अर्येण । 22–24 A पणामादिशेत्; B वा केणमादिशेत्; D वा तथाऽऽदिशेत् । 25 A जरगेन; B ज्ररंगम° । 26 A संज्ञया; B संचया । 27 A C °वृप° । 28 A न । 28–29 B तच्च; D तयं व । 30 C These two letters are missing in this Ms. 31 A These two letters are missing in this Ms.; C श्यामाः । 32 A चेजय°; C विपयम् । 33 B °मनो; D मनं । 34 A B D हन्ति । 35 A B D अविकारतः । 36 C चातु° । 37 A B D मृत्युम् । 38 A °वर्णयोः; B °उल्णयोः; C °विग्रहे । 39 A वां; C गवा; D गंवां । 40 B क्षये; C क्षते । 41 B उष्णे । 42 C चयं । 43 A तरु.°; B नाभः; D नरः । † C प्रदहन्त्युदिता ग्रहाः । 44 A एकोनविंश; C एकविंशति । 45 A मजाणि; C रिक्षाणि । 46 A नाप्चे । 47 C चारं । ‡ C द्वादशकोऽन्नविंशत्या । 48 A वरमाणः; B चरमानः । 49 B च तिष्ठते । 50 C नक्षचारेषु । 51 C मेषेषु । ¶ C एकविंशदहानिसः । § A B D This second half is additionally found in these Mss. but as it is not fitting contextually, I have placed it in rectangular brackets. 52 C यदाम । 53 C भाक्षाणि ।

ततः पञ्चदशर्क्षाणि[1] सुरत्यसरत्युशनाहतः (?)[2]। पंङ्क्तिर्मासैस्ततो ज्ञेयः प्रवासः पूर्वतः पुनः[3] ॥ १७९
द्वादशेति[4] षडशीतिश्चतुरशीतिर्भार्गवः। भक्त समेषु भागेषु प्रवास कुरुते समम् ॥ १८०
द्वादशाह च विंशाह दशपञ्च च भार्गवः। नक्षत्रे तिष्ठते त्वेव समचारेण पूर्वत ॥ १८१
पांशुवातो रजो धूम शीतोष्ण[5] वा प्रवर्षणम्। विद्युदुल्काश्च कुरुते भार्गवोऽस्तमनोदये ॥ १८२
सितकुसुमनिभस्तु भार्गव प्रचलति वीथीषु सर्व[7]देशशोकद.[8]। १८३
घट-गृह-जल-पोत[10] स्थितोऽभूद् बहुजलकृच्च[11] ततः सुखदश्चारुः ॥ १८४
अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि चक्र[12] चार निबोधत[13]। भार्गवस्य[14] समासेन तथ्य निर्ग्रन्थभाषितम् ॥ १८५
पूर्वेण विंश ऋक्षाणि[15] पश्चादेकोनविंशतिः। चरेत्[16] प्रकृति[17]चारेण सम[18] हीनातिरिक्तयो.[19] ॥ १८६
एकविंश यदा गत्वा याति विंशतिम[20] पुनः। भार्गवोऽस्तमने काले तद्वक्र विकृत[21] भवेत् ॥ १८७
प्रदह्य ग्राम-नगर लंभते दश्यतो व्रजेत्। धन-धान्य च विविध हरन्ति च दहन्ति च ॥ १८८
द्वाविंशतिं यदा गत्वा पुनरायाति विंशतिम्। भार्गवोऽस्तमने काले तद्वक्र[22] शोभन भवेत् ॥ १८९
§क्षिप्रमोद[23] च वस्र च पल्वला ओषधीस्तथा। हृद्[24] नदीश्च कूपाश्च ‖शोषयत्युशनाहतम् ॥ १९०
त्रिविंशतिं यदा गत्वा पुनरायाति विंशतिम्। भार्गवोऽस्तमने काले तद्वक्र दीप्तमुच्यते ॥ १९१
गृहाणि वनखण्डाश्च दहत्यग्निरभीक्ष्णशः। दिशो वनस्पतींश्चापि रविर्दहति रश्मिभिः ॥ १९२
एतानि त्रीणि वक्राणि कुर्यात्[26] पूर्वेण[27] भार्गवः। इमाश्च(नि)पृष्ठतो विन्यात् वक्राणि शुक्रस्य[28] सर्वतः[29] ॥ १९३
विंशतिं तु यदा गत्वा पुनरेकोनविंशतिम्। ¶आयात्यस्तमने काले वायव्य, वक्रमुच्यते ॥ १९४
वायुवेगसमा विन्द्यान्मही वातसमाकुलाम्। क्षिप्रा माल्येन जालेन जनेनान्येन[30][31] सर्वशः ॥ १९५
एकविंशतिं यदा गत्वा पुनरेकोनविंशतिम्। आयात्यस्तमने काले भस्म तद् वक्रमुच्यते ॥ १९६
ग्रामाणा नगराणा च प्रजाना च[32] दिशो[33] दिशम्[34]। नरेन्द्राणा च चत्वारि भस्मभूतानि निर्दिशेत् ॥ १९७
एतानि पञ्च वक्राणि कुरुते यानि भार्गव। अतिचार प्रवक्ष्यामि फल यच्चास्य किञ्चन[35] ॥ १९८
यदाऽतिक्रमते चारमुशना[36] दारुण फलम्। तदा सृजति लोकस्य दुःख-क्लेश-भयावहम् ॥ १९९
तदान्योऽन्य तु राजानो[37] ग्रामाश्च नगराणि च। समयुक्तानि धावन्ति नष्टकर्म[38]-जर्[39]थिनः[40] ॥ २००
धर्मा-र्थ-कामा लुप्यन्ते जायते वर्णसकरः। शस्त्रेण सक्षय विंद्यान्मही[42]जनगत[43] तदा[44] ॥ २०१
मित्राणि स्वजनाः पुत्रा गुरुद्वेष्या जनास्तथा। जहन्ति प्राण-वर्णांश्च[45] कुरुते तादृशेन यत्[46] ॥ २०२
विलीयन्ते[47] च[48] राष्ट्राणि दुर्भिक्षेण भयेन च। चक्र[49] प्रवर्तते दुर्ग भार्गवस्यातिचारतः ॥ २०३

---

1 A सर्वाणि। 2 A सुरति, C समाचरेत्। 3 C गुर। * C Instead of this second half the following second half is found in this Ms तत्रै तिष्ठते चैव समाचारेण सर्वत ॥ † C This st and the next one are not found in this Ms 4 A द्वाशीति। 5 A सीत। 6 D भिते। 7 B D missing in these Mss 8 A सोदय। 9 A पट°। 10 A मोदक, B D मोदति। 11 B D बहुलक्ष्त, C बहुजलत°। 12 B शुक्र,° C D चक्र। 13 B निवोदित। 14 C शरीरस्य। 15 A °रिक्षाणि। 16 A चार, C चारे। 17 A प्रकृति°। 18 A B D मत्र। 19 C सीमातिरिक्तयो। † A B D एकविंशतिमथ्वा। 20 A B D द्वाविंशतितमम्। 21 C D विकृतिं। ‡ C लुप्यन्ते दस्युभिस्तदा। 22 C वक्र। § C तदायामाश्चग्रामश्च। 23 D स्व°। 24 B द्रुमा। ‖ C आशोष्या वै भवति तु। 25 C तीव्रम्। § C एक-द्वि-त्रीणि चत्वारि। 26 A कुरुते। 27 A यानि। 28 A शुक्रस्य। 28-29 C शुक्ररूप यत। ¶ C This second half as well as three succeeding lines are not found in this Ms 30 D ऊनेन। 31 D अल्पेन। 32-34 C विदिशादिशा। 35 B D भार्गव। 36 A भ्रुशना। 37 C राजाना। 38 C °धर्म°। 39 C °जल°। 40 B D °अर्थिनः। 41 C मृषाव्। 42 B D महा°। 43-44 A महाजनपदागतम्। 45 A मतिचद्राश्च, B मतियथाश्च, D मतिपुष्टा। 46 C ये। 47-48 A B D विलीभवन्ति। 49 A C वक्र।

ततः *श्मशानभूतास्थि कृष्णभूता मही तदा । वसा-रुधिरसंकुला[1] काक-गृध्रसमाकुला ॥ २०४
†वक्राण्युक्तानि सर्वाणि फलं यच्चातिचारकम् । वक्रचारं प्रवक्ष्यामि‡पुनरस्तमनोदयात् ॥ २०५
वैश्वानरपथं प्राप्तः पूर्वतः प्रविशेद् यदा । षडशीतिं तदाऽहानि गत्वा दृश्येत पृष्ठतः ॥ २०६
§मृगवीथीमनुप्राप्तः[2] प्रवासं यदि गच्छति । चतुरशीतिं[3] तदाऽहानि गत्वा दृश्येत पृष्ठतः ॥ २०७
अजवीथीमनुप्राप्तः प्रवासं यदि गच्छति । $अशीतिं षडहानि तु गत्वा दृश्येत पृष्ठतः ॥ २०८
¶जरद्गवपथप्राप्तः[4] प्रवासं यदि गच्छति । ‖सप्ततिं पञ्च वाऽहानि गत्वा दृश्येत पृष्ठतः ॥ २०९
[5]गोवीथीं समनुप्राप्तः प्रवासं कुरुते यदा । सप्ततिं[6] तु तदाऽहानि गत्वा दृश्येत पृष्ठतः ॥ २१०
**वृषवीथीमनुप्राप्तः[7][8] प्रवासं कुरुते यदा । ††पञ्चषष्टिं[9][10] तदाऽहानि गत्वा दृश्येत पृष्ठतः ॥ २११
§§ऐरावणपथं प्राप्तः प्रवासं कुरुते यदा । षष्टिं[11] तु[12] स तदाऽहानि गत्वा दृश्येत पृष्ठतः ॥ २१२
[13]गजवीथीमनुप्राप्तः प्रवासं कुरुते यदा । पञ्चाशीतिं[14] तदा[15]ऽहानि[16] गत्वा दृश्येत पृष्ठतः[17] ॥ २१३
[18]नागवीथीमनुप्राप्तः प्रवासं कुरुते यदा । पञ्च[19]पञ्चाशत्[20]तदा[21]ऽहानि गत्वा[22] दृश्येत पृष्ठतः[23] ॥ २१४
वैश्वानरपथं[24] प्राप्तः प्रवासं कुरुते यदा । चतुर्विंशत्[25]तदाऽहानि गत्वा दृश्येत पूर्वतः ॥ २१५
[26]मृगवीथीमनुप्राप्तः प्रवासं कुरुते यदा । द्वाविंशतिं[27] तदा[28]ऽहानि[29] गत्वा दृश्येत पूर्वतः ॥ २१६
[30]अजवीथीमनु[31]प्राप्तः[32] प्रवासं कुरुते यदा । तदा[33] विंशति[34]रात्रेण पूर्वतः प्रतिदृश्यते ॥ २१७
जरद्गवपथं[35] प्राप्तः प्रवासं कुरुते यदा । तदा[36] सप्तदशा[37]हानि[38] गत्वा दृश्येत पूर्वतः ॥ २१८
[39]गोवीथीमनुप्राप्तः प्रवासं कुरुते यदा । चतुर्दश[40] दशा[41]हानि[42] गत्वा दृश्येत पूर्वतः ॥ २१९
[43]वृषवीथी[44] मनुप्राप्तः प्रवासं कुरुते यदा । तदा[45] द्वादशरात्रेण[46] गत्वा दृश्येत पूर्वतः ॥ २२०
ऐरावणपथं प्राप्तः प्रवासं कुरुते यदा । तदा स[47] दशरात्रेण पूर्वतः प्रतिदृश्यते ॥ २२१
††गजवीथीमनुप्राप्तः प्रवासं कुरुते यदा । अष्टरात्रं तदा गत्वा पूर्वतः प्रतिदृश्यते ॥ २२२
‡‡नागवीथीमनुप्राप्तः प्रवासं कुरुते यदा । षडहं तु तदा गत्वा पूर्वतः प्रतिदृश्यते ॥ २२३
एते प्रवासाः शुक्रस्य पूर्वतः पृष्ठतस्तथा । यथा शास्त्रे समुद्दिष्टा वर्ण-पाकौ[48] निबोधत ॥ २२४
शुक्रो नीलश्च कृष्णश्च पीतश्च हरितस्तथा । कपिलश्चाग्निवर्णश्च विज्ञेयः स्यात् कदाचन ॥ २२५

---

* A B D श्मशानभूता चेनास्थि । 1 C °कंकाला । † A This quarter is not found in this Ms. ‡ B This st. is not found in this Ms. § D This st. is not found in this Ms. 2 C नाग° । 3 C षष्टिं तु । $ C षष्टिं तु तदाहानि; । ¶ B This st. precedes the last one in this Ms. 4 C एरावण° । ‖ C अशीति स तदाऽहानि; D अनुप्राप्तः । 5 C गज° । 6 C अशीति । ** B This and the following three sts. are numbered as 218, 219, 220, and 221 in this Ms. 7–8 C राजन्नयपथं प्राप्तः । †† A पंचहानि प्रकुर्वंति प्रवासं कुरुते यदा 9–10 A षष्टिं तु स । §§ C गोवीथीसमनुप्राप्तः । 11–12 C सप्ततिं । 13 C वृष° । 14–16 C तदा सप्तदशाहानि । 17 C पूर्वतः । 18 C अज° । 19–20 A चतुर्विंशत् । 19–22 C तदा सप्तदशाहानि । 23 C पूर्वतः । 24 B This st. is numbered as 215 in this Ms. C गोवीथीं । 25 B द्वाविंशतिं; C चतुर्दश । 26 A This st. is missing in this Ms. 27–29 C तदा द्वादशरात्रेण । 30 A अथ । 30–32 C ऐरावणपथं प्राप्तः । 33–34 C तदा तु दश । 35 C गजवीथीमनु° । 36–38 C अष्टरात्रं ततो । 39 C नागवीथीम् । 40–42 B अष्टरात्रं तदा; C षडाहं तु तदा । 43 B गज°; 43–44 C जरद्गवपथं; D ऐरावणपथं । 45–46 B अष्टरात्रं तदा; 46 C सप्तदशाहानि । 47 A missng in this Ms. †† B C This and the following st. are not found in these Mss. ‡‡ D This st. is doubly written in this Ms. once with the second half of the last st. 48 B °पाकः; D एको ।

हेमन्ते शिशिरे रक्तः शुक्रः सूर्यप्रभानुगः । पीतो वसन्ते-ग्रीष्मे च शुक्ल[1] स्यान्नित्यसूर्यतः[2] ॥ २२६
अतो[4]ऽस्य येऽन्यथाभावा[5] विपरीता भयावहाः । शुक्रस्य[6] चतुरो[7] लोके[8] कृणे नक्षत्रमण्डले ॥ २२७
पूर्वोदये फलं यत् तु पच्यते[9]ऽपरतस्तु तत् । शुक्रस्यापरतो[10] यत्तु पच्यते[11] पूर्वतः फलम् ॥ २२८
एवमेव विजानीयात् फल-पाकौ[12] समाहितः[13] । कालातीतं यदा कुर्यात् तदा घोरं समादिशेत् ॥ २२९
सवक्रचारं यो वेत्ति[14] शुक्रचारं स बुद्धिमान् । श्रमणः[15] स सुखं याति क्षिप्रं[16] देशमपीडितम्[17] ॥ २३०
यदाऽग्निवर्णो[18] रविसंस्थितो वा[18] वैश्वानर[19] मार्गसमाश्रितस्य[20] ।
तदा भयं शंसति सोऽग्निजातं तज्जातजं साधयितव्यमन्यतः ॥ २३१

इति नैर्ग्रन्थे श्रीभद्रबाहुके निमित्ते शुक्रचारो नाम पञ्चदशमोऽध्यायः समाप्तः ॥

अथातः परं शनैश्चरचारं प्रारभ्यते लोकहितेच्छया ॥
अतः परं प्रवक्ष्यामि शुभा-ऽशुभविचेष्टितम् ।
यच्छुत्वा[23]ऽवहितः[24] प्राज्ञो भवेन्नित्यमतन्द्रितः[25] ॥ १
प्रवासमुदयं[26] वक्रं गतिं वर्णं फलं तथा । शनैश्चरस्य वक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः[27] ॥ २ (C-1)
प्रवासं दक्षिणे मार्गे मासिकं मध्यमे पुनः । दिवसा[29] पञ्चविंशतिस्त्रयोविंशतिरुत्तरे ॥ ३ (C-2)
चारगतो[32] यदा भूयः सन्तिष्ठति महाग्रहः । एकोत्तरेण[33] चक्रेण[34] भौमवत् कुरुते फलम् ॥ ४ (C-3)
संवत्सरमुपस्थाय नक्षत्रं विप्रमुञ्चति । सूर्यपुत्रस्ततश्चैव प्रजानां[35] हितकाम्यया[36] ॥ ५ (C-4)
द्वे नक्षत्रे यदा सौरिर्वर्षेण चरते यदा ।
राज्ञामन्यो[37]ऽन्यभेदश्च शस्त्रकोपश्च जायते ॥ ६ (C-5)
दुर्गे भवति संवासो मर्यादा च विनश्यति ।
वृष्टिश्च[38] विषमा[39] ज्ञेया व्याधिकोपश्च जायते ॥ ७ (C-6)
यदा तु त्रीणि[40] चत्वारि[41] नक्षत्राणि शनैश्चरः ।
मन्दवृष्टिं च दुर्भिक्षं शस्त्रं व्याधिं च निर्दिशेत् ॥ ८ (C-7)
चत्वारि वा यदा गच्छेन्नक्षत्राणि महाद्युतिः ।
तदा युगान्तं[42] जानीयाद् यान्ति मृत्युमुखं[43] प्रजाः[44] ॥ ९ (C-8)
उत्तरे पतितो मार्गे यद्येषो[45] नीलतां[46] व्रजेत्[47] ।
स्निग्धं तदा फलं[48] ज्ञेयं[49] नागरं[50] जायते[51] तदा[52] ॥ १० (C-9)

1 C °त्रय । 2 BD वसन्ते । 3 C रूपनित । 4 AC अथो । 5 C वर्णा । 6 C शुक्र । 7 C च । चरते । 8 C यच । 9 C भाष्यते । 10 C स पुरतो । 11 C ते सखे । 12 A B °पाक, C °सुक्त । 13 C समासत । 14 A अवति । 15 A B C श्रवण । 16 C क्षिप्र । 17 C सपदितम् । * D This st is not-found in this Ms । 18 A not found । 19-21 C वैश्वानरमार्गेण समाश्रितस्य, 21 A °समासृतस्य । 22 A अपि । † B C D not found in these Mss । ‡ C not found in this Ms । 23 A श्रुत्वा । 24 BD च द्विन । 25 A °नृप, B अतिंद्रित । 26 A प्रतिवासमुदयं । 27-28 B शुभाशुभविचेष्टितम् । 29-30 C These two words are not found in this Ms. 31 C प्रेक्षविंशतिम् । 32 A B विरागतं, D विरागत । 33 A B D एकान्तरेण । 34 A चक्रेण । 35-36 A B D गौतमनाम शनैचर । 37 C राज्ञमान्य । 38-39 A शतिप्रमा, 39 C विषया । 40-41 C चरते त्रीणि । 42 B युगं । 43 D जानी । 44 B यथा । 45 A B D यदि स । 46 A C D नीलवान् । 47 A D भवेत्; C लक्षा । 48-49 C पनायन्ते । 50-52 C नागराणां भयावह ।

रतिप्रधाना मोदन्ति[1] राजानस्तुष्टि[2]भूमयः[3] ।
*सं(क्ष)मां मेघवतीं विंद्यात् सर्वबीजप्ररोहिणीम् ॥ ११ (C-10)
मध्यमे तु यदा मार्गे[4] कुर्यादस्तमनोदयौ ।
मध्यमं वर्षणं सस्यं सुभिक्षं क्षेममेव च ॥ १२ (C-missing)
दक्षिणे तु यदा मार्गे यदि स नीलवा(तां) भवेत् (व्रजेत्) । (C-missing)
नागरा यायिनश्चापि पीड्यन्ते च भट[5]व्रजाः ॥ १३ (C-first half of 11 th)
गोपालं[6] वर्जयेत्[7] तत्र दुर्गाणि च समाश्रयेत् । (C-second half of 11 th)
†कारयेत्[8] सर्वशस्त्राणि बीजानि च न वापयेत् ॥ १४ (C-1st half of 12 th)
प्रदक्षिणं तु ऋक्षस्य यस्य याति शनैश्वरः । (C-2nd half of 12th)
स च राजा विवर्धेत[9] सुभिक्षं[10] क्षेममेव च ॥ १५ (C-1st half of 13 th)
अपसव्यं तु नक्षत्रं यस्य याति शनैश्वरः । (C – 2nd half of 13 th)
स च राजा विपद्येत दुर्भिक्षं क्षयं[11]मेव च ॥ १६ (C – 1st half of 14 th)
चन्द्रः सौरिं[12] यदा प्राप्तः परिवेषेण[13] रुध्यते[14] । (C – 2nd half of 14 th)
अवरोधं[15] विजानीयान्नगरस्थं[16] महीपतेः ॥ १७ (C – first half of 15 th)
चन्द्रः शनैश्चरं प्राप्तो मण्डलं[17] वाऽनुरोहति[18] । (C – 2nd half of 15 th)
‡यमुनां राष्ट्रसौवीरं वारुणं(णीं) भजते[19] दिशम् ॥ १८ (C – 1st half of 16 th)
आय(न)र्त्ताः[20] सौरसेनाश्च दशार्णा द्वारिका[21]स्तथा । (C – 2nd half of 16 th)
¶अ(आ)वन्त्या अपरान्ताश्च यायिनश्च[22] तदा[23] नृपाः[24] ॥ १९ (C – 1st half of 17 th)
यदा वा युगपद्[25] युक्तः[26] सौरिमध्येन नागरैः[27] । (C – 2nd half of 17 th)
अन्योऽन्यभेदं जानीयान्नागराणां परस्परम् ॥ २० (C – 1st half of 18 th)
महात्मानश्च ये सन्तो महाभोगपरिग्रहाः । (C – 2nd half of 18 th)
उपसर्गं[28] निगच्छन्ति[29] धन[30]-धान्यं च वध्यते[31] ॥ २१ (C – 1st half of 19 th)
देशा महान्तो योधाश्च तथा नगरवासिनः । (C – 2nd half of 19 th)
ते सर्वत्रोपतप्यन्ते वधे[32] सौरस्य तादृशे[33] ॥ २२ (C – 1st half of 20 th)
ब्राह्मी सौम्या प्रतीची च वायव्या च दिशो यदा । (C – 2nd half of 20 th)
वाहिनीं यो जयेत्तासु[34] नृपो दैवहतस्तदा ॥ २३ (C – 1st half of 21 st)
कृत्तिकासु च यद्यार्कि[35] विशाखासु बृहस्पतिः । (C – 2nd half of 21 st)
समन्ताद्दारुणं विन्द्यात् देवश्चात्र प्रवर्पति ॥ २४ (C – 1st half of 22 nd)

---

1 C नोदुन्ति । 2–3 C तुष्टिमेव तत् । * C दक्षिणे च यदा मार्गे कुर्यादस्तमनोदये । 4 A missing in this Ms. 5 B चशः; C तद्भुतः; D वट° । 6 C गौरण्यं । 7 B वर्द्धयेत् । † C घोरं च वलयं विंद्यात् सङ्ग्रहं तत्र कारवेत् । 8 B धारयेत् । 9 A विपद्येत । 10 A दुर्भिक्षम् । 11 A C क्षेमम्; B भयम् । 12 A सौरं; C सौर; D शौरिं । 13 A परेवेपेण । 14 A संधति; B D रुंधति । 15 B अवशेषं; C अप्रभंगं । 16 B D नागरस्य । 17 A B D मण्डली । 18 B ऋरोहति; C तिरोहति । ‡ C यवनां सराष्ट्रां सौरेयां दारुणां च भजेद्दशाम् । 19 A D भंजते । 20 C आनंता । 21 B ज्वरकाः । ¶ B D गुर्वतीतपरिताश्च । 22 B जायिनः । 23–24 D मदारुणाः । 25–26 A ह्युपगतः; C ह्यगवत् । 27 A नागराः । 28 C उपसर्गाः । 29 C न यच्छन्ति । 30 A C महा° । 31 C वधते; D वेध्यते । 32 C व्याधि । 33 A निर्दिशेत् । 34 C अत्रं । 35 C सौरः ।

कीटाः पतङ्गाः शलभा वृश्चिका मूषकास्तथा । (C – 2nd half of 22 nd)
अग्निश्चौरा बलीयांसस्तस्मिन् वर्षे न संशयः ॥ २५ (C – 1st half of 23 rd)
श्वेते सुभिक्षं जानीयात् पाण्डु-लोहितके भयम्[1] । (C-2nd half of 23 rd)
पीतो जनयते[2] व्याधिं[3] शस्त्रकोपश्च दारुणम् ॥ २६ (C-1 st half of 24 th)
कृष्णे शुष्यन्ति सरितो वासवश्च न वर्षति । (C-2nd half of 24 th)
स्नेहवानत्र गृह्णाति रूक्षः[4] शोषयते[5] प्रजाः[6] ॥ २७ (C-1st half of 25 th)
सिंहलानां किरातानां मद्राणां मालवैः[7] सह । (C-2nd half of 25 th)
द्रविडानां[8] च भोजानां[9] कोंकणानां[10] तथैव च ॥ २८ (C-1st half of 26 th)
भुवकानां[11] पुलिन्द्राणां पल्हवानां शकैः[12] सह । (C-2nd half of 26 th)
यवनानां पुराणानां स्थावराणां तथैव च ॥ २९ (C-1st half of 27 th)
अङ्गेयानां[13] कुराणां[14] च दस्यूनां च शनैश्चरः । (C-2nd of half 27 th)
एषां विनाशं कुरुते यदि वध्येत[15] संयुगे ॥ ३० (C-1st half of 28 th)
यस्य यस्य[16] तु[17] नक्षत्रे[18] कुर्यादस्तमनोदयौ । (C-2nd half of 28 th)
तस्य देशान्तरे द्रव्यं हन्यते[19] वासिनं[20] श्च[21] ये[22] ॥ ३१ (C-29 th, 1st half
शनैश्चरचारमिदं[23] च[24] भूयो[25] यो वेत्ति[26] विद्वान् निभृतो[27] यथावत् । of 29th missing)
स[28] पूजनीयो[29] भुवि लब्धकीर्तिः[30] सदा[31] महानेव[32] हि[33] दिव्यचक्षुः[34] ॥ ३२

इति नैर्ग्रन्थे भद्रबाहुके निमित्ते संहिते(तायाम्) शनैश्चरचारो नाम षोडशमोऽध्यायः ॥ (C-30 th)

वर्णं गतिं च संस्थानं मार्गमस्तमनोदयौ[35] । गौतमस्य[36] प्रवक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः[37-38] ॥ १
मेचकः कपिलः श्यामः पीतः पाण्डुः स नीलवान् । रक्तश्च धूम्रवर्णश्च न[39] प्रशस्तोऽ[40]ङ्गिरास्तदा ॥ २
मेचकश्चे[41]न्मृत[42] सर्वं[43] वसुं[44] पाण्डु[45]र्विनाशयेत्[46] । पीतो व्याधिं भयं शिष्टे[47] धूम्राभश्च[48] सृ[49]जे[50]ज्जलम्[51] ॥ ३
उपसर्पति[52]* मित्रादि पुरतः स्त्री प्रपद्यते । त्रि[53]-चत्वारि च नक्षत्रैस्त्रिभिरस्तमनं व्रजेत् ॥ ४
कृत्तिकादिभगान्तश्च मार्गः[54] स्यादुत्तरः स्मृतः । अर्य[55]मादिरथाप्यन्तो मध्यमो मार्ग उच्यते ॥ ५
विश्वादिसमयान्तश्च दक्षिणो मार्ग उच्यते । एते बृहस्पतेर्मार्गा नवनक्षत्रजास्त्रयः ॥ ६
मूलमुत्तरतो याति स्वातिं दक्षिणतो व्रजेत् । नक्षत्राणि तु[56] शेषाणि[57] समन्ता[58]द्दक्षिणोत्तरे ॥ ७
मूषके[59] तु यदा हस्तो[60] मूलं[61] दक्षिणतो व्रजेत् । दक्षिणतस्तदा विन्याद[62]नयोर्दक्षिणे[63] पथि[64] ॥ ८

---

1 C वयम् । 2 A B D व्याधि । 3 A D जनयति, B नरो याति । 4 C रुद्र । 5 C रोपयते । 6 C प्रजाम् । 7 D माईवै । 8 A B D द्रमिलाना । 9 A पुराणां च । 10 A स्थावराणाम् । 11 A चिबुकानां, B चुचुकानां, D चुच्युकाना । 12 A B D दाने । 13 C शृङ्गेयाणां । 14 A D कुरूणां । 15 A बाध्येत, B C मध्येन । 16-18 C यदा वै जन्मनक्षत्रे । 19-22 C हन्यात्तु चापि नाशयेत् । 23-24 C सहर्थं । 25-27 C वेदयित्वा नृपभः । 28-29 C सज्जनीय । 30 C कीर्तिमांश्च । 31-34 C मत्तस्यसौ दिव्यदृक् महात्मनि । 35 अनोदयात् । 36 C चक्र फलं । 37-38 C गौतमस्य निबोधत । 39-40 C प्रभाशस्त । 41-43 C चेन्निसासर्गं । 44-46 C वसुपानां विनाशक । 47 C दुष्ट । 48-51 C मारुत सृजते फलम् । *C The whole stanza in this Ms is as follows —उपसर्पति मास हि पुनश्ची प्रतिपद्यते । चरित्वा खलु नक्षत्र त्रीणि रिक्षमनुचरेत् ॥ 52 B D उपसर्पन्ति । 53 A नृ । 54 A नार्थं । 55 A अयामा° । 56-57 A not found, B न्नशेषाणि, 57 C शिष्टानि । 58 A समायात्, B समीयात्, D सामीयात् । 59 C प्रवके । 60 C मास्तः । 61 C मल । 62-64 C मृषो यो दक्षिणो पथ ।

अनावृष्टिहता देशा रूक्ष[1]ज्वरविनाशिता[2]ः । चक्रारूढाः प्रजास्तत्र वध्यंते[3] जातशं(सं)कराः[4] ॥ ९

यदा चोत्तरतः[5] स्वातिं[6] दीप्तो यायाद्[7] बृहस्पतिः । उत्तरेण तदा विन्द्याद् दारुणं भयमादिशेत् ॥ १०

लुप्यन्ते च क्रियाः सर्वा नक्षत्रे गुरुपीडिते । दस्यवः प्रबला ज्ञेया न[8] च[9] बीजं[10] प्ररोहति ॥ ११

*दक्षिणेन तु वक्रेण[11] पञ्चमे पञ्चमुच्यते । उत्तरे पञ्चके पञ्च मार्गे चरति गौतमः ॥ १२

ह्रस्वे[12] भवति दुर्भिक्षं निष्प्रभे[13] व्याधिजं भयम् । विवर्णे पापसंस्थाने मंदपुष्प-फलं भवेत् ॥ १३

प्रतिलोमानुलोमो वा पञ्चसंवत्सरो यदा । नक्षत्राण्युपसर्पेण[14] तदा सृजति[15] दुस्सम[16]म् ॥ १४

सस्यनाशो अनावृष्टिर्मन्युस्तीव्राश्च व्याधयः । शस्त्रकोपोऽग्निमूर्च्छा च षड्विधं मूर्च्छने भयम् ॥ १५

सप्तार्धं यदि वाऽष्टार्धं षडर्धं निष्प्रभोदितः । पञ्चार्धं चाथवार्धं[17] च यदा[18] संवत्सरं चरेत्[19] ॥ १६

सङ्क्रमा निरुदाराश्च[20] मेघा[21]श्च[22] स्नेह[23]दुर्बला[24]ः । श्वेतास्थी पृथिवी भ्रान्ता क्षुधा-रोगैः कुवायुभिः[25] ॥ १७

पुष्यो यदा[26] द्विनक्षत्र(त्रे) सप्रभश्चरते समः । षड्[27] भयानि[28] तदा हत्वा[29] विपरीतं[30] सुखं[31] सृजेत्[32] ॥ १८

नृपाश्च विषमच्छाया[33]श्चतुर्षु[34] वर्तते[35] हितम् । सुखं प्रजाः प्रमोदन्ते स्वर्गवत्[36] साधुवत्सला[37]ः ॥ १९

विशाखा कृत्तिका चैव मघा रेवतिरेव च । अश्विनी श्रवणश्चैव तथा भाद्रपदा भवेत्[38] ॥ २०

बहूदकानि जानीयात् तिष्ययोगसमप्रभे । फाल्गुन्यैव च चित्रा[39] च वैश्वदेवश्च मध्यमः ॥ २१

ज्येष्ठा मूलं च सौम्यं च जघन्या सोमसंपदा । कृत्तिका रोहिणी मूर्तिराश्लेषा हृदयं गुरुः ॥ २२

आप्यं ब्राह्म्यं च वैश्वं[40] च नाभिः पुष्य-मघाः स्मृताः । एतेषु च विरुद्धेषु ध्रुवस्य फलमादिशेत् ॥ २३

†द्विनक्षत्रस्य चारस्य यत् पूर्वं परिकीर्तितम् । एवमेवं[41] तु[42] जानीयात्[43] षड्[44] भयानि[45] समादिशेत् ॥ २४

इमानि यानि बीजानि विशेषेण विचक्षणः । व्याधयो मूर्तिघातेन हृद्रोगो हृदये हते[46] ॥ २५

पुष्ये हते हतं पुष्पं फलानि कुसुमानि च । आग्नेया[47] मूषकाः सर्पा दाघश्च[48] शलभाः शुकाः ॥ २६

ईतयश्च महाधान्ये जाते च बहुधा स्मृताः । स्वचक्रमीतयश्चैव परचक्रं निरम्बु च ॥ २७

अत्यम्बु च विशाखायां सोमे संवत्सरे विदुः । शेषं[49] संवत्सरे ज्ञेयं शारदं तत्र[50] नेतरम्[51] ॥ २८

‡माघ[52]मल्पोदकं विन्द्यात् फाल्गुने दुर्भगाः स्त्रियः । चैत्रे[53] चित्रं विजानीयात् सस्यं तोयं सरिसृपाः ॥ २९

वैशाखे[54] नृप[55]भेदश्च पूर्वतोयं विनिर्दिशेत् । ज्येष्ठा-मूले जलं[56] पश्चाद् मित्रभेदश्च जायते ॥ ३०

---

1 A वृक्ष; B भुक्ष; C भुक्त्वा । 2 B °विनाशनः; D °विनाशिनः । 3 D बध्यन्ते । 4 A D °तस्कराः; B तस्करौ । 5 C चंद्ररवः । 6 C स्वाते । 7 B यथा; C याया । 8 C तत्र । 9–10 A B D बीजानि न । * C दक्षिणेन तु वक्रपंच मध्यमे पंचपंचके । उत्तरे पंच मार्गे तु चरति गौतमो यदा ॥ 11 A चक्रेण । 12 A ह्रस्वे । 13 A वृषभे । 14 C अकल्पेत । 15 B स is additionally found between तदा and सृजति. । 16 B समम् । 17 C ह्यंगुलार्द्धं । 18 C पौष्ण° । 19 A B D वरम् । 20 B D निरुदा मेघाः; C श्च अनावृष्टिः । 21 BC तदा; D सदा । 22–24 BD स्नेहस्य दुर्बलः; C स्नेहश्च दुर्लभः । 25 C श्च पीडयते । 26 A यद्वा; B D यदि वा । 27–28 C महद्भयं । 29 C गत्वा । 30 C विपरीतान् । 31 A C D सुखं । 32 B व्रजेत् । 33 C °स्थाः; D °आच्छायाः । 34–35 C चतुर्थवर्पतः । 36 C स्वर्गवत्सौ । 37 C युधस्थलाः । 38 C वदेत्; D च चेत् । 39 A B D मित्रा । 40 A मैत्रं । † D This st. is found missing in this Ms. 41–42 C एतत्तु । 43 C पीडायाम् । 44–45 C सहजानि । 46 B महत्; C भवेत् । 47 A अमेयाः । 48 C सहीनाः । † C अंत्यं व्रजति शाखायां सौम्यं संवत्सरो विदुः । D This first half has been erroneously considered as a whole stanza and hence anomaly in numbering in this Ms. 49 C शेषं । 50–51 C शरदानवम् । ‡ C तातारामारप्यमालोक्यं; B This first half has been considered as a whole stanza in this Ms. and hence anomaly in numbering. 52 A साघ° । 53 ABD मैत्रं । 54 AD विशाखा; B B. विसा. । 55 D नृ° । 56 A B D च ।

आषाढे तोयसंकीर्णं सरीसृपसमाकुलम् । श्रावणे दंष्ट्रिणश्चौरा[1] व्यालाश्च प्रबलाः स्मृताः ॥ ३१
संवत्सरे भाद्रपदे शस्त्रकोपाग्निमूर्च्छनम्[2] । सरीसृपाश्चाश्वयुजे बहुधा वा भयं विदुः ॥ ३२
एते संवत्सराश्चोक्ताः[3] पुष्यस्य चरतो[4]ऽपि वा[5] । रोहिण्यार्द्रा तथाऽऽश्लेषा[6] हस्तः[7] स्वातिः पुनर्वसुः ॥ ३३
अभिजिच्चानुराधा च मूलो वासव-वारुणाः[8] । रेवती भरणी चैव विज्ञेयानि बृहस्पतौ ॥ ३४
कृत्तिकायां गतो[9] नित्यमारोहण-प्रमर्दने । रोहिण्यास्त्वभिघातेन प्रजाः सर्वाः सुदुःखिताः ॥ ३५
शस्त्रघातस्तथाऽऽर्द्रायामाश्लेषायां विषाद्[10] भयम् । मन्द[11]हस्तपुनर्वस्वोस्तोय[12] चौराश्च दारुणाः ॥ ३६
वायव्ये[13] वायवो[14] दृष्टा रोगदं[15] वाजिनां भयम्[16] । अनुराधानुघाते च मैत्रीसिद्धिः[17] प्रहीयते[18] ॥ ३७
तथा मूलाभिघातेन दुष्यन्ते मण्डलानि च । वायव्यस्याभिघातेन पीड्यन्ते धनिनो[19] नराः[20] ॥ ३८
वारुणे जलजं तोयं फलं पुष्पं च शुष्यति[21] । अकारा[22]न्नाविकांस्तोय पीडयेद्रे[23]वती[24] हता ॥ ३९
वामं करोति नक्षत्रं यस्य दीप्तो बृहस्पतिः । लब्ध्वाऽपि सोऽर्थं विपुलं न भुञ्जीत[25] कदाचन ॥ ४०
प्रदक्षिणं तु नक्षत्रं यस्य[26] कुर्यात्[27] बृहस्पतिः । *यायिनां विजयं विन्द्यात् नागराणां पराजयम् ॥ ४१
प्रदक्षिणं तु कुर्वीत सोमं यदि बृहस्पतिः । नागराणां जयं विन्द्याद् यायिनां च पराजयम् ॥ ४२
उपघातेन[28] चक्रेण[29] मध्यगन्ता[30] बृहस्पतिः । निहन्याद् यदि नक्षत्रं यस्य तस्य पराजयम् ॥ ४३
बृहस्पते[31]र्यदा चन्द्रो रूपं संछादयेत्[32] भृशम् । स्थावराणां वधं कुर्यात् पु[33]ररोधं च दारुणम् ॥ ४४

†स्निग्धप्रसन्नो[34] विमलोऽभिरूपो[35] महाप्रमाणो द्युतिमान् स पीतः[36] ।
गुरुर्यदा चोत्तरमार्गचारी तदा प्रशस्तः प्रतिप[37]क्षहन्ता ॥ ४५

इति नैर्ग्रन्थे भद्रबाहुके निमित्ते संहितायाम् बृहस्पतिचारं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥

गतिं[38] प्रवासमुदयं वर्णं ग्रहसमागमम् । बुधस्य[39] संप्रवक्ष्यामि[40] फलानि[41] च[42] निबोधतः (त) ॥ १
सौम्या विमिश्राः संक्षिप्तास्तीव्रा घोरास्तथैव[43] च[44] । दुर्गा[45](उग्राश्च)गतयो[46] ज्ञेया बुधस्य[47] च[48] विचक्षणैः[49] ॥ २
सौम्या गतिं समुत्था[50]य त्रिपक्षे[51] दृश्यते बुधः । विमिश्रायां गतौ पक्षे[52] संक्षिप्तायां षड्दिनके[53] ॥ ३
तीक्ष्णायां दशरात्रेण घोरायां तु[54] षडाह्निके[55] । पापिका[56]यां त्रिरात्रेण दुर्गा(उग्रा)यां[57] सम्यगक्षये ॥ ४

---

1 A after these two letters there is a gap in this Ms upto प्रबलाः स्मृता ॥ 2 D °मूर्छनम् । 3-4 C चरतीवरे । 5 C °धारणे । 6-7 C विकृतायागतो । 8 A B मारो, D not found 9 C समुत्पातः । 10 A B D विशात् । 11 C मद° । 12 B योपा, C तोय । 13 C वायवे । 14 A वायवी । 15 A दृष्ट्वा, C दृष्टा । 16 A रोगद्व, C रोगदा । 17 A स्त्रीसिद्धश्च, स्त्रीसिद्धिश्च । 18 C प्रजायते । 19-20 A B D धनिनो नरा । 21 B पुष्यति । 22 A आकारान् । 23 A D पीडये । 24 D रेवती° । 25 A भुञ्जते । 26 C यदि । 27 C याति । * C This line and the next line are not found in this Ms । 28 A B D रूपघातेन । 29 B D चक्रेण । 30 C गत, । 31 A B C बृहस्पति ॥ 32 A संपादने, B छादयेत्, D संस्थादयते । 33 C These two letters are not found in this Ms † C This st is preceded by the following line in this Ms –उपघातेन चक्रेण स्वनक्षत्रे ॥ पीडिते । 34 C missing 35 A विरूप, B °अतिरूप, C हिसमो । 36 A D सपीतः, C संप्रणीत । 37 A D प्रविपद्ध°; B प्रतिपद्ध° । 38 A C D गति° । 39 C बुधचार । 40 C प्रवक्ष्यामि । 41-42 C फल चापि । 43-44 A अथ पापिका, B अथ यायिका, D ह्ययायिका । 45 B दुर्गा च, D दुर्गा च । 45-46 C दुर्गा विज्ञातरा ज्ञेया । 47-48 C बुधसेवां । 49 C विचक्षण । 50 B D सुच्छाय, C समुत्थाय । 51 A नृपक्षा; C पक्षेत, D नृपक्षा । 52 C मासे । 53 C द्विरूनके । 54 C ति । 55 C सदाह्निक । 56 D पापकायां । 57 D दुर्मागो ।

सौम्याः विमिश्राः संक्षिप्ता बुधस्य गतयो हिताः । शेषाः पापा[1]ः समाख्याता विशेषेणोत्तरोत्तराः ॥ ५
नक्षत्रं[2] शकवाहेनं[3](?)जहाति समचारतः[4] । एषोऽपि नियतश्चारो भयं कुर्यादतोऽन्यथा ॥ ६
नक्षत्राणि चरेत्पञ्च पुरस्तादुत्थितो बुधः । ततश्चास्तमितः षष्ठे सप्तमे दृश्यतेऽपरः ॥ ७
उदितः पृष्ठतः सौम्यश्चत्वारि[5] चरते[6] ध्रुवम् । पञ्चमेऽस्तमितः षष्ठे दृश्यते पूर्वतः पुनः ॥ ८
चत्वारि षट् तथाष्टौ च कुर्यादस्तमनोदयौ[7] । सौम्यायां तु विमिश्रायां संक्षिप्तायां[8] यथाक्रमम् ॥ ९
नक्षत्रमनुगृह्णाति[9] गतिभिस्तिसृभिर्यदा । पूर्वाभिः पूर्वसस्यानां तदा संपत्तिरुत्तमा ॥ १०
बुधो यदोत्तरे मार्गे सुवर्णः पूजितस्तदा । मध्यमे मध्यमो ज्ञेयो जघन्यो दक्षिणे[10] पथि ॥ ११
वसु[11] कुर्यादतिस्थूलं[12][13] ताम्रः शस्त्रप्रकोपनः । अणु[14]श्चारुणवर्णश्च बुधः सर्वत्र पूजितः ॥ १२
पृष्ठतः पुरलम्भाय पुरस्तादर्थ[15]वृद्धये । स्निग्धो रूक्षो बुधो ज्ञेयः सदा सर्वत्रगो बुधैः[16] ॥ १३
गुरोः शुक्रस्य भौमस्य वीथीं विंद्याद् यथा[17] बुधः । दीप्तोऽतिरूक्षः[18] सङ्ग्रामं[19] तदा घोरं निवेदयेत् ॥ १४
भार्गवश्चोत्तरां वीथीं चन्द्रशृङ्गं च दक्षिणम् । बुधो यदा निहन्या[20]त्तानु[21]भयोर्दक्षिणापथे ॥ १५
राज्ञां[22] चक्रधराणां[23] च सेनानां[24] शस्त्रजीविनाम् । पौर-जानपदानां[25] च क्रियां[26] कांचिन्न[27] सिध्यति ॥ १६
शुक्रस्य दक्षिणां वीथीं चन्द्रशृङ्गमधोत्तरम् । भिंद्याल्लिखेत् तदा सौम्यस्ततो रोगा[28]ग्निजं भयम् ॥ १७
यदा[29] बुधो[30]ऽरुणाभः[31] स्यादुच्चगो[32] वा निरीक्ष्यते । तदा स स्थावरान्[33] हन्ति ब्रह्म-क्षत्रं च पीडयेत् ॥ १८
चन्द्रस्य दक्षिणां वीथीं भित्त्वा[34] तिष्ठे[35]द्यदा[36] ग्रहः । रूक्षः[37] स कालसङ्काश[38]स्तदा[39] चित्र[40]विनाशनम्[41] ॥ १९
चित्रमूर्त्तिश्च चित्रांश्च शिल्पिनः[42] कुशलां[43]स्तथा । तेषां च बन्धनं[44] कुर्यात्[45] मरणाय समीहते ॥ २०
भित्वा यदोत्तरां वीथीं दारुकाशो[46](?)ऽवलोकयेत् । सोमस्य चोत्तरं शृङ्गं लिखेद्भ(भा)द्रपदां वधेत्[47] ॥ २१
*शिल्पिनां दारुजीवीनां तदा षाण्मासिको वधः । अकर्मसिद्धिः कलहो मित्रभेदः पराजयः[48] ॥ २२
पीतो[49] यदोत्तरां वीथीं गुरुं भित्त्वा प्रलीयते । तदा चतुष्पदं गर्भो(र्भं) कोश[50]धान्यं बुधो वधेत्[51] ॥ २३
†वैश्यश्च(श्यानाम्)शिल्पिनां चापि भयं भवति दारुणम् । सो नयेद्व्रजते मासं भद्रबाहुवचो यथा ॥ २४
विभ्राजमानो रक्तो वा बुधो दृश्येत कश्चनः । नागराणां च स्थिराणां च दीक्षितानां च तद्भयम् ॥ २५
कृत्तिकास्वग्निदो रक्तो रोहिण्यां स क्षयं[52]करः । सौम्ये रौद्रे तथाऽऽदित्ये[53] पुष्ये[54] स(सा)र्पे[55] बुधः[56] स्मृतः ॥ २६
पितृदैवं[57] तथाऽऽश्लेषां कलुषो यदि सेवते । पितॄ[58]स्तान्[59] विहङ्गांश्च[60] सस्यं स भजतेऽनयोः ॥ २७

---

1 A पणे । 2 A नक्षत्रान् । 3 B °वाहेणं; C संतवाहेन; D सकवाहेन । 4 A D समचारताम्; B समचारता । 5 C चत्वारः । 6 C चरितः । 7 A B अनोदयः; C अनोदयात् । 8 A संक्षयां । 9 A °अन्यविन्हानि; B अन्यचिह्नानि; D अन्यचिल्कानि । 10 A दक्षिणो । 11 A D वस्तुं; C न्यस्तं । 12-13 C दंडशूल । 14 A अन्तः; B D अतः । 15 B °दग्धं°; C दृप्पं° । 16 C बुधः । 17 A यदा । 18 A निरुक्ष; C तुरुक्त । 19 A संग्रामं; C संग्रामो । 20 A निहत्य । 21 A अनुशोनयः; B तान् स्योनयोः; C स्वसौनयो । 22 A राज्ञीं; C राष्ट्र । 23 C °वर्गाणां । 24 A missing. 25 B D °जनपदानां; C राजपद्मानां । 26 B क्षत्रिया । 27 B कांचिन्न । 28 B राजा° । 29 A तदा । 30–31 A बुधोरुणासः; 31 B रुणस्या स्या; D रणस्ने स्या । 32 A दुन्वेगो; B दुर्भगः; C रुग्वरोति । 33 B D पारसवान्; C परंस्यवा । 34–36 A भिष्टेत्तदा । 37 C रेक्षः । 38 B D कल°; C करल° । 39-41 A B D तत्रदा चित्रनाशयेत् । 42 C लिपिनां । 43 C कुलान् । 44 C वचनं । 45 C भूयः । 46 B दाशकांसो; C दारुकाश्रो । 47 B वचेत्; C बुधेत् । * In this Ms. this st. and the following one are not found. 48 B ययोस्करः; D ज्वरो भयः । 49 A पातो । 50 B D कोशि° । 51 A B वदेत् । † In A B D this first half is thus found with some unimportant varints:—वैश्याश्च शिल्पिनश्चापि गर्भमासं च सारथिः । 52 C भयं° । 53 A ज्ञेयः । 54 A युध्यः । 55 A B D जले । 56 A B D बुधः । 57 C मित्रदेवं । 58–60 C पितृतश्चा विशाषांश्च ।

बुधो विवर्णो मध्येन विशाखां यदि गच्छति। ब्रह्म-क्षत्रविनाशाय तदा ज्ञेयो न संशयः॥ २८
प्रासो[2]दितोऽनु[3]राधाया यदा सौम्यो निषेवते[4]। मूकान्ध[5]-बधिरा[7]श्चैव[8] तदा पीड्यते भृशम्[9]॥ २९
श्रवणे[10] राज्य[11]विभ्रंशो[12] ब्राह्मे[13] ब्राह्मण[14]पीडनम्। धनिष्ठाया च वैवर्ण्य[15] धन हन्ति धनेश्वरम्॥ ३०
उत्तराणि[16] च पूर्वाणि[17] याम्याया[18] यदि हिंसति। धातु[19]वादविदो हन्यात्तज्ज्ञांश्च[20] परिपीडयेत्॥ ३१
ज्येष्ठायां[22]मनुपूर्वेण[23] स्वातौ च यदि तिष्ठति। बुधस्य चरित घोर महाजनिकमुच्यते॥ ३२
उत्तरे[24] त्वनयोः[25] सौम्यो[26] यदा दृश्येत पृष्ठतः। पितृदैवमनुप्राप्तस्तदा मासमुपमर्दः[27]॥ ३३
पुरस्तात् सह शुक्रेण यदि तिष्ठति सुप्रभः। बुधो विसृजते[28] काले[29] तदा मेघा[न्[30]]न्दूदकाकाः[कान्[31]]॥ ३४
दक्षिणेन[32] तु[33] पार्श्वेण[34] यदा गच्छति दुष्प्रभः। तदा सृजति लोकस्य शोक[35] महद्[36]भयङ्[37]करः॥ ३५
धनिष्ठाया जल[38] हन्ति वारुणे[39] जलज वधे[40]त्। वर्णहीनो यदा याति बुधो दक्षिणतस्तदा॥ ३६

तनुः[41] समार्गो[42] यदि सुप्रभोऽजितः समप्रसन्नो गतिमार्ग[43]तोन्नतिम्[44]।
यदा न रूक्षो न च दूरगो बुधस्तदा प्रजाना सुखमूर्जित[45] सृजेत्[46]॥ ३७

इति नैर्ग्रन्थे भद्रबाहुके निमित्ते बुधचारो नाम अष्टादशोऽध्यायः॥

चार[47] प्रवासं वर्णं च दीप्तिं[48] काष्ठं गतिं फलम्। वक्रानुवक्र[49]नामानि लोहितस्य निबोधत॥ १
चारेण विंशतिं मासानष्टौ वक्रेण[50] लोहित। चत्वारस्तु प्रवासेन समचारेण[51] गच्छति॥ २
अनृजुः[52] परुषः[53] श्यामो ज्वलितो धूमवान्[54] शिखी[55]। विवर्णो वामगो व्यस्तः[56] क्रुद्धो ज्ञेयः सदा[57]ऽशुभः॥ ३
यदाऽष्टौ[58] सप्त मासान् वा दीप्तः पुष्टः[59] प्रजा[60]पतिः। तदा सृजति कल्याणं शस्त्रमूर्च्छां[61] तु[62] निर्दिशेत्॥ ४
*मन्ददीप्तश्च दृश्येत यदा भौमो न[63] तेजवान्। तदा[64] नानाविध दुःखं प्रजानामहित सृजेत्॥ ५
ताम्रो दक्षिणकाष्ठस्थः प्रशस्तो दस्युनाशनः। ताम्रो यदोत्तरे काष्ठे तस्य दस्यु (स्योः) सदा[65] हितम्[66]॥ ६
रोहिणीं स्यात् परिक्रम्य लोहितो दक्षिण[67] व्रजेत्। सुरा सुराणा[68] मार्गाणां सर्वेषामभयं[69] वदेत्॥ ७
क्षत्रियाणा विषादश्च दस्यूना शस्त्रविभ्रमः। गावो[70] गोष्ठ-संसुद्राश्च[71] विनश्यन्ति विचेतस॥ ८
स्पृशेल्लिखेत् प्रमर्देद् वा रोहिणीं यदि लोहितः। तिष्ठते दक्षिणो वाऽपि तदा शोक[72]-भयङ्करः॥ ९
सर्व[73]द्वाराणि दृष्ट्वा[74]ऽसौ[75] विलम्ब्य यदि गच्छति। स[76] च[77] लोकहितो ज्ञेयो दक्षिणोऽसृग्[78] लोहितः[79]॥ १०

1 A °क्षेत्रे, B D °क्षेत्र°। 2-3 C मास चिर°। 4 B D न सेवते। 5-8 A B D पशुधनचरा धान्य। 9 A नृणाम्। 10 A श्रमणे, C श्रावणे। 11 A B D राज। 12 A °विध्वस, B D °विभ्रस। 13 B ब्रह्मे; C ब्राह्मे। 14 C ब्रह्माण°। 15 A B D वैवर्णे। 16 B उत्तराणा। 17 B पूर्वाणाम्। 18 A B याम्य च; C वायव्य। 19 A धात,° C धातुः। 20 A B D धान्य। 21 A C D वज्र। 22 A ज्येष्ठाम्। 23 A मतिपूर्वेण, C मथ पूर्वेषु। 24-26 C उत्तराया वा सौम्येन। 27 A B D अपग्रह.। 28-29 A B D मध्यशरीरे च। 30-31 C मेघाच दूदकान्। 32 A दक्षिणे। 33 A तनुपार्श्वेन। 34 C मार्गेण। 35-36-37 B महाशोकमहद्भयम्, C D सानय तद्भयकरः॥ 38 C धन। 39 B वारणे; C वरणे। 40 C वदेत्। 41 B मनु, C तत्रा। 42 C सुमार्गे। 43 C °आश्रित। 44 C सव। 45 A भूजित। 46 A ध्रुवम्, B प्रजेत्। 47 A वार। 48 2 B D दीप्तो। 49 B वक्रानु च। 50 A चक्रेण। 51 C समाचारान। 52 A अमृजु, C अन्त्यज। 53 A B C पुरुष। 54 C धूम्रवान्। 55 B सखी। 56 A धान; B ध्वान, D ध्वानु। 57 A B D तदा। 58 C सदा स्वष्टौ। 59 A not found, C प्रष्ट। 60 B प्रज°। 61-62 B सस्त्रमूर्छेति। * A This st is missing in this Ms 63-64 B D चदेत वा। 65-66 C रुद्रादुगता। 67 A दक्षिणाम्। 68 C सुराणाम्। 69 B D उभय, C महर्घ। 70-71 B गवोष्ठ°; C काष्ठ। 72 A सीदा, B D आसीत् स। 73 C पूर्व°। 74-75 C सर्वाणि। 76-77 C सर्व°। 78 A मृज°, B °सज, D असज। 78-79 C क्षियगो हित।

पञ्च वक्राणि[1] भौमस्य तानि भेदेन द्वादश । उष्णं शोषमुखं व्यालं लोहितं लोहमुद्गरम् ॥ ११
उदयात् सप्तमे ऋक्षे नवमे वाऽष्टमेऽपि वा । यदा[2] भौमो निवर्तेत तदुष्णं वक्रमुच्यते ॥ १२
सु(अ)वृष्टिः[3] प्रबला[4] ज्ञेया विष-कीटा-ग्नि-मूर्च्छनम् । ज्वरो जनक्षयो वाऽपि तज्जातां[5] (तस्य) विनाशनम् ॥ १३
एकादशे यदा भौमो द्वादशे दशमेऽपि वा । *निवर्तेत तदा वक्रं[6] तच्छोपमुखमुच्यते ॥ १४
अपो[7]ऽन्तरिक्षात्[8] पतितं दूषयति[9] तदा[10] रसान्[11] । ते सृजन्ति रसान् दुष्टान् नानाव्याधींस्तु भूतजान्[12] ॥ १५
शुष्यन्ति[13] तडागानि सरांसि सरितस्तथा । बीजं न रोहते तत्र जलमध्येऽपि वापितम्[14] ॥ १६
त्रयोदशे[15]ऽपि[16] नक्षत्रे यदि वाऽपि चतुर्दशे[17] । निवर्तेत यदा[18] भौमस्[19]तद् वक्रं व्यालमुच्यते ॥ १७
पतङ्गाः सविषाः कीटाः सर्पा जायन्ति तामसाः । फलं[20] न[21] बध्यते[22] पुष्पे बीजमुप्तं[23] न रोहति ॥ १८
यदा पञ्चदशे ऋक्षे[24] षोडशे वा निवर्तते । †लोहितो लोहितं वक्रं[25] कुरुते गुणजं तदा ॥ १९
देश-स्नेहा-म्भसां[26] लोपं[27] (पो) राज्यभेदश्[28]च जायते । सङ्ग्रामाश्चात्र वर्तन्ते मांस-शोणित-कर्दमाः ॥ २०
यदा सप्तदशे ऋक्षे पुनरष्टादशेऽपि वा । प्रजापतिर्निवर्तेत तद् वक्रं लोहमुद्गरम् ॥ २१
निर्दया निरनुक्रोशा लोहमुद्गरसंनिभाः । प्रणयन्ति नृपा दण्डं क्षीयन्ते येन[29] तत्प्रजाः ॥ २२
धर्मा-र्थ-कामा हीयन्ते[30] विलीयन्ते[31] च दस्यवः[32] । तोय-धान्यानि शुष्यन्ति रोगमारी बलीयसी ॥ २३
वक्रं[33] कृत्वा यदा भौमो विलम्बेत[34] गतिं प्रति । वक्रा-नुवक्रयोर्घोरं[35] मरणाय समीहति ॥ २४
कृत्तिकादीनि सप्तेह वक्रेणाङ्[36]गारकश्[37]चरेत् । हत्वा वा दक्षिणस्तिष्ठेत् तत्र वक्ष्यामि यत् फलम् ॥ २५
साल्वांश्च सारदण्डांश्च विप्रान् क्षत्रांश्च पीडयेत् । मेखलांश्च त्रयो[38] घोरं तदा[39] प्राप्नो[40]त्यसंशयम्[41] ॥ २६
मघादीनि च सप्तैत्र यदा वक्रेण[42] लोहितः । चरेद्[43] विवर्ण[44]स्तिष्ठेद् वा तदा विद्या[45]न्महद्भयम् ॥ २७
सोराष्ट्र-सिन्धु-सौवीरान् प्रासीला[46]न्(?) द्राविडां[47]गना[48]म् ।
पाञ्चालान् सौरसेनान् वा बाल्हीकान् नकुलान् वधेत् ॥ २८
मेखलान् वाऽप्यावन्त्यांश्च पार्वतांश्च नृपैः सह । जिघांसन्ति तदा भौमो ब्रह्म-क्षत्रं (त्रान्) विरोधयेत् ॥ २९
मैत्रादीनि च सप्तैव यदा सेवेत[49] लोहितः । वक्रेण[50] वाऽपगत्या वा महता[51]मनयं[52] वदेत्[53] ॥ ३०
राजानश्च विरुध्यन्ते चातुर्वर्णो[54] विलुप्यते । कुरु-पाञ्चालदेशानां मूर्च्छति[55] च[56] भयानि च ॥ ३१
धनिष्टादीनि सप्तैव यदा वक्रेण लोहितः । सेवेत क्रुद्धगत्या वा तदाऽपि स जुगुप्सितः ॥ ३२

---

1 A वक्राणि । 2 A यादि । 3 B D सुवृष्टिः; C अनावृष्टिः । 4 B D रुग्रप्रबला; C तु प्रबला । 5 C तज्जातं । * C In place of this second half the first half, as it is, is repeated in this Ms. 6 A चक्रं । 7–8 B आपीतरिक्षात्; C D आपः । 9 A C दूषयति । 10 A यदा । 11 A D रसम्; C रसः । 12 A तु जाम्; C भूमिजान्; D भूभुजाम् । 13 A सुखान्ते । 14 C रोपितम् । 15–16 C कुर्यादशेन । 17 C चतुर्भुजे । 18 A B D तदा । 19 A B D क्रुद्धः । 20–21 B फलेन । 22 B मध्यतः । 23 A उक्तं; B उत्तं । 24 A missing in this Ms. † C This second half and the following first half of the stanza are missing in this Ms. 25 A चक्रम् । 26 D °रुशो । 27 A D कोपान् । 28 A सघतेदः । 29 A B जेन; C तेन । 30 C हीने च । 31 C क्षीयंते । 32 C तदा शवः । 33 A चक्रं । 34 C विलम्बेन । 35 A B D वक्त्रानुवक्त्रे तं । 36 A चक्रेणां । 37 A गौरकः । 38 A D अनूयोः; B स्वादयोः । 39–41 B D मरणाय समीहते (D समीहति) । 42 A चक्रेण । 43 C चरते । 44 C वर्णे । 45 B भिद्येद्वा । 46 C प्रानीहं; D प्राश B D द्रमिलां° । 48 A °नगाम्; C त्रयं; D °ननमान् । 49 C वक्रेण । 50 A चक्रेण । 5 भयं भवेत् । 54 A B D 55 A स्वच्छन्ते; C मृच्र्छनम् । 56 A तद् ।

धनिनो जलजीवांश्चे तथा[2] चैव[3] हयान् गजान् । उदीच्यान् नाविकांश्चापि पीडयेल्लोहितस्तदा ॥ ३३
भौमो चक्रेण युद्धे[4] वा या वीथीं[5] चरते[6] हि[7] सः[8] । तेषां भयं विजानीयाद् येषां ते प्रतिपुद्गलाः ॥ ३४
क्रूरः क्रुद्धश्च महाग्नो[9] यदि तिष्ठेद् ग्रहैः सह । परचक्रागमं विन्द्यात् तासु नक्षत्रवीथिषु ॥ ३५
धान्यं तदा न विक्रेयं संश्रयेच्च बलीयसम्[10] । चिनुयात्तु[12] धान्यानि[13] दुर्गाणि च समाश्रयेत् ॥ ३६
उत्तराफाल्गुनीं भौमो यदा[14] लिखति[15] वामतः[16] । यदि वा दक्षिणं गच्छेत् धान्यस्यार्घो[17] महा[18] भवेत् ॥ ३७
यदाऽनुराधां प्रविशेन्[19]मध्ये[20] न[21] च[22] लिखेत्[23]तथा[24] । मध्यमं तं विजानीयात् तदा भौमे[25]विपर्यये[26] ॥ ३८

स्थूलः सुवर्णो द्युतिमांश्च पीतो रक्तः सुमार्गश्च सुखी प्रजानाम् ।
कान्तः प्रसन्नः समगो विलम्बी भौमः प्रशस्तः सुखदः प्रजानाम् ॥ ३९

इति निर्ग्रन्थभद्रबाहुके निमित्ते अङ्गारकचारो नाम एकोनविंशोऽध्यायः ॥

राहुचारं प्रवक्ष्यामि क्षेमाय च[27] सुखाय[28] च[29] । द्वादशाङ्गविद्भिः प्रोक्तं निर्ग्रन्थैस्तत्त्ववेदिभिः[30] ॥ १
श्वेतो रक्तश्च पीतश्च विवर्णः कृष्ण एव च । ब्राह्मण-क्षत्र-वैश्यानां विजाति-शूद्रयोर्मतः[31] ॥ २
षण्मासां[32] प्रकृति[33]र्ज्ञेया[34] ग्रहणं वार्षिकं भयम् । *त्रयोदशानां मासानां पुररोधं समादिशेत् ॥ ३
चतुर्दशानां मासानां विंद्याद् वाहनजं भयम् । अथ पञ्चदशे मासे बालानां[35] भय[36]मादिशेत्[37] ॥ ४
षोडशानां तु मासानां महामन्त्रि[38]भयं वदेत् । अष्टादशानां मासानां विन्द्याद् राज्ञ[39]स्ततो[40] भयम् ॥ ५
एकोनविंशक[41], पर्व[42]विंश[43] कृत्वा[44] नृपं वधेत्[45] । अतः परं च यत् सर्वं विंद्यात्[46] तत्र[47] कलि[48] भुवि ॥ ६
पञ्चसंवत्सरं घोरं चन्द्रस्य ग्रहणं परम् । विग्रहं तु परं विंद्यात् सूर्ये[49]द्वादशवार्षिकम् ॥ ७
यदा प्रतिपदि चन्द्रः प्रकृत्या विकृतो भवेत् । अथ[50] भिन्नो[51] विवर्णो वा तदा ज्ञेयो ग्रहागमः ॥ ८
लिखेद् रश्मिभिर्भूयो वा यदाऽऽच्छादयेत भास्करः । पूर्वकाले[52] सन्ध्यायां ज्ञेयो राहुसदा[53]गमः ॥ ९
पशु-व्याल-पिशाचानां सर्वतोऽपरदक्षिणम् । तुल्यान्यभ्राणि वातोल्के[55] यदा राहु[56] (होस्)तदाऽऽगमः॥१०
सन्ध्यायां तु यदा शीतं अपरेसा(शा)सनं ततः (?) । सूर्यः पाण्डु[57]श्चला भूमिस्तदा ज्ञेयो ग्रहागमः ॥ ११
सरांसि सरितो वृक्षा वल्ल्यो गुल्म-लतावनम् । सौख्यभ्राश्चंचले वृक्षा(?)राहु (होः) ज्ञेयस्तदाऽऽगमः ॥ १२
छादयेच्चन्द्र-सूर्यौ च यदा मेघाः सिताम्बरे । सन्ध्यायां च[58] तदा[59] ज्ञेय[60]- राहोरागमनं[61] भुवम्[62] ॥ १३
एतान्येव तु लिङ्गानि भय[64] कुर्यु[65]पर्वणि[66] । वर्षा[67]सु वर्षदानि स्युर्भद्रबाहुवचो यथा ॥ १४

1 A °धिजाश्च, B °विप्राश्च, D °विप्राश्च । 2-3 A हास्त मज्ज, B यूत मध्य, D धूव मध । 4 C युद्ध । 5 A पृथिवीं°, C भूमिं° । 6 C मुच्यते । 7-8 A B D हित । 9 C प्रकृष्ट । 10 C बलीयसान् । 11 A B D विजानीयात् । 12 A धुंप, B धुर, D धुव । 13 A धान्य, B D धान्य । 14-15-16 C यदा धर्ण लिखेत् त्रिधा । 17 A °अघ ; B °अग्घ , D अर्घे । 18 A B महान् । 19-24 A B D प्रविशेन्नातेन वा लिखेत । 25 A भौमे । 26 A विपर्यय । 27-28 A विजयाय । 28-29 B सुखावहम् । 30 C °दर्शिभिः । 31 A मीतम्, B D मतम् । 32 A D मासान् । 33 A D प्रकृत° । 34 A D ज्ञेय° । * C This second half and the first half of the following st are not found in this Ms 35-37 C पुररोध च समादिशेत् । 38 A B D °मन्त्र° । 39 A राज । 39-40 C राजसुत । 41 C एकोनविंशति । 42 C सर्वे । 43-44 C विंशक वा । 45 C वधः । 46-48 A तद्विनोति कला°, B तचिनोति; D तचिनोति कली । 49 C पूर्वयो । 50-51 A अनभिन्ने, B अनभिन्न , D अन भिन्नः । 52 C सर्व° । 53 A D °कालम । 54 B C D तदा । † C D सरांसि सरितो वृक्षान् वल्ली गुल्म लतावनम् ॥ १० ॥ । 55 A वीभोल्का । 56 A missing in this Ms ‡ This and the next st. are missing in this Ms. 57 A पाण्डु । 58-60 C उदये चैव । 61-63 C तदा ज्ञेयो ग्रहागमः । 64-66 C भयरूपाणि पर्वणि । 67 C वर्षाणि ।

शुक्लपक्षे द्वितीयायां सोमशृङ्गं यदा(ऽ)शुभम्[1] । स्फुटिताग्रं द्विधा वाऽपि विन्द्याद् राहु(हो)स्तदा[2]ऽऽगमम्[3] ॥ १५
चन्द्रस्य चोत्तरा कोटी द्विशृङ्गं दृश्यते यदा । धूम्रो विवर्णो ज्वलितस्तदा राहोर्ध्रुवागमः ॥ १६
उदयास्तमने भूयो यदा यश्चोदयोर्[5]रवौ[6] । इन्द्रो वा यदि[7] दृश्येत[8] तदा ज्ञेयो ग्रहागमः ॥ १७
कबन्ध[9]-परिघा-मेघा धूम-रक्तपट[10]-ध्वजाः[11] । उद्गच्छमाने दृश्यन्ते सूर्ये राहोस्तदाऽऽगमः ॥ १८
कबन्धो[12] महिषाकारः शकटस्थो[13] यदा शशी । उद्गच्छन् दृश्यतेऽष्टम्यां तदा ज्ञेयो ग्रहागमः ॥ १९
सिंह-मेघो-ष्ट्रसंकाशः परिवेषो यदा शशी । अष्टम्यां शुक्लपक्षस्थ[14] तदा ज्ञेयो ग्रहागमः ॥ २०
श्वेतके सरसंकाशे रक्त-पीतोऽष्टमो[15] यदा[16] । यदा चन्द्रः प्रदृश्येत तदा ब्रूयाद् ग्रहागमः ॥ २१
उत्तरतो दिशः श्वेतः[17] पूर्वतो रक्तकेसरैः । दक्षिणतो[18]ऽथ[19] पीताभः[20] प्रतीच्यां कृष्णकेसरः ॥ २२
यदा[21] गच्छन् गृहीतोऽपि क्षिप्रं चन्द्रः प्रमुच्यते । परिविष्टो[22] दिनं[23] चन्द्रे विमर्दैतं[24] विमुञ्चति[25] ॥ २३
द्वितीयायां यदा चन्द्रः श्वेतवर्णः प्रकाशते । उद्गच्छमानः सोमो[26] वा[27] तदा गृह्येत राहुणा ॥ २४
तृतीयायां[28] यदा सोमो विवर्णो दृश्यते यदि[29] । पूर्वरात्रे तदा राहुः पौर्णमास्यामु[30]पक्रमेत् ॥ २५
अष्टम्यां तु यदा चन्द्रो दृश्यते रुधिरप्रभः । पौर्णमास्यां तदा राहुरर्धरात्रमुपक्रमेत् ॥ २६
नवम्यां तु यदा चन्द्रः परिवेश्य[31] तु[32] सुप्रभः[33] । अर्धरात्रमुपक्रम्य तदा राहुमुपक्रमेत् ॥ २७
कृष्णप्रभो[34] यदा सोमो दशम्यां परिविष्यते । पश्चाद् रात्रं तदा राहुः सोमं गृह्णात्यसंशयः ॥ २८
*अष्टम्यां तु यदा सोमं श्वेताभ्रं[35] परिवेपते । तदा[36] परिघं[37] वै राहुर्विमुञ्चति न संशयः ॥ २९
कनकाभो यदाऽष्टम्यां परिवेषेण[38] चन्द्रमाः[39] । अर्धग्रासं[40] तदा कृत्वा[41] राहुरुद्गिरते पुनः ॥ ३०
परिवेषो[42]दयो[43]ऽष्टम्यां[44] चन्द्रमा रुधिरप्रभः । सर्वग्रासं तदा कृत्वा राहुश्[45]चन्द्रं[46] विमुञ्चति[47] ॥ ३१
†रक्तपीता यदा कोटिर्दक्षिणः स्याद्ग्रहः सितः । पीता यदाऽष्टम्यां कोटी तदा श्वेतं ग्रहं वदेत् ॥ ३२
दक्षिणा मेचकाभा तु कपोतग्रहमादिशेत् । ‡कपोतमेचकाभा तु कोटी ग्रहमुपानयेत् ॥ ३३
रक्तोत्तरा[48] सितकोटिर्दक्षिणा[49] स्याद्[50] यदाष्टमी । कपोतग्रहं[51]माख्याति[52] पूर्वपश्[53]चात् सितप्रभम् ॥ ३४
¶पीतोत्तरा यदा कोटिर्दक्षिणो रुधिरप्रभः । कपोतग्रहणं विंद्याद् ग्रहं पश्चात् सितप्रभम् ॥ ३५
यतोऽभ्रस्तनितं विन्द्यात् मारुतं करकाशनी । रुतं वा श्रूयते किञ्चित् तदा विन्द्याद् ग्रहागमम् ॥ ३६
मन्दक्षीरा[54] यदा वृक्षाः सर्वदिक् कलुषा भवेत् । क्रीडते च यतो बालस्ततो विन्द्याद् ग्रहागमम् ॥ ३७
ऊर्ध्वं प्रस्पंदते चन्द्रश्चित्रः संपरिवेष्यते । कुरुते मण्डलं[55] स्पष्ट[56]स्तदा विन्द्याद् ग्रहागमम् ॥ ३८

---

1 B C D प्रभम् । 2–3 A राहुवचो यथा । 4 B द्वश्ङ्गो; C द्वेश्ङ्गम् । 5 A B D पश्चाद्यो । 6 C रवे । 7 A B D यदा । 8 C वा दृश्येत् । 9 A B क्रमं च; D क्रमं च । 10 B रज°; C रज्ञ°; D रजू । 11 C यथा । 12 A B D मार्गवान् । 13 A B D शकटं वा । 14 C शुक्रजस्तस्य । 15 A B अष्टमी । 15–16 C मितोऽष्टमी । 17 A B D सर्वः । 18–20 C दक्षिणो भयभीताभः । 21 C उदयं । 22–23 C परिविष्टाश्रुतं । 23 A दिनः । 24 B विमर्दैन; D विमर्दौन । 24–25 A परिवेश्यासुरप्रभः । 26–27 A श्वेतो वै । 28 C द्वितीयायाम् । 29 A प्रभः; C पुनः । 30 C पूर्वमास्याम् । 31–33 A परिवेश्यासुरप्रभः । 34 C °प्रदः । * A this st. is not found in this ms. 35 C श्वेतता । 36–37 C यदा तं परिलीढं । 38 A चन्द्रमाः । 39 A रुधिरप्रभः । 40 A B D °रात्रं । 41 A B D गत्वा । 42–44 C यदाष्टम्यां परिविष्टः । 45–47 C पुनरुद्गिरते गृहाः; 45–46 B जं चं; D जं च । † C This st. is preceded by the following st. in this Ms.—परिविष्यते यदाऽष्टम्यां चन्द्रमाः कृष्णसन्निभः । सर्वग्रासं तदा सोमो राजं जीर्णं विमुञ्चति ॥ This and the following st. are numbered as 35-36 in this Ms. ‡ C कपोतमेचकाहंसबकोग्रहमुपानयेत् । 48 B D रक्तोऽन्तरा । 49–50 A B D दक्षिणस्य । 51 C ग्रहणं । 52 C विंद्यात् । 53 C ग्रह° । ¶ C This st. is not found in this Ms. 54 B °क्षाराः । 55–56 A मण्डलस्फोटो ।

यतो विषयघातश्चायतयः पशु-पक्षिणः । तिष्ठन्ति मण्डलायन्ते ततो विन्द्याद् ग्रहागमम् ॥ ३९
पाण्डुर्वा द्वावलीढो वा चन्द्रमा यदि दृश्यते । व्यथितो हीनरश्मिश्च यदा तत्त्वे[1] निवेशनम्[2] ॥ ४०
यतः प्रनध्यते वेपस्ततो विन्द्याद् ग्रहागमम् । यतो वा मुच्यते वेपस्ततश्चन्द्रो विमुच्यते ॥ ४१
गृहीतो विप्यते चन्द्रो वेपमावेव(?) विप्यते । यदा तदा विजानीयात् षण्मासाद्ग्रहणं[4] पुनः ॥ ४२
प्रत्युतमुत्तमादित्य यदा गृह्येत चन्द्रमाः । भय तदा विजानीयात् ब्राह्मणानामुपस्थितम् ॥ ४३
प्रातराशे यदा सोमो गृह्यते राहुणाऽऽवृतः । भय वदा विजानीयादमात्याना विशेषतः ॥ ४४
मध्याह्ने तु यदा चन्द्रो गृह्यते कनकप्रभः । क्षत्रियाणा नृपाणा च तदा भयमुपस्थितम ॥ ४५
व्यावृत्ते यदि मध्याह्ने राहुणा गृह्यते शशी । भय तदा विजानीयात् वैश्याना समुपस्थितम् ॥ ४६
नीचावलंबी[11] सोमस्तु यदा गृह्येत राहुणा । सूर्पाकार[12] तदाऽऽनर्च मरुकच्छ च पीडयेत् ॥ ४७
अल्पचन्द्र[13] च द्वीपाश्च म्लेच्छाः पूर्वापरौ द्विजाः । दीक्षिताः क्षत्रियामात्याः शूद्राः पीडामवाप्नुयुः ॥ ४८
यतो राहुर्ग्रसेच्चन्द्र ततो यात्रा[18] निवेशयेत् । वृत्ते निवर्तते[20] यात्रा यतो[22] तस्मान्महद् भयम् ॥ ४९
गृह्णीयादेकमासेन चन्द्र-सूर्यौ यदा तदा । रुधिर[25]वर्ण[26]ससक्तो सङ्ग्रामे जायते मही ॥ ५०
चौराश्च यायिनो म्लेच्छा घ्नन्ति साधूननायकान् । विरुध्यन्ते[29] गणाश्चापि नृपाश्च विषमे चराः ॥ ५१
पूर्व[32] हनु[33] यदा हत्वा राहुर्निष्क्रमते शशी । रूक्षो वा हीनरश्मिर्वा पूर्णो[37] राजा विनश्यति ॥ ५२
दक्षिणाभेदने गर्भ दाक्षिणात्याश्च पीडयेत् । अपराभेदने चैवं नाविकाश्च जिघांसति ॥ ५३
निश्चलः सुप्रभ॰ कान्तो यदा निर्याति चन्द्रमाः । राज्ञा विजय-लाभाय तदा ज्ञेयः शिवङ्करः ॥ ५४
एतान्येव तु लिङ्गानि सूर्ये[39] ज्ञेयानि धीमता । कृष्णपक्षे यदा चन्द्रः शुभो वा यदि वाऽशुभ॰ ॥ ५५
उत्पाताश्च निमित्तानि शकुन-लक्षणानि च । पर्वकाले यदा सन्ति तदा राहोर्ध्रुवागमः ॥ ५६
रक्तो राहु॰ शशी सूर्यो हन्यु॰ क्षत्रान् सितो द्विजान् । पीतो वैश्यान् तम॰[41] शूद्रान् द्विवर्णस्तु जिघांसति ॥५७
चन्द्रमाः पीडितो हन्ति नक्षत्र यस्य यद्यतः । रूक्षः पापनिमित्तश्च विकृतश्च विनिर्गतः[46] ॥ ५८
प्रसन्नः साधुकान्तश्च दृश्यते[48] सुप्रभः शशी । यदा तदा नृपान् हन्ति प्रजाः पीतः सुवर्चसा ॥ ५९
राज्ञो राहुः प्रवासे यानि लिङ्गान्यस्य पर्वणि । यदा गच्छेत् प्रशस्तो वा राजा राष्ट्रविनाशनः ॥ ६०

---

1 C तो । 2 C निवेषणम् । *C This second half is missing in this Moreover this st is followed by the following st -ऊर्ध्वं प्रसदते चन्द्रो लक्षो माली च धीक्षते । यदा तदा विजानीयात् षण्मासात् ग्रहण पुन ॥ † C This st is not found in this ms - 3-5 A ब्राह्मणानामुपस्थितम् । 6-7 A B प्रत्युत्तम वमादित्य, C प्रत्यपसमनादित्ये । 8-9 A षण्मासाद्ग्रहण पुन ; C वस्तुनाशमुपस्थितम् । ‡ C this and the next st are missing in this Ms 10 C दिना॰ । 11 C ॰वलम्बे । § C सूर्यो शूद्रांतनका यत्तो वरुक च प्रपीड्यते । 12 B सूर्पाकार । 13 C अल्पामेंदे च । 14-15 C पर्वतराजिता । 16 C धन्याः । 17 C जवर्णयात् । 18 C रात्रो । 19 C निवेदयेत् । 20 C निवृत्ते । 21 C यात्राया । 22-23 C तस्यामासु । 24 C ग्रहः । 25-27 C तदा रुधिरससक्ता । 28 A D अनायकम्; C सनायकम् । 29 A निरुध्यन्ति । 30 C रणे । 31 A विसयमुखरा , B D विषयमुखरा । ¶ B D This st is preceded by the following st in these Mss -यतोत्तराह (D यतोत्सह) हु हित्वा तु राहु निष्क्रमते शशी । तदा क्षेम सुभिक्ष च मदरोगांश्च निर्दिशेत् ॥ । 32-34 A यतोत्तिरस, 32-35 C यदोत्तर हतु भित्वा, 33 D पूर्वं, 35 D हित्वा । 36 C हुतो । 37 C श्रेष्ठो । 38 A B D रक्तान् । 39 C राहोः । 40 B C सर्व॰ । 41 A B D कृष्ण॰ । 42 C D विवर्ण । 43 A B D विजानिह । 44 A यवतः, C यत्रयेत् । 45 A विकृतिः, C पीत । 46 C विनिवर्तते । 47 C ॰कर्ता । 48 A B C मुच्यते । 49 C प्रमदः । 50 C प्राज्ञः । 51 B C सुवर्चस , D सवसर्च ।

यतो राहुप्रमथने[1] ततो यात्रा न सिध्यति । प्रशस्ताः[2] शकुना यत्र सुनिमित्ता सुयोजिताः[3] ॥ ६१

राहुश्च चन्द्रश्च तथैव सूर्यो यदा सवर्णा न परस्परघ्नाः[4] ।
काले च राहुर्भजते रवीन्दू तदा सुभिक्षं विजयश्च राज्ञः ॥ ६२

इति नैर्ग्रन्थे भद्रबाहुके निमित्ते विंशोऽध्यायः ॥

कोणजान्[5] पापसंभूतान् केतून्[6] वक्ष्यासि ज्योतिषि ।
मृदवो[7] दारुणाश्चैव[8] तेसामास[9] (समासेन) निबोधत[10] ॥ १

*एकादिषु शतान्तेषु वर्षेषु[11] च विशेषतः । केतवः संभवन्त्येवं विषमाः पूर्वपापजाः[12] ॥ २

†पूर्वलिङ्गानि केतूनामुत्पाताः[13] सदृशाः[14] पुनः[15] । गृहास्तमनान्ताश्च[16] दृश्यन्ते[17] चापि[18] लक्षयेत्[19] ॥ ३

‡शतानि चैव केतूनां प्रवक्ष्यामि पृथक् पृथक् । उत्पाता यादृशा उक्ता ग्रहास्तमनान्यपि ॥ ४

अन्यस्मिन्[20] केतुभवने[21] यदा केतुश्च दृश्यते । तदा जनपदव्यूहः प्रोक्तान् देशान् स हिंसति ॥ ५

एवं दक्षिणतो विन्द्यादपरेणोत्तरेण च । कृत्तिकादियमान्तेषु[22] नक्षत्रेषु यथाक्रमम् ॥ ६

धूम्रः क्षुद्रश्च यो ज्ञेयः केतुरङ्गारको[23][24]ऽग्निपः[25] । §प्राणसंत्रासयत्राणी स प्राणीसंशयस्तथा ॥ ७

त्रिशिरस्के द्विजभयं वरुणे[26] युद्धमुच्यते । अरश्मिके[27] नृपापायो विरुध्यन्ते परस्परम् ॥ ८

विक्षिले[28] विक्षिलं सर्वं क्षिली[29] सर्वपराजयम् । शृङ्गे शृङ्गीवधं पापः कबन्धे जनमृत्युदः[30] ॥ ९

रोगं (गो) सस्यविनाशश्च दुःकालो मृत्युविद्रवः । ¶मांस-लोहितकं ज्ञेयं फलमेवं च पंचधा ॥ १०

मानुषः[31] पशु-पक्षीणां समयस्तापसक्षयी । विषाणी[32] दंष्ट्रिघाताय सस्य[33]घाताय शङ्करः[34] ॥ ११

अङ्गारकोऽग्निसंकाशो धूमकेतुस्तु धूमवान् । नालीसंस्थानसंस्थानो वैडूर्यसदृशप्रभः ॥ १२

कनकाभा शिखा यस्य स केतुः कनकः स्मृतः । यस्योर्ध्वगा[35] शिखा शुक्ला स केतुः शुक्ल उच्यते ॥ १३

$त्रिवर्णश्चन्द्रवद् वृत्तः समसस्यं च दङ्कुरः(?) । त्रिभिः शिरोभिः शि(त्रि)शिरो गुल्मकेतुश्च गुल्मवत् ॥ १४

विक्रान्तस्य शिखे दीप्ते ऊर्ध्वगे च प्रकीर्तिते । ‖ऊर्द्ध्वमुण्डा शिखा यस्य स खिली[36] केतुरुच्यते ॥ १५

शिखे विषाणवद् यस्य स विषाणी प्रकीर्त्तितः । व्युच्छिद्यमानो भीतेन रूक्षा[37] च क्षिलिका शिखा ॥ १६

शिखाश्चतस्रो ग्रीवार्धं कबन्धस्य विधीयते । **एकरश्मिः प्रदीप्तस्तु स केतुर्दीप्त उच्यते ॥ १७

शिखा मण्डलवद् यस्य स केतुर्मण्डली स्मृतः । मयूरपक्षी विज्ञेयो[38] हसनः[39] प्रभयाऽल्पया[40] ॥ १८

---

1 C प्रतुयते; D °प्रथमने । 2 C प्रशान्ताः । 3 A B D सुयोषितः । 4 A यस्य रघ्नाः । 5 C कलिजान् । 6 C केचित् । 7 A B D मृतयः । 8 C अरुणाः । 9–10 A B D समासादं सदन्यथा । * C This is missing. 11 A वर्णेषु । 12 A D सर्वपापदाः; D पूर्वपापदाः । † C In this Ms. the following st. is found in its place.—धूमाद्याः श्वेतपर्यन्ताः वर्षाणिविषयानि च । केतवः खे समुत्पन्ना पीडयन्ति दिशं पुताम् ॥ । 13–15 B प्रवक्ष्यामि पृथक् पृथक् । 14–15 C ग्रहणा य च । 16 B उत्पातास्तादृशा उक्ता; C उदयास्तमने चापि । 17–19 B ग्रहास्तावनवानपि; ग्रहाणां निलये क्षयेत् । ‡ B C not found. 20–21 C प्राङ्गारके थवे यस्मिन् । 21 C °संभति । 22 C ससनक्षत्रे । 23–25 C अंगारश्चाग्निजं भयम् । § C कनकप्रमाणसंत्रासी तालीसः अरश्मिके प्राणसंक्षयम् ॥ 26 C आरण्ये । 27 A B D रश्मिकेतु । 28 B विखिले; C विजिपः । 29 A B खिली । 30 C तु महत्भयम् । ¶ C संग्रामाश्च प्रवर्त्तन्ते मांसशोणितकर्दमाः । 31 C मनुष्य° । 32 C विषमं । 33 A यश; B D यस्य° । 34 B भंकरः; C मंहच । 35 B D भद्रां । $ C त्रिवर्णा क्लेशोषप्रोक्तः महाकेतुः महाद्युतिः । द्विशिरः द्विशिरं स्वादु गुल्मश्चैव तु गुल्मवान् ॥ ‖ C This and the next three lines are not found in this Ms. so that the second half of the 17th stanza forms the second half of the 15th st. 36 B खली । 37 B सूक्ष्मा । ** A B D एकस्मिश्च प्रदीप्तो ना सेसमरोहितजा शुभाः ॥ 38 C संस्थाने । 39 C हसनश्च । 40 C प्रभाल्पया ।

*श्वेतः सुभिक्षदो ज्ञेयः सौम्यः शुक्लः शुभार्थिषु । कृष्णादिषु च वर्णेषु चातुर्वर्ण्यं विभावयेत् ॥ १९
केतोः समुत्थितः केतुरन्यो यदि च दृश्यते । क्षु-च्छस्त्र-रोग-विघ्नस्था[1] प्रजा[2] गच्छति सक्षयम्[3] ॥ २०
एते च केतवः सर्वे धूमकेतुसम फलम् । विचार्य वीथिभिश्चापि प्रभाभिश्च विशेषतः ॥ २१
या दिश केतवोऽर्चिर्भिर्धूमयन्ति दहन्ति च । वा दिश पीडयन्त्येते क्षुधाद्यैः पीडनैर्भृशम् ॥ २२
नक्षत्रं यदि वा केतुर्गृह वाऽप्यथ धूमयेत् । ततः शस्त्रोपजीवाश्च स्थावरांश्च स हिंसति ॥ २३
स्थावरे धूमिते तज्ज्ञा यायिनो[5] व्यापिनि[6]स्तथा । [प्राप्नुवन्]त्यनयान् घोरान् भयैरुग्रै[4] प्रपीडिताः ॥ २४
शुक्र दीप्त्या यदि हन्याद्धूमकेतुरुपागतः । तदा सस्य-नृपान् नागान् दैत्यान् शूराश्च पीडयेत् ॥ २५
शुकानां शकुनाना च वृक्षाणां चिरजीविनाम्[7] । शकुलि-मर्द[8-9]पीडायां फलमेतत्[10] समादिशेत् ॥ २६
शिशुमार[11] यदा केतुरुपागत्य प्रधूमयेत्[12] । तदा जलचर[13] तोय त्रव्यवक्षाश्च[14](?)हिंसति ॥ २७
सप्तर्षीणामन्यतमो यदा केतुः प्रधूमयेत् । तदा सर्वभयं विन्द्यात् ब्राह्मणाना न सशयः ॥ २८
बृहस्पतिं यदा हन्याद् धूमकेतुरथार्चिभिः । †वेदविद्याविदो[15] वृद्धान्[16] नृपास्तज्ज्ञाश्च हिंसति ॥ २९
एवं शेषान् ग्रहान् केतुर्यदा हन्यात्[17] स्वरश्मि[18]भिः[19] । ग्रहयुद्धे तदा प्रोक्त फल तत्तु समादिशेत् ॥ ३०
नक्षत्रे[20] पूर्वदिग्भागे[21] यदा केतुः प्रदृश्यते । तदा देशान् दिशां[22]सुग्रा[23] भज्जन्ते पापदां[24] नृपाः[25] ॥ ३१
‡अङ्गानङ्गान् कलिङ्गांश्च मगधान् काशनन्दनान्[26] । पट्टचावांश्च कोशवीं धेणुसार सदाहवम् ॥ ३२
तोसलिङ्गान् सुलान् नेद्रान् माकन्दामलदास्तथा । कुनटान् सिथलान् महिपान् माहेन्द्र पूर्वदक्षिणः ॥ ३३
वेणान् विदर्भमालान् अश्मकाश्च छर्वणान् । द्रविडान् वैदिकान् द्रादेकलान् दक्षिणापथे ॥ ३४
कोङ्कणान् दण्डकान् भोजान् गोमान् सूर्परिक चनम् । किष्किंधान् वनवासाश्च लङ्का हन्यात् स नैरुतैः ॥ ३५
अङ्गान् सुराष्ट्रान् समुद्रान् भरुकच्छादमेरकान् । शूद्रान् हपिजलरुहान् केतुर्हन्याद्विपथगः ॥ ३६
काम्बोजान् रामगाधारान् आभीरान् यवरच्छकान् । चैत्रसोत्रेयकान् सिन्धुमहामन्ययुपायुजः ॥ ३७
वाहीकान् वीनविपयान् पर्वताश्चाप्यदुस्तरान् । सौधेयं कुरुवैदेहान् केतुर्हन्याद्यदुत्तराः ॥ ३८
चम्पांसुवर्णु कलिं च किरातान् बर्बरान् द्विजान् । वैदिस्तमिपुलिन्दाश्च हन्ति सात्या समुच्छ्रितः ॥ ३९
सदृशाः केतवो हन्युस्तासु मध्ये वध वदेत् । व्याधिं शस्त्र क्षुधा मृत्युं परचक्र च निर्दिशेत् ॥ ४०
न.काले नियता चेन्नु(?) न नक्षत्र दिशस्तथा । आकस्मिको भवत्येव कदाचिदुदितो ग्रहः ॥ ४१
षट् त्रिंशत् तस्य वर्षाणि प्रवासः परमं[27]. स्मृतः । मध्यमः सप्तविंश तु जघन्यस्तु त्रयोदश ॥ ४२
एते प्रायेणं[28] दृश्यन्ते येऽन्ये[29]तीव्रभयावहे[30] । प्रवास शुक्रवच्चास्य विन्द्यादु(दौ)त्पातिक महत् ॥ ४३
धूमध्वजो धूमशिखो धूमार्चिर्धूमतारक॰ । विकेशी विशिखश्चै[31]व मयूरो विद्रुमस्तकः ॥ ४४
महाकेतुश्च[32] श्वेतश्च[33] केतुमान् केतुवाहनः । उल्काशिरस्श्च[34] ज्वाल्वल्यः[35] प्रज्वाली वाक्रीषकः ॥ ४५

* A B D श्वेते सुभिक्ष डमर यस्य चाग्रेवद् शिखा । 1 A B D °विघ्नान्वा । 2 A प्रज्ञा । 3 ABD संशयम् । 4 C हेम° । 5 C यायिना । 6 C धूमिते । 7 C फलसयुतम् । 8–9 C शुक्रेचैतेन । 10 C केतुः । 11 A सधिरमार , B शिशिमार , D वाशिमार । 12 A B प्रधावयेत् । 13 A B D जलचरा । 14 A जद्मा शूल्य ; B यस्या धूप , D जह्माधूयश्च । † C देशांश्च ब्राह्मणान् विद्वान् । 15 B not found 16 B D विद्वान् । 17–19 A आदित्या गुरस्तिभि , 17 B यस्य, D जह्मा । 20 A B D नक्षत्र । 21 A B D पूर्वदिक्षु । 22–23 B दशान्नुम्रां, C अयोमुग्रा । 24 C पापजां । 25 C दिशाम् । ‡ Most of the names of the countries occurring in the sts from 32 to 39 are unintelligible, but I have not tried to emend them as their meaning is clear 26 A B °चंदनान्, C काशिकांस्तथा । 27 A B D परत । 28 C प्रयाणा । 29 C येने । 30 C भयाहित । 31 A विवास ; B D बिसरी । 32 C श्वेतः । 33 C केतुः । 34 C not found. 35 not found.

हेन्द्रस्वरो हेन्द्रकेतुः शुक्लवासोऽन्यदन्तकः[1] । विद्युत्समो[2] विद्युल्लतो विद्युद्विद्युत्स्फुलिङ्गकः ॥ ४६
चिक्षणो[3] ह्यरुणो गुल्मः कबन्धो[4] ज्वलिताङ्कुरः । तालीशः[5] कनकश्चैव विक्रान्तो मांसरोहितः ॥ ४७
*वैवस्वतो धूममाली महार्चिश्च विधूमितः । दारुणाः केतवो ह्येते भयमिच्छन्ति दारुणम् ॥ ४८
जलदो जलकेतुश्च[6] जलरेणुसमप्रभः । रूक्षो वा जलवान् शीघ्रं विप्राणां भयमादिशेत् ॥ ४९
शिखी[7] शिखण्डी[8] विमलो विनाशी[9] धूमशासनः[10] । विशिखानः[11] शतार्चिश्च[12] शालकेतुरलक्तकः ॥ ५०
घृणो[13] घृतार्चिश्चयवन[14]श्चित्रपुष्पविदूषणः । विलम्बी विषमो[15] ग्निश्च वा(पा) तकी[16] हसनः शिखी[17] ॥ ५१
कुटिलः[18] कद्रुवखिलंगः[19](?)कुचित्रगोऽथ निश्चयी[20] । [ज्ञेयानि]नामानि[नि]रुक्तैश्च येषां नोक्तं तु[20] लक्षणम्[21] ॥ ५२
येऽन्तरिक्षे जले भूमौ गोपुरेऽट्टालके गृहे । वस्त्रा-भरण-शस्त्रेपु ते[22] उत्पाता[23] न[24] केतवः[25] ॥ ५३
दीक्षितान् पितृदेवांश्च विप्रान् भूतान् वनीपकान् । पूजयेच्छान्तिपुष्ट्यर्थं पापकेतुसमुत्थिते ॥ ५४
पौरा जानपदा राजा विप्राश्च[26] वणिजो नराः । †दान-पूजां[27] ध्रुवं[28] कुर्युः[29]-केतोः प्रीतिकरोऽन्यतः(?) ॥ ५५
यथा हि बलवान् राजा सामन्तैः सारपूजितः । नात्यर्थं बाध्यते तत्तु तथा केतुः सुपूजितः ॥ ५६
सर्पो[30] दष्टो[31] यदा मन्त्रैरगदैश्च चिकित्स्यते । केतुर्दुष्टस्तथा लोकैर्दान-जपैश्चिकित्स्यते ॥ ५७

यः केतुचारं निखिलं यथावत् पठेत् सुयुक्तं श्रमणः सुमेधाः[32] ।
स केतुदग्धांस्त्यजते हि देशान् प्राप्नोति पूजां च नरेन्द्रमूलात् ॥ ५८

इति नैर्ग्रन्थे भद्रबाहुके निमित्ते एकविंशोऽध्यायः ॥

सर्वग्रहेश्वरः सूर्यः प्रवासमुदयं प्रति । तस्य चारं प्रवक्ष्यामि तन्निबोधत तत्त्वतः[33] ॥ १
सुरश्मी रजतप्रख्यः[34] स्फटिकाभो[35] महाद्युतिः । उदये दृश्यते सूर्यः सुभिक्षं नृपतेर्हितः ॥ २
रक्तः शस्त्रप्रकोपाय भयाय च महार्घदः[36] । नृपाणामहितश्चापि स्थावराणां च कीर्त्तितः ॥ ३
पीतो लोहितरश्मिश्च व्याधि-मृत्युकरो रविः । विरश्मिर्धूम्र[37]कृष्णाभः क्षुधार्त्त(र्त्ति)सृष्टि[38] रोगदः ॥ ४
कबन्धेनाऽऽवृतः सूर्यो यदि दृश्येत प्राग् दिशि । वङ्गानङ्गान् कलिङ्गांश्च काशी-कर्णाट-मेखलान् ॥ ५
मागधान् कटकालांश्च[39] कालवक्रौ[40]ष्ट्रकर्णिकान् । महेन्द्रसंश्रिता[41]नुड्रां[42]स्तदा हन्याच्च भास्करः ॥ ६
कबन्धो[43] वामपीतो[44] वा दक्षिणेन यदा रविः । चर्विलान्[45](?) मलयानुड्रान्[46] स्त्रीराज्यं वनवासिकान् ॥ ७
किष्किन्धांश्च कुनाटांश्च[47] ताम्रकर्णा[48]स्तथैव च । ‡स वक्र-चक्र-कूरांश्च कुणपांश्च स हिंसति ॥ ८

---

1 C स्वदत्तकः । 2 A B D °स्तम्भः । 3 A चिरकल्प; B चिकिरिकल्पी; D किरिवचल्यः । 4 A कर्मदः । 5 A B D लातोली । * C Before this st. the following st. is additionally found in this Ms. कवत्रो यूपकेतुश्च रश्मिमाली च कीर्तितः । धूमार्चिरंकुशो धूमो विषाणी भृंशिरस्तथा ॥ 6 A रेणुश्च । 7 A B D खिली । 8 A सिलीडी । 9 A विनामी; C विरागी । 10 A D सांवनः; B सांवरः । 11 C दिविशाखः । 12 A सनार्चिश्च । 13 A घृपः; B D कृषः । 14 B पवत्तः; C पणत्रः । 15 C विपदः । 16 A B D पताकी । 17 A सखी; C शिखः । 18 A B D कुडुलः । 19 A B D उदूग-कुफलिखः । 20–21 केतुश्च । 22–25 A तत्रत्या वा न केतवः; C तथैतदुप-पाचके । 26 A वणिपाः । † C कुर्यांश्च-पूर्वजान् सत्रान् च केतोः प्रशमा इव । 27–29 A कुर्युः शस्त्राणि पूजार्थे । 30–31 A सर्प-दष्टो । 32 A समेकः । 33 D यत्नतः । 34 B रजतः प्राख्यः; D रजतः प्रख्यः । 35 A D स्फुटिकामः । 36 A D महार्घंह; B महाप्रभः । 37 A धूमधूम्र° । 38 A °वृष्टि°; B °सृष्ट°; C दृष्टि° । 39 B कटकाभान्; C केचलान् गाढान् । 40 B C D °चक्र° । 41 A B D संवृतान् । 42 A D वाद्रान्; B चाद्रान् । 43 A कमंध; C कच्चं वा । D कमांधः । 44 A वाम°; सपीतः । 45 B रुचिरान्; C रार्व्विला; D चच्चिरा । 46 A B D भङ्गान्; 47 C कर्णाटान् । 48 A °कुण्डान् । ‡ C स चक्रां चक्रां क्रिडान् कल्यांश्च सहि तां सति ।

अपरेण च कबधस्तु दृश्यते सुवितो यदा । *युगन्धरावर्ण[1](?)मरुत्स्वराष्ट्रान्[2] कच्छ-गोरिजान्[3] ॥ ९
कोङ्कणानपरान्तांश्च भोजांश्च कालजीविनः । अपरास्तांश्च सर्वान् वै निहन्यात् तादृशो रविः ॥ १०
उत्तरे उदयोऽ[4]र्कस्य कवन्धसदृशस्तदा[5] । क्षुद्रकान् मालवान् हन्ति सिन्धु-सौवीर-दर्दुरान्[8] ॥ ११

काश्मीरान् दरदांश्चैव पलवा(पह्लवान्)[10] मागधांस्तथा[11] ।
साकेतान् कोशलान् काञ्चीमहिच्छत्र[12] च हिंसति ॥ १२

कवन्धमुदये भानोर्यदा मध्ये प्रदृश्यते । मध्यमा मध्यसाराश्च पीड्यन्ते मध्यदेशजाः[13] ॥ १३
†नक्षत्रमादित्यवर्णो यस्य दृश्येत भास्करः । तस्य पीडा भवेत् पुमः प्रयत्नेर्न शिवः[15] स्मृतः ॥ १४

स्थालीपिठरसस्थाने सुभिक्ष क्षुद्भय नृणाँ[16] (णाम) ।
विदुला(रा)भे[17](?) तु राज्यस्य मृत्युः पिठरसस्थिते[18] ॥ १५

सुवर्णवर्णे वर्ष[19] वाँ मास[21] वाँ रजतप्रभे[23] । शस्त्रं शोणितवत् सूर्यो दाघो वैश्वानरप्रभे ॥ १६
शृङ्गी राज्ञा विजयदः कोर्श-वाहनवृद्धये । चित्र' सस्यविनाशाय भयाय च रवि' स्मृत' ॥ १७
अस्तगते यदा सूर्ये चिर[25] रक्ता वसुन्धरा[27] । सर्वलोकभय विन्द्यात् तदा वृद्धानुशासने ॥ १८
उदयास्तमने ध्वस्तो[28] यदा वै कुरुते रविः । महा(हद्)भयं तदानीके[29] सुभिक्ष क्षेममेव च ॥ १९
एतान्यैव तु लिङ्गानि पर्वण्या चन्द्र-सूर्ययोः । तदा राहुरिति ज्ञेयो विकारश्च न विद्यते ॥ २०
‡शेषमौत्पातिकं[30] प्रोक्तं विधान भास्कर प्रति । ग्रहयुद्धे च वक्ष्यामि सर्वगत्या[31] च[32] साधयेत् ॥ २१

इति नैर्ग्रन्थे भद्रबाहुके निमित्ते द्वाविंशोऽध्यायः ॥

---

†मासे मासे समुत्थानं चन्द्र पश्यति[33] बुद्धिवान्[34] । वर्ण-सस्थान(?)रात्रौ तु ततो ब्रूयात् शुभा-शुभम् ॥ १
स्निग्धः श्वेतो विशालश्च पवित्रश्चन्द्रः शस्यते । किञ्चिदुत्तरशृङ्गश्च दस्यून्हन्यात् स[35]दक्षिणम् ॥ २
अश्मकान् भरतानुड्रान् काशि-कलिङ्गमालवान् । दक्षिणद्वीपवासांश्च हन्यादुत्तरशृङ्गवान् ॥ ३
क्षत्रियान् यवनान् बाल्हीन् हिमवच्छृमास्थितान् । युगन्धर-कुरून् हन्याद् ब्राह्मणान् दक्षिणोन्नतः ॥ ४
भस्माभो नि.प्रभो रूक्षः श्वेतशृङ्गोऽतिसस्थितिः[36]. । चन्द्रमा न प्रशस्येत सर्ववर्णभयङ्करः ॥ ५
शवरान् दण्डकानुड्रान् मद्रांश्च द्रविडांस्तथा । शूद्रान् महासनान् वृ(व्रा)त्यान् समस्तान् सिन्धु-सागरान् ॥ ६
आनर्त्तान्मलकीरांश्च कोङ्कणान् प्रलयविन[37]' । रामा[38]धृत्तान् पुलिन्द्रांश्च मारुभत्र[39] च कच्छजान् ॥ ७
प्रायेण हिंसते देशानेतान्[40] स्थूलस्तु चन्द्रमाः । ¶समे शृङ्गे च विद्वेष्टी[41](?)तथा यात्रा न प्रोजयेत् ॥ ८

---

* C युगन्धरामत्तपुरा । 1 D °वर्ण । 2 D °मसच्छु° । 3 A गोरिजान् । 4 C तु यथा । 5 C कबन्ध । 6–7 C प्रतिदृश्यते । 8 C °दुर्मंगान् । 9 C दलदान् । 10 A D पाल्सान्, C सोयारभान् । 11 A B D सखान् । 12 C महीनर । 13 A °वेशजा । † C नक्षत्र दिव्यमानस्य विवर्णो यस्य भास्कर । 14–15 A प्रभसेत, B मसभेति; D सप्रभेत । 16 B D सृणो, C घनो 17 A विदुलाम, B D विमेलासे । 18 C विवर स्मृते । 19–20 C च शिवम् । 21 C वर्षे । 22–23 C रजनि° सन्निभे । 24 A केशे । 25–27 C दाघो वैश्वानरप्रभो । 28 A ध्वमो । 29 C नीचै । ‡ B This st is not found in this Ms 30 A उत्पोतिप°, C उत्पादिक । 31–32 C सर्वादिसह । † C Regarding this chapter almost all the stanzas are different and very corrupt, so their readings have not been noted. 33 A पश्येत, D दृश्यते । 34 A पूर्णिमाम् । 35 A तु । 36 A बिमस्थिति । 37 B प्रलय विना । 38 A D रोमा° । 39 B मरुभ्रत्र, D मरत्सभ । 40 A तात° । ¶ B this second half is missing in this Ms 41 विद्विष्टी ।

चतुर्थी पञ्चमी षष्ठी विपर्णो विकृतः शशी । यदा मध्येन[1] वा[2] याति पार्थिवं हन्ति मालवम् ॥ ९

काञ्चीं किरातान् द्रमिलान् (द्रविडान्) शाक्यान्[3] लुब्धां(?)[4]स्तु सप्तमी ।
कुमारं युवराजानं चन्द्रो हन्यात् तथाऽष्टमी ॥ १०

नवमी मन्त्रिणश्चौरान् ध्वगान् वर[5]संन्निभान् । दशमी स्थविरान् हन्यात् तथा वै पार्थिवान्[6] प्रियान्[7] ॥ ११

एकादशी भयं कुर्यात् ग्रामीणां[8]श्च[9] तथा गवाम्[10] । द्वादशी राजपुरुषांश्च वस्त्रं सस्यं च पीडयेत् ॥ १२

त्रयोदशीचतुर्दश्योर्भयं शस्त्रं च मूर्च्छति[11] । संग्रामः संभ्रमश्चैव जायते वर्णसंकरः ॥ १३

नृपा भृत्यैर्विरुध्यन्ते राष्ट्रं चौरैर्विलुप्यते । पूर्णिमायां[12] हते चन्द्रे ऋक्षे वा विकृतप्रभे ॥ १४

ह्रस्वो रूक्षश्च चन्द्र[13]श्च श्यामश्चापि भयावहः । स्निग्धः शुक्लो मही(हा)श्रीमां[14]श्चन्द्रो नक्षत्रवृद्धये ॥ १५

श्वेतः पीतश्च रक्तश्च कृष्णश्चापि यथाक्रमम् । सुवर्णसुखदश्चन्द्रो विपरीतो भयावहः ॥ १६

चन्द्रं प्रतिपदे(दि) योऽन्यो ग्रहः प्रविशते शुभः । संग्रामं जायते तत्र सप्तरा[15]ष्ट्रविनाशनैः[16] ॥ १७

द्वितीयायां[17] तृतीयायां[18] गर्भनाशाय कल्पते । चतुर्थ्यां च सुघाती च मन्दवृष्टि(ष्टिं)च निर्दिशेत् ॥ १८

पञ्चम्यां ब्राह्मणं सिद्धान् दीक्षितांश्चापि पीडयेत् । यवनाय च कस्तानि(?)षष्ठ्यां पीडां व्रजन्त्यतः ॥ १९

महाधना[19]श्च पीड्यन्ते क्षिप्रमैक्षुर[20]कास्तथा । ईतयश्चापि जायन्ते सप्तम्यां[21] सोमपीडने ॥ २०

विवर्णपुरुषश्चन्द्रो स्त्रीणां राजा निपेवते[22] । कपिलोऽपि[23] दक्षिणे मार्गे विन्द्यादग्निभयं तदा ॥ २१

सन्ध्यायां[24] कृत्तिकां ज्येष्ठां रोहिणीं पितृदेवताम् । चित्रां विशाखां मैत्रं च चरेद् दक्षिणतः शशी ॥ २२

सर्वभूतभयं विंद्यात् तदा घोरं तु मासिकम् । सस्यं वर्षं च वर्धन्ते चन्द्रस्तद्वद्[25] विपर्ययात् ॥ २३

रेवती-पुष्ययोः सोमः श्रीमानुत्तरगो यदा । महावर्षाणि कल्पन्ते तदा कृतयुगं यथा ॥ २४

गोवीथीमजवीथीं वा वैश्वानरपथं तथा । विवर्णः सेवते चन्द्रः सदाऽल्पमुदकं भवेत् ॥ २५

गजवीथ्यां नागवीथ्यां सुभिक्षं क्षेममेव च । सुप्रभे प्रकृतिस्थे च महा(हद्)वर्षं च निर्दिशेत् ॥ २६

वैश्वानरपथं प्राप्ते[26] चतुरङ्गं तु दृश्यते । सोमो विनाशकृल्लोके तदा वाऽग्निभयङ्करः ॥ २७

अजवीथीमागते चंद्रे क्षुत्तृषाग्निभयं[27] नृणाम्[28] । विवर्णो हीनरश्मिर्वा भद्रबाहुवचो यथा ॥ २८

गोवीथ्यां नागवीथ्यां च चतुर्थ्यां दृश्यते शशी । रोग[29]-शस्त्राणि वैराणां(णि)[30]वर्षस्य(र्षाणि) च विवर्धयेत्॥ २९

ऐरावणे चतुष्प्रस्थो[31] महावर्षः स उच्यते । इन्द्रः प्रकृतिसंपन्नः सुरश्मिः श्रीरिवोज्ज्वलः ॥ ३०

श्यामच्छिद्रश्च पक्षादौ यदा दृश्यते पां[32](?)सितः । चन्द्रमा सैस(रौर)वं घोरं नृपाणां कुरुते तदा ॥ ३१

धनुषा यदि तुल्यः स्यात्पक्षादौ दृश्यते शशी । ब्रूयात् पराजयं पृष्ठे[33] पद्यो[34] (?) प्रतिविनिर्दिशेत् ॥ ३२

वैश्वानरपथेऽष्टम्यां तिर्यक्स्थो वा भयं भवेत् । परस्परं विरुध्यन्ते नृपाः प्रायः सुवर्चसः ॥ ३३

दक्षिणं मार्गमाश्रित्य[35] वध्यन्ते[36] प्रवरा नराः । चन्द्रस्तूत्तरमार्गस्थः क्षेम-सौभिक्षकारकः ॥ ३४

चन्द्र-सूर्यौ विशृङ्गौ तु मध्यच्छिद्रौ हतप्रभौ । युगान्तमिव कुर्वन्तौ तदा यात्रा न शस्यते ॥ ३५

1–2 A मध्ये मवा । 3 A स्याक्या । 4 A लुब्ध्यंसु । 5 B D चर° । 6 D पार्थिवैः । 7 D प्रियान् । 8–9 B मासि नीचं; D गामिनी च । 10 D गवी । 11 B मूर्छितः; D मूछति । 12 B D पौर्णमास्यां । 13 A missing. 14 A महीमान्; D महीश्रीमान् । 15 B °राष्ट्र । 16 A विनाशनम्; B विनाशते । 17 B चन्द्रेण द्वितीयायां । 18 B not found. 19 A B महावनाश्च । 20 A ऐक्षुरकाः । 21 A स मूम्यां । 22 A निरोचते; D निवेशते । 23 A कतोऽपि । 24 D सन्ध्यानं । 25 A not found. 26 D not found. 27–28 A क्षुद्रशस्त्राग्निजं भयम् । 29 A D राग° । 30 B चौराणां । 31 B चतुर्थस्थः; D चतुर्थस्थौ । 32 A पा । 33 B D पृष्ठः । 34 B यध्यो; D दध्यो । 35 B आसृत्य । 36 A बध्यन्ते ।

यस्य नक्षत्र-गतौ[1] कुर्यात् ता[2](?)त्रर्णसकरम् (?) । विनाश तत्र जानीयाद् विपरीते जय वदेत् ॥ ३६
बहुवोदयको[3](?)वाऽथ ततो भयप्रदो भवेत् । मदघाते फल मन्द मध्यम मध्यमेन तु[5] ॥ ३७
चन्द्रमाः[6] सर्वघातेन सोष्ट्रजाश्च[7](?)भयङ्करः । तथापि[8] नागरान् हन्यात् यदा ग्रहसमागमे ॥ ३८
नागराणा तदा[9] भेदो विज्ञेयस्तु पराजय । यायिनामपि विज्ञेयं तदा युद्ध परस्परम् ॥ ३९
स्थावरा गुरवः प्राप्तो पुष्पोभिरुठत्रया(?)मह । शकस्थ[10] चापरूपं[11] च[12] ग्राह्मी[13] गुर्दभदशाम्[14] (?) ॥ ४०
क्षत्रियाश्च भुवि ख्याताः कोशाम्बी देवता अपि । पीड्यन्ते तद्भक्ताश्च सङ्ग्रामाश्च गुरोर्वधः[16] ॥ ४१

पशवः पक्षिणो वैद्या[17] महिषाः शवराः शका[18] ।
सिंहलाः द्रामिलाः(द्रविडाः)[19] काचा[20] वधुका[21] पल्हवा[22] नृपा[23] ॥ ४२

पुलिन्द्राः कोङ्कणा भोजाः कुरवो दस्यवः क्षमाः । शनैश्चरस्य घातेन पीड्यन्ते यवनैः सह ॥ ४३
यस्य यस्य च नक्षत्रमेकशो द्वन्द्वशोऽपि वा । ग्रहा वाम प्रकुर्वन्ति त त हिंसन्ति सर्वश. ॥ ४४
जन्मनक्षत्रघातेऽथ राज्ञो[24] यात्रा न सिद्ध्यति । नागरेण[25] हतश्चाल्पः स्वपक्षाय न यो भवेत् ॥ ४५
वै[26] चावनिजा[27] गर्भा नागरा दारुजीविनः । गोपा गोजीविनश्चापि धनुस्सङ्ग्रामजीविनः ॥ ४६
तिलाः कुलस्था[28] मापाश्च मापा मुद्गाश्चतुष्पदा[29] । पीड्यन्ते बुधघातेन स्थावर यच्च किञ्चन ॥ ४७
कनक मणयो रत्नं शकाश्च यवनास्तथा । गु(छु)हारा[30] पल्हवा मुख्या क्षत्रिया मन्त्रिणो बलम् ॥ ४८

स्थावरस्य(राज्य)वनीका[31]कुनये[32](?)सिंहला नृपाः ।
वणिजा (जो[33]) वनशल्य[34](?)च पीड्यन्ते सूर्यघातने ॥ ४९

पौरेया[35] शूरसेनाश्च शका वाल्हीकदेशजाः । मत्स्या कच्छाश्च वत्सा[36] सौवीराः सौधिका[37]स्तथा ॥ ५०
पीड्यन्ते केतुघातेन[38] ये च सत्त्वास्तथाश्रयाः । निर्माता पापवर्ष वा विज्ञेयं बहुश[39]स्तथा ॥ ५१
पाण्ड्या[40] केरलाश्चोला[41] सिंहलाः साविकास्तथा । कुपनास्तेतयार्याश्च मूलका वनवासका[42] ॥ ५२
किष्किधाश्च कुनाटाश्च प्रत्यग्राश्च वनेचराः । रक्त पुष्प-फलाश्चैव रोहिण्या चन्द्र-सूर्ययोः ॥ ५३
एवं च जायते सर्वं कुर्वन्ति विकृतिं यदा । तदा प्रजा विनश्यन्ति दुर्भिक्षेण भयेन च ॥ ५४
अर्धमास यदा चन्द्रं ग्रहा यान्ति विदक्षिणम् । तदा चन्द्रो जय[43] कुर्यान्नागरस्य महीपतेः ॥ ५५
हीयमानं यदा चन्द्र ग्रहाः कुर्वन्ति वामतः । तदा विजयमाख्याति नगरस्य महीपतेः ॥ ५६
गति-मार्गा कृति-वर्णमण्डला[44]न्यपि[45]वीथयः । चार-नक्षत्रचाराश्च ग्रहाणा शुक्रवद् विदु. ॥ ५७

चन्द्रस्य चार चरतोऽन्तरिक्षे सुचारदुश्चारसमं प्रचारम् ।
चर्या[46]युतः खेचरसुप्रणीतो यो वेद भिक्षु स चरेन्नृपाणाम् ॥ ५८

इति नैर्ग्रन्थे भद्रबाहुके निमित्ते चन्द्रचारसंज्ञो नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥

---

1 A D °गोग्रे । 2 B D ता । 3 B बहवोदधिक, D बहुवोदधिक । 4-5 B D मरण तथा। 6 A मरण । 7 B सोष्ट्राजा, D सौष्ट्राजा । 8 A नागरा । 9 A missing 10-11 A सकस्य वायरूप । 10-15 D सहसकस वि परप पच च मह्वी गुदसदशान्। 16 B बुध । 17 B विद्या । 18 A शुका । 19 B D द्रमिला । 20 D कावा । 21 B D चुचुका । 22 A B पह्नवा । 23 A B वृषा । 24 A राज्य । 25 A नागराणा । 26-27 A राज्ञाच । 28 A कुलस्था । 29 B तथैव च । 30 D गुणरा । 31 B वीनाटा । 32 B कुनाटा । 33 D वणिजा । 34 D वनसत्या । 35 B गौरेया । 36 D वास्या । 37 A B सौगन्धिजा । 38 A °पातेन । 39 A बहुना । 40 A खण्डया । 41 A स्वोला । 42 A वनक सक । 43 A °दय । 44 A मदलान्। 45 A पथ । 46 B चार्या°, D चार्या° ।

अथातः संप्रवक्ष्यामि ग्रहयुद्धं यथा तथा । जन्तूनां ज्ञायते[1] येन जय[2]स्तूर्णं[3] पराजयौ[4](यः) ॥ १
गुरुः सौरश्च[5] नक्षत्रं बुधकाश्चैव[6] नागराः । केतुरङ्गारकः सोमो राहुः शुक्रश्च यायिनः ॥ २
श्वेतः पाण्डुश्च पीतश्च कपिलः पद्म[7]लोहितः । वर्णास्तु नागरा[8] ज्ञेया ग्रह[9]युद्धे विपश्चितैः ॥ ३
*कृष्णोऽनीलश्च श्यामश्च कपोतो भस्मसंनिभः । वर्णास्तु वाजि(यायि)नो ज्ञेया स्वर(ग्रह)युद्धे विपश्चितैः ॥ ४
उल्का तारा[10]शंऽनिर्द्धिष्ण्यं विद्युतोऽभ्राणि मारुतः । समस्त्रिको[11] गणो[12] ज्ञेयो वधस्या[13]पि शुभा-शुभे ॥ ५
नातु(ग)रेऽस्य पिथ[14]ः(?) शीघ्रः संयायी[15]त्यभिधीयते । मन्दगो यायिनोऽधस्तान्नागरं संयुगे भवेत् ॥ ६
नागरे तु हते विन्द्यान्नागराणां महद्भयम् । एवं यायिवधे[16] ज्ञेयं यायिनां तन्महद्भयम् ॥ ७
ह्रस्वो विवर्णो रूक्षश्च श्यामः कान्तोऽपसव्यगः । विरश्मि[17]श्चाप्यरश्मिश्च हतो ज्ञेयो ग्रहो युधि ॥ ८
स्थूलः स्निग्धः सुवर्णश्च सुरश्मिश्च प्रदक्षिणः । उपरिष्टा[18]त्प्रकृतिमान्[19] ग्रहो जयति तादृशः ॥ ९
उल्कादयो हरा[20] हन्युर्नागरं[21] संयुगे ग्रहा[22]ः । नागराणां तदा विन्द्याद्भयं घोरमुपस्थितम् ॥ १०
यायिनो वामतो[23] हन्युर्ग्रहयुद्धे विमिश्रका[24]ः । पीड्यंते भौमपीडायां भया[25]ः सर्वत्र संयुगे ॥ ११
सौम्यजातं[26] तथा विप्राः सोम-नक्षत्र-राशयः । उदीच्या[27]ः पार्वतेयाश्च पाञ्चालाद्यास्तथैव च ॥ १२
पीड्यन्ते सोम[28]घातेन नभो[29] धूमाकुलं भवेत् । तन्नामधेयास्तद्भक्ताः सर्वे पीड्यन्ते तान्समान् ॥ १३
वर्वराश्च किराताश्च पुलिन्दा द्रमिला (विडा) स्तथा । मालवा मलया वङ्गाः कलिङ्गाः पार्वतास्तथा ॥ १४
सूपर्का[30]श्च सुराः क्षुद्राः पिशाचा वनवासिनः । तन्नामधेयास्तद्भक्ताः पीड्यन्ते राहुघातने[31] ॥ १५

यायिनः ख्यातया[32]ः (?) सस्थ[33]ः (?) सोलषा[34] (?) द्रमिला (विडा)स्तथा ।
अङ्गा वङ्गाः कलिङ्गाश्च सौरसेनाश्च क्षत्रियाः ॥ १६

वाराश्चोग्राश्च भोजा[35]श्च यज्ञे[36] चन्द्रश्च[37] साधवः । पीड्यन्ते शुक्रघातेन सङ्ग्रामश्चाकुलो[38] भवेत् ॥ १७
श्वेतः श्वेतं ग्रहं यत्र हन्यात् सुप्रतिसो[39](सुप्रसितो)यदा । ब्राह्मणानां मिथो भेदो नागराणां तु निर्दिशेत् ॥ १८
लोहितो लोहितं हन्यात् यदा ग्रहसमागमे । क्षत्रियाणां मिथो भेदं नागराणां तु निर्दिशेत् ॥ १९
†पीतः पीतं यदा हन्याद् ग्रहं ग्रहसमागमे । वैश्यानां नागराणां च मिथो भेदं तदाऽऽदिशेत् ॥ २०
कृष्णः कृष्णं यदा हन्यात् ग्रहं ग्रहसमागमे । शूद्राणामनयं घोरं यायिनां चैवमादिशेत् ॥ २१
‡श्वेतो नील[40]श्च पीतश्च कपिलः पद्मलोहितः । विपद्यते यदा वर्णो नागराणां तदा भयम् ॥ २२
§श्वेतो वाऽत्र यदा पाण्डुग्रहं संपद्यते स्वयम् । यायिनां विजयं ब्रूयाद् भद्रबाहुवचो यथा ॥ २३

---

1 A D जायते । 2–4 B D तूर्णं जयपराजयौ । 5 A °भौमश्च । 6A °कन्यैव । 7 D पण° । 8 A यायिनः । 9 A स्वर° । * D This st. is not found in this Ms. 10 A सुनि । 11 A सामस्त्रिकः; D सामिस्त्रकः । 12 A णकः । 13 A D वयस्य । 14 A D जः । 15 A सन्ध्यायाम् । 16 A वचो । 17 A विरस्मि । 18–19 A उपरि मृत्यु कृतिमान् । 20 A दरः । 21 A न गिरं । 22 A B ग्रहः । 23 A यो मतः; B नामतः । 24 A D विमिश्रकः । 25 B नयः; D नय । 26 B सौम्यानां । 27 A राशुभः; B °रामुराः । 28 A सोम° । 29 B D ततो । 30 A सूर्यकाः; D सुर्यकाः । 31 D °घातेन । 32 A B ख्यातयः । 33 A सस्यौ; B सास्सो । 34 A सौलषाः; B सोलाष । 35 D सोजाः । 36 A जज्ञे; D यते । 37 D चंद्रस्य । 38 A अतुलः । 39 A प्रसतिसो; D प्रतिसो । † B This st. is there in this Ms. but as it is not numbered there is anomaly in numbering from this st. onwards. ‡ B This st. is also not numbered so this st. and the next st. make one stanza in this Ms. 40 B not found. § A This st. follows the next st. in this Ms.

*कृष्णो नीलस्तथा श्यामः कपोतो भस्मसंन्निभः । विपद्यते यदा वर्णो न तदा यायिना भयम् ॥ २४
एव शिष्टेषु वर्णेषु नागरेषु विचारतः । उत्तरं उत्तरा वर्णा यायिनामपि निर्दिशेत् ॥ २५
रक्तो वा यदि वा नीलो ग्रहः सम्पद्यते स्वयम् । नागराणां तदा विन्द्यात् जय वर्णमुपस्थितम् ॥ २६
नीलाद्याः स्युर्ये वर्णा उत्तरा उत्तर पुनः । नागराणा विजानीयात् निग्रन्थे (निर्ग्रन्थ[1]) ग्रहसंयुगे ॥ २७
ग्रहो ग्रहं यदा हन्यात् प्रविशेद् वा भय तदा । दक्षिणः सर्वभूतानामुत्तरोऽण्डजपक्षिणाम् ॥ २८
ग्रहौ गुरु-बुधौ विन्द्यादुत्तरद्वारमाश्रितौ । शुक्र-सूर्यौ तथा पूर्वां राहु-भौमौ च दक्षिणाम् ॥ २९
अपरा चन्द्र-सूर्यौ तु मध्ये केतुमसशयम् । क्षेमङ्करो ध्रुवाणां च यायिनां च भयङ्करः ॥ ३०
अहश्च पूर्वसन्ध्या[2] च स्थावरप्रतिपुद्गलाः । रात्रिश्चापरसन्ध्या च यायिना प्रतिपुद्गलाः ॥ ३१
रोहिणीं च ग्रहो हन्यात् द्वौ वाऽथ बहवोऽपि वा । अपग्रह तदा विन्द्याद् भयं वाऽपि न सशयः ॥ ३२
शुक्रः शङ्खनिकाशः स्यादीषत्पीतो बृहस्पतिः । प्रवालसदृशो भौमो बुधस्त्वरुणसंनिभः ॥ ३३
शनैश्चरश्च नीलाभः सोमः पाण्डुर उच्यते । बहुवर्णो रविः केतु राहुर्नक्षत्र एव च ॥ ३४
उदकस्य प्रभुः शुक्रः सस्यस्य[3] च बृहस्पतिः । लोहितः सुख-दुःखस्य केतुः पुष्प-फलस्य च ॥ ३५
बुधस्तु बल-वित्ताना[4] सर्वस्य च रवि. स्मृतः । दोकान्दना[5](?)वल्लीना च शशाङ्कः प्रभुरुच्यते ॥ ३६
धान्यस्यार्थं[6] तु नक्षत्र तथाऽऽरः सर्वशः प्रभुः । शनिश्च सुख-दुःखस्य सर्वे एते त्रिदण्डवत् ॥ ३७
वर्णाना शङ्करो विन्द्याद् द्विजातीना भयङ्करः । स्वपक्षे परपक्षे च चातुर्वर्ण्यं विभाव्यते ॥ ३८
वात श्लेष्मा गुरुर्ज्ञेयश्चन्द्रः शुक्रस्तथैव च । वातिकौ[7] बुध-सौरौ तु पैत्तिको भौम उच्यते ॥ ३९
पित्तश्लेष्मान्तिकः सूर्यो नक्षत्र देवता भवेत् । राहुस्तु भौमो विज्ञेय. प्रकृतौ च शुभा-शुभे ॥ ४०
आर्यस्त[9] मादित(?) पुष्यो धनिष्ठा पौष्णवी च भूत् । केतु-सूर्यौ तु वैशाखौ राहुर्वरुणसंभवः ॥ ४१
शुक्रः सोमश्च स्त्रीसञ्ज्ञः शेषास्तु पुरुषा ग्रहाः । नक्षत्राणि विजानीयान्नामभिर्दैवतैस्तथा ॥ ४२
ग्रहयुद्धमिदं कृत्स्न यः सम्यगवधारयेत् । स विजानाति निर्ग्रन्थो लोकस्य तु शुभा-शुभम् ॥ ४३

इति नैर्ग्रन्थे भद्रबाहुके निमित्ते ग्रहयुद्धं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥

नक्षत्र ग्रहसपत्त्या कृत्स्नस्याथ शुभा-शुभम् । तस्मात् कुर्यात् सदोच्छ्राय नक्षत्र[10]ग्रह[11]दर्शने ॥ १
सर्वे[12] यदुत्तरे काष्ठे ग्रहा. स्युः स्निग्धवर्चस. । तदा वस्त्र च न ग्राह्य ‡सुसमासान्यमर्घताम् (?) ॥ २
क्ष(क्षा)रां[13] क्षौद्रं यवाः कगुरुदाराः सस्यमेव च । दुर्भाग्यं सन्निगच्छति नैवानिचया यद्बुधः(?) ॥ ३
षष्टिकाना विरागाना द्रव्यस्य[14] च प्रणस्य[15] च । सन-कोद्रव-कगूना नीलमाना शनैश्चरः ॥ ४
यव-गोधूम-व्रीहीणा शुक्लधान्य-मसूरयोः । शालीना चैव द्रव्याणा शुक्रस्य प्रतिपुद्गलाः ॥ ५
मधु-सर्पिः-शृगालाना क्षीराणां च तथैव च । कुसुम्भस्यातसीना च गर्भाणा च बुधः स्मृतः ॥ ६
कोशधान्य सर्षपाश्च पीतं रक्तमथाग्निजम् । अङ्गारक विजानीयात् सर्वेषा प्रतिपुद्गलाः ॥ ७

* D This st ought to have been numbered as 23 but it has been numbered as 24 thus making it tally with A † A This st is missing in this Ms 1 A ग्रन्थ° । 2 A पूर्वं° । 3 B शशास्य । 4 B D चलवित्तानाम् । 5 B D दोदकानां । 6 B वान्यर्थं°, D धन्यार्थं° । 7–8 B वातकेतु च । 9 A आर्य° । 10 D नक्षत्र । 11 D तु । 12 A D सर्वो । ‡ A सुममासाम्य पर्यंता; B सुसमान्यमर्घता । 13 B क्षवा । 14–15 A वणकस्य ।

महाधान्यस्य महतामिक्षूणां शर[1]-वंशयोः । गुरूणां मंद[2]-पीतानामथो[3](थ)ज्ञेयो बृहस्पतिः ॥ ८
मुक्ता-मणि-जलेशानां सूर[4]-सौवीर-सोमिनाम् । शृङ्गिणामुदकानां च सौ(सो)म्य(म)स्य प्रतिपुद्गलाः ॥ ९
उद्भिजा(ज्जा)नां च जन्तूनां[5] कन्द-मूल-फलस्य च । उष्णवीर्यविपाकस्य रवेस्तु प्रतिपुद्गलाः ॥ १०
नक्षत्रे[6] भार्गवः सोमः शोभन्ते(ते)सर्वशो यथा । यथाद्वारं तथा विन्द्यात् सर्ववस्तु यथाविधि ॥ ११
विवर्णा यदि सेवन्ति(न्ते)ग्रहा वै[7] राहु[8]सह्य[9]माः । दक्षिणा दक्षिणे मार्गे वैश्वानरपथं प्रति ॥ १२
गिरिनिम्ने[10] च[11] निम्नेषु[12] नदी-पल्वलवारिषु । एतेषु वापयेद् बीजं स्थलं वर्ज्ज(र्ज्य) तथा भवेत् ॥ १३
मल्लदा[13] मलवेदेषु राष्ट्राणां[14] सिन्धुसागरे । एतेष्वपि तदा मुष्णं(?) प्रियमन्यत् प्रसूयते ॥ १४
कृत्तिका-रोहिणीयुक्ता[15] बुध-चन्द्र-शनैश्चराः । यदा सेवन्ते सहितास्तदा विन्द्यादिदं फलम् ॥ १५
आज्यविकं[16] गुडं तैलं कार्पासो मधु-सर्प्पिषी । सुवर्ण-रजते मुद्गाः शालयस्तिलमेव च ॥ १६
स्निग्धे याम्योत्तरे[17] मार्गे पञ्चद्रोणेन शालयः । दशाढकं[18] प्रसक्तं स्यात् दक्षिणेन षडाढकम् ॥ १७
उत्तरेण तु रोहिण्यां चतुष्कं कुम्भमुच्यते । दशकं प्रसङ्गतो विन्द्यात् दक्षिणेन चतुर्दशम् ॥ १८
नक्षत्रस्य यदा गच्छेद् दक्षिणं शुक्र-चन्द्रमाः । सुवर्णं रजतं रत्नं कल्याणं प्रियतामियुः ॥ १९
धान्यं[19] यत्र[20] प्रियं विन्द्याद्गावो नात्यर्थदोहिनः[21](?) । उत्तरेण यदा याति नैतानि चिनुयात् तदा ॥ २०
उत्तरेण तु पुष्यस्य यदा युज्यति[22] चन्द्रमाः । भौमस्य[23] दक्षिणे पार्श्वे मघासु यदि तिष्ठति ॥ २१
मलदा(याँ)[24] माल[25]-वैदेहा यौधेयाः[26] संज्ञि[27]नायकाः । सुवर्णं रजतं वस्त्रं मणिर्मुक्ता तथा प्रियम् ॥ २२
चन्द्रः शुक्रो गुरुस्सोमो[28] मघानां यदि दक्षिणे । वस्त्रं च द्रोणमेघं[29] च निर्दिशेन्नात्र संशयः ॥ २३
आहट्टालि[30]श्च वापी च भद्रं[31] चैव यदोत्तरे[32] । ग्रहैर्युक्तस्तु त(य)दा कुम्भं तु पञ्चकम् ॥ २४
राहुः केतुः शशी शुक्रो भौमश्चोत्तरतो यदा । सेवन्ते चोत्तरं द्वारं यात्यस्तं वा कदाचन ॥ २५
निवृत्तिं चापि कुर्वन्ति भयं देवेषु सर्वशः । बहुतोयान् समान् विंद्यान्महा[33]शाली[34]श्च वापयेत्[35] ॥ २६
कार्पासास्तिल-माषाश्च सर्पिश्चात्र प्रियं तथा । आशु[36]वाप्यानि वर्धन्ते योगक्षेमं च हीयते ॥ २७
चन्द्रस्य दक्षिणे पार्श्वे भार्गवो वा विशेषतः । उत्तरांस्तारकान् प्राप्य तदा विन्द्यादिदं फलम् ॥ २८
महाधान्यानि पुष्पाणि हीयन्ते चाशु[37]भास्तथा । कार्पास-तिल-माषाश्च सर्पिश्चैवार्घते[38] तदा ॥ २९
चित्रायां दक्षिणे पार्श्वे शिखरी[39] नाम[40] तारका । तयेन्दु[41]र्यदि दृश्येत तदा बीजं न वापयेत् ॥ ३०
गवाक्षे(ग्रे)ण हिरण्येन सुवर्ण-मणि-मौक्तिकैः । महिष्यजादिभिर्वस्त्रैर्धान्यं क्रीत्वा न[42] वापयेत् ॥ ३१
चित्रायां तु यदा युक्तश्चन्द्रो भवति दक्षिणः । षड्गुणं जायते धान्यं योगक्षेमं च जायते ॥ ३२
इन्द्रा[43]-ग्निदेवसंयुक्ता यदि सर्वे ग्रहाः कृशाः । अभ्यन्तरेण मार्गस्थास्तारका यास्तु बाह्यतः ॥ ३३
कंगु-दार-तिला मुद्गाश्चणकाः षष्टिकाः[44] शुकाः[45] । चित्रायोगं न सर्पेत चन्द्रमा उत्तरो भवेत् ॥ ३४

---

1 A रल°; D सर° । 2 A मंत°; D अथ । 3 B महोर्घो; D महा । 4 A सौव° । 5 A D जम्बूनाम् । 6 B D नक्षत्र । 7–9 B चोराहु सह्यमा । 10-11–12 A निम्नवनेषु । 13 A मलदा। 14 B D सुराष्ट्रान् । 15 A शुक्रः । 16 B D अजाविकं । 17 A यस्योत्तरे । 18 A प्रशाकं । 19–20 B धान्यमंत्रं; D धान्यमत्र । 21 B नात्यर्थदेहिहनाः; D नात्यर्थहितः । 22 B पुष्यसि । 23 A तैमेऽस्य । 24 B मलवाः । 25 D मल° । 26 A पौषधेयाः; B वोधेयाः । 27 B संज्ञि°; D संजि° । 28 B भौमः । 29 A °मर्घं; D missing । 30 B आहट्टालिकः । 31 B चन्द्रः । 32 A D उत्तरा । 33 A मसा° । 34 B °सिचन । 35 B चापयेत् । 36 A D असु° । 37 B चामराः; D चासुरः । 38 A अर्थंते; D अर्घते । 39 B शिषरी । 40 B माम । 41 A ते इन्दुः । 42 B D नि° । 43 A B इन्द्राणि° । 44–45 B D षष्टिकासुकाः ।

समर्घ्य च तदा धान्य योगक्षेम च जायते । अल्पसारा भवन्त्येते चित्रा वर्गा[1] न सशयः ॥ ३५
विशाखामध्यगः शुक्रस्तोयदो धान्यवर्धनः । समर्घ[2] यदि विज्ञेय दशद्रोणक्रयं[3] वदेत् ॥ ३६
याथिनौ चन्द्र-शुक्रौ तु दक्षिणामुत्तरो तदा[4](?) । तारा-विशाखयोर्घाता[5] तदाऽघ्नन्ति चतुष्पदाः ॥ ३७
दक्षिणेनानुराधाया यदा च व्रजते शशी । अभ्रभश्च प्रहीणश्च वस्त्र द्रोणाय कल्पयेत् ॥ ३८
ज्येष्ठा-मूलौ यदा चन्द्रो दक्षिण व्रजते प्रभः । तदा सस्यं च वस्त्र च वरीरी[6](?)वार्थ[7](?)विनश्यति ॥ ३९
प्रजानामनयो[8] घोरस्तदा जायति[9] तामसः[10] । प्रस्थक्रैयस्य[11] वस्त्रस्य तेन क्षीयन्ति[12] तां प्रजाम् ॥ ४०
मूल मन्देव(?)सेवन्ते[13](वेत्त)यदा दक्षिणतः शशी । प्रजातसर्वधान्याना आढका तु तदा भवेत् ॥ ४१
कृत्तिका रोहिणीं चैव पुष्यां[14]-श्लेषां[15]-पुनर्वसून्[16] । व्रजते दक्षिणश्चन्द्रो दशप्रस्थं तदा भवेत् ॥ ४२
मघा विशाखा च ज्येष्ठाऽनुराधे मूलमेव च । *दक्षिणे व्रजते शुक्रश्चन्द्रे तदाऽऽढकमेव च ॥ ४३
कृत्तिका रोहिणीं चित्रा विशाखा च मघा यदा । दक्षिणेन ग्रहा यान्ति चन्द्रस्त्वाढकविक्रयः ॥ ४४
गुरुः शुक्रश्च भौमश्च दक्षिणाः सहिता यदा । प्रस्थक्रय तदा वस्त्रैर्यान्ति मृत्युमुखं प्रजाः ॥ ४५
उत्तर भजते मार्गं शुक्र[17]पृष्ठ तु चन्द्रमाः । महाधान्यानि वर्धन्ते कृष्ण[18]धान्यानि दक्षिणे ॥ ४६
दक्षिणं चन्द्रशृङ्ग[19] च यदा वृद्धतर भवेत् । महाधान्यं तदा वृद्धं[20] कृष्णधान्यमथोत्तरम् ॥ ४७
कृत्तिकाना मघाना च रोहिणीना विशाखयोः । उत्तरेण महाधान्य कृष्णधान्य च दक्षिणे ॥ ४८
यस्य देशस्य नक्षत्र पीड्यते[21]हि[22] यदा यदा[23] । त देश भिक्षवः स्फीताः सश्रयेयुस्तदा तदा ॥ ४९
धान्यं वस्त्रमिति ज्ञेय तस्यार्घ[24] च शुभा-शुभम् । ग्रहनक्षत्रसप्रत्य(प्राप्तौ?) कथिता(त)भद्रबाहुना ॥ ५०

॥ इति नैर्ग्रन्थे भद्रबाहुके निमित्ते संग्रहयोगार्थकाण्डं[25]
नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥

नमस्कृत्य महावीर सुरा-सुरनमस्कृतम् । स्वप्नाध्याय[26] प्रवक्ष्यामि शुभा-शुभसमीरितम् ॥ १
स्वप्नमाला दिवास्वप्नो[27] नष्टचिन्तामयः[28] फलाः । प्रकृता-कृतस्वप्नैश्च नैते ग्राह्या निमित्ततः ॥ २
कर्मजा द्विविधा यत्र शुभाश्चात्राशुभास्तथा । त्रिविधाः सग्रहाः स्वप्नाः कर्मजाः पूर्वचिन्तिताः ॥ ३
भवान्तरेषु चाभ्यस्ता[29] भावाः सफल-निष्फलाः । तान् प्रवक्ष्यामि तत्त्वेन शुभा-शुभफलानि[30]मान्[31] ॥ ४
जल जलरुह धान्य सदलाम्भोजभाजनम् । मणि-मुक्ता[32]-प्रवालांश्च[33] स्वप्ने पश्यन्ति श्लेष्मिकाः ॥ ५
रक्त-पीतानि द्रव्याणि यानि[34] पुष्टान्य[35]ग्निसभवान्[36] । तस्योपकरणं विन्द्यात् स्वप्ने पश्यन्ति पैत्तिकाः ॥ ६

1 B °वर्पा । 2 A समर्यं । 3 B °क्रम; D °क्षय । 4 B D ०त्तरा । 5 B दात्ता, D दत्तो । 6–7 B सरी चाप्य, D रारी वाप्य । 8 D क्षामय । 9 A यान्ति । 10 A ता समाम्, D तातसाम् । 11 A प्रस्त° । 12 B दीयन्ति । 13 B सतेच, D मतेव । 14–16 B चैत्र पुष्य पुनर्वसु; D चैत्र is not found in this Ms The rest is just like B * B This second half is not found in this Ms 17 A शुक्र । 18 A कृत्स्न° । 19 A ०मृत्यु । 20 D ज्ञेय । 21–22 A न पीड्यन्ते । 23 A तदा । 24 A ०र्यं । 25 B D ग्रहसयोगार्थकाड । 26 A B स्वप्नान्यह । 27 B °सुप्तः । 28 B ०मयो । 29 A वा न्यस्ता । 30–31 A ०फलस्थितान्, D फल स्विमम् । 32 A °मुक्ति°, D °शुक्ति° । 33 D °प्रवालाम्र । 34–36 B यान्युत्ता-न्यग्निसन्निभा, D यानष्टान्यग्नि सभवाम् ।

च्यवनं[1] प्लवनं यानं पर्वताग्रे द्रुमं गृहम् । आरोहन्ति नराः स्वप्ने वातिकाः पक्षगामिनः[2] ॥
सिंह-व्याघ्र-गजैर्युक्तो गो-वृषा-श्वैर्नरैर्युतैः[3] । रथमारुह्य[4] यो याति पृथिव्यां स नृपो भवेत् ॥
प्रासादं कुञ्जरवरानारुह्य सागरं विशेत् । तथैव च विकथेतं[5] तस्य नीचो नृपो भवेत्(?) ॥
पुष्करिण्यां तु यस्तीरे भुञ्जीत शालिभोजनम् । श्वेतं गजं समारूढः स राजा[6] न[7] चिराद्[8] भवेत् ॥ १
सुवर्ण-रूप्यभाण्डे वा यः पूर्वनवरा(?)स्नुयात् । प्रासादे वाऽथ भूमौ वा याने वा राज्यमाप्नुयात् ॥ १
श्वेते पुरीषे मूत्रेऽथ यः स्वप्ने च विकृष्यति । राजा राज्यफलं वाऽपि सोऽचिरात् प्राप्नुयान्नरः ॥ १
यत्र वा तत्र वा स्थित्वा जिह्वायां लिखते नखः । दीर्घया[9] रक्तया[10] स्थित्वा स नीचोऽपि नृपो भवेत् ॥ १३
भूमिं ससागरजलां सशैल-वन-काननाम् । बाहुभ्यामुद्धरेद्यस्तु स राज्यं प्राप्नुयान्नरः ॥ १
आदित्यं वाऽथ चन्द्रं वा यः स्वप्ने स्पृशते नरः । श्मशानमध्ये निर्भीकः[11] परं हत्वा[12] चमूपतिम् ॥ १
सौभाग्यमर्थं[13] लभते लिङ्गच्छेदात् स्त्रिया नरः । भगच्छेदे तथा नारी पुरुषात्[14] प्राप्नुयात् फलम् ॥ १६
शिरो वा छिद्यते यस्तु सोऽसिना छिद्यतेऽपि वा । सहस्रलाभं जानीयाद् भोगांश्च विपुलान् नृपः ॥ १७
धनुरारोहते यस्तु विस्फारण-समार्जने । अर्थलाभं विजानीयात् जयं युधि[15] रिपोर्वधम् ॥ १८
द्विगाढं(?))हस्तिनारूढः शुक्लो वा समलङ्कृतः । यः स्वप्ने जायते भीतः समृद्धिं लभते सतीम् ॥ १९

देवान् साधु-द्विजान् प्रेतान् स्वप्ने पश्यन्ति पुष्टिभिः[16] ।
रोहिता सुख[17]मिच्छन्ति[18] विपरीते विपर्ययः ॥ २०

गृहद्वारं विवर्ण[19]मभिव्याद्वा[20] यो[21] गृह[22] नरः । व्यसनान्[23]मुच्यते शीघ्रं स्वप्नं दृष्ट्वा हि तादृशम् ॥ २१
प्रपानं[24] यः[25] पिबेत्पानं बद्धो वा योऽभिमुच्यते । विप्रस्य सोमपानाय शिष्याणामर्थवृद्धये ॥ २२
निम्नं[26] कूपजलं[27] छिद्रान् यो भीतः स्थल[28]मारुहेत् । स्वप्ने स वर्धते सस्य[29]-धन-धान्येन मेधसा ॥ २३
श्मशाने शुष्कदारुं वा वल्लिं[30] शुष्कद्रुमं तथा । यूपं[31] वा योऽधिरूढः स्यात् स्वप्ने व्यसनमाप्नुयात् ॥ २४
त्रपु-सीसा-यसं रज्जुं नानकं[32] मक्षिकायुतम्[33] । यस्मिन् स्वप्ने[34] प्रयच्छन्ति तस्यासौ ध्रुवो भवेत् ॥ २५
अकालजं फलं पुष्पं काले वा यच्च गर्हितम्[35] । यस्मै स्वप्ने प्रदीयेते तदस्यायासलक्षणम् ॥ २६

अलक्तकं वाऽथ[36] रोगो(गं) वा निवातं यस्य वेश्मनि ।
गृहदाव(ह)मवाप्नोति चौरैर्वा शस्त्रघातनम् ॥ २७
अगम्यागमनं[37] चैव सौभाग्यायाभिवृद्धये ।
अलं कृत्वा यया पीत्वा यस्य[38] वस्त्रयाश्च यद् भवेत् (?) ॥ २८

सुनि(शुनीं)[39] चतुष्पदं स्वप्ने यो भयं विश्य बुध्यते । पुनर्न भवति भार्या सुरूपा[40] सुपरिच्छदा ॥ २९
वीणां विपं[41] च[42] वल्लकीं स्वप्ने गृह्य विबुध्यते । कन्यां तु लभते भार्यां कुलरूपविभूपिताम् ॥ ३०

---

1 च्यवनं; D व्यसनं । 2 A पक्षगामनिः; D पित्तगामिनः । 3 A यथा; D युतां । 4 B तथामा° । 5 B विकथ्यैव; D विकाद्युत । 6–7–8 A These are missing in this Ms. 9 B दीर्घ°; D दीर्घजा । 10 B जरे । 11A अपि तिष्ठन् । 12 B तूचो; D कचा । 13 A सर्व; D महर्घं । 14 A B पुरुषः । 15 D बुधे । 16 A तुष्टिभिः । 17 D missing. 18 D सुच्छंति । 19 BD विवृणुम् । 20 D असिंद्यात् । 21–22 B D योग्यं । 23 BD वासनाम् । 24 A प्रपातं; B प्रापन्नं । 25 A यत् । 26 A C D निम्नान् । 27 B D ०जलान् । 28 A चलम् । 29 A तुष्या; D तु स्यात् । 30 D वाल्यं । 31 B रूपं; D यूयं । 32 B नानाकं । 33 B D मधु । 34 D प्रश्ने । 35 B गर्व्वितम्; D गर्भितम् । 36 B वांध्य°; D वाध्य° । 37 A गमनम् । 38 D not found. 39 D शकुनिं । 40 A अनुरूपा । 41–42 A विपन्ती; D पिपंच ।

विषेण म्रियते यस्तु विष वाऽपि पिवेन्नरः । न* भीतो धन-धान्येन वध्यते[1] न चिराद्धि सः ॥ ३१
उपाचरेदासवाज्ये मृतो गत्वा (?)अकिंचनः । ब्रूयाद् वा सद्वचः किञ्चित्तस्य वृद्धये हितम् ॥ ३२
प्रेतयुद्ध[2] समारूढो दंष्ट्रियुक्त च यो रथम् । दक्षिणाभिमुखो याति म्रियते सोऽचिरान्नरः ॥ ३३
वराहयुक्ता या नारी ग्रीवाबद्धं[3] प्रकर्षति[4] । सा तस्य पश्चिमा रात्री[5] नगे भवति पर्वते ॥ ३४
खर-शूकरयुक्तेन खरोष्ट्रेण वृकेर्ण वा । रथेन दक्षिण याति दिशं[7] स म्रियते नर ॥ ३५
कृष्णवासो यदि भूत्वा प्रवास नावगच्छति । मार्गे स भयमाप्नोति नारी दक्षिणगा वधमं ॥ ३६
यूपमेकखर[10] शूल[11] यः स्वप्नेष्वभिरोहति । सा तस्य पश्चिमा रात्री यदि साधु न पश्यति ॥ ३७
दुर्वासा॰ कृष्णभसम्भ वाम॰तैलविपक्षितम्[13](?) । सा तस्य पश्चिमा रात्री यदि साधु न पश्यति ॥ ३८
अभक्ष्यभक्षण चेन्न पूजिताना च दर्शनम । कालपुष्पफलं चैव लभ्यतेऽर्थस्य सिद्धये[14] ॥ ३९

नराम॰वेश्मन॰ मालो[16] य॰ स्वप्ने वदते[17] नरः ।
सोऽचिराद्[18] वमते[19] लक्ष्मीं क्लेश चाप्नोति दारुणम् ॥ ४०

दर्शनं ग्रहण भग्न[20] शयना सनमेव च । प्रशस्तमाममा(मा)स च स्वप्ने वृद्धिकर हितम् ॥ ४१
पक्वमासस्य धासाय(सस्य)[21] भक्षणं ग्रहण तथा । स्वप्ने व्याधिभय विन्द्याद् भद्रबाहुवचो यथा ॥ ४२
छर्दने मरण विन्द्यादर्थनाशो विरेचने । छत्रो यानाद्यधान्याना[24] ग्रहणं मार्गमादिशेत् ॥ ४३
मधुरे निवेशे॰स्वप्ने दिवा च यस्य वेश्मनि । तस्यार्थनाश नियत मृतो वाऽप्यभिनिर्दिशेत् ॥ ४४
यः स्वप्ने गायते हसते नृत्यते पठते नर॰ । गायते(ने) रोदनं विन्द्यात् नृत्यते(नर्तने)वध-बन्धनम् ॥ ४५
हसने शोचन ब्रूयात् कलह पठने तथा । नयने स्थानमेव स्यात् मुक्तो[29] देशान्तर व्रजेत्[30] ॥ ४६
सरांसि सरितो वृद्धान् पर्वतान् कलशान् गृहम्[31] । शोकार्त॰ पश्यते स्वप्ने स च शोकोऽभिवर्धते ॥ ४७
आसन शयन यान गृह वस्त्र च भूषणम् । स्वप्ने यस्याभिदीयन्ते सुखिनः श्रियमाप्नुयात् ॥ ४८
अलङ्कृतानां द्रव्याणा वाजि-वारणयोस्तथा । वृषभस्य च शुक्लस्य दर्शने प्राप्नुयाद् यश॰ ॥ ४९
पताकामसियष्टिं वा शक्तिं मुक्तान्[32] सकाञ्चनान् । दीपिका लभते स्वप्ने योऽपि ते लभते धनम् ॥ ५०
मूत्र[33] वा कुरुते स्वप्ने पुरीष वा सलोहितम । प्रतिबुध्येत धायश्चं(?) लभते सोऽर्थनाशनम् ॥ ५१

अहिर्वा वृश्चिक॰ कीटो य स्वप्ने दशते नरम् ।
प्राप्नुयात् सोऽर्थवान्[35] यः[36] स[37] यदि भीतो न शोचते ॥ ५२

पुरीष छर्दित यस्तु भक्षयेन्न च कुत्सते[38] । मूत्र रेतश्च रक्त च स शोकात् परिमुच्यते ॥ ५३
कालेय चन्दन रोध्र घर्षणे न[39] प्रशस्यते । अत्र[40] लेपानि[41] पिष्टानि तान्येव धनवृद्धये ॥ ५४

---

* A This line and the next line are not found in this Ms 1 D वध्यते । 2 B °युक्त । 3 A ॰युद्ध । 4 B प्रवर्षति । 5 B रात्रौ । 6 A वृषेण । 7 A दिवस । 8-9 A मागधम् । 10 A द्रय । 11 D मूल । 12 B वाय°, D वाय° । 13 B विपशितान्, D विभासित । 14 A वृद्धये । 15 A नराम । 16 B शील । 17 B चरते । 18 B चिरात् । 19 A वचते, D रमते । 20 A भक्ष, B missing in this Ms 21 A या सटया, D या । 22 A not found 23 B अर्थ° । 24 A धाताना, D चानाना । 25 B निवेशा । 26–28 D मृत्युमेव निबधनम् । 29 A युक्तो । 30 B व्रजेत् । 31 B D प्रहान् । 32 A शुक्लां, D उल्का । 33 A मुन । 34 B तपायान्, D धायश्च । 35 D ॰र्थवा । 36–37 B पश्यन्, D not found 38 D कुच्छते । 39 A य । 40–41 B अनलेपनानि, D अकुलेपनानि ।

रक्तानां करवीराणामुत्पलानामुपानयेत्(?)। लम्भो(भे)वा दर्शने[1] स्वप्ने प्रयाणावा(यं)[2] विधीयते ॥ ५५
[3]कृष्णं वासो[4](?)हयं[5] कृष्णं योऽभिरूढः प्रयाति च। दक्षिणां दिशमुद्विग्नः सो[6]ऽपि[7] प्रेतार्थं[8] तत्त्वतः[9] ॥ ५६
आसनं शाल्मलीं वापि कदलीं पारिभद्रकम्। पुष्पितं यः समारूढः सवित्तम[10]धिरोहति ॥ ५७
रुद्राक्षी विकृता काली नारी स्वप्ने च कर्षति। उत्तरं[11] दक्षिणां दिशं मृत्युः शीघ्रं समीहते ॥ ५८
जटीं मुण्डीं विरूपाक्षीं[12] मलिनां मलिनवाससाम्। *स्वप्ने यः पश्यति ग्लानिं समूहे भयमादिशेत् ॥ ५९

†द्वादशं[13](दक्षिणं) पुण्डरीकं[14] वा सव्यं कमलमेव[15] च।
दृष्ट्वा स्वप्ने विबुध्येत ग्लानिं तस्य समादिशेत् ॥ ६०

स्थले वाऽपि विकीर्येत जले वा नाश[16]माप्नुयात्[17]। यस्य स्वप्ने नरस्यास्य तस्य विन्द्यान्महद्भयम् ॥ ६१
वल्ली-गुल्ममयो वृक्षो वल्मीके यस्य जायते। शरीरे तस्य विज्ञेयं तदा[18] गस्रं[19](तदङ्गस्य)विरेचनम् ॥ ६२
मालो[20] वा वेणुगुल्मो वा खर्जूरो हरितो[21] द्रुमः। मस्तके जायते स्वप्ने तस्य साप्ताहिकः स्मृतः ॥ ६३
हृदये यस्य जायन्ते हृद्रोगेण विनश्यति। अनङ्ग(यदङ्गे) जायमानेषु तदङ्गस्य विनिर्दिशेत् ॥ ६४
रक्तमाला तथा माला रक्तं वा सूत्रमेव च। यस्मिन्नेवावबध्येत तदङ्गं न विकृश्यति ॥ ६५
ग्राहो[22] नरो(रं) नग्नं कश्चित् यदा स्वप्ने च कर्षति। बद्धस्य मोक्षमाचष्टे मुक्तिं बद्धस्य निर्दिशेत् ॥ ६६
पीतं पुष्पं फलं यस्मै रक्तं वा संप्रदीयते। कृताकृतं[23]सुवर्णं वा तस्य सौभस्य[24](?)वर्णभाक् ॥ ६७
श्वेतमांसासनं यानं सितमाल्यस्य धारणम्। श्वेतानां वाऽपि द्रव्याणां स्वप्ने दर्शनमुत्तमम् ॥ ६८
बलीवर्दयुतं यानं योऽभिरूढः प्रधावति। प्राचीं दिशमुदीचीं वा सोऽर्थलाभमवाप्नुयात् ॥ ६९
नग-वेश्म-पुराणां तु दीप्तानां तु शिरस्थितः। यः स्वप्ने मानवः सोऽपि महीं भोक्तुं विरामये[25]त् ॥ ७०

मृन्मयं(यां) नाग(व)मारूढः सागरे प्लवते हि[26] [27]तः (सः)।
तथैव च विबुध्येत सोऽचिराद् वसुधाधिपः ॥ ७१

पाण्डुराणि च वेश्मानि पुष्प-शाखा-फलान्वितात्। यो वृक्षात् पतति स्वप्ने स फलं चेष्टते तदा ॥ ७२
वासोभिर्हरितैः शुक्लैर्वेष्टितः प्रतिबुध्यते। दह्यते योऽग्निना वाऽपि बध्यमानो[28] विमुच्यते ॥ ७३
दुग्धतैल-घृतानां वा क्षीरस्य[29] च विशेषतः। प्रशस्तं दर्शनं स्वप्ने भोजनं न[30] प्रशस्यते ॥ ७४
अङ्ग-प्रत्यङ्गयुक्तस्य शरीरस्य विवर्धनम्। प्रशस्तं[31] दर्शनं स्वप्ने नख-रोमविवर्धनम्[32] ॥ ७५
उत्सङ्गः पूर्यते[33] स्वप्ने यस्य धान्यैर[34]निन्दितैः। फल-पुष्पैश्च संप्राप्तः प्राप्नोति महतीं श्रियम् ॥ ७६

कन्या [35]वाऽऽर्या[36]दि[37] वा कन्या रूपमेव(?) विभूषिता।
प्रकृष्टा[38] प(द)श्यते स्वप्ने लभते योषितः श्रियम् ॥ ७७

प्रक्षिप्यति यः शस्त्रैः[39] पृथिवीं पर्वतान् प्रति। शुभमारोहते यस्य सोऽभिषेकम[40]वाप्नुयात् ॥ ७८

---

1 B दशने; D दशसे। 2 A प्रणया वा; D प्रायाणा वा। 3–5 A not found in this Ms. 6-9 B सोऽभिप्रेतो यतस्ततः; D सोऽभिप्रेणे यतस्ततः। 10 B D सचित्तम्। 11 B D उदयं। 12 A D विरूपा वा। * A this is not found in this Ms. † A स्वप्ने वरत्तापसं पण्डुरागं वा सव्यकपिलमेव च। 13 D वायसं। 14 D पुण्डरागं। 15 D कपिलम्। 16–17 A समवाप्नयात्। 18–19 B तदागं च; D तदागस्य। 20 B नीलः; D ताणः। 21 A रोहति। 22 B D ग्रहः। 23 A D कृताकृति°। 24 B D सोभस्य। 25 B निरामय; D निरमय। 26–27 D हतः। 28 A लक्ष्मान; B लक्ष्यमानः। 29 A परस्य। 30 A च। 31 A not found. 32 A °वित्रर्जनम्। 33 B पूज्यते। 34 A not found; B धन्यैः। 35–37 A B वा यदि। 38 A प्रकृष्णा। 39 D शास्त्रैः। 40 B वृषेकम्।

नारी पुंस्त्वं नरः स्त्रीत्वं लभते स्वप्नदर्शने । बध्येते तावुभौ शीघ्र कुटुम्बपरिवृद्धये ॥ ७९
राजा राजसुतश्चौरो नो[1] सह्यौ[2](?)धन-धान्यतः । स्वप्ने सजायते कश्चित् स राज्ञामभिवृद्धये ॥ ८०
रुधिराभिषिक्ता[3] कृत्वा यः स्वप्ने परिणीयते । धन-धान्य-श्रिया[4] युक्तो न चिरात् जायते नरः ॥ ८१
शस्त्रेण छिद्यते[5] जिह्वा स्वप्ने यस्य कथञ्चन । क्षत्रियो राज्यमाप्नोति शेषा वृद्धिमवाप्नुयु[6] ॥ ८२
देव-साधु-द्विजातीना पूजनं शान्तये हितम् । पापस्वप्नेपु कार्यं(य)स्तं शोधनं चोपवासनम् ॥ ८३
एते स्वप्ना यथो[7]द्दिष्टाः प्रायशः फलदा नृणाम् । प्रकृत्यां[8] कृपयां[9] चैव शेषाः साध्या निमित्ततः ॥ ८४

स्वप्नाध्यायमनु मुख्य योऽधीयेत शुचि॰ स्वयम ।
स[10] पूज्यो[11] लभते राज्ञो नानां[12]पुण्यश्च[13] साधवः(?) ॥ ८५

॥ इति नैर्ग्रन्थे भद्रबाहुके निमित्ते स्वप्नाध्यायः षड्विंशोऽध्यायः समाप्तः ॥

शुभं भवतु ॥ ठ ॥ श्रीग्रन्थाग्रं श्लोक १५६४ ॥
संवत् १५०४ वर्षे ॥ चैत्र सुदि ५ भूमेवार ॥ ठ ॥
इति श्री महाग्रन्थे लिखिता ॥ आंवा लिखितम् ।
साह वाछा लिखावितम् ॥ठ॥ श्री ॥ठ॥ठ॥

1–2 B नामह्या, D नोमह्या । 3 A D रुधिराभिसिक्त । 4 A श्रिया । 5 B छिद्यते । 6 A कायस, B वायोस्य । 7 A यथो॰ । 8 D प्रकृत्या । 9 B जयया, D क्षयया । 10–11 A D ससजा । 12 A नाना । 13 A पुष्पैश्च ।

भद्रबाहुसंहितागतविषयाणां शब्दानां च वर्णानुक्रमेण सूची

[N. B. Figures in black indicate the numbers of the Adhyāyas; the remaining figures indicate those of the stanzas.]

य

र